RUXANDRA ALAIBA

Complexul cultural Cucuteni - Tripolie. Meşteşugul olăritului

EDITURA JUNIMEA
IAŞI, 2007

RUXANDRA ALAIBA

Complexul cultural Cucuteni - Tripolie. Meşteşugul olăritului

Editura Junimea,
Iaşi 2007

Coperta I, IV: Vas cu suport, pictat tricrom pe fond alb. Cucuteni A4.
Récipient à support peinte, de façon trichrome au fond blanc.

Editura Junimea, Iaşi - ROMÂNIA
Bd. Carol I, nr. 3-5, cod. 700506,
tel./fax: 0232-410427
e-*mail: junimeais@yahoo.com*

S.C. "IRIMPEX" S.R.L. Bârlad
Str. C-tin Hamangiu nr. 15
Tel./ 40235 415669
e-*mail: scirimpex@yahoo.com*

Editura răspunde la comenzi în limita tirajului disponibil.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
ALAIBA, RUXANDRA ELENA
Complexul cultural Cucuteni – Tripolie: meşteşugul olăritului / RUXANDRA ALAIBA – Iaşi: Junimea. 2007
ISBN 978-973-37-1197-1

902(498 Cucuteni)
903-033.64(498 Cucuteni)

ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de arheologie „Vasile Pârvan"
Bucureşti

CONSILIUL JUDEŢEAN VASLUI
Muzeul Judeţean „Ştefan cel Mare"
Vaslui

RUXANDRA ALAIBA

Complexul cultural Cucuteni - Tripolie. Meşteşugul olăritului

Le complexe culturel Cucuteni - Tripolie. L'art de la poterie

Editura Junimea,
Iaşi 2007

Tehnoredactare
analist programator / analyste programateur
Vasile V. Alaiba

Rezumat / Résumé:
Ofelia Munteanu

Fotografii / Photographies:
Liviu Preutu-Grigore, Mihai Vitriuc, Ruxandra Alaiba

Desene / Dessins:
Georgeta Vrânceanu, Liliana Aniţei, Felicia Grigoruţă, Elena Plugariu,
Mihaela Tudose şi Ruxandra Alaiba

Planşe / Planches
Ruxandra Alaiba

Indice / Indice:
Ruxandra Alaiba
Loredana Alaiba
Bogdan Artene

Volum editat cu sprijinul profesorului Ioan Mancaş,
Directorul Muzeului Judeţean "Ştefan cel Mare" – Vaslui

După terminarea studiilor superioare la Universitatea "Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, Facultatea de Istorie-Filozofie, secţia Istorie, 1971-1975, şi după o scurtă perioadă de profesorat, în urma unei recomandări adresate de noi către directorul Muzeul judeţean "Ştefan cel Mare" Vaslui, pe atunci etnograful Constantin Popescu, în 1976, la 16 aprilie, Dna Ruxandra Alaiba a fost angajată ca arheolog. În această recent înfiinţată instituţie de cultură şi-a desfăşurat activitatea mai bine de 15 ani, timp în care a lucrat pe mai multe şantiere, în parte finanţate din propriile proiecte de cercetare. Între ele, un loc aparte a avut şantierul Dumeşti, punctul *Între pâraie*, unde a realizat săpături între 1982-1991, staţiune din perioada culturii Cucuteni, faza A, şi Chetreşti - *Pe Deal*, cu locuiri din fazele A şi A-B.

În 1992 s-a transferat la Institutul Român de Tracologie Bucureşti, coordonat onorific de noi, în cadrul filialei de la Iaşi, iar din 2004 la Institutul de arheologie "Vasile Pârvan", Bucureşti. A continuat realizarea unor şantiere pentru cunoaşterea culturii Cucuteni şi a perioadei de tranziţie la epoca bronzului, la nord de Iaşi, la Cârniceni - *Pe Coastă*, 1994-1996 şi în Republica Moldova, în cadrul unei colaborări cu Institutul de Arheologie şi Istorie Veche din Chişinău, la Tătărăuca Nouă *Piscul Gol*, raionul Donduşeni, între 1993-1994, responsabil şantier E. Sava, apoi la Trinca - *Izvorul lui Luca* şi *La Şanţuri*, raionul Edineţ, între 1994-2002, responsabil şantier O. Leviţki.

Foarte devreme în cariera sa, Dna Ruxandra Alaiba a dovedit că nu se mulţumeşte cu simpla descoperire şi inventariere a ceea ce găsea pe şantiere. Ea a încercat mereu să reconstituie coerent contextele de cultură materială şi spirituală din perioadele reprezentate de acele staţiuni. După cum reiese din lista de lucrări, direcţia principală pe care a mers evidenţiază complexul eneolitic Cucuteni Tripolie şi grupurile culturale formate spre sfârşitul acesteia şi în perioada imediat următoare.

În volumul de faţă, *Complexul cultural Cucuteni Tripolie. Meşteşugul olăritului*, a publicat prima parte din lucrarea de doctorat, al cărei conducător am fost (2000), şi primul referat realizat pentru obţinerea acestuia. Pornind de la propriile descoperiri, cu deosebire de la atelierul de olărit de la Dumeşti *Între pâraie*, unul dintre cele mai bine conservate amenajări de acest fel, a încercat să realizeze o reconstituire generală a meşteşugului. Această modalitate de expunere oferă cititorului, care parcurge rândurile scrise şi urmăreşte ilustraţia, posibilitatea să-şi îndrepte privirile spre o lume înfloritoare, de mult dispărută, dar din a cărei existenţă s-au păstrat atâtea şi atâtea mărturii.

M. Petrescu-Dîmboviţa

Prof. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmboviţa,
Membru al Academiei Române

Iaşi, 27 august 2007

În perioada în care Dna Ruxandra Alaiba lucra pe şantierul arheologic de la Dumeşti - *Între pâraie*, în deceniul nouă al secolului trecut, eram colegi la Muzeul judeţean Ştefan cel Mare" - Vaslui. Din acei ani îmi aduc aminte cum a prelucrat tot inventarul adus de pe şantier. În linişte a şi condiţiile oferite de noua şi moderna noastră instituţie, s-au spălat, restaurat, desenat zeci de saci de ceramică pictată şi nepictată, plastică, unelte. Relevarea tuturor elementelor oferite de complexele descoperite în staţiunea arheologică Dumeşti, locuinţe, gropi, atelierul de olărit, i-au permis să surprindă un crâmpei din viaţa aşezării, existent înaintea opririi mersului ei firesc, poate datorită unei calamităţi naturale.

După 1990 descoperirile de la Dumeşti au început să fie cunoscute la congresele internaţionale de la Chişinău, Kiev, Bratislava sau la colocviile internaţionale de la Iaşi, Cluj şi din alte centre. O parte din descoperirile de la Dumeşti au participat la expoziţii naţionale la Suceava, Bârlad, Bacău, Cluj, dar şi internaţionale, între care mai importantă este expoziţia Cucuteni. The Last Great Chalcolithic Civilization of Europe, ce a avut loc la Salonic, Grecia, între 21 septembrie şi 31 decembrie 1997.

Apariţia acestui volum poate fi şi un îndemn spre vizitarea Muzeul judeţean Ştefan cel Mare" Vaslui, în care se află mare parte dintre descoperirile prezentate, vasele pictate tricrom, plastica antropomorfă, cu deosebire ansamblul format din 12 statuete, şase feminine şi şase masculine, statueta feminină pictată, unică prin modalitatea de realizare a decorului, o adevărată *Venus de la Dumeşti*, prin raportarea la simbolistica feminină a cunoscutei Venus din Milo, uneltele de silex, gresie, lut, os, corn sau pigmenţii folosiţi pentru pictură.

Profesor Ioan Mancaş
Directorul Muzeului Judeţean „Ştefan cel Mare" – Vaslui

Cu dragoste şi mulţumiri,
familiei mele.

Cuprins / Contents

Cuvânt înainte

Întinsul areal al complexului Cucuteni Tripolie a fost structurat de istoriografia contemporană pentru toată durata, 3800/3750 - 2700/2600 b.c. sau 4650 - 3500 B.C., în două mari zone culturale[1], *Cucuteni,* care cuprinde descoperirile arheologice din România şi Republica Moldova, sud-estul Transilvaniei, cu aspectul Ariuşd, colţul de nord-est al Munteniei, spaţiul dintre Carpaţi şi Nistru (Monah 1987, p. 75 şi urm.; Petrescu-Dîmboviţa 1993, p. 548; Mantu 1999, p. 193), şi *Tripolie*, care cuprinde descoperirile arheologice din Ucraina, dintre Bug şi Nistru, respectiv Bug şi Nipru, inclusiv malul stâng şi din nord-estul Carpaţilor - Galiţia, regiunea cursurilor superioare ale râurilor Nistru, Prut şi Siret, fără nordul Mării Negre (Sorokin 1993, p. 85; Niţu 1977, p. 208).

Cultura Cucuteni, cunoscută mai ales din rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse în secolul trecut, XX, cum se ştie, este renumită nu numai prin splendida plastică antropomorfă (Monah 1997) şi zoomorfă (Alaiba 2000, p. 295 şi urm.), dar mai ales prin formele ceramicii fine sau foarte fine, ai cărei pereţi au fost transformaţi în suporturi neperisabile pentru pictarea, cu pigmenţi minerali ce au rezistat timpului, a modelului lor cosmogonic de caracter mitologic şi religios. Deşi, în ornamentarea ceramicii tripoliene predomină decorul gravat cu motive geometrice, mai rar zoomorfe sau antropomorfe, aspectele decorative sunt apropiate de cele obţinute în tehnica picturii.

Constanta reluare a compoziţiilor decorative, pe parcursul îndelungatei evoluţii, sub forma unor aspecte ornamentale mereu reînnoite, ca o permanentă încercare de restabilire a legăturilor cu strămoşii, cu un timp primordial exemplar, cu divinitatea, a îngăduit delimitarea unor secvenţe cronologice în cadrul unui vechi stil de artă (Schmidt 1932). Acestei diversităţi simbolice de ornamentare a ceramicii se asociază câteva ipostaze de reprezentare plastică a Marii Mame, statuetele masculine - angrogini şi zoomorfe.

Sculptura în lut, mai ales statuetele antropomorfe sau zoomorfe şi ceramica pictată sau gravată, vasele antropomorfe şi zoomorfe sau cu astfel de atribute, au permis fiinţarea complexului în registrul sacru, favorizat şi de permanenta deschidere spre marile civilizaţii eneolitice din Asia Anterioară, Anatolia, Mesopotamia sau Siria - Palestina. Ca ultimă verigă a Vechii Civilizaţii Europene[2], în acord cu vecinii din Europa de est şi centrală, cu deosebire culturile Petreşti din Transilvania şi Gumelniţa - Kodjadermen - Karanovo VI - Varna, din Carpaţii Meridionali la Marea Egee, complexul Cucuteni Tripolie a cunoscut o existenţă proprie şi îndelungată. O parte din ceramica ce a supravieţuit timpului, se poate admira în muzeele aflate în vechiul ei areal, străbătut de cursurile mijlocii şi superioare ale văilor Olt şi Trotuş, Siret, Bârlad şi Prut, Răut şi Nistru, Bug şi Nipru, pentru a sta mărturie asupra frumuseţii şi bogăţiei acesteia,

Cercetările arheologice sistematice au prilejuit dezvelirea urmelor unui mare număr de aşezări, cu locuinţele construite la suprafaţa solului, pe structuri de lemn montate cu tălpi, de cele mai multe ori prevăzute cu podini, platforme de lut ars la bază cu bârne groase, în interior cu vetre sau cuptoare. Mai rar au dus la dezvelirea atelierelor de olărit, deşi, cu siguranţă, acestea au cunoscut în epocă o largă răspândire şi constantă utilizare. Studiul lor formează subiectul volumului de faţă. El porneşte de la două descoperiri arheologice realizate de noi, prima, în satul Dumeşti, judeţul Vaslui, unde s-au săpat şapte cuptoare cu o singură cameră,

---

[1] Raportul cronologic între cele două culturi s-a realizat în funcţie de corespondenţele stabilite de D. Ia. Teleghin: Precucuteni III / Tripolie A; Cucuteni A_{I-4} / Tripolie A-B şi B_I; Cucuteni A-B_{I-2} / Tripolie B_{I-II} şi B_{II}; Cucuteni B_{I-2} / Tripolie B_{II}-C_I şi C_I şi complexul Horodiştea - Folteşti / Tripolie C_{I-II} şi C_{II} (1985, p. 15).

[2] Termenul a fost utilizat prima dată de cercetătoarea americancă de origine lituaniană M. Gimbutas (1956; Eadem 1961, p. 193-200).

din faza Cucuteni A, între anii 1987 şi 1990, şi a doua, în satul Trinca, raionul Edineţ, Republica Moldova, unde s-au săpat două cuptoare, dar cu încăperile suprapuse. Primul cuptor a fost investigat de dr. Oleg Leviţki, cercetător la Institutul de Arheologie şi Etnografie al Academiei de Ştiinţe a Republicii Moldova, în 1990, care, cu amabilitate, ne-a pus la dispoziţie toate informaţiile, iar al doilea de o echipă din care am făcut şi noi parte, în 1995. Cuptoarele au fost datate în grupul cultural Horodiştea / Erbiceni - Gordineşti - Kasperovka[1], format în perioada imediat următoare complexului cultural Cucuteni Tripolie, prin pătrunderea din stepele răsăritene, din nord-est sau din regiuni nu totdeauna localizate, de aiurea, a unor grupuri care duceau o viaţă semistabilă (Zbenovič 1972, p. 11 şi urm.).

Staţiunea Dumeşti, situată în sudul Podişului Central Moldovenesc, în care s-au dezvelit, în parte, ruinele unei bogate aşezări cucuteniene, datată în etapele A_{3-4}, a fost amplasată în limitele oferite de interfluviul format de pârâiaşul Suhuleţ, afluent de stânga al râului Bârlad, şi un alt mic pârâiaş, care, datorită infiltraţiilor, vara seacă. Punctul a fost numit de localnici cu un toponim semnificativ *Între pâraie*, parcă pentru a fixa în real, imaginea atemporală a unui model arhetipal, *un model exemplar universal* (Eliade 1991, p. 33).

Fiecare din cele 12 locuinţe descoperite până acum avea un inventar aparte, dat de specificul îndeletnicirilor ce se practicau în cadrul acestora: în locuinţa 6 se aflau *in situ* mai multe greutăţi de la un război de ţesut vertical; în locuinţa 10 erau topoare perforate parţial, neterminate; şi în complexele marcate cu numerele 3, 7 şi 13, atelierul de olărit, cu amenajările din interiorul şi din preajma acestuia, între care şi două grupuri de cuptoare. Prima construcţie săpată se poate considera a fi fost un sanctuar, distrus de lucrările de îmbunătăţiri funciare, în care era depus cunoscutul grup format din 12 statuete antropomorfe, şase feminine şi şase masculine, şi alte elemente de cult[2]

Şi la Dumeşti se poate vedea o anumită creştere demografică (Monah, cf. Idem, Cucoş 1985, p. 48-49, 183-184). Probabil, aici, au fost aproximativ 25 de locuinţe. Comunitatea nu s-a extins mai mult decât i-a permis spaţiul geografic. Estimativ, în aşezare au vieţuit, conform criteriilor de evaluare folosite şi pentru alte staţiuni, aproximativ 200 - 250 de locuitori, dacă într-o locuinţă erau în medie 8-10 persoane, din toate generaţiile (8 persoane x 25 locuinţe = 200 locuitori sau 10 persoane x 25 locuinţe = 250 locuitori). Să reamintim estimările făcute pentru staţiunile săpate în întregime, la Târpeşti s-a presupus o populaţie de aproximativ 170 persoane, iar la Hăbăşeşti şi Truşeşti, 440 respectiv 700-800 (Petrescu-Dîmboviţa 1999, p. 197).

Staţiunea Trinca, situată în zona geografică a Podişului Moldovei de Nord, subunitatea Dealurilor Trincăi, Republica Moldova, a fost cercetată între anii 1994 - 2002 şi din nou în 2004 2005. Punctul numit de localnici *Izvorul lui Luca*, de mare interes arheologic, are forma unei *cetăţui* înconjurate din trei părţi de un meandru al pârâiaşului Draghişte, cu maluri înalte, stâncoase şi împădurite (pl. 56/1). Cercetările au fost iniţiate în vederea investigării orizonturilor culturale hallstattiene. Primul, al aşezării cu ceramică canelată de tip Chişinău – Corlăteni, mijlocul secolului al XII-lea - secolul al X-lea a. Hr., al doilea a celui cu ceramică incizată şi imprimată, dintre secolele X/IX - VIII a. Hr., HaA - HaB_1. Ultimul strat se leagă de etapa târzie a culturii Černoles - grupul Podolian de vest,

[1] În vechiul areal al complexului Cucuteni Tripolie şi în vecinătatea acestuia s-au format grupuri culturale, denumite după cele mai importante staţiuni în care au fost cercetate în România, Republica Moldova şi Ucraina: în zona Podişului Volâniei, Gorodsk; la est de Nipru, varianta târzie Sofievka (Dergačev, Manzura 1991, p. 211, tab. 2); la sud Vâhvatinţi; în zona de silvostepă, Horodiştea - Erbiceni - Gordineşti Kasperovka (Dergačev 1973, p. 100), cu aspectul protogordineşti de la Kirileni; la sud Jivotilovka (Petrenko 1994, p. 61, 64); Usatovo - Folteşti în nord-vestul Mării Negre şi Dunărea de Jos (Dinu 1980, p. 1 şi urm.). Să menţionăm şi formarea grupurilor Cernavoda II III / Boleráz şi prezenţa culturii Trichterbecher şi a culturii amforelor sferice (Roman 1981, p. 30-32).

[2] Numerotarea lor s-a făcut în ordinea în care au fost săpate pe şantier.

secolele VIII/VII - VI a. Hr. (Levițki 1995, p. 248-249, 253; Idem, Alaiba, Bubulici 1999, p. 17 şi urm.).

Săparea *cetățuiei* a dus şi la descoperirea unei aşezări de mică întindere, specifice grupului cultural Horodiştea / Erbiceni Kasperovka, de aspect Gordineşti, caracteristic arealului pruto nistrian (Dergačev 1973, p. 100). Din aşezare, până în prezent, s-au investigat patru locuințe şi două cuptoare din tipul celor cu două camere suprapuse. Conform interpretărilor realizate de D. Monah (Idem, Cucoş 1985, p. 48-49, 183-184), şi pentru Trinca se poate marca o anumită creştere demografică. Estimativ, în aşezare au locuit probabil, conform aceloraşi criterii de evaluare, aproximativ 40 de locuitori, dacă într-o locuință erau în medie 8-10 locuitori din toate generațiile (8 persoane x 4 = 32 locuitori sau 10 persoane x 4 = 40 locuitori).

La începutul perioadei de tranziție spre epoca bronzului, olăritul cucutenian sau tripolian s-a transformat treptat, pentru a se stinge odată cu pătrunderea unor noi comunități umane.

Metodologia şi categoriile de izvoare utilizate au fost cele specifice arheologiei, în raport cu datele oferite de sistemul de săpătură, stratigrafia stațiunilor, tipurile de aşezări, specificul gospodăriilor, locuințelor, gropilor şi cuptoarelor, de sistemul de apărare sau bogatul inventar. În primul rând am avut în vedere diversitatea formelor de manifestare, cu deosebire frumusețea şi varietatea ceramicii sau plasticii, studiate de mai mult de un secol, din diferite puncte de vedere, de arheologi, de cercetători ai artei sau de istorici.

În perioada pregătirii tezei de doctorat, coordonată de prof. dr. doc. M. Petrescu-Dîmbovița, membru al Academiei Române, în urma vizitării muzeului vasluian, pentru a cunoaşte materialele de la Dumeşti, aflate în depozite şi în expoziția permanentă, ne-a sugerat publicarea săpăturilor, fapt pentru care îi adresăm respectuoase mulțumiri.

Ilustrația a fost realizată în timp, de noi, şi, cu deosebire de G. Vrânceanu, L. Aniței, F. Grigoruță, E. Plugariu, M. Tudose, fotografii de L. Preutu-Grigore, M. Vitriuc, iar restaurarea ceramicii de C. Hobincu, C. Pântea şi C. Aghion, cărora le mulțumim şi pe această cale.

Redactarea volumului nu ar fi fost posibilă fără substanțialele contribuții realizate de cercetătorii perioadei, ale căror studii au fost citate în text şi menționate în bibliografie. De asemenea, mulțumim prof. Ioan Mancaş şi dr. Laurențiu Chiriac, pentru sprijinul acordat din partea Muzeului "Ştefan cel Mare" Vaslui, Editurii Junimea - Iaşi şi S.C. "IRIMPEX" S.R.L. Bârlad, care au înlesnit publicarea.

Pl. 1. Dumeşti - *Între* pâraie. Vedere generală.
Pl. 1. Dumeşti, le point *Între pâraie*. Vue générale.

Meşteşugul olăritului în arealul complexului cultural Cucuteni - Tripolie

Argila, materia telurică smulsă din trupul zeiţei Pământ, şi făina, trupul grâului eliberat de suflet, au reprezentat, pentru comunităţile de agricultori neo-eneolitici, între care şi ai civilizaţiei Cucuteni Tripolie, cum afirma Ion Ghinoiu, principalele materii prime supuse transformărilor „În lumea celor vechi nu există descoperire tehnologică mai importantă fără să lase urme în viaţa religioasă. De aceea, cele două invenţii neolitice, pregătirea pâinii din aluat şi a oalei din lut, se desfăşoară după acelaşi plan tehnologic şi exprimă aceeaşi ideologie: nemurirea sufletului... Amestecate cu apă, ţărâna devine lut şi făina aluat... Dumnezeu [divinitatea] şi-a însufleţit creaţia suflând viaţă asupra ei, omul a însufleţit chipurile din lut şi aluat arzându-le în cuptor. Între tehnica ceramică şi cea a panificaţiei sunt evidente paralelisme tehnice şi spirituale" (1999, p. 42, 50). Dacă pentru folosirea făinii, de către triburile cerealiere ale aşezărilor cucuteniene şi tripoliene, dovezile arheologice sunt mai puţine, prepararea şi consumarea ei fiind sugerată cu deosebire prin alte descoperiri (Monah 1996, p. 81-88), pentru pregătirea, modelarea şi arderea lutului, informaţiile sunt mult mai numeroase. Investigaţiile arheologice întreprinse până la începutul secolului XXI, în vastul areal ocupat în eneolitic de comunităţile complexului cultural Cucuteni - Tripolie, au adus la suprafaţă, din straturile de cultură ale perioadei, suficiente dovezi privind practicarea olăritului de către meşteri specializaţi, ateliere prevăzute cu instalaţii de ars ceramica şi numeroase produse finite, vase întregi, întregibile sau doar fragmentare.

După V. I. Markevič, vasele bine lucrate au fost realizate de meşterii olari în ateliere, iar cele de uz gospodăresc, ornamentate mai puţin îngrijit, au fost lucrate în gospodării şi arse în cuptoarele din interiorul acestora (1981, p. 122 şi urm.). Vetrele şi cuptoarele din interiorul locuinţelor au fost folosite nu numai pentru prepararea hranei, încălzit sau ca sursă de lumină, dar şi pentru uscat şi ars ceramica.

Pentru reconstituirea modului de organizare a meşteşugului olăritului, a principalelor etape de producţie, am parcurs drumul cunoaşterii şi din prezent spre trecut, folosind *analogiile etnografice* (Dumitrescu 1979, p. 15). C. Nicolescu şi P. Petrescu, în încercările lor de a-şi îndrepta privirile spre trecut remarcau acelaşi lucru, „Multe fapte, documente şi din straturile suprapuse ale pământului nu pot fi într-adevăr înţelese decât în lumina relaţiilor etnografice" (1974, p. 18). Deşi, o astfel de analiză pare ipotetică, am avut în vedere folosirea de către meşteşugari, de-a lungul timpului, indiferent de spaţiu şi timp, a unor tipuri de unelte şi a unor modalităţi şi etape de muncă apropiate.

Nu am pierdut din vedere nici faptul că, vechile tehnici de lucru se bazau pe anumite etape de producţie, care, nu pot fi nici înţelese, nici studiate prin tehnologiile moderne. O parte din problemele legate de olărit, între care prepararea argilei, pregătirea coloranţilor, tipuri de unelte, folosirea roţii olarului, prezenţa în atelier a femeilor, ucenicilor sau a unor străini, poate dintre cei care au vehiculat ceramica de tip Cucuteni C, atribuţiile meşterului olar şi cât de important era rolul acestuia în comunitate, nu vor fi cunoscute decât parţial.

Existenţa a cel puţin unui olar în fiecare aşezare a fost susţinută de V. I. Markevič, pornind de la săpăturile arheologice realizate de el în nordul Basarabiei. El exemplifică cu descoperirile de la Vărvăreuka VIII, unde specificul producţiei atelierului trebuie să fi fost stabilit de olar (1981, p. 24, 120). La aceleaşi concluzii a ajuns şi M. Iu. Videjko, pentru aşezările tripoliene din Ucraina. El exemplifică, mai ales, cu situaţia întinsei staţiuni de la

Majdanetzk (1988, p. 1 şi urm.), unde, ca şi în alte locuri, vasele au fost produse şi pentru schimb.

Majoritatea cercetătorilor acestei perioade au fost de acord cu existenţa unor centre specializate de olari, care se ocupau şi cu producţia şi cu difuzarea vaselor. Activitatea centrelor de olari, din care se răspândeau anumite categorii de vase, după E. Comşa, poate explica variantele regionale, dar şi paralelismul unor etape considerate succesive (1976 a, p. 31). Centrele erau altfel structurate în raport cu staţiunile modeste, în care nu se practica olăritul pentru schimb. O aşezare modestă se crede că a fost Roma - *Balta lui Ciobanu*, săpată aproape integral, o „aşezare rurală cu un grad scăzut de polarizare", deci „secundară ca importanţă" Totuşi, şi aici se crede că a funcţionat un cartier al olarilor, „undeva în zonă, nu la mare distanţă de aşezare, unde lucrau meşteri care nu stăpâneau perfect tehnica modelării lutului şi mai ales a obţinerii unor forme perfecte", cum se poate deduce din calitatea pastei, asimetria vaselor, finisările incomplete (Popovici, Buzdugan, Alexoaie 1992, p. 13). Opuse acestui tip de aşezări trebuie să fi fost cele cu *grad mare de polarizare*, care pot fi considerate aşezări preurbane (Marinescu-Bîlcu 1977, p. 142; Ursulescu 1988, p. 21-30; Idem 1995, p. 75-86; Tsvek 1994, p. 89 şi urm.).

Staţiunea Dumeşti - Între pâraie

Importanta staţiune preistorică de la Dumeşti *Între pâraie*, situată în Podişul Bârladului, la câţiva kilometrii de râul Bârlad, între două mici pâraie (pl. 1-2), s-a cercetat sistematic între anii 1982 şi 1991 (Maxim-Alaiba 1983-84, p. 99 şi urm.; Idem 1987, p. 269 şi urm.; Idem [Alaiba] 2005, p. 57 şi urm.). Investigarea arheologică a acesteia, timp de zece ani, a dus la săparea integrală sau parţială a 12 locuinţe, între ele un sanctuar şi un atelier de olărit, datate în subfazele Cucuteni A_{3-4}, cum am menţionat deja. Conform stratigrafiei verticale şi orizontale, construcţia locuinţelor, între care aceea în care s-au aflat greutăţi de la un război de ţesut, sanctuarul şi atelierul de olărit, corespunde unor orizonturi culturale succesive, aflate în schimbare, fapt ce sugerează, fireşte, vieţuirea aici a mai multor generaţii.

Atelierul de olărit de la Dumeşti - Între pâraie

Locuinţa - atelier şi amenajările din exterior

În perimetrul aşezării, în cursul campaniilor de săpături realizate în anul 1987 şi în 1988, s-a evidenţiat în partea de nord-vest o locuinţă - atelier, prevăzută la nord cu o cameră anexă pentru păstrat ceramica pictată. Acesta avea în preajmă diverse alte amenajări: la sud-vest, un spaţiu pentru modelarea lutului, cum indică pietrele mari aflate aici, specifice mobilierului din apropierea mesei olarului, scaunul sau un suport; în partea de sud-est, unde erau aglomerate părţi de la diferite vase de uz curent, mai dificil de întregit, tot aici s-a amenajat şi un paravan din care s-au împrăştiat pe nivel mărunte resturi de chirpic; la est exista o groapă arsă până la calcinare, care, probabil, a fost folosită drept cuptor pentru ars recipiente mari (Gr. 8; cpl. 8); în partea de nord nord-est, nu departe de limita aşezării, era primul grup format din patru cuptoare (pl. 16), iar la est, în apropiere de ele, o colibă mică, circulară şi cel puţin cinci plăci de lut perforate parţial (cpl. 7). Un alt grup format din trei cuptoare (pl. 17; cpl. 13), se afla în apropierea aşezării, în partea de nord-est (pl. 2) şi a

funcţionat în ultima perioadă de activitate a locuinţei atelier din interfluviu, un orizont cronologic de vieţuire mai nou, în raport cu primele patru cuptoare. Pârâiaşele, ce mărgineau spre vest şi est baza platoului, au furnizat din plin apa necesară.

Menţionăm şi prezenţa unei gropi rituale de fundare şi consacrare, situată în partea de sud, în faţa atelierului, groapă în care s-au depus două statuete, una feminină şi alta masculină (pl. 6), o reflectare a unui ritual legat de construcţie.

În cadrul acestor amenajări un prim rol îl avea locuinţa - atelier (L_3 / cpl. 3), amplasată în partea de centru vest a aşezării, în apropierea iazului (pl. 2). A fost construită pe o structură de lemn, pe care se sprijinea acoperişul, probabil în două ape. Pereţii aveau o lăţime de circa 30 - 35 cm, cum indică fragmentele de chirpic amestecat cu pleavă, ce au făţuit în exterior şi în interior împletitura de nuiele (ø = 3 - 5 cm). Locuinţa se întindea pe o suprafaţă de aproximativ 12,5 m x 10 m (125 m^2) şi era formată din două camere, una principală şi o anexă, situată în partea de nord, cu o lăţime de aproximativ doi metri şi o lungime de peste şase metri. Cele două camere, despărţite de un perete median, aveau podeaua simplu lutuită, cu urme de refacere. Numai în încăperea mare exista o vatră de încălzit, acum distrusă, mozaicată şi risipită pe o suprafaţă mai mare. În camera mică, neîncălzită, folosită pentru depozitat ceramica după ardere, s-a descoperit o neobişnuită aglomerare de recipiente pictate, ce au fost deteriorate doar de trecerea timpului (pl. 3/2).

În fapt, atelierul de olărit de la Dumeşti - *Între pâraie* era format din diferite amenajări folosite de olar în procesul de producţie, pentru modelat şi ornamentat, aflate în aer liber şi în locuinţă, plus o cameră pentru depozitat ceramica fină, şi o anexă pentru păstrat ceramica grosieră. Pentru perioada Cucuteni A / Tripolie A-B şi B_I, reprezintă unul dintre complexele cel mai bine conservate, fapt ce ne-a permis o detaliată cercetare a lui.

Locuinţa - atelier şi amenajările din interior

Folosim termenul de *locuinţă* pentru că aici se şi vieţuia, cum se vede din inventarul de necesitate zilnică descoperit, unelte de os, corn, silex, din care o aşchie pare să provină de la o seceră, multe topoare de marnă gălbuie, râşniţe, frecătoare, linguri, polonice, ceramică pictată şi de folosinţă gospodărească etc. Deşi, în locuinţa - atelier nu s-au găsit cereale, presupunem că acestea se păstrau în unele îngrădituri sau în diferite recipiente de provizii. Amplasarea staţiunii pe vale, nu pe o înălţime dominantă, nu a fost prielnică păstrării seminţelor, a resturilor lemnoase sau a oaselor mici. Totuşi, solul umed a avantajat conservarea picturii prin depunerile calcaroase.

Folosim termenul de *atelier* pentru că aici, în camera mare, se picta ceramica, aşa cum indică prezenţa, în două vase, a materiei prime şi a uneltelor necesare realizării acestei migăloase îndeletniciri, de neimitat în zilele noastre. Remarcăm şi prezenţa unor vase pictate parţial sau a altora pictate neglijent, încă stângaci, probabil de un începător, mai ales castronaşe, dar care respectă canoanele specifice subfazelor Cucuteni A_{3-4}, de împărţire a suprafeţei vasului şi de dispunere a culorilor, ceea ce nu era la îndemâna neiniţiaţilor.

Arşice, conuri miniaturale de lut, îngrădituri scunde

În camera mare (pl. 3/1, 3), spre deosebire de alte locuinţe obişnuite, pe podeaua lutuită, mai ales în apropierea pereţilor, existau numeroase îngrădituri scunde, realizate din lut amestecat cu pleavă, în plan de forma unor tăvi, uşor ovale, iar în secţiune transversală patrulatere, triunghiulare, oval alungite, de obicei asimetrice, de la care s-au conservat părţi din ramele acestora (pl. 4-5). Îngrăditurile erau folosite, mai ales, pentru pregătitul sau

păstratul lutului necesar modelării vaselor, cum sugerează bucăţile masive conservate încă, nearse complet, înalte de circa 20 cm.

De pe podea s-au recuperat şi câteva *conuri miniaturale de lut*, modelate din pastă fină sau semifină, de obicei arse incomplet, de culoare brun - cărămizie, sau cenuşiu - cărămizie, de formă conică, cu vârfurile mai mult sau mai puţin ascuţite, cu laturile şi baza drepte sau uşor concave. Mai multe exemplare miniaturale s-au descoperi la Hăbăşeşti - *Holm*, dintre ele şase în locuinţa nr. 25 (Dumitrescu *et alii*, 1954, p. 466-468, fig. 47/1-2, 4-10, 12-15). La Truşeşti, în aşezarea de pe *Ţuguieta*, datată în faza Cucuteni A_3, în total s-au recuperat 38 de conuri miniaturale, unele mai mici de 2 cm, modelate din pastă bună, de culoare cărămizie sau cenuşie (Petrescu-Dîmboviţa *et alii*, 1999, p. 539, fig. 377/1-3, 9; 378/2 379/9-11). Două au spre vârful uşor bont marcată forma unui cap stilizat, cu nasul ca o creastă verticală şi cu urechile arcuite şi parţial perforate (*Ibidem*, fig. 377/1-2; 379/9-10).

De asemenea, şi între conurile ce provin din staţiunea Scânteia - *Dealul Bodeştilor* (Chirica, Mantu, Ţurcanu *et alii* 1999, p. 126-130, nr. 286-297), sunt două ce au forme antropomorfizate cilindrice (*Ibidem*, nr. 287-288).

Interpretarea lor a fost diferită şi nu a dus la un consens general al rostului lor (H. Dumitrescu, în Dumitrescu *et alii*, 1954, p. 468). Rostul conurilor miniaturale, nelipsite în aşezările cucuteniene, s-a apropiat de un anumit ceremonial, precum acela semnalat în atelierul descoperit în aşezarea Veselyi Kut (Tripolie, etapa B_I-B_{II}), unde, sub pereţii cuptorului de ars ceramica s-au găsit „înşiruite ritual" opt astfel de conuri (Tsvek 1994, p. 76, 93; Eadem 2004, p. 57-59, pl. 15/1; h = 1 cm - 1,5 cm).

De asemenea, după M. Petrescu-Dîmboviţa umanizarea unor exemplare, „ar corespunde reprezentărilor schematizate a unor statuete antropomorfe" (~ *et alii* 1999, p. 539). V. I. Markevič consideră micile conuri de la Brânzeni IV, Costeşti, Soroca - *Lac* sau Petreni, a fi fost fişe de joc, iar cele cu elemente antropomorfe sau zoomorfe de la Duruitoarea Veche - precum şi cele de la Truşeşti, Scânteia - piese ale unui joc, desfăşurat pe o placă cu anumite marcaje, cu analogii în Egipt. În acest din urmă caz jocul ar fi implicat participarea unor adversari, deci realizarea unui raţionament abstract (1981, p. 170; Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 539). A. P. Pogoševa a legat micile piese de forma pintaderelor, de ştampilele pentru tatuat (1985, p. 105), iar I. T. Dragomir de anumite instrumente de calcul, asociate cu bastonaşe, cu analogii la Susa, Mesopotamia (1983b, p. 80).

Astragale, articulaţiile picioarelor de vite, miei, capre, folosite pentru practicarea unor jocuri, s-au găsit şi în locuinţa atelier de la Dumeşti, unele şlefuite. Astragalele au fost semnalate şi în alte aşezări din faza Cucuteni A, între care menţionăm astragalele de capră (*Capra hircus*), păstrate într-un vas, descoperite în staţiunea Bonţeşti *Mira* (Dumitrescu 1933, p. 97, fig. 8/14).

Astfel de piese sunt prezente şi în aşezări ale fazei A-B, precum la Huşi - *Centrul Oraşului*. În locuinţa săpată aici parţial, în 1975, s-a găsit şi un vas globular, acoperit cu o piatră de râu plată, în interior cu „22 de arşice mici de animal nedeterminat încă, amintind descoperirea aceluiaşi număr de arşice, făcută întâmplător pe o altă stradă în 1954" (Niţu, Bazarciuc 1980, p. 19). Un alt exemplar s-a găsit în L_7 de la Roma - *Balta lui Ciobanu*, în marginea de sud a platformei, unde, un vas mic tronconic era aşezat peste un arşic (Popovici, Buzdugan, Alexoaie 1992, p. 13). Sunt şi astragale cu una sau mai multe feţe lustruite, perforate sau prevăzute cu diferite semne incizate (Barnea 1994, p. 121-122).

La fel, V. I. Markevič a asociat jocul cu astragale, de oaie sau capră, de conurile miniaturale[1] El a pornit de la descoperirea într-un vas, a 16 piese, în aşezarea Cucuteni B târzie de la Brânzeni - *Ţiganca* III (1981, p. 171).

Groapa rituală – depunere a două statuete, feminină şi masculină

Din nou aducem în discuţie groapa rituală de fundare şi consacrare din apropierea locuinţei - atelier, săpată pe latura de sud, în faţa acesteia, groapă în care au fost depuse două statuete cu feţele orientate spre răsărit, una feminină întreagă, semi-şezândă, alta masculină, căreia îi lipseau din vechime, capul, gâtul, umerii şi baza membrelor inferioare (pl. 6).

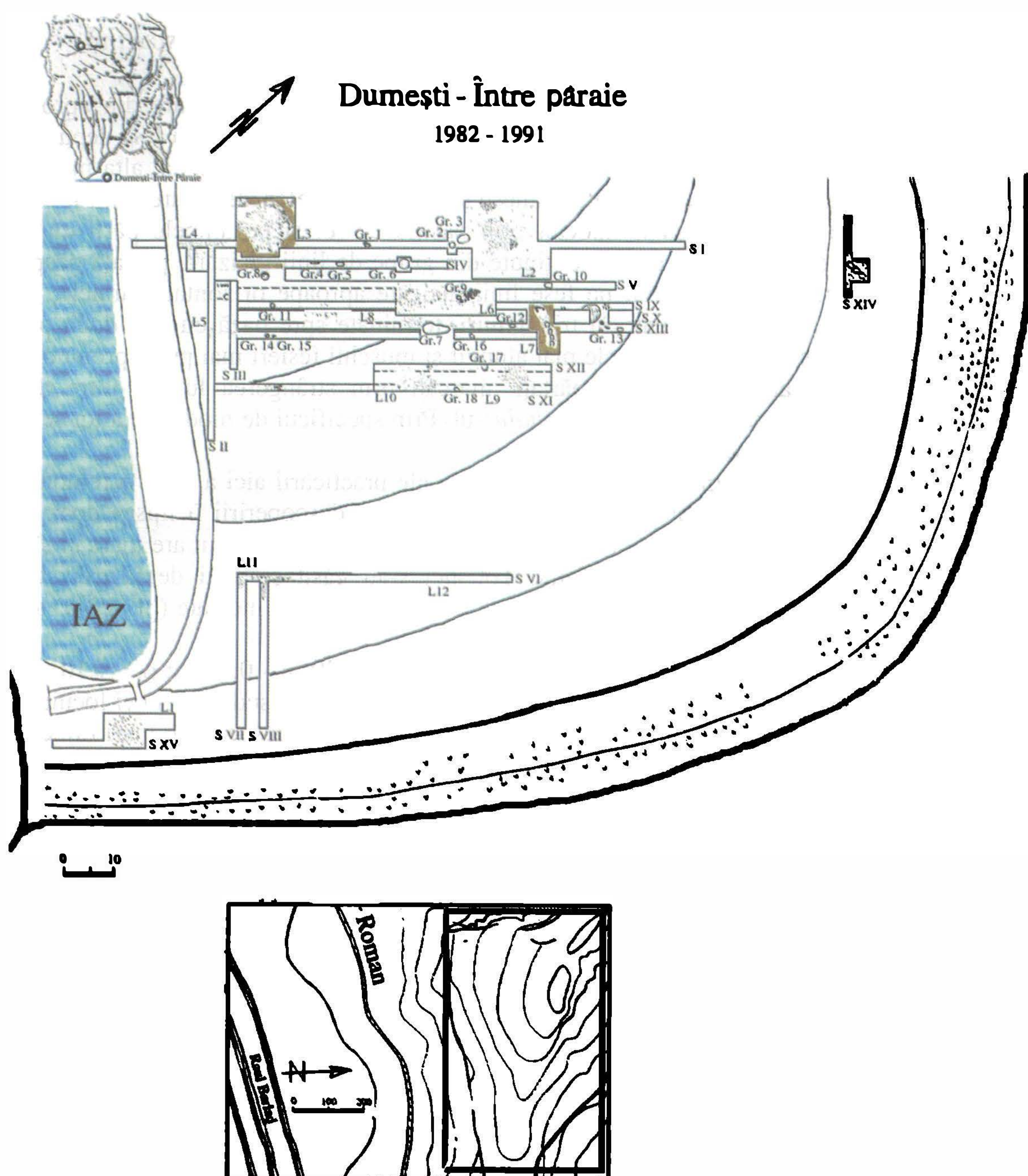
Statueta feminină are sânii marcaţi prin pastile de lut şi pe ambele părţi un decor alcătuit din două romburi consecutive, obţinute din grupe de linii incizate, pe faţă despărţite de pastila ce marchează ombilicul, pe fese linii incizate aproape orizontal, paralele, iar pe membrele inferioare incizii grupate în triunghiuri, terminate spre bază cu alte două pastile. Statueta masculină s-a redat cu toracele mai alungit şi muşchii fesieri mai puţin pronunţaţi, cu picioarele uşor flectate, genunchii depărtaţi, marcaţi prin strângerea lutului între degete, pentru ca sub urma centurii să fie sugerat *phalus*-ul. Prin specificul de modelare a lor se poate remarca din nou respectarea canonului.

În atelierul de la Dumeşti erau şi alte dovezi ale practicării aici a unor ceremonialuri. O statuetă feminină aproape întreagă, căreia, în momentul descoperirii îi lipsea doar capul, avea corpul decorat cu benzi liniare paralele (pl. 7 - 8/1). Cu pastile de lut are marcaţi sânii şi ombilicul, deasupra căruia s-a şi perforat. Tot aici s-au găsit şi părţi de la trei statuete feminine (pl. 8/2-4), distruse din vechime, ornate la fel cu romburi incizate (pl. 8/2-3) sau cu ove circumscrise (pl. 8/4).

O groapă de ofrandă, de dimensiuni mai mari (h = 0,90 m - 0,95 m; ø = 1,10 m), s-a semnalat şi la Drăguşeni - *Ostrov*. Aceasta s-a adâncit în partea de sud-est a unei locuinţe. La baza ei era o piatră pe care s-au aşezat două vase, acoperite cu o lespede de mari dimensiuni (35 x 35 cm x 9 cm), toate arse secundar. În unul dintre ele, umplut cu arsură, cenuşă, cărbune, se aflau un os şi o unealtă de os. Un vas era deformat şi pietrele aveau urme de ardere, dovadă a trecerii lor prin foc (Marinescu-Bîlcu 1983a, p. 83-84).

Gropi cu funcţionalitate cultică s-au săpat şi în aşezarea de la Truşeşti, 40, 79, prima, de mari dimensiuni, avea în interior un inventar bogat, pentru ca a doua să conţină doar resturile unei arderi rituale (Maxim-Kalmar, Tarcea, în Petrescu-Dîmboviţa *et alii*, 1999, p. 661- 666). De asemenea, profesorul ieşean a adus în discuţie şi gropile cilindrice 168 şi 181a, realizate probabil pentru obţinerea apei şi pentru practicarea unor ritualuri (Petrescu-Dîmboviţa *et alii*, 1999, p. 221).

[1] Astăzi jocul cu arşice este practicat mai ales de copii.

Pl. 2. Dumeşti - *Între pâraie*. Planul general al săpăturilor.
Pl. 2. Dumeşti - *Între pâraie*. Le plan général des fouilles.

1

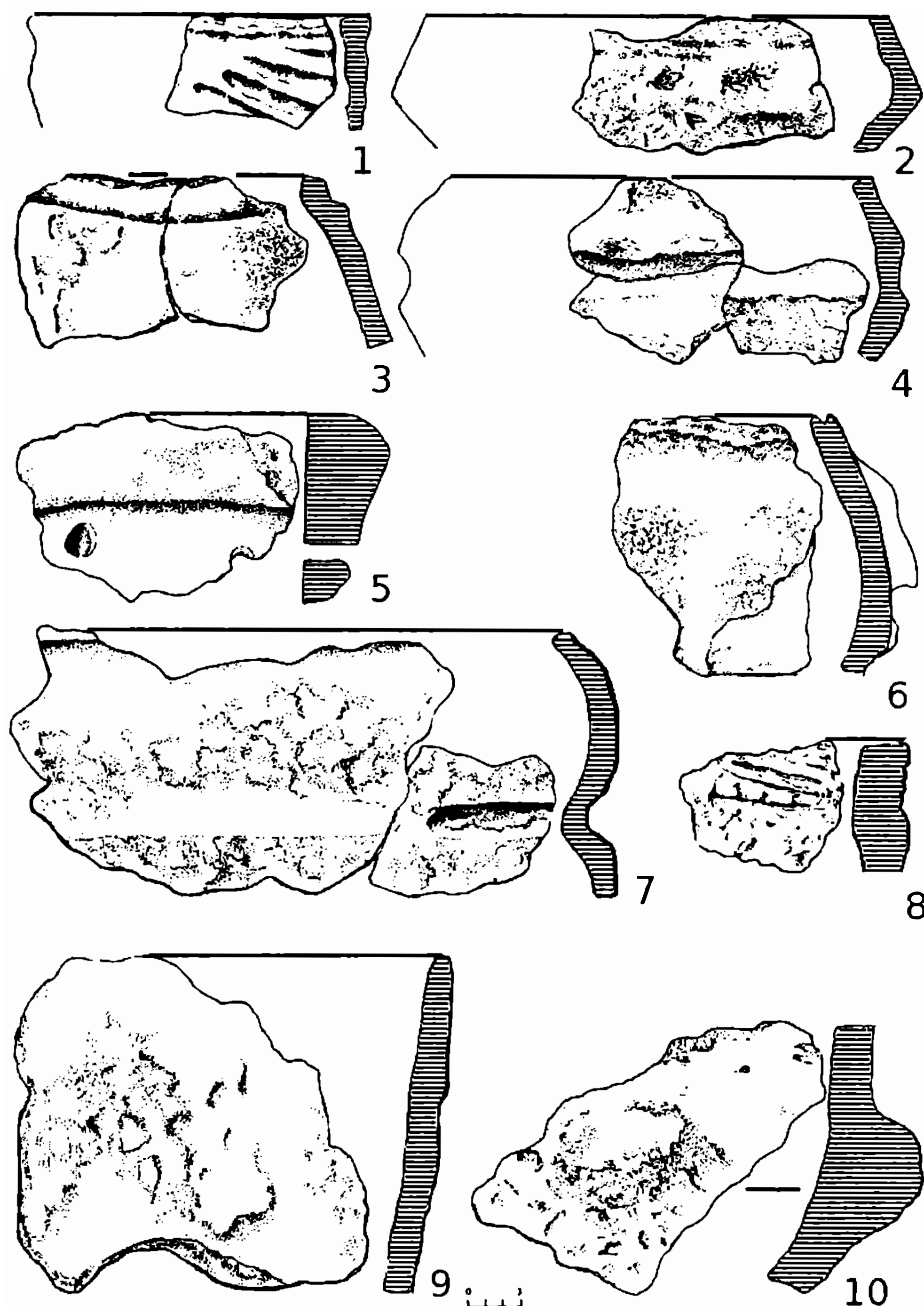
2

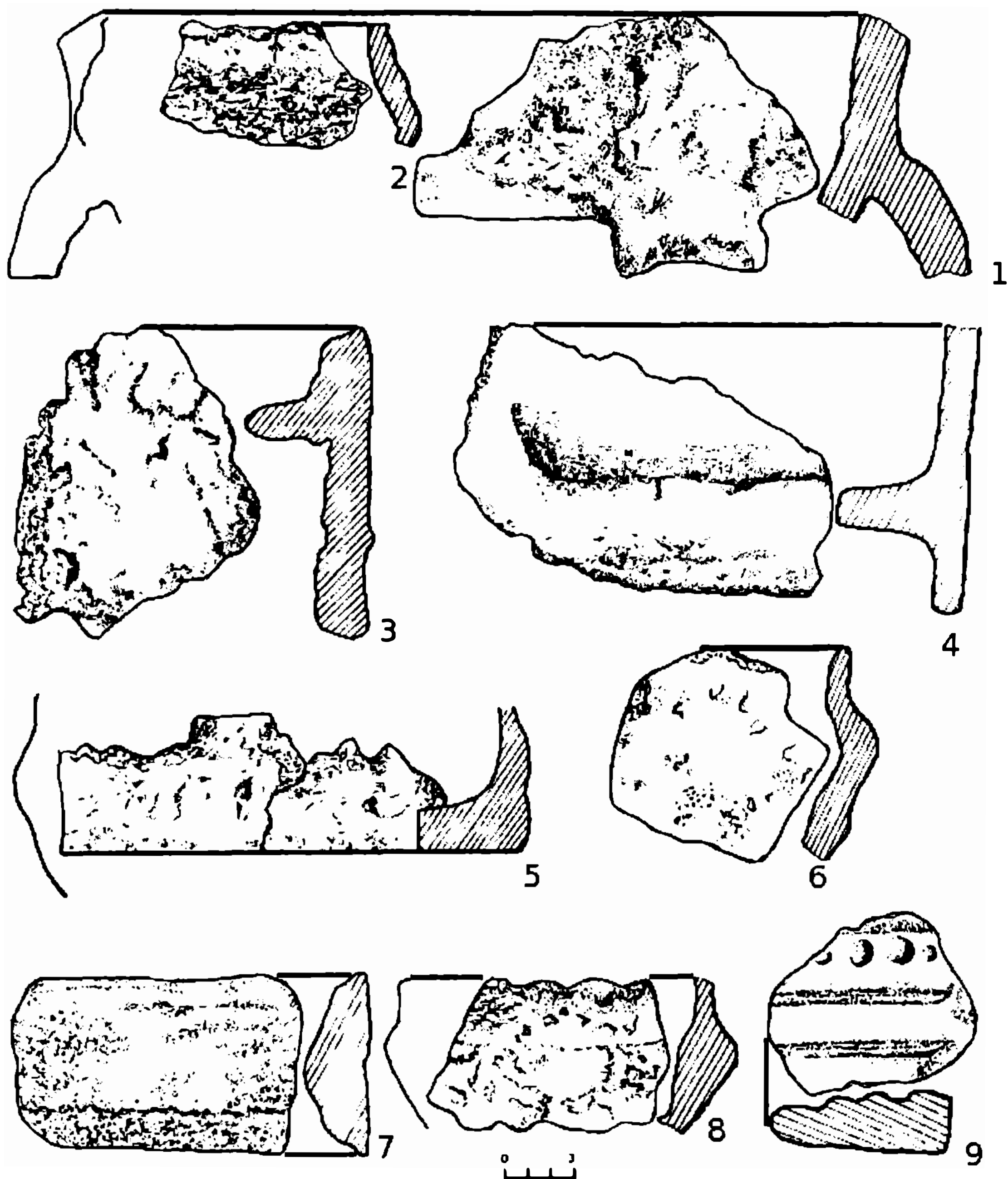
3

Pl. 3. Dumeşti - *Între pâraie*, locuinţa - atelier, L_3. Aglomerări de vase şi de fragmente ceramice 1-2; primul vas trusă 3.

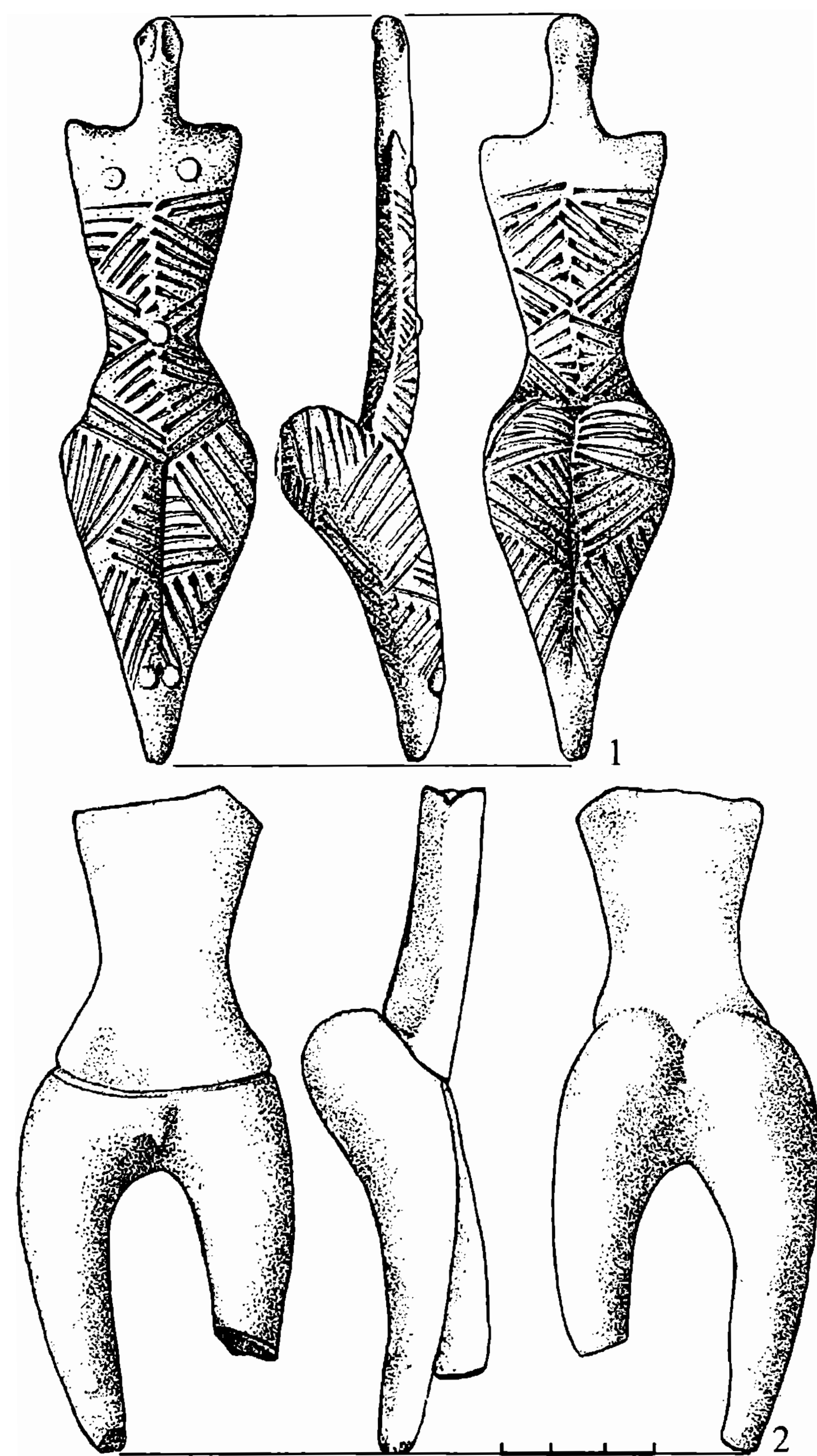
Pl. 3. Dumeşti - *Între pâraie*, la demeure - attelier no. 3 (L_3). Des aglomérations de récipients et de fragments céramiques 1-2; le premier récipient trousse no. 3.

Pl. 4. Dumeşti - *Între pâraie*, L_3. Fragmente de margini de vatră.
Pl. 4. Dumeşti - *Între pâraie*, la demeure no. 3 (L_3). Fragments des marges d'âtre.

Pl. 5. Dumeşti - *Între pâraie*, L_3. Fragmente de margini de vatră.
Pl. 5. Dumeşti - *Între pâraie*, la demeure no. 3 (L_3). Fragments des marges d'âtre.

Pl. 6. Dumeşti - *Între Pâraie*, L_3. Depunere rituală de figurine 1-2.
Pl. 6. Dumeşti - *Între pâraie*, La demeure no. 3 (L_3). Dépôt rituel de figurines 1-2.

Trusa olarului: vase, pensoane, lustruitor, pigmenţi coloranţi

Pe podeaua din interiorul atelierului, spre centru, o îngrăditură scundă proteja două vase aflate încă în picioare, cum se poate vedea şi în ansamblul surprins fotografic (pl. 3/2-3). În exteriorul primului (pl. 9/1-1a; 10/4), se înşiruie motivele în *S* - uri orizontale formate din benzi albe negative, rezervate din fondul alb prin mărginirea lor cu negru, interspaţiul s-a acoperit cu roşu liniar. Recipientul bine ars, dar modelat şi decorat neglijent[1], a devenit un fel de trusă pentru olarul atelierului, prin folosirea lui pentru păstrarea materiei prime necesare obţinerii vopselelor şi a trei unelte de strictă necesitate, două pensoane ovoidale de lut (pl. 10/1-2; 11/1-2) şi un lustruitor[2]

Analiza prin difracţie cu raze X a celor două pensoane, întreprinsă pentru relevarea amprentelor, indică acoperirea cu lut a unui mănunchi de fire de păr[3] Datele obţinute permit interpretarea pieselor ovoidale, parţial perforate longitudinal, drept *mânere de pensoane*. Între ele unul are dimensiuni uşor mai mari[4] Urmele digitale rămase arată că arderea a fost ulterioară întrebuinţării. Rezistenţa lor fără arderea argilei, presupune cunoaşterea unui liant diferit de apă, altfel acestea ar fi putut deveni, în mâinile celui care picta, un simplu boţ de lut. În partea de jos exemplarul mai mare are imprimate o alveolă, o dungă şi o aplatizare[5], făcută poate pentru a da piesei o poziţie oblică. Cum am menţionat deja, în acelaşi recipient se păstra materia primă pentru obţinerea vopselelor albe, roşii şi negre, mai exact: 48 de bucăţi prismatice de hematit[6] (pl. 12/2-3), de culoare roşie, cu faţete neuniform şlefuite[7]; 38 de noduli sferici de carbonat de calciu, 1048 noduli întregi de oxid manganiferos şi 149 fragmentari.

În momentul degajării vasului de pământ[8], nodulii erau acoperiţi la exterior cu o crustă groasă de carbonat de calciu (pl. 12/1, 4). În vas se mai găseau şi resturi vitrifiate de chirpic, concreţiuni calcaroase sau pământ, căzute după dezafectarea atelierului.

[1] Sub gât are două tortiţe perforate orizontal cu un obiect fibrat, poate capătul unui băţ. Interiorul a fost finisat cu o spatulă curbată şi şlefuită, poate tot de lemn ($\varnothing_{gât}$ = 13 - 14,6 cm; h = 16,8 cm; $\varnothing_{bază}$ = 10 cm; $gr._{perete}$ = 4 - 7 mm).

[2] Greutate lustruitor = 39 g; h = 36 mm; bazele 18 şi 37 mm.

[3] Etnografii au consemnat pensule ce foloseau fire de păr de porc (Nicolescu, Petrescu 1974, p. 23).

[4] Parametri pensoane: l = 17/19 mm; ø = 7/12 mm; greutate = 1,35/2,20 g.

[5] Alveola şi linia au: 1 = 8 x 3,5 mm şi 1 x 8 mm. Analiza prin difracţie cu raze X, cf. Radiografiei 873, arată că au fost lucrate din acelaşi lut folosit şi pentru ceramica arsă oxidant la 850^0C.

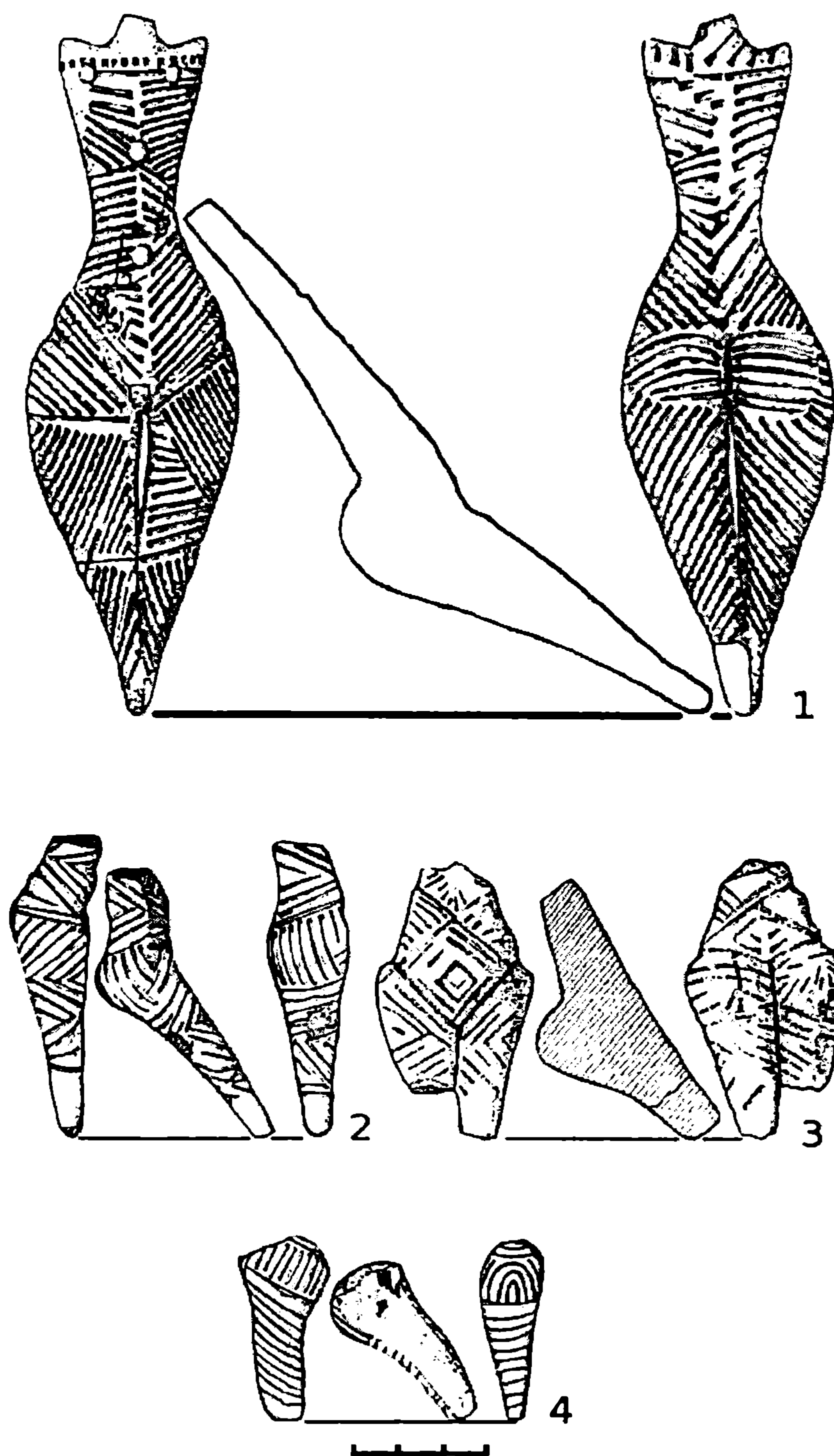
[6] 68 g, după înlăturarea depunerilor au rămas 61 g (L = 5 38 mm), fragmentele au striaţii. Probabil olarul spărgea din nuclee bucăţi de diferite mărimi pe care apoi le freca pe o piatră poroasă.

[7] „Hematit, Fe_2O_3, oxid de fier, cristalizat în sistemul romboedric scalenoedric. În natură se prezintă sub două forme alotropice: alfa Fe_2O_3 cristalizat în sistemul romboedric, forma stabilă; gama Fe_2O_3 cristalizat în sistemul cubic, formă instabilă. Mineral casant, are duritatea 5,5 - 6,5 (scara Mohs) şi densitatea 5,19 5,3 kg/dm^3 Cristalele de hematit au culoarea neagră de oţel, gri închis de fier, uneori cu reflexe albăstrui; când se găsesc în lamele albăstrui; când se găsesc în lamele subţiri au culoarea galbenă. Pulberea are culoare roşie vişinie. Conţine 70% Fe, 30% O şi uneori titanat de fier ($FeTiO_3$) în proporţie de 6-7% (zăcăminte din Norvegia şi din Elveţia) sau molibden 12%. În compoziţia sa mai pot intra silice, oxid feros, oxid de crom etc. Este unul din principalele minerale de fier, fiind utilizat ca materie primă pentru extragerea fierului. În ţara noastră se găseşte în cantităţi mici, de obicei asociat cu alte minerale, la: Teliuc, Ghelar, Iacobeni, Ruşchiţa, Dobrogea etc. Cele mai mari zăcăminte se găsesc în ţările fostei URSS, Canada, Brazilia, India" (MCM 1980, p. 221).

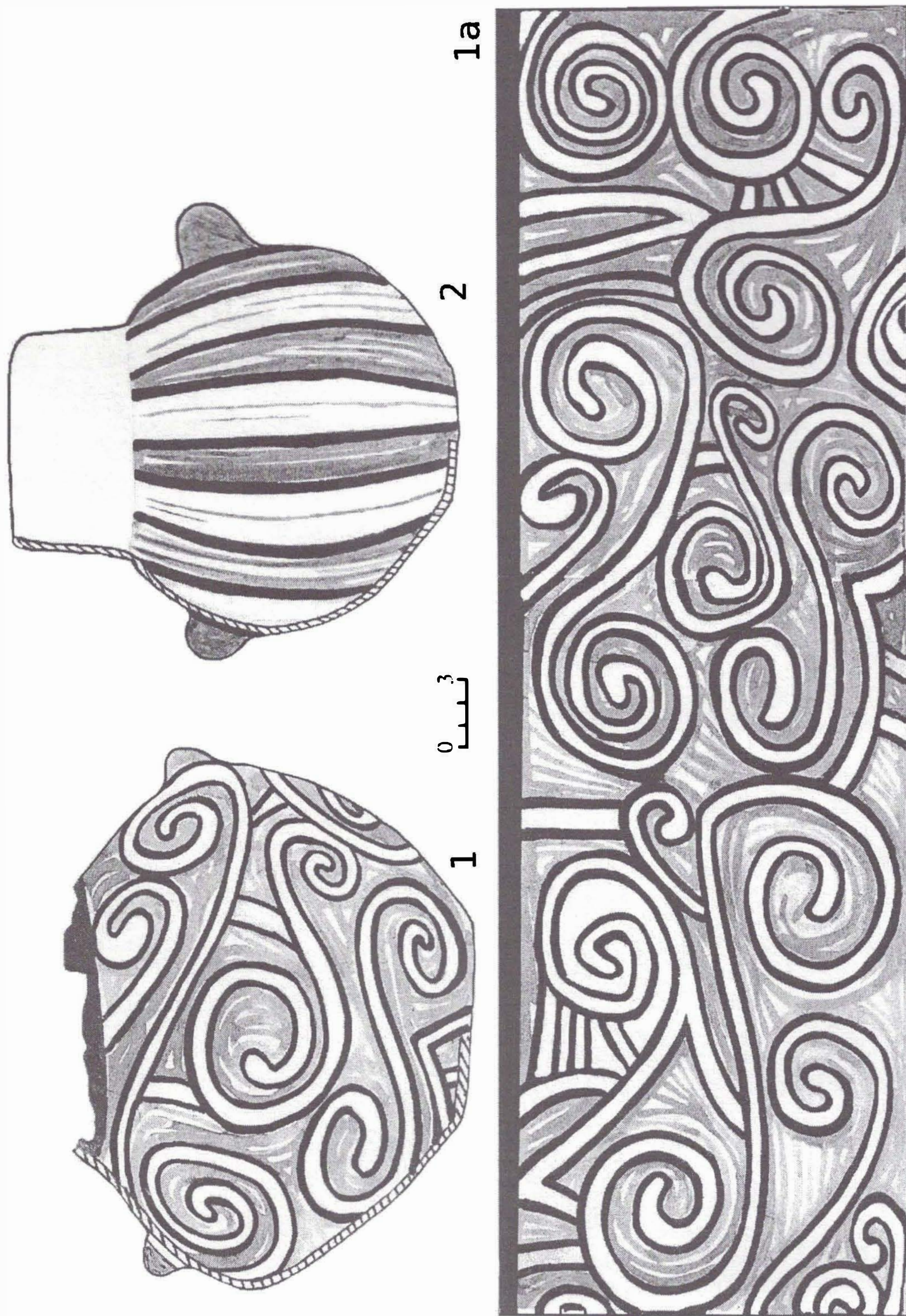
[8] În vas se aflau 129 g, după înlăturarea depunerilor au rămas 109,9 g (1 = 2 mm - 8 mm).

Pl. 7. Dumeşti - *Între pâraie*, L_3. Statuetă feminină semi-şezândă.
Pl. 7. Dumeşti - *Între pâraie*, la demeure no. 3 (L_3). Statuette féminine semi-assise.

Pl. 8. Dumeşti - *Între pâraie*, L_3. Statuete feminine semi-şezânde.
Pl. 8. Dumeşti - *Între pâraie*, la demeure no. 3 (L_3). Statuettes féminine semi-assises.

Pl. 9. Dumeşti - *Între pâraie*, L_3. Vasele în care s-au depozitat coloranţii minerali 1-2, pictură tricromă cu roşu şi negru pe fond alb.
Pl. 9. Dumeşti - *Între pâraie*, la demeure no. 3 (L_3). Les récipients où l'on a déposé les colorants minéraux 1-2, peinture trichrome en rouge et en noir au fond blanc.

Al doilea vas a fost lucrat mai îngrijit decât primul, are corpul mai puţin bombat şi gâtul înalt. Pictura s-a aplicat tot pe fond alb şi constă din benzi verticale negative, cruţate cu linii negre din fondul alb, dar prevăzute median cu două linii brun - roşietice iar în interspaţiu cu benzi late, tot brun roşietice (pl. 9/2; 10/3). Vasul conţinea numai noduli sferici, de dimensiuni mai mici în raport cu aceia din primul recipient. S-au avut în vedere şi nodulii căzuţi pe podea.

Radiografiile realizate pensoanelor, granulelor şi fragmentelor de hematit au evidenţiat cracluri adânci, mici fisuri apărute prin arderea lor la temperaturi ridicate. Datorită acestei arderi, până la vitrifiere, lustruitorul s-a spart în trei.

Pe toată durata culturii cel mai mult s-a pictat ceramica, dar s-au acoperit cu aceleaşi motive ornamentale şi alte obiecte, altăraşe, polonice, vasele binoclu, uneori şi statuetele, pereţii locuinţelor, precum la Bereşti (Dragomir 1967, p. 41, fig. 5/1-3) sau Bodeşti - *Cetăţuia Frumuşica*, „des parois ornées de spirales, peintes en blanc sur fond rouge avec le même soin que les vases" (Matasă 1946, p. 137, pl. III/2a). În cadrul comunităţilor neo - eneolitice s-a menţionat frecvent obiceiul de a folosi anumite recipiente pentru depozitarea diferitelor materii prime, unelte, podoabe.

Alte mici vase depozitare, considerate „mobilier minor", sunt cele folosite pentru adăpostit seminţe calcinate de *Lithospermum purpureo coeruleum*, mărgeluşele, precum şi caninii de cerb perforaţi ş.a. Au fost semnalate în staţiunile Cărbuna, Hăbăşeşti sau în mediu Gumelniţa, la Ulmeni, Vlădiceasca. Mai cunoscut este vasul de la Izvoare, aflat la est de locuinţa 9, lucrat din pastă cu diverse impurităţi, ars brun cărămiziu şi decorat pe corp cu o spirală fugătoare incizată. În el erau depuse şi 40 de mărgele de lut (Marinescu-Bîlcu, Cârciumaru 1992, p. 360-361, fig. 1-2; 5). Tot în mediu cucutenian, în faza A, la Ariuşd *Dealul Tiyszk*, într-un bol pictat s-au păstrat 15 unelte de silex, lame, racloare şi străpungătoare (László 1911, p. 224), iar la Brad - *La Stânc*ă într-un askos[1], un import din faza Gumelniţa A – Karanovo VI, s-a protejat unul dintre cele mai importante tezaure eneolitice (Ursachi 1992, p. 51 şi urm.).

Să reamintim existenţa, în tezaurele de la Ariuşd - *Tyiszk*, Hăbăşeşti - *Holm* şi Brad - *La Stâncă*, a podoabelor modelate din aceleaşi materii prime folosite şi pentru preparat coloranţii. În primele două erau perle tubulare de calcar, în ultima se aflau 15 perle / mărgele, cu nuanţe cenuşii, probabil nearse, făcute dintr-o pastă neagră (László 1911, p. 224; Ursachi 1991, p. 340), poate mult preţuitele granule de oxid manganiferos. Prezenţa mărgelelor de calcar sau oxid manganiferos într-un bogat tezaur, poate fi un important argument al poziţiei meşteşugarului în cadrul comunităţii.

Este frecvent întâlnit obiceiul de a păstra, a ascunde rezervele de coloranţi minerali pentru pictură, mai ales în arealul Cucuteni. Practica aceasta era cunoscută de comunităţile Stoicani Bolgrad - Aldeni, la Suceveni - *Ştoborăni* fiind descoperit un „bolovan" de ocru roşu (Dragomir 1970, fig. 7/2-5, nota 35).

Pe *Holmul* de la Hăbăşeşti, în groapa 22, s-a găsit un „creion prismatic de culoare roşie, desigur pentru vopsit" (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 57, fig. 44/8). Alte mici fragmente de hematit, cu feţele şlefuite, au apărut în săpăturile arheologice mai noi, precum la Scânteia - *Dealul Bodeştilor / La Nuci* (Chirica, Mantu, Ţurcanu 1999, p. 16). În Tripolie B_I - B_{II} / Cucuteni A-B, în atelierul de olărit de la Veselyi Kut rezerva de ocru pentru pictat se păstra

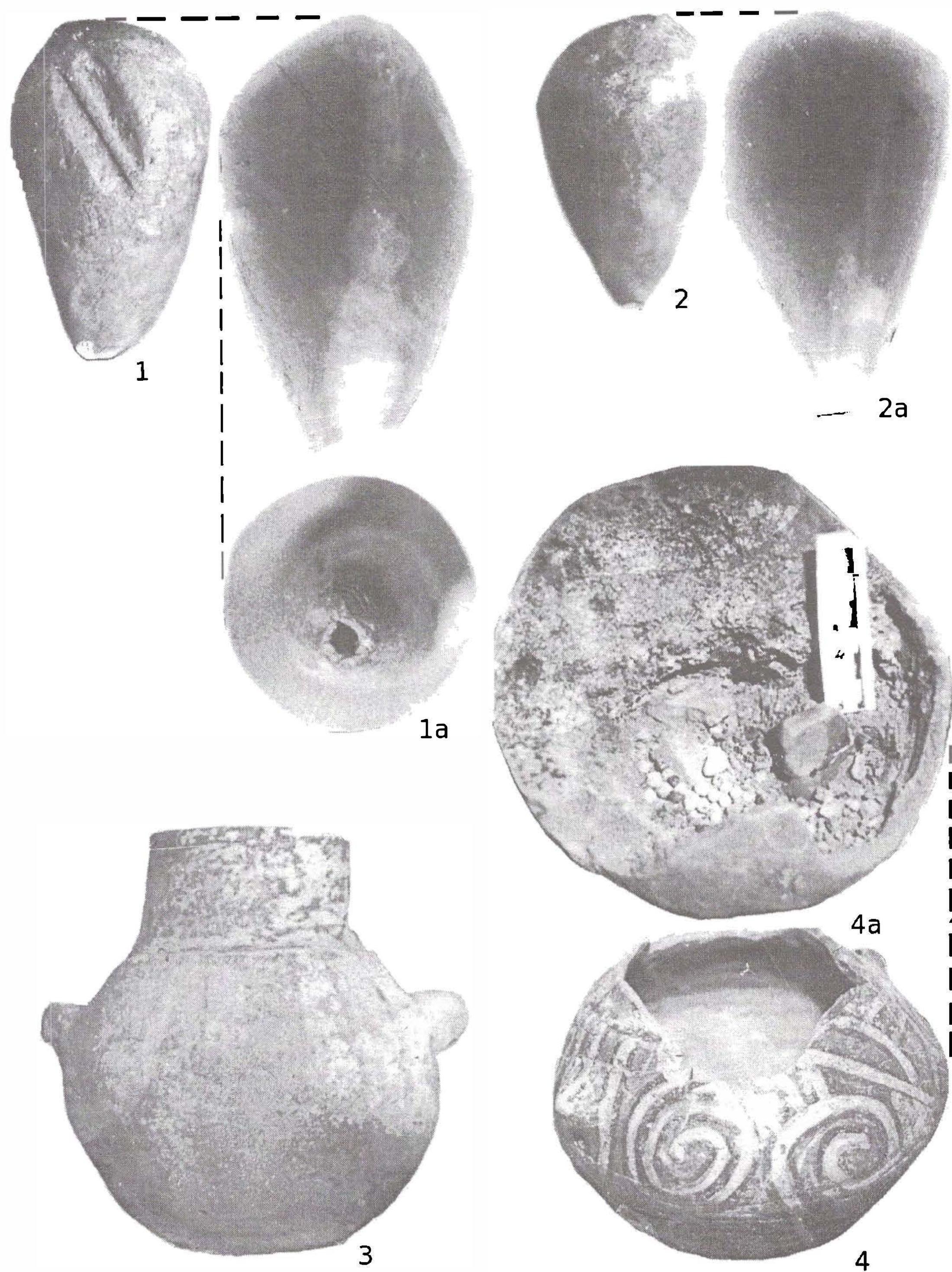
[1] *Askos*-ul reprezintă un nume generic dat vaselor ce se apropie de forma burdufurilor de piele, cusute astfel încât să semene cu un animal (Niţu 1972, p. 21). Cele înalte, cu gât asimetric, toartă, uneori picioruşe au fost caracteristice pentru perioada în discuţie, precum exemplarul de la Luka - Vrublevetzkaja (Bibikov 1953, p. 140, fig. 40).

tot într-un vas (Tsvek 1994, p. 81). La fel se păstra ocrul şi în atelierul de la Trostjančyk, datat în Tripolie B_{II}, în încăperea dinspre est, fapt ce dovedeşte cum afirmă cercetătoarea ucraineană E. V. Tsvek - faptul că şi aici, ca şi la Dumeşti, lucra dar şi locuia olarul (1994, p. 82). Resturi de ocru roşu s-au găsit şi în apropierea atelierul de olărit de la Vărvăreuca III, unde, alături de încăperea nr. 2, se afla o groapă (ø = 1,4 m; h = 45 cm), în interiorul căreia s-au adăpostit mai multe bucăţi (ø = 2-3 cm) (Markevič 1981, p. 94). O rezervă importantă de pudră de ocru s-a menţionat pentru staţiunea Piatra Şoimului - *Horodişte* (Vulpe 1941, p. 63).

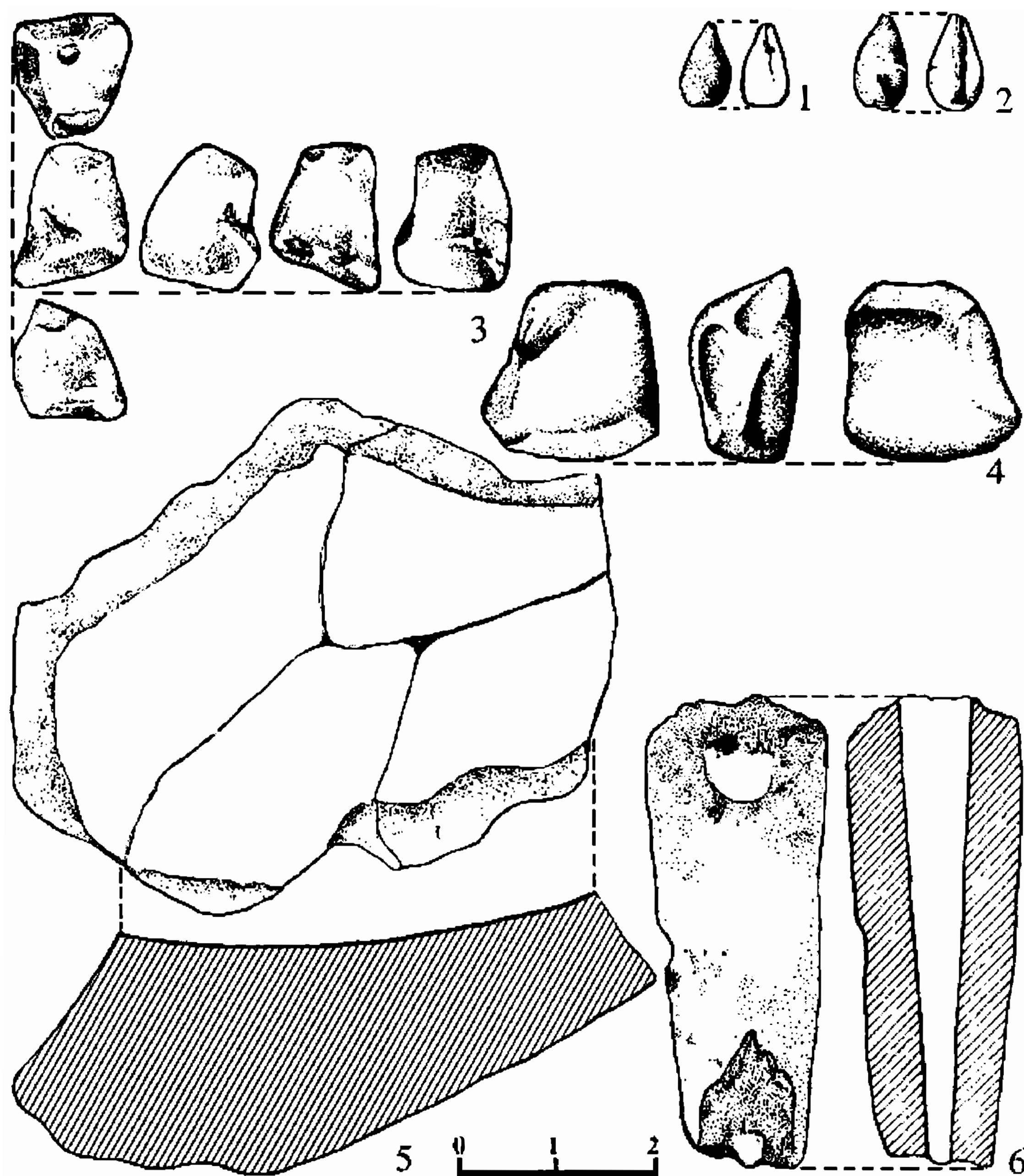
Ocrul s-a descoperit şi la Grebeni, Tripolie C_I, într-un atelier specializat în producerea ceramicii decorate cu motive adâncite, unde era folosit pentru finisarea exteriorului sau pentru prepararea pastei (Bibikov, Šmaglij 1964, p. 132 şi urm.).

În „cantităţi substanţiale" s-a găsit ocru roşu pentru pictat la Karanovo, sub formă de bolovani sau praf, dar şi de bucăţi faţetate, prevăzute cu perforări pentru atârnat (Georgiev 1961, p. 79). În sudul Anatoliei, la Haçilar, în aşezarea a doua, datată 5400 B.C., erau ateliere specializate în producţia de piese destinate ceremoniilor religioase, în care s-au păstrat *in situ* vase pline cu lut, materii colorante, unelte, vase nefolosite (Bârzu 1977, p. 269).

Ocrul brut a continuat să fie utilizat şi în perioadele ulterioare. În staţiunea Cernavoda - *Dealul Sofia*, cultura Cernavodă I, într-o groapă circulară săpată în podina locuinţei 5, s-a găsit un depozit de ocru roşu şi galben (Berciu *et alii* 1960, p. 51). În complexul cultural Jamnaja , ocru s-a descoperit în mormântul 13, din necropola de la Sărăţeni, Basarabia, situată în apropierea cursului inferior al Prutului. Aici, un bulgăre de ocru era depus într-o valvă de scoică Unio, lângă epifiza de sus a humerusului braţului drept (Leviţki, Manzura, Demcenko 1996, p. 26, fig. 10). Între manifestările religioase ale perioadei, în staţiunea Kurči s-a surprins o formă rară de ritual, umplerea cu ocru de diferite nuanţe a orbitelor şi a cavităţii nazale, probabil după îndepărtarea ţesuturilor moi (Toščev 1992, p. 30, 32). Obiceiul este mai frecvent întâlnit în spaţiul nord-pontic, în grupa târzie Ingul, din cadrul complexelor de morminte în catacombă, cu schelete întinse (Pustovalov 1999; cf. Burtănescu 2003).

Pl. 10. Dumeşti - *Între pâraie*, L_3. Radiografiile mărite ale pensoanelor ovoidale de lut 1-2; vase depozitare 3-4.
Pl. 10. Dumeşti - *Între pâraie*, la demeure no. 3 (L_3). Les radiographies agrandies des pinceaux ovoïdaux en argile 1-2; les récipients dépositaires 3-4.

Pl. 11. Dumeşti *Între pâraie*, L_3. Lustruitoare 1-2; pensoane ovoidale de lut 3-4; mojar 5; suflătoare 6.

Pl. 11. Dumeşti - *Între pâraie*, la demeure no. 3, L_3. Polisseurs 1-2; des pinceaux ovoïdaux en argile 3-4; mortier 5; cannes de verrier 6. 33

Analize ale coloranţilor minerali descoperiţi în locuinţa - atelier de la Dumeşti - Între pâraie

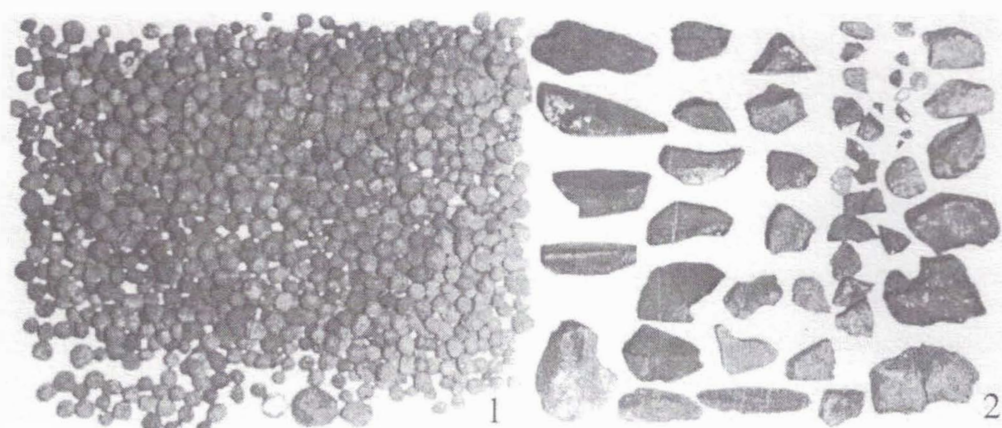
Pentru cunoaşterea caracteristicilor fizico chimice ale ceramicii de la Dumeşti, a compoziţiei pastei, angobei şi culorilor, precum şi a tehnicii de lucru, în Laboratorul de cercetări fizice din cadrul Muzeului Naţional de Istorie a României, s-au realizat analize cu raze X cu fluorescenţă sau difracţie, de fizicianul Gh. Niculescu. Pentru obţinerea lor s-au prelevat particule de vopsea de pe un fragment ceramic, precum şi particule de pe un nodul sferic de oxid manganiferos, sub formă de praf brun închis. Analizele cu raze X, ale particulelor obţinute prin pisarea nodulilor, au stabilit valori specifice oxidului manganiferos ($MnFe_2O_4$), în caroiajul difractogramelor 761 şi 823 (pl. 14/1, 3), orizontal, între 1,00 - 3,25 şi vertical, de la 20,80, la 33,10; 35,10 şi 42,80. Conform nomenclaturii sistemice, la punctul valoric 26,25 s-a evidenţiat cristalul de cuarţ (SiO_2).

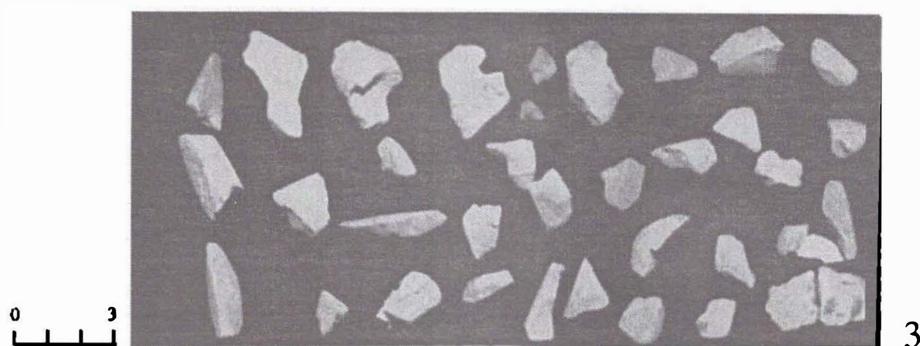
La fel s-a procedat şi pentru investigarea bucăţilor prismatice de hematit, ale căror analize au fost comparate cu ale pigmenţilor de culoare prelevată de pe un fragment ceramic (vezi difractograma 805) (pl. 14/4). Investigaţiile au pus în evidenţă un oxid feric, conform reperelor obţinute în difractograma nr. 762, din câmpul 1,00 până la 1,75 caroiaj orizontal, hematita (Fe_2O_3), în compoziţie cu un procent de fier de 65 - 75%, ce făcea culoarea aproape inalterabilă în diferite condiţii (pl. 14/2).

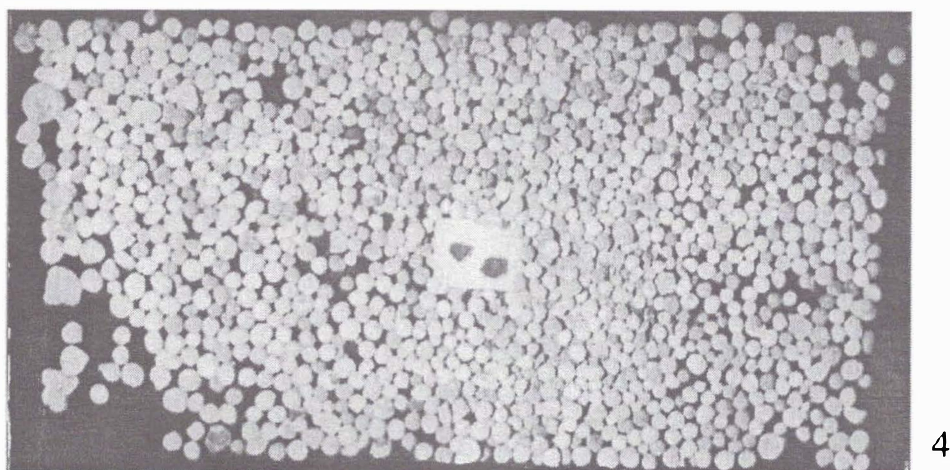
Prin suspendarea într-un liant a acestor pigmenţi de origine anorganică, rezistenţi la căldură şi la diferiţi agenţi atmosferici şi chimici, se obţinea o soluţie fluidă ce putea fi folosită pentru angobarea întregii suprafeţe a vaselor, baia de culoare, a unor părţi din acestea şi pentru realizarea motivelor sau acoperirea interspaţiilor rămase între elementele de decor. Buna conservare a picturii ceramicii de la Dumeşti a fost favorizată de calitatea coloranţilor aplicaţi în straturi groase, de impregnarea lor în pereţii vaselor, dar şi de depunerea pe aceasta a unui strat protector de calcar. Conform stilului pictural specific ultimelor etape ale fazei Cucuteni A, în decorul vaselor de aici banda albă, mai rar brună, a motivelor are liniile de margine brun - negricioase mai late şi ades dublate de o linie roşie, de aceeaşi grosime. Pe mijlocul benzii albe tot mai frecvent apar linii fine mediane roşii, de la una până la trei. O atenţie tot mai mare s-a acordat completării interspaţiilor, la început cu linii groase, uneori suprapuse, astfel că fondul iniţial abia se întrevede. De obicei, însă, în interspaţiu s-au pictat linii subţiri, fine, roşii sau albe, de cele mai multe ori paralele benzilor mărginite cu negru, rezervate din fondul alb al vasului.

Analizele prin difracţie cu raze X, pe câteva fragmente ceramice, au dus la determinarea compoziţiei materialelor din punctul de vedere a structurii cristaline. Radiografiile disting drept componenta principală a probelor, argila cu urme de cuarţ şi andezină. Se pot constata şi urme sporadice de pleavă, poate introdusă în pastă simbolic sau ca degresant şi puţine cristale de cuarţ (pl. 40-41).

Pentru stabilirea compoziţiei mineralelor şi a elementelor minore existente în pigmenţii coloranţilor de la Dumeşti - *Între pâraie* au fost executate analize la Institutul de Fizică Nucleară din Bucureşti, de fizicianul Gabriela Grabari. Ele au fost obţinute prin bunăvoinţa colegului dr. Dr. N. Popovici (Maxim-Alaiba 1992, p. 81-83).

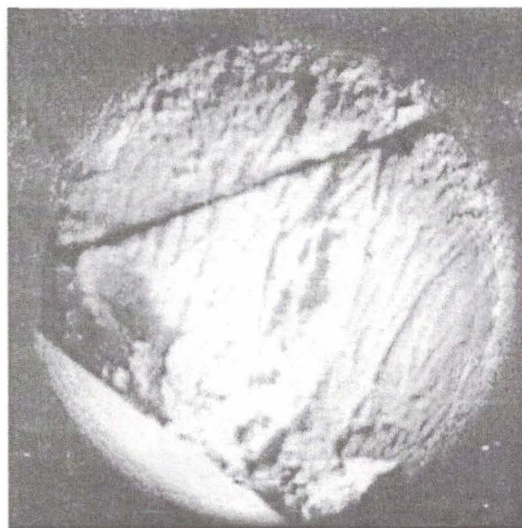

Pl. 12. Dumeşti - *Între pâraie,* L_3. Oxid manganiferos şi hematit, înainte de curăţire 1, 3 şi după curăţire 2, 4.
Pl. 12. Dumeşti *Între pâraie*, La demeure no. 3 (L_3). Oxyde mangano-ferreux et hématite, avant le nettoyage 1, 3, et après le nettoyage 2, 4.

Pl. 13. Dumeşti - *Între Pâraie*, L_3. Fragment ceramic cu urme de pictură 1; striaţii pe bucăţile de hematit 2-4. Fotografii realizate la microscop de restaurator C. Pântea.
Pl. 13. Dumeşti - *Între pâraie*, la demeure no. 3 (L_3). Fragment céramique avec des traces de peinture 1; des stries sur les morceaux d'hématite 2-4. Photographies réalisées au microscope par restaurateur C. Pântea.

Locuinţa 3

Vasul 1

Hematit Proba 1: - fier; puţin mangan şi plumb; puţin zirconiu

Oxid manganiferos

Proba 2: - fier + mangan + stronţiu + zinc
(fier faţă de mangan 3/1), (stronţiu + zinc 100-200 părţi per milion)

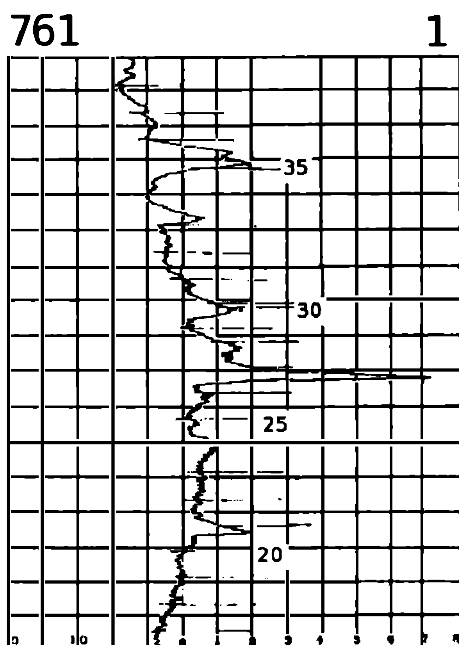
Vasul 2

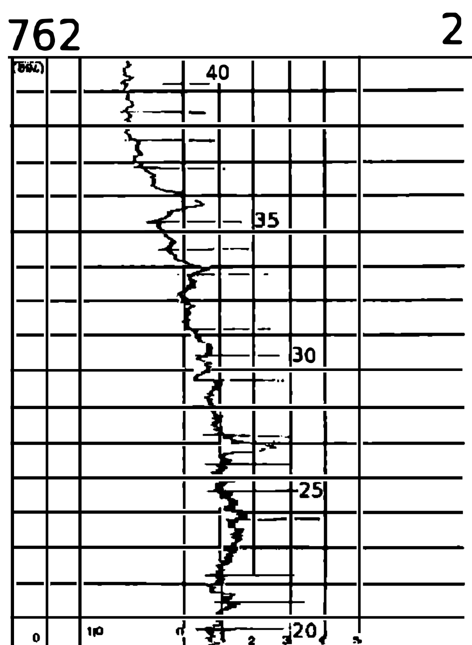
Proba 3: - fier + stronţiu + zirconiu + nichel + zinc,
aur (??)

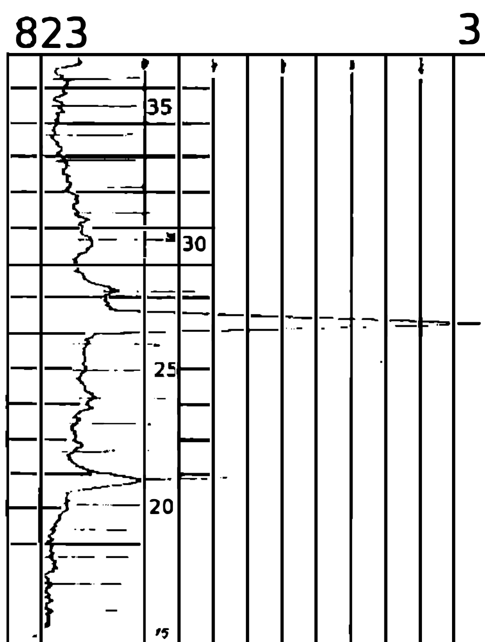
Groapa 8

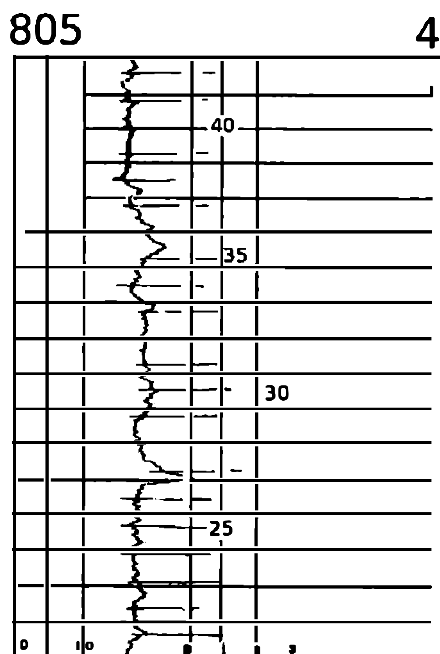
Fragmente de carbonat de calciu
Proba 4: - silicat de calciu Oxid manganiferos

Fragment ceramic
Proba 5: - fier + mangan + stronţiu + zinc (fierul faţă de mangan 3/1), (stronţiu + zinc 100-200 părţi per milion).

Pl. 14. Dumeşti - *Între pâraie*, L_3. Difractogramele coloranţilor: oxid manganiferos – 761; hematit – 762; pigmenţi roşii de hematit – 805; pigmenţi negri de oxid manganiferos – 823.

Pl. 14. Dumeşti *Între pâraie*, la demeure no. 3 (L_3). Les diffractogrammes des colorants: oxyde mangano-ferreux – 761; hématite – 762; pigments rouges d'hématite – 805; pigments noirs d'oxyde mangano-ferreux - 823.

Pigmenţii utilizaţi în pictură, argila

Până la descoperirea vaselor de la Dumeşti, depozitare ale materiei prime pentru pictură, analizele petrografice pentru stabilirea tipului coloranţilor s-au realizat direct pe pigmenţii - substanţele colorante aplicate pe vas.

Primele investigaţii cu privire la parametrii tehnici ai ceramicii cu ornamente adâncite şi pictate s-au realizat încă din perioada interbelică, în Ucraina, în cadrul Laboratorului de Restaurare a Institutului de arheologie din Kiev. Între primii, I. P. Krasnikov a precizat materiile prime folosite pentru obţinerea celor trei culori de bază, alb, roşu şi brun închis, caolinul, ocrul roşu şi minereurile de mlaştină şi a subliniat compoziţia chimică a acestora din urmă, fier, mangan (1931, p. 10-12). Multitudinea nuanţelor de roşu şi negru / brun era asigurată de varietatea coloristică a ocrului, a minereurilor de fier şi de mangan.

După al doilea război mondial, amplele investigaţii asupra ceramicii de la Hăbăşeşti - *Holm*, judeţul Iaşi, au dus la aceleaşi rezultate. Analiza a 17 probe, în Laboratorul ceramic al Comitetului Geologic din Bucureşti, au arătat că pigmenţii folosiţi pentru pictură aveau la bază fierul sau manganul (Fe şi Mn) (Dumitrescu *et alii* 1954, Apendice III, p. 595 şi urm.), precum aşa numitul creion prismatic descoperit aici, probabil o plăcuţă de hematit (*Ibidem*, p. 57, fig. 44/8).

Analizele realizate la Piatra Neamţ, asupra picturii ceramicii de la Poduri - *Dealul Ghindaru*, judeţul Bacău, au stabilit folosirea manganului şi jacobsitului (sau oxidului magniferos), pentru pigmentul brun închis / negru, hematitul pentru roşu şi silicatul de calciu, pentru alb (Chiribuţă 1979, p. 709-710). Cercetările întreprinse de Gh. Niculescu, C. Colţos şi Dr. N. Popovici, folosind probe din aceeaşi staţiune, au condus la aceleaşi rezultate prin evidenţierea jacobsitului (sau oxidului magniferos), pentru pigmentul negru sau brun închis, a hematitului pentru două nuanţe de roşu, diferite doar prin concentraţia minereului şi, fireşte, a silicatului de calciu, pentru alb (1982, p. 205-206).

Numeroase alte analize ale coloranţilor a realizat L. Ellis, în cadrul Universităţii Harvard, la Institutul Tehnologic din Messachusetts. Pentru aceasta a folosit drept probe câteva fragmente ceramice descoperite în staţiunea eponimă Cucuteni - *Cetăţuie*, din faza A, patru fragmente ceramice pictate tricrom şi din faza B, două monocrome de stil ε, unul pictat bicrom de stil ζ şi două părţi de vase de tip Cucuteni C şi de la Truşeşti - *Ţuguieta*, din faza Cucuteni A, un fragment cu decor canelat specific pentru grupul regional Drăguşeni- Jura şi trei pictate tricrom (1984, p. 219, tabelele 1-2). În sinteza din 1984 a mai publicat analize ale pigmenţilor de culoare de pe ceramica din staţiunile: Târgu Bereşti *Dealul Bulgarului*, Ghelăieşti - *Nedeia*, Poduri - *Dealul Ghindaru*, Văleni - *Cetăţuia* şi Târgu Ocna - *Podei*. De data aceasta, însă, pentru ca argila să nu influenţeze rezultatele nu a mai secţionat fragmentele ceramice, doar a recoltat pudră din fiecare culoare. Pornind de la rezultatele analizelor fizico - chimice şi a celor cu raze X cu fluorescenţă sau difracţie, L. Ellis a evidenţiat specificul şi calităţile coloranţilor (*Ibidem*, p. 119 şi urm.).

Bucăţi de hematit au fost descoperite şi în aşezarea Cucuteni $A_{3\text{-}4}$ de la Scânteia - *Dealul Bodeştilor*, lângă locuinţe (L 4-6, 8, 10-11, dar mai ales în L 7, 9), şi în gropi (nr. 11, 17, 62-63, 65, 113). În groapa 173, la -2,70 m, se afla o farfurie spartă cu gura în jos, pe pereţi acoperită din abundenţă cu pulbere de hematit (Mantu, Vlad, Niculescu 2001, fig. 3/1; 4, 5), iar numai pulbere de hematit în zona dorsală a scheletului din mormântul dublu, descoperit tot aici (Mantu, Botezatu, Kromer 1994, p. 225 şi urm.). Analiza prin difracţie cu raze X, a picturii câtorva fragmente ceramice de la Scânteia - *Dealul Bodeştilor*, au stabilit folosirea pentru culoarea roşie şi neagră, a unor minereuri de hematit şi maghemite „cu diferite faze

cristalografice ale FeO", pentru negru şi alb jacobsitul şi carbonatul de calciu (Mantu, Vlad, Niculescu 2001, p. 20).

La Oxford, în cadrul Laboratorului de cercetări arheologice, prin aceleaşi metode s-au examinat alte 15 fragmente ceramice pictate în stil Tripolie B_2 / Cucuteni A-B, ce proveneau de la Bilcze Zlote şi de la peştera Werteba, din săpăturile arheologice întreprinse de G. Ossowski şi W. Dnetrykiewicz, la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, dar care se aflau în colecţiile Muzeului de Arheologie din Cracovia. Cum consideră autoarele studiului, Z. Stos Gale şi E. Rookp, pentru prepararea culorii roşii s-a folosit o mare cantitate de oxizi de fier (hematite), pentru negru sau brun închis manganul, iar pentru pigmentul alb, metacaolinitul şi calcitul, doar pe două fragmente apare calcitul şi protoenstatitul. Se menţionează şi posibilitatea provenienţei calcitului din pigmentul colorantului şi din argile. Prezenţa hematitului în argile şi în pigmenţii de pictură a dus la degradarea albului în nuanţe brun - lăptoase (1981, p. 159; Drost 1963, p. 649; Ellis 1984, p. 199 şi urm.). I. A. Gei a publicat câteva precizări legate de tehnologia ceramicii de la Cuconeştii Vechi, din faza Cucuteni A / Tripolie B_I (1986, p. 22 şi urm.).

Asupra tehnicilor de decorare a ceramicii s-au aplecat şi cercetătorii mai tineri: N. Podvigina, S. Pisareva, V. Kireeva, A. Levishtein, E. Malachevskaya şi N. Travkina, în cadrul Institutului de Stat din Moscova, specializat în conservarea vechilor monumente, cum consemnează I. Palaguta, în comunicarea prezentată în cadrul Simpozionului Internaţional de Arheometrie de la Budapesta (1998, p. 10). Prin analizele fizico - chimice realizate între 1992 1993, pe 82 de fragmente ceramice, ce proveneau din 19 aşezări Cucuteni - Tripolie, ei au stabilit folosirea pentru prepararea pigmenţilor roşii oxizi şi hidroxizi de fier, negrii, compuşi pe bază de fier şi mangan, iar pentru alb caolinul (*Ibidem*). Prin simpla sfărâmare a mineralelor într-un mojar şi amestecarea lor cu apă, cum a menţionat I. P. Krasnikov (1931, p. 12), se obţinea o soluţie care se aplica cu pensonul pe peretele finisat al vasului.

*

Între pigmenţii utilizaţi pentru pictat ceramica deosebim tonurile calde, brun - roşcat, roşu sau brun, în contrast cu acestea, tonurile reci, alb şi negru. Nu s-au folosit culorile derivate, obţinute din amestecul lor. Dar, la cromatica redusă, alb, roşu, negru, s-au adăugat nuanţele de alb, alb - gălbui, alb - roz, brun - lăptos, roşu - brun şi mai ales negru - ciocolatiu. „Tripticul alb - roşu - negru, noi îl retranscriem alb - roşu / negru – consemna P. Ursache – este o străveche constantă stilistică El poate fi identificat în diferite etape din istoria predecesorilor. Cucutenienii, spre exemplu, au făcut din alb - roşu şi negru (configurate formal în spirală, cerc, tangentă la cerc, triunghi sau romb) un principiu imagistic, în baza căruia pot fi identificate stilistic creaţiile lor. Ceramica (singurul meşteşug care ni s-a păstrat) i se supunea în totalitate" (1998, p. 207).

Roşu

Cum prezintă proba 1, în primul vas descoperit în locuinţa - atelier de la Dumeşti (pl. 9/1; 10/4), se găseau bucăţi prismatice de hematit (pl. 12/2-3), cu striaţii longitudinale, cum se poate vedea şi în fotografiile realizate la microscop (pl. 13/2-4). Ele reprezintă materia primă pentru pregătit vopseaua roşie sau roşie brună, în componenţă cu oxizi de fier, puţin mangan, plumb şi zirconiu, evidenţiate printr-o analiză prin difracţie cu raze X. Proba 3, a nodulilor din vasul al doilea, care conţineau mult fier, dar şi stronţiu, zirconiu, nichel, zinc, poate şi aur.

Alte analize s-au realizat în Laboratorul de restaurare şi conservare din cadrul Complexului Muzeal Piatra Neamţ, pe fragmentele ceramice din staţiunea Ghelăieşti *Nedeia*, pictate specific grupelor stilistice ale fazelor Cucuteni A-B şi B. Ele au stabilit

compoziţia mineralogică a culorii roşii, hematitul, goethitul şi limonitul, ultimele două, prin ardere se transformă în hematit (Chiribuţă 1979, p. 709-710). L. Ellis a menţionat, ca materie primă pentru prepararea culorii roşii, tot hematitul, mai întâi prin analiza la microscop a unei probe lamelare, apoi prin difracţie cu raze X, pe pulbere. Totodată, analizele au evidenţiat componenţa în fier a pigmentului roşu sau brun (1984, p. 122, fig. 41-43). Pentru ceramica realizată de tripolieni, dar şi pentru aceea a culturii calcolitice Yangshao, din China, T. I. Kašina, remarcă în componenţa vopselei roşii tot hematitul, prezent între ingredienţii lutului sau obţinut sub formă de minereu (1977, p. 37; Fitzgerald 1998, p. 25-26, fig. 1).

O. A. Kuliska, într-o lucrare privind ceramica tripoliană, menţionează folosirea lutului în compoziţie cu ocru roşu (1940, p. 314). La aceeaşi concluzie a ajuns şi E. V. Tsvek, una dintre cele mai bune cunoscătoare a problemei în discuţie. Ea a precizat că tripolienii obţineau vopseaua roşie din hematit sau argilă roşie şi negrul din mangan (1978, p. 39-40; Eadem 1994, p.70).

Negru

Tot în primul vas, cum indică proba 2, se aflau noduli întregi şi fragmentari de oxid manganiferos (pl. 12/1, 4), materia primă necesară obţinerii culorii negre, negre - ciocolatii. Proba a stabilit un conţinut mai mare de fier, faţă de mangan de 3/1, stronţiu şi zinc, ultimele două 100-200 părţi per milion. Acelaşi oxid manganiferos a fost evidenţiat prin analiza unei probe de pulbere luată de pe un fragment ceramic, proba 5, care conţinea fier, mangan, stronţiu şi zinc. Folosirea acestor coloranţi pentru ornamentat se poate observa şi prin fotografierea urmelor picturii aplicate pe ceramică, la microscop (pl. 13/1).

La Ghelăieşti - *Nedeia*, pentru pregătirea culorii negre, dintre pigmenţii minerali s-au folosit oxizii de mangan, pirolizită şi hausmanită (Chiribuţă 1979, p. 709-710). Pigmentul negru, în analizele întreprinse de L. Ellis, conţinea oxid de mangan şi oxid magniferos / jacobsite, minerale de mangan rezultate prin modificări termice, care duceau la o varietate de oxizi. De asemenea, ea a remarcat şi un mineral argilos de tip illite, provenit din structura vasului. Prin fluorescenţă cu raze X a stabilit, pentru pigmentul negru, un amestec de fier şi mangan, iar, prin difracţie cu raze X componenţa lui, jacobsit şi magnetit sau hausmanit (1984, p. 122, fig. 41-46, tab. 19).

Oxidul de mangan preparat cu un liant şi aplicat pe vas se transformă în hausmanită doar la o temperatură de aproximativ 1 000° C, conform analizelor cu raze X realizate de L. Ellis (1984, p. 157). După ea, instalaţiile care să permită obţinerea acestor temperaturi s-au construit odată cu folosirea culorii negre. Necesitatea obţinerii unei temperaturi ridicate a dus la o largă utilizare, din prima fază Cucuteni A / Tripolie B_I, a cuptoarelor cu una sau două camere şi a gropilor de ars ceramica. Probabil aici se pot include şi cuptoarele amenajate în gropi, deasupra acestora prevăzute cu grătare şi cu boltă, de tipul celor descoperite în anexa 15, a locuinţei XI, de la Truşeşti - *Ţuguieta* (Petrescu-Dîmboviţa *et alii*, 1999, p. 43, fig. 26). La o altă concluzie a ajuns I. Palaguta, după care vopselele erau preparate folosindu-se un liant organic, proteine sau carbohidraţi. Culorile se aplicau după ardere iar pictura fie se lustruia, fie se acoperea cu un strat de ceară (1998, p. 10).

Alb

După H. Schmidt albul era culoarea de bază (1932, p. 14), ca şi nuanţele datorate prezenţei impurităţilor, gălbui, roz la Bereşti *Dealul Bulgarului*, roz sau alb gălbui la Bodeşti *Cetăţuia Frumuşica* (Matasă 1946, p. 48), alb rozaliu la Truşeşti *Ţuguieta* (Petrescu-Dîmboviţa 1999, p. 314). Albul s-a obţinut din carbonaţi de calciu, prin ardere oxidantă aceştia au dat oxizii de calciu, care, prin combinarea cu silicea din argilă au dus la formarea silicatului de calciu (vezi proba 4). Analizele realizate în Laboratorul Institutului

Geologic al României indică, pentru albul folosit la Hăbăşeşti - *Holm*, o proporţie de 95,4% carbonat de calciu (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 440, nota 2). L. Ellis a stabilit aceeaşi componenţă pentru probele de la Cucuteni - *Cetăţuie* şi Truşeşti - *Ţuguieta*, menţionând că la Poduri - *Dealul Ghindaru*, Văleni - *Cetăţuie* şi Bereşti - *Dealul Bulgarului*, în carbonatul de calciu s-au adăugat argile albe cu un procent redus de oxizi de fier (1984, p. 122, fig. 41-46, tab. 19), la fel cum se practică şi astăzi[1] De obicei cu alb se încrustau şi dungile adâncite ale decorului ceramicii de la Truşeşti, iar cu roşu aceeaşi categorie ceramică din aşezarea de la Drăguşeni - *Ostrov*.

Argila[2]

Una dintre bogatele resurse ale naturii. În majoritatea cazurilor, calitatea argilei şi posibilitatea de a o procura din apropierea aşezării sau chiar din perimetrul acesteia, au condiţionat stabilirea vetrelor. O dovadă a procurării argilei din perimetrul locuibil o reprezintă numeroasele gropi cu profile asimetrice, cotlonite, tipice pentru extragerea lutului, existente în majoritatea staţiunilor cercetate (Markevič 1981, *passim*). De obicei, în aşezările cucuteniene apar frecvent gropi din care se scotea lutul necesar modelării oalelor. La Bereşti *Dealul Bulgarului*, judeţul Galaţi, în campania din 1982 s-au săpat şapte gropi de mari dimensiuni (ø = 1,5 - 3 m; h = 0,75 - 1,6 m), marcate a-f, cu profile neregulate şi cu marginea gurii circulară sau ovală (Dragomir 1983b, p. 71, 74, 77, fig. 4/8-9; 8/8-11). Şi în alte medii culturale eneolitice, de exemplu la Vădastra - *Măgura Fetelor*, judeţul Olt, în staţiunea eponimă a culturi Vădastra, în stratul II, numeroase gropi erau situate în partea de nord a aşezării, spre pârâul Obârşia. Între ele, una de mici dimensiuni servea probabil pentru ars ceramica (Mateescu 1962, p. 189, pl. I). În schimb la Dumeşti, datorită situării staţiunii pe vale, gropile mari sunt rare, mai mare este groapa 8. Probabil olarii luau lutul din Dealul Bisericii, de la baza acestuia, ce mărginea staţiunea. L. Ellis, pornind de la rezultatele analizelor petrografice, a precizat folosirea argilei fără degresanţi adăugaţi, doar cu incluziuni naturale, un procent ridicat de mică şi de alte componente. Aceste adausuri naturale au permis olarilor cucutenieni sau tripolieni să prevină contractarea şi deformarea vaselor în timpul acţiunii de uscare şi mai ales de ardere. Mai mult, prin ardere argilele aluvionare cu anumite incluziuni au favorizat aderenţa coloranţilor cu structuri mai complexe, cu deosebire a negrului (Ellis 1984, p.93).

Amplasarea staţiunilor în locuri cu lut bun pentru construirea caselor sau pentru olărit, se reflectă şi în toponimele date astăzi acestora. Spre exemplu numai în Podişul Bârladului întâlnim: Banu - *La lutărie*, Butea - *La lutărie*, Fâstâci - *Lutărie*, Gârceni - *Pe lutărie*, Gura Văii - *La lutărie*, Isaiia - *La lutărie*, Jigoreni - *Lutărie*, Negreşti - *La lutărie*, Buhăeşti - *Dealul Humăriei*, Şcheia - *Humărie* ş.a. (Coman 1980, *passim*). Toponime de acest fel se întâlnesc în întreg arealul complexului, de exemplu la Crasnaleuca - *Lutăria*, judeţul Botoşani. Gropi pentru scoaterea lutului erau şi la Drăguşeni - *În deal la lutărie* (Crîşmaru 1977, p. 16). La fel indică şi topografia locurilor din zona Bugului (Kuliska 1940, p. 307-325; Sajko 1982, p. 38-44), permanenta legătură dintre comunităţile agricole şi meşteşugăreşti cu natura.

---

[1] În satele Slătioara şi Dăeşti, din judeţul Vrancea, dar şi în alte centre de olari, albul se obţine din amestecul „humei” cu piatra albă, adusă de la munte, arsă şi pisată (Iordache 1996, p. 89, 103).

[2] „Argilă, produs rezultat prin descompunerea naturală, totală sau parţială, a mineralelor silico - aluminoase care reprezintă silicaţii naturali (feldspaţi, nefeliene, leucite etc.), din rocile magnetice (granite, pegmatite), metamorfice (gnaisuri, micaşisturi) şi, mai rar, prin sedimentare sub acţiunea apei şi a CO_2 din natură. Cele mai răspândite minerale în argilă sunt caolinul ($Al_2O_3 \cdot 2SiO_2 \cdot 2H_2O$), montmorillonitul {$Al_2[Si_4O_{10}]$) $(OH)_2$ nH_2O} şi micele hidratate (hidromică, hidromuscovit, illit etc.). Componenţii săi principali sunt: 30-70% SiO_2, 10-40% Al_2O_3 şi 5-10% H_2O iar cei secundari: TiO_2, Fe_2O_3, FeO, MnO, MgO, CaO, K_2O, Na_2O. În afara acestora mai conţine impurităţi de minerale neargiloase, părţi nedescompuse de la vegetale sau de la vieţuitoare şi de minerale nou formate cum sunt: carbonaţi, gips, oxizi de fier etc.” (MEM 1980, p. 42).

Locul de unde se procurau coloranţii

În privinţa descoperirilor de la Dumeşti - *Între pâraie*, datorită existenţei în hematite şi calcare şi a zirconiului, element ce apare în general în formaţiunile geologice argiloase, se poate presupune procurarea lor chiar din Podişul Central Moldovenesc, posibil din preajma staţiunii[1] Cum am menţionat, un astfel de loc se afla la baza dealului din marginea de sud-vest a aşezării cucuteniene. De aici, meşterii olari aveau posibilitatea să se aprovizioneze cu lut, şi tot aici, probabil, găseau uneori şi hume colorate. N. Zaharia, în peregrinările lui de teren, a semnalat în satul Sarafineşti, punctul numit *Cetăţuia Corni*, judeţul Botoşani, o astfel de sursă de coloranţi minerali, „În zona cetăţii nu a apărut ceramică, dar solul, până la adâncimea de un metru, era amestecat cu pietre şi *pământ ars*. Cuiburile de argile sunt exploatate de către gospodinele satelor vecine, din ele preparându-se culori roşii, galbene, pentru vopsitul pereţilor" (Zaharia, Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia 1970, p. 294, nr. 252a).

E. Comşa a întrevăzut legătura între formarea, în sud-estul Europei, a numeroaselor aşezări neolitice sau eneolitice şi zonele de cernoziom şi *loess* necesare agriculturii, dar şi pentru procurarea materiilor prime pentru olărit (1981a, p. 20 şi urm.). În mare, arealul de răspândire a culturii Cucuteni - Tripolie, sublinia L. Ellis, se suprapune cu Platforma Scitică şi o parte din scutul Ucrainei, partea vestică fiind numită Platforma Moldovenească, cu formaţiuni de roci sedimentare, între care predomină argilele şi marnele, împreună cu lentilele de nisip şi gresie puţin cimentificată şi oxizii de fier (1984, p. 81). Tot ea a menţionat prezenţa, în depozitele argiloase din arealul acestui complex, a unor importante rezerve de hematit, geothit sau limonit, dar şi faptul că magnetitul se procura mai greu. Pentru stabilirea provenienţei acestuia, ea a propus două posibilităţi: pe de o parte minele de origine sedimentaro - metamorfice din Carpaţii Orientali, Munţii Bistriţei, ce se continuă cu Munţii Čivčin din Ucraina, pe de altă parte, Podişul Podoliei şi Platforma Scitică (Krajewski 1938; Shnyukov, Orlowsky 1980, p. 393 şi urm.). Ea nu exclude posibilitatea procurării lor, ca şi meşterii olari din zilele noastre[2], din zonele argiloase sau mlăştinoase, din turbării sau soluri reziduale (1984, p. 83, 121 şi tabelul 5).

În funcţie de practicarea olăritului s-a urmărit situarea aşezărilor în apropierea unor depuneri de argilă curată şi în zonele cu resurse minerale necesare preparării pigmenţilor pentru obţinerea culorii negre sau brun - negricioase, îndeosebi depozitele de mangan din mlaştini, sursele de hematită, limonită sau goelită, pentru obţinerea culorii roşii sau brun roşietice, oxizii de fier hidrataţi sau hidroxizii de fier şi pentru alb caolinul sau carbonaţii de calciu (Ellis 1984, p. 83 şi urm., 119 şi urm. Amplasarea unor aşezări pe vale, în apropierea resurselor de apă, precum Dumeşti, Hoiseşti, Veselyi Kut, în locuri cu argile spălate de ape, indică şi amplasarea lor în apropierea surselor de materie primă necesare olăritului.

Nu excludem nici posibilitatea procurării anumitor coloranţi şi prin schimb, din zone mai îndepărtate. Avem în vedere raritatea descoperirilor de astfel de materii prime. Vasele de la Dumeşti sunt primele ce conţineau toate trei materiile prime necesare pictării ceramicii cucuteniene din faza A şi două tipuri de unelte. În timpul unei vizite la Iaşi, înainte de anul

[1] În anii când am realizat săpăturile existau câteva lutării în satele din preajmă, iar la Dumeştii Vechi, olarul satului, C. Jenică, îşi procura lutul de la baza colinei aflate la marginea localităţii, din punctul numit *La lutărie*.

[2] Olarii cunosc locuri, uneori destul de îndepărtate, de unde-şi procură vopselele, *hume de pe văi*. Roşul „se dobândeşte dintr-o *vână de pământ aparte*, numită *ruşeală* (*ruşală*)", un pământ bogat în oxid de fier, ce se găseşte la o adâncime de 2-3 m sau chiar mai mare. Ei depistează asemenea pământuri cu ajutorul izvoarelor sau al apelor, «care-l scot la vezeală». De pildă, olarii din Găleşoaia, judeţul Dolj, iau *ruşeala* din Sohodol, „acolo se ştie din moşi strămoşi", cum relata un meseriaş din partea locului (Iordache 1996, p. 101-102). La fel şi negrul se găseşte în eroziunile de teren, sub forma unor *boabe negre*.

1989, i-am comunicat Lindei Ellis descoperirea lor. A afirmat simplu, dar din tot sufletul ei generos – eram sigură că o să apară.

Dr. N. Buzgar, de la Facultatea de Geografie - Geologie a Universităţii "Al. I. Cuza" Iaşi, conform celor publicate de R. Dumitrescu (1972, p. 172), menţionează că nodulii de jacobsit (ø = 1 mm – 1 cm; puţini de 2,5 cm) apar în bogata depunere de la Nikolaev, Ucraina, pe Bugul sudic. Conform acestei informaţii, M. Mantu - Lazarovici, considera că, „pe viitor se impune efectuarea unor analize care să indice provenienţa nodulilor de la Dumeşti" (Mantu, Vlad, Niculescu 2001).

Geologii au semnalat şi alte posibilităţi de procurare a lor, în funcţie de resursele de materii prime (Savul 1938, p. 206-285; Idem 1972, p. 415-466; Idem, V. Ianovici, 1958, p. 7-59; V Ianovici 1956, p. 349-373; T. Idriceanu, G. Bâgu, G. Boţoman 1966, p. 33-50).

Raritatea pigmenţilor negrii de oxid manganiferos în inventarul aşezărilor cucuteniene sau tripoliene, nu poate fi decât o dovadă a posibilităţilor reduse de procurare a lor. A grijii cu care materia primă era păstrată. Şi totuşi, în toate staţiunile, negrul sau negrul brun s-a folosit permanent.

Desfăşurarea meşteşugului olăritului la Dumeşti - Între pâraie

Ceramica deţine ponderea cea mai însemnată între descoperirile arheologice, fapt pentru care, interesul pentru cunoaşterea tehnicilor de realizare a acesteia a fost şi a rămas constant (Shepard 1965, p. 49-94). Investigarea atelierelor cu numeroasele lor amenajări, cu deosebire cuptoarele, stă la baza înţelegerii evoluţiei tehnicilor de confecţionare a diverselor recipiente din cadrul complexului cultural Cucuteni Tripolie. Deşi, pentru prima fază, Cucuteni A, s-au publicat multe cuptoare de ars ceramica, uneori grupuri de cuptoare, între care instalaţiile din centrul de olărit de la Ariuşd - *Dealul Tiyszk* (Székély, Bartók 1979, p. 55 şi urm.), nu s-au descoperit ateliere de factura celui de la Dumeşti - *Între pâraie*, în care s-au surprins majoritatea etapelor din desfăşurarea meşteşugului. Şi pentru acest fapt încercăm să detaliem, în funcţie de informaţiile arheologice pe care le avem, etapele pe care le-au parcurs meşterii olari din staţiunea Dumeşti, şi, în genere, etapele ce trebuiesc parcurse de toţi meşterii olari cucutenieni şi tripolieni până la obţinerea produselor finite: extragerea şi prepararea lutului, incluziunile, modelarea vaselor, finisarea ceramicii tipuri de unelte, ornamente în relief şi adâncite, uscarea şi, probabil, o primă ardere, utilitatea plăcilor de argilă perforate parţial, unelte pentru pictat, prepararea şi ţinerea vopselelor, acoperirea cu angobă - fondul de pictură, pictarea - decorarea - împodobirea vaselor, lustruirea mecanică şi, în final, arderea acesteia în cuptoare.

Prin descrierea ornamentaţiei unor recipiente pictate de la Dumeşti, de asemenea, am încercat să detaliem formele de realizare ale aspectelor decorative, să surprindem motivaţiile care au susţinut mişcarea generală a decorului pictat sau gravat, de la faza Cucuteni A, până la transformarea lui definitivă în perioada de tranziţie de la eneolitic la bronz.

Extragerea şi prepararea lutului

Complexul Cucuteni - Tripolie s-a desfăşurat în perioada Atlanticului, caracterizată în arealul vestic prin faza stejărişului amestecat şi a molidului cu alun, în raport cu zilele noastre cu un climat mai umed şi mai cald (Cârciumaru 1996, p. 20). Staţiunile arheologice din sudul Podişului Central Moldovenesc prezintă condiţii de depunere apropiate (Chiriţă, Păunescu, Teaci 1967, p. 37 şi urm, pl. 10-14). Profilele dau, diferenţiat, câteva tipuri de sol: de la nivelul de călcare un sol negru - cenuşiu, după care urmează solul negru - brun, brun închis, deschis sau gălbui şi stratificările argiloase cu diferite aspecte de culoare, constituţie, structură.

Condiţiile de paleomediu ale aşezării de la Dumeşti au favorizat practicarea agriculturii, dar au oferit şi materia primă necesară meşteşugului olăritului. Stabilirea comunităţii în aceste locuri se leagă, desigur, de solurile bune date şi de revărsările Suhuleţului, de apă şi nutrienţi, dar şi de bogatele surse de argile. Mediile aluviale, cu resursele dar şi cu pericolele lor, au fost analizate de A. G. Brown (2001, p. 3 şi urm.).

Asupra avantajelor utilizării sedimentelor argiloase de *loess* iluvial, formate şi astăzi prin revărsările râurilor Prut, Nistru şi a afluenţilor lor, sedimente din care se obţineau uşor zeci de metri cubi de materie primă cu puţine impurităţi, au atras atenţia arheologii care au săpat în aşezările cucuteniene din România, începând cu H. Schmidt (1932, p. 29), arheologii care au săpat în Ucraina sau Republica Moldova (Passek 1949, p. 110). Cum remarca V I. Markevič, „Obiectele făcute din argilele acestea, cu masa de structură măruntă, au după

ardere suprafaţa netedă şi o nuanţă roşie strălucitoare" (1981, p. 121). Analizele petrografice au stabilit, de asemenea, calitatea, rafinamentul vaselor modelate din argile levigate (Ellis 1984, p. 93, 115).

Cercetările arheologice de la Dumeşti, Hoiseşti (Bodi 2007, p. 182), din faza A, Veselyj Kut din faza Tripolie B_{I-II} şi din alte staţiuni situate în medii aluviale, au evidenţiat în primul rând bogăţia şi frumuseţea ceramicii, bogăţie specifică unor centre de olărit. Nu s-a exclus şi posibilitatea practicării agriculturii, cu avantajele şi riscurile date de revărsările apelor.

O argilă omogenă trebuie să se fi obţinut aproape ca şi astăzi: lutul se mărunţea, se fărâmiţa cu sapa şi se lăsa câteva săptămâni să *dospească*, până la un an. Argila tăiată în turte se uda, se bătea cu maiul de lemn şi abia după aceea se aducea în atelier, unde era aşezată în ladă, pe o piele de vită (Iordache 1996, p. 80). Unele din îngrăditurile de lut, descoperite în locuinţa atelier, au fost folosite pentru păstrarea acestor turte de argilă, surprinse în profilul stratigrafiei verticale sub forma unor lupe îngroşate, de culoare galbenă, cu lăţimi de circa 20 cm, uşor de separat de solul brun. Urma *frământarea*, timp în care se realiza şi *curăţirea*[1] În procesul tehnic „complicata operaţie a dospirii şi frământării era decisivă pentru calitatea şi fineţea pastei şi, în final, pentru calitatea vaselor de pământ" (Stoica *et alii* 1972, p. 203). Astăzi, din argila pregătită se fac 50 - 60 de turte. Peste 20 de astfel de colaci de lut, nearşi, au fost descoperiţi în groapa 7, situată în apropierea locuinţei atelier, într-un strat compact, unde au fost aruncaţi pentru că se uscaseră. În timpul degajării gropii ei se descompuneau.

Incluziuni

Pentru a micşora în timpul uscării comprimarea şi a evita formarea craclurilor în procesul arderii, în argila preparată pentru modelarea vaselor se adăugau diferiţi ingredienţi. Pentru ceramica de uz gospodăresc s-au folosit adaosuri de structură mare. Pentru ceramica fină, la Dumeşti s-a preferat argila cu structuri mici, de multe ori numai cu incluziuni naturale. Probabil, în atelierul de olărit s-a utilizat mai ales lutul spălat de pârâul Suhuleţ din Dealul Bisericii, toponim dat astăzi de localnici dealului ce mărgineşte aşezarea la sud. Prin revărsările acestuia, pe malurile pârâiaşului se formau mari cantităţi de argilă, suficiente pentru activitatea mai multor ateliere. Culoarea roşie cărămizie a vaselor, fineţea şi buna conservare a picturii înclină spre folosirea argilei levigate.

Depozitele argiloase de la Dumeşti - *Între pâraie* aveau în conţinut incluziuni naturale, situaţie întâlnită şi în alte staţiuni (Ellis 1984, p. 93). Dintre ingrediente menţionăm *cuarţul*, cuarţitul - nisipul cu diferite granulaţii, cum indică şi analizele cu raze X, ce l-au consemnat în caroiajul difractogramelor 761, 823, la punctul valoric 26,25 (fig. 13/1, 3). Nisipul din pasta vaselor cu pereţii subţiri sau a vaselor medii şi mari, influenţa procesul de ardere.

Amestecurile *vegetale* şi *şamota* s-au păstrat din cultura Precucuteni, în care se utilizau pentru toate tipurile de vase. La Dumeşti, precum şi în alte staţiuni din faza Cucuteni A, au fost folosite mai ales în producerea vaselor de provizii, tăvi, lighene şi alte forme apropiate de cele de la Truşeşti *Ţuguieta* (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 446, fig. 331/5-12). Uneori şamota s-a amestecat şi în lutul folosit pentru modelat plastica, cum este cazul splendidului suport antropomorf *Hora de la Frumuşica*, din faza Cucuteni A, alcătuit

[1] "Se călca roată, ca la horă, înaintându-se de la margine spre mijloc. Prin călcarea spre dreapta şi spre stânga, pământul se-ntinde asemenea cocăi" (Iordache 1996, p. 82), apoi se frământa cu mâinile câteva ore, pentru ca pasta să fie unsuroasă "E bun de lucru când devine *precum ceara* sau ca *aluatul*, când îşi *dă voie la întins* şi *nu plesneşte* (*Ibidem*, p. 83).

din şase figurine feminine prinse în horă (Buzilă 1981, p. 336), sau al unei părţi din cele 21 de statuete ale complexului de cult descoperit în aşezarea Precucuteni de la Isaiia (Ursulescu 2001, p. 55).

În aşezările din interfluviul Bug-Nistru, la Shkarovka, Kliščev şi Veselyj Kut, s-au semnalat grămezi ceramice în preajma unor ciocane şi nicovale (Černyš 1966, p. 101). Ponderea utilizării *şamotei* va creşte în ultima fază şi mai ales în perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului, cum indică descoperirile de la Brânzeni - *Ţiganca* III şi Brânzeni VIII, Costeşti IV (Markevič 1981, p. 14 şi urm.), Trinca - *Izvorul lui Luka* (Alaiba 1997a, p. 24) sau Cârniceni - *Pe coastă* (Eadem 1997b, p. 469 şi urm.).

Cu *scoică* sfărâmată, la Dumeşti, s-a degresat numai ceramica de tip Cucuteni C. La Dumeşti – *Între pâraie*, cum indică stratigrafia orizontală şi verticală, modelarea se făcea pe latura însorită a locuinţei atelier, nu departe de pârâiaşul Suhuleţ. Aici se mai aflau două pietre mari, faţetate, probabil un scaun sau un suport, şi altele mai mici, plăci perforate parţial, precum şi două grămezi de lut (L = 2,37; 1,40 m; l = 2,75; 1,20 m). În arealul estic, în zona Bug - Nipru, începând cu Tripolie B_{I-II} / Cucuteni A_{3-4}, aceasta s-a folosit frecvent pentru prepararea argilei din care s-au lucrat anumite tipuri de vase de uz gospodăresc (Zaetz, Sajko 1989, p. 72-74). Scoica sfărâmată s-a amestecat frecvent în pasta diferitelor forme ceramice modelate de comunităţile complexului Srednyj Stog, din faza II, cu vase ornamentate cu impresiuni de şnur (Roman 1974, p. 157). A. Dodd-Opriţescu a discutat, în mai multe rânduri, ceramica lucrată din această pastă şi decorată cu impresiuni de şnur înfăşurat sau răsucit din arealul Cucuteni - Tripolie şi Cernavoda I. Nu a exclus nici ceramica de tip Cucuteni C din sudul Moldovei (1980, p. 547 şi urm; Eadem 1992, p. 107 şi urm.). Aceasta a apărut în prima fază a culturii Srednyj Stog, respectiv în Cucuteni A_3 - Tripolie B_I. Începutul răspândirii în arealul vestic, coincide şi cu începuturile locuirii interfluviului de la Dumeşti, cum indică prezenţa ei în locuinţa - atelier (Alaiba 2006, p. 190, fig. 1).

Un studiu al materiilor prime folosite pentru modelat ceramica a realizat A. A. Bobrinskii (1978, p. 64 şi urm.). După el, amestecurile folosite în pastă reflectă procesul de interacţiune dintre diferite comunităţi (*Ibidem*, p. 92 şi urm.).

Modelarea vaselor

Modelarea argilei - cum sublinia Gh. Iordache - este, „dintre toate fazele prin care trece lutul până ajunge să fie vas, cea mai impresionantă" (1996, p. 87). Olarul obţinea forma şi mărimea dorită, cum indică experimentele întreprinse în acest sens, prin câteva gesturi bine stăpânite (Gheorghiu 2004, p. 11 şi urm.). Dacă tipurile ceramice s-au modificat lent, variantele acestora au cunoscut o mare diversitate, în acord cu îndemânarea meşterilor, obţinută printr-o îndelungată practică. Feluritele tipuri de vase pictate şi nepictate, şi variantele acestora, au răspuns nevoilor comunităţilor de agricultori cucutenieni şi tripolieni şi schimbului realizat cu alte culturi.

La Dumeşti - *Între pâraie*, cum indică stratigrafia orizontală şi verticală, modelarea se făcea pe latura însorită a locuinţei atelier, nu departe de pârâiaşul Suhuleţ. Aici se mai aflau două pietre mari, faţetate, probabil un scaun sau un suport, şi altele mai mici, plăci perforate parţial, precum şi două grămezi de lut, asimetrice (L = 2,37; 1,40 m; l = 2,75; 1,20 m). Masa pe care se lucra ceramica trebuie să fi fost de lemn. Forma vaselor, simetria şi dimensiunile lor, uniformitatea profilului şi a grosimii pereţilor, uneori subţiri de câţiva milimetri, prezenţa în interior a urmelor spatulei, a unor scurte liniuţe apărute în cazul unei rotiri - mişcări lente, bazele drepte, rar concave (Comşa 1987, p. 95), ce erau ridicate de pe masă cu mâna sau cu o

lopăţică de lemn (Iordache 1996, p. 88), ne îndreptăţesc să spunem că olarii de la Dumeşti stăpâneau bine acest meşteşug.

Folosirea pentru modelat ceramica a terenului din preajma locuinţelor s-a menţionat şi în cazul staţiunii Truşeşti - *Ţuguieta.* Este situaţia locuinţei LVII, unde, pe lângă prezenţa, la periferia nordică a acesteia, a unui fragment de placă de cuptor, în marginea estică s-a găsit un cocoloş de lut, „calcinat neuniform, roşu-cărămiziu în secţiune, pe unele porţiuni roşu închis şi pe altele de culoare negricioasă", o argilă fină identică acelora folosite pentru modelarea vaselor pictate. „Având în vedere caracterul pastei preciza profesorul M. Petrescu-Dîmboviţa - s-ar putea să fie vorba de un boţ de lut pregătit pentru modelarea vaselor, calcinat însă de incendiul care a produs distrugerea locuinţei" (1999, p. 114, fig. 83/6). Un obiect de lut neterminat se afla şi în locuinţa XLVIII (*Ibidem*, p. 100, fig. 74 şi 381/5).

La Dumeşti s-au folosit aceleaşi procedee de modelare a ceramicii, cu mâna şi cu anumite spatule, probabil de lemn sau os, ca şi în alte staţiuni ale primei faze: Cucuteni *Cetăţuie*, Truşeşti *Ţuguieta*, Poieneşti *Dealul Teilor*, Scânteia *Dealul Bodeştilor*, Hăbăşeşti - *Holm* (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 266, 313 şi urm.). Din pastă cu diverse ingrediente, uneori şi mici pietricele, s-au realizat vasele mai mari, chiupuri, castroane, suporturi, amfore. Cele mari s-au modelat din suluri presate în cercuri sau în spirală, de la bază spre gât (Ellis 1984, p. 115), în acelaşi sistem menţionat şi în arealul estic de la primele cercetări (Stern 1906, p. 20; Passek 1935, p. 45). Cele foarte mari, cu jumătatea superioară aproximativ emisferică şi cu aceea inferioară tronconică, s-au format din două - trei părţi (pl. 20; 36-38). Bazele aveau fie marginile ridicate, fie forma unui cerc pe care se fixau benzile pereţilor. În ambele cazuri, acestea au fost întărite cu alte straturi de lut, pentru ca vasele mari să reziste la anumite încărcături. Adânciturile de la baza vaselor se practicau pentru a uşura aderenţa suporturilor înalte sau a picioarelor scunde ale cupelor[1] (pl. 24/1; 26-28; 31-33; 38/2-2a).

Despre ceramica de uz gospodăresc cucuteniană sau tripoliană s-a scris mult. Asupra acestei categorii s-a oprit şi R. Vulpe, care a consemnat, succint, modul de finisare, „pe vasele din pastă poroasă, impură, de un aspect zgrunţuros", după modelare se realiza decorul adâncit şi se ordona barbotina, se aplicau torţile, protomele, protuberanţele sau proeminenţele, ce se prindeau prin cep, în perforări pregătite corespunzător sau prin presare, lipire. Prin lutuiri repetate se îmbinau cu peretele, pe cât posibil fără suturi. Prinderea proeminenţelor mici prin lipire, explică frecventa desprindere ulterioară a lor (1953, p. 255). D. Belanovskaja, la mijlocul secolului XX, a urmărit transformarea în timp a vaselor grosiere (1949, p. 1-16; cf. Tsvek 1994, p. 56). La fel, O. P. Černyš, consacră un studiu aparte analizei acestei categorii ceramice. El a explicat metoda prin care vasele mari se formau din mai multe părţi, urmărind amprentele digitale din dreptul îmbinărilor (1952, p. 179).

Impresiunile de ţesături apar spre sfârşitul culturii, de exemplu la Bodeşti - *Cetăţuia Frumuşica* (Matasă 1946, p. 339, pl. XLI/338b), în aşezările fazei B_2 dar mai ales pe ceramica Horodiştea Gordineşti. Analiza bazelor astfel imprimate, descoperite pe *Cetăţuia* de la Cucuteni, a dus la cunoaşterea anumitor tipuri de împletituri folosite în epocă (C. Marian în Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 2004, p. 321-326). La Dumeşti, în acelaşi atelier, s-au realizat şi alte forme, de multe ori din mai multe părţi componente, ce au fost modelate din toate categoriile de pastă folosită şi pentru ceramică, dar mai ales din argilă fină: cupe cu suport, polonice, altăraşe de cult, pintadere. Probabil, tot în atelier se realizau şi statuetele pictate, dar mai ales cele decorate cu incizii, peste care, uneori, se aplica un strat de vopsea albă sau roşie.

[1] La Deda, oalele se modelau din suluri de lut, pe „masa scundă", alcătuită din două discuri de lemn (ø = 30 - 40 cm), unite cu beţe, rotită lent cu genunchiul. Pe roata de sus se presăra nisip, peste care se aşeza o bucată de lut pentru fund, apoi, de margine, se lipea sulul în spirală (Nicolescu, Petrescu 1974, p. 19).

Pentru a-şi uşura munca olarii perioadei au avut la îndemână anumite instalaţii, între ele şi dispozitive de mişcare - rotaţie înceată, care, cel puţin înlesneau mânuirea vasului. Deşi, C. Matasă, consideră prea timpurie folosirea roţii olarului încă din eneolitic (1946, p. 49), după L. Ellis şi V. I. Markevič, fără îndoială cucutenienii şi tripolienii cunoşteau roata olarului înceată. Între modalităţile propuse de arheologul de la Chişinău, pentru obţinerea mişcării de rotaţie, este şi o instalaţie cu placă mobilă, dar nefixată axial (1981, pl. 95/2). Masa se punea în mişcare cu mâna sau, când olarul şedea, probabil şi cu piciorul. O altă instalaţie menţionată tot de el, avea placa mobilă fixată axial, printr-o adâncitură centrală, ce se rotea pe un ax stabil, probabil prin intermediul unei bucşe (*Ibidem*, pl. 95/5). Bucşele ar fi putut fi formate din partea bazală a cornului de cerb (pl. 15/6), rozeta plus o secvenţă din prăjina sa, retezată şi curăţată de miezul spongios, uneori, prevăzută pentru fixat şi cu o proeminenţă formată din prima ramură laterală. Astfel de piese, de forma unor calote sferice, se puteau fixa între alveolarea gresiei şi ax, pentru a înlesni rotirea mesei. După o îndelungată utilizare, în interior se şlefuiau puternic şi se alungeau. Deşi, piesele descoperite cu acest aspect au fost considerate cupe, nu vedem rostul efortului depus pentru o astfel de fină şlefuire interioară. V. I. Markevič a menţionat prezenţa lor în majoritatea aşezărilor cercetate sistematic în Basarabia, la: Ruseştii Noi, Ialoveni (Precucuteni III - Cucuteni A_1 / Tripolie A-B_1 final) şi Putineşti III - *Podul Dobrii* (Cucuteni A_3 / Tripolie B_1 final) - două exemplare (1993, p. 122, fig. 1-2), dar ele se cunosc şi în aşezările de la Drăguşeni - *Ostrov* (Cucuteni A_4) - piese obţinute pe un capăt de tibie (Crîşmaru 1977, p. 23, fig. 39/5; Marinescu-Bîlcu cf. Eadem, Bolomey 2000, p. 86, fig. 56/3; 60/4; 61/10; 62/3; 74/1-5), Dumeşti - *Între Pâraie*, un exemplar a apărut în L_6 şi Iablona (Cucuteni A-B) (Borzijac 1979, p. 143). Acest tip de roată cu baza imobilizată, după T. G. Movša, s-a folosit numai începând cu tripolianul târziu, când, olarii din centrele îndepărtate din răsărit şi le-au procurat de la culturile din Caucaz (1971, p. 230 şi urm.). Totuşi, părţi ale unor astfel de instalaţii s-au găsit şi în Europa Centrală. În acest sens menţionăm prezenţa lor într-o aşezare situată lângă Mannheim, la confluenţa Rinului cu Neckar-ul, investigată de A. Rieth. Aici s-au semnalat, într-un complex ce avea şi ceramică decorată cu impresiuni de şnur, nu numai uneltele de olărit, dar şi astfel de plăci rotunde (ø = 5-6, 10-11 cm), considerate tot mese ale unor sisteme de rotaţie (Schlette 1976, p. 345).

În ultimii ani, pe dealul învecinat *Cetăţuiei* de la Cucuteni, experimental s-au modelat diferite vase conform celei autentice, foarte probabil folosindu-se aceleaşi rezerve de lut din care se aprovizionau şi cucutenienii (László, Cotiugă 2005, p. 147 şi urm.). Pentru prima dată s-au obţinut structura şi formele specifice vaselor cucuteniene. Deşi, datorită arderii lor la temperaturi încă insuficient de ridicate au o culoare brun - cărămizie şi nu cărămizie. În lipsa coloranţilor minerali specifici, încă nu s-au pictat (Tencariu, Robu 2004, p. 53 şi urm.).

Finisarea ceramicii - tipuri de unelte

Uneltele de atelier, cum a remarcat şi Vl. Dumitrescu, erau deosebit de diverse: „E adevărat că, anumite detalii observate cu prilejul studierii şi întregirii ceramicii cucuteniene [...] arată că aceşti îndepărtaţi precursori ai ceramiştilor din vremurile noastre foloseau unelte de lemn, os şi lut ars pentru modelarea vaselor, interiorul pereţilor multora păstrând urmele" (1979, p. 14).

După formarea vaselor se realiza netezirea pereţilor cu o spatulă de os, corn sau lemn, prevăzută cu o muchie ascuţită. Cercetările arheologice au dus la descoperirea unei game largi de unelte de olărit, cuţitoaie, răzuitoare, la: Bodeşti *Cetăţuia Frumuşica* (Matasă 1946, p. 47), Bereşti - *Bâzanu* (Dragomir 1967, p. 43), Scânteia - *Dealul Bodeştilor* (Chirica, Mantu, Ţurcanu 1999, p. 16).

Larg răspândite sunt răzuitoarele realizate din colţi de mistreţ sau din corn de cerb. Mai multe unelte de acest tip s-au descoperit în locuinţa - atelier de la Dumeşti. Între ele, una confecţionată din colţ de mistreţ, de formă ovală şi perforată, avea o latură ascuţită, asemănătoare cu lopăţica de lemn întrebuinţată astăzi de olari pentru a da formă vasului în timpul modelării (Iordache 1996, p. 85, fig. 23/a). La fel s-au utilizat şi colţii de mistreţ nefinisaţi, dar lustruiţi pe lungime prin întrebuinţare, precum o defensă şlefuită, găsită la Bonţeşti - *Mira* (Dumitrescu 1933, p. 97, fig. 5/13). O piesă descoperită la Tăcuta - *Dealul Miclea*, s-a mânuit cu mâna stângă, cum indică lustrul format pe aceasta. Trei colţi de mistreţ şi unul de cerb, de la Bereşti - *Dealul Bulgarului*, dar şi alte şapte spatule, trei obţinute din coaste mari de bovidee, două din cubitus de oaie şi de porc şi două din spărturi de oase groase, probabil, au fost utilizate şi pentru lustruirea - netezirea ceramicii (Dragomir 1985b, p. 98, 104, fig. 7/9-13; 28/1-4). Alţi trei colţi de mistreţ cu „vârfurile retezate printr-o tăietură artificială" provin din vechile săpături de la Poieneşti - *Dealul Teilor* şi au fost descoperite în groapa 81 (Vulpe 1953, p. 275, fig. 54/2-4).

O piesă de lut ars, de la Borisovka, se consideră a fi fost o unealtă pentru finisat ceramica (Tsvek 1994, p. 66). Răzuitoarele de silex sunt mai numeroase în zona Prutului, dar mai ales a Nistrului (Markevič 1981, p. 122). Funcţionalitatea unor unelte de la Berezovka, Harbuzyn, Shkarovka, Ulanovka, Nezvisko, a fost stabilită de G. F. Korobkova, prin metoda traseologică (1987, *passim*).

O trăsătură caracteristică aşezărilor cucuteniene şi tripoliene, legată de meşteşugul olăritului, pe care o subliniem, este aceea că, deşi modelarea şi arderea ceramicii se realiza numai vara şi toamna, probabil de ornamentarea acesteia se preocupau în tot timpul anului.

Ornamente în relief şi adâncite

Între decorurile aplicate pe vasele de uz gospodăresc sau pe cele pictate, un loc aparte îl au reprezentările plastice în rondbos, zoomorfe, mai rar antropomorfe, puternic schematizate, şi aplicaţiile în altorelief sau basorelief. Tehnic, ele cunosc diferite modalităţi de realizare şi prindere. De cele mai multe ori protomele modelate din lut se fixau cu un cep, în acelaşi sistem de montare cu al torţilor. Altele se aplicau simplu pe vas, într-o manieră rudimentară, prin presarea cu degetele a lutului moale sau prin mărirea suprafeţei de prindere, prin tăierea oblică a protomei. La fel s-au fixat capetele de ovidee pe pereţii vaselor de la Hăbăşeşti *Holm* (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 431, pl. CXIII, 4), Truşeşti *Ţuguieta* (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1953, p. 17, fig. 8), Poieneşti - *Dealul Teilor* (Vulpe 1953, p. 271, fig. 47/1).

Pe ceramica pictată, de obicei, au fost integrate aspectului decorativ sau au fost izolate în interspaţii prin benzile motivelor, albe sau brune, mărginite cu negru, similar canelurilor din Precucuteni. Statuetele, protomele şi torţile antropomorfizate au fost aplicate, ca şi cele zoomorfe sau ornitomorfe, pe umărul vaselor mari, în locul proeminenţelor, dar nu generate de acestea, fapt confirmat de reducerea numărului lor în faza de tranziţie Cucuteni A-B şi finală Cucuteni B, prin înlocuirea lor cu siluetele pictate, sau prin aplicarea în basorelief pe ceramica de tip Cucuteni C (Niţu 1972, p. 41).

Mai multe protome cu forme umane (fig. 41/4-6), aplicate pe vasele pictate tricrom pe fond alb, s-au descoperit în L1. Una se apropie de forma statuetelor feminine şi are capul rupt parţial din vechime (pl. 41/5), lateral prezintă scurte prelungiri ale umerilor, iar talia a fost marcată prin micşorarea lăţimii şi grosimii ei. Cel mai amplu s-a modelat regiunea gluteală. Patru găuri marchează braţele şi coapsele, alte două partea bombată a protomei. Trei motive unghiulare albe, mărginite cu negru, s-au dispus sub sâni, sub talie şi la baza acesteia. Alte două benzi

semicirculare încadrează protoma, pentru a o integra, astfel, în registrul ornamental al castronului. Interiorul s-a acoperit cu spirale cu volute conjugate, iar interspaţiul s-a liniat cu roşu. Două se înscriu în categoria reprezentărilor plastice antropomorfe ce au capul în formă de cupă (41/4, 6). Protomele masive au la partea superioară o formă uşor bitronconică, care, prin mica concavitate a suprafeţei sugerează o cupă, acoperită cu roşu în interior, simbolul ofrandei de sânge. Braţele scurte şi sânii, într-un caz marcaţi prin două perforări, se apropie de forma de redare a statuetelor feminine. Una dintre ele are un decor din benzi arcuite şi interspaţiul pictat tot cu roşu liniar. Pe spatele protomelor apar, ca şi în interspaţii, numai benzi roşii verticale. O altă reprezentare antropomorfă descoperită la Truşeşti - *Ţuguieta*, în apropierea unei construcţii rectangulare de cult, din locuinţa LX, modelată din lut amestecat cu multe păioase şi foarte bine arsă, avea capul tot în formă de recipient (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 117, 121, fig. 87; L = 46 cm). Mai numeroase sunt fragmentele prevăzute cu torţi, proeminenţe, unele sugerând forme animaliere, ornamente cu incizii, impresiuni, uneori vopsite, precum exemplarele din Gr.2-3, L2,7-8.

Uscarea şi, probabil, o primă ardere

După modelare şi finisare urma acţiunea de uscare a vaselor, care dura câteva zile. Aceasta se efectua la umbră, la temperatură constantă şi în locuri ferite de vânt, pentru a preveni contractările, crăparea pereţilor sau chiar spargerea pastei. Prin uscare se evapora apa de amestec, adăugată în timpul frământării argilei. Astfel se reduceau dimensiunile vaselor cu o pătrime, conform datelor publicate de H. Klusch (1981, p. 258).

Procentajul ridicat de incluziuni naturale din argila foarte bine frământată, folosită de olarii din aşezarea situată *Între pâraie*, a favorizat uscarea ceramicii fine. Spaţiul în care se efectua această operaţie a uscării vaselor credem că se afla spre miazăzi, unde s-au găsit plăcile perforate parţial, prevăzute cu picioruşe scurte şi mobile (pl. 15/4), sub care se putea face foc, cum indică arderea lor la bază. Prezenţa plăcilor semiperforate în preajma sau chiar în interiorul unor locuinţe, în faza A, presupune o utilizare mai diversă a lor. A. Niţu considera, cum ne-a comunicat pe şantierul de la Dumeşti, în timpul campaniei de săpături din anul 1984, că acestea se foloseau mai ales pentru uscat ceramica.

Investigaţiile arheologice au surprins diferite modalităţi de uscare a vaselor în cuptoare gospodăreşti, în camere sau pe suporturi speciale sau simplu, în aer liber. C. Matasă consideră că la Bodeşti - *Cetăţuia Frumuşica*, pentru a fi uscate vasele erau aşezate pe pământ, fapt ce se explică prin prezenţa impresiunilor de frunze de la baza lor sau de paie (1946, p. 49, 339, pl. XLI / 338b-339), iar Fr. László menţiona umplerea vaselor cu aceste resturi vegetale (1911, p. 66). E. V Tsvek semnalează descoperirea la Shkarovka, în locuinţa 3, a unui cuptor gospodăresc plin cu vase puse la uscat, nearse, la Grebeni aceasta se usca pe podeaua locuinţei patru, iar la Veselyj Kut într-o încăpere specială care făcea parte din atelier (1994, p. 81). V. I. Markevič a dat aceeaşi destinaţie suporturilor plate, apărute în stratigrafia secţiunilor de la Vărvăreuca VIII, de-a lungul pereţilor atelierului (1981, p. 71 şi urm.).

Nu se exclude nici posibilitatea ca, după finisarea suprafeţelor şi uscarea recipientelor, să se fi realizat o primă ardere a lor, abia după care începea pictarea decorului.

Plăci de argilă perforate sau semiperforate

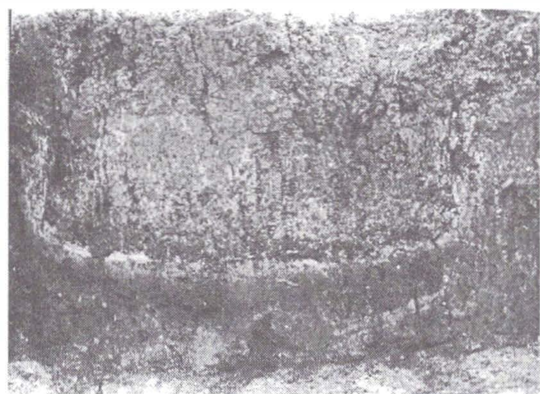
În vechile ateliere s-au păstrat numeroase piese de inventar de necesitate zilnică, diferite unelte, râşniţe de mână, dar şi fragmente de plăci realizate din argilă amestecată cu păioase, cu grosimi diferite, arse parţial, mai puţine şi în mare parte semiperforate oblic. Ele

au apărut frecvent, în aşezările fazei Cucuteni A, nu numai în preajma atelierelor, dar şi în locuinţe sau în preajma lor, cât şi în gropile din jurul acestora. Până în prezent s-a stabilit doar forma celor perforate parţial nu şi a celor perforate. Probabil, acestea din urmă, erau părţi ale unor grătare fixe sau mobile, folosite încă din faza Cucuteni A, pentru amenajarea gropilor de ars ceramica sau a cuptoarelor formate din două camere dispuse pe orizontală, precum cuptorul datat mai timpuriu, de la Luka Vrublevetzkaja (pl. 48/1), din faza Tripolie A (Bibikov 1953, p. 126-127), sau cel de la Shkarovka (pl. 49/1), din Tripolie B_I-B_{II} (Tsvek 1994, p. 73, pl. 5/2; 17/2). Plăcile perforate parţial, după Vl. Dumitrescu, nu fac parte din cuptoarele de ars oale, ci din inventarul necesar pregătirii vaselor pentru ardere (1954, p. 193-194, fig. 8/2, pl. LV/1). Cele două plăci perforate parţial din locuinţa 9, au aparţinut unei amenajări cu o suprafaţă de aproximativ 1 m x 0,68 m (*Ibidem*, p.60, pl. XVII/4; XIX, reconstituire fig. 9/1-2).

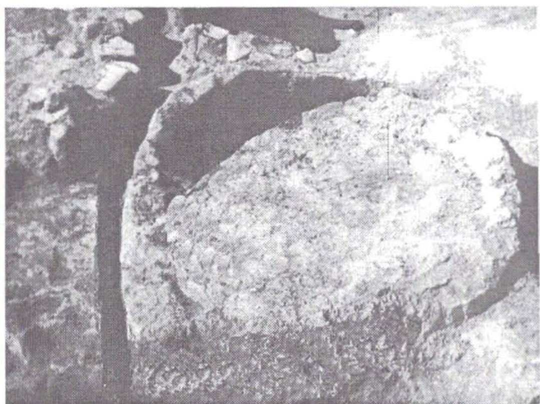
Cele mai multe din plăcile găsite la Dumeşti erau semiperforate oblic. Conservarea mai bună a unor exemplare a permis reconstituirea formei, ovale sau dreptunghiulare, rotunjite în colţuri (L = 45 cm x 75 cm; l = 5 cm), pe una din feţe cu perforări adâncite neglijent în lutul moale şi prevăzute cu picioare cilindrice, masive, înalte până la 15 cm. Cum s-a precizat, plăcile au apărut în partea de sud a locuinţei - atelier, dar şi în alte complexe (pl. 15/2, 4). Numeroase exemplare erau aglomerate în apropierea locuinţelor, cele mai multe s-au găsit lângă L_6 şi L_7, dar ele au apărut şi în strat.

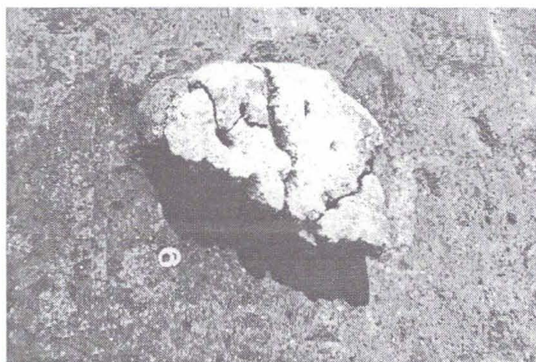
Astfel de plăci se găsesc în majoritatea staţiunilor fazei Cucuteni A. Printre primele fragmentele de plăci perforate semnalate sunt cele de la Cucuteni - *Cetăţuie* (Schmidt 1932, pl. 36/3, partea dreaptă), ca şi de la Kadievtzi Bavki, Tripolie B_I (Rudinski 1927, p. 131-132). Ele s-au descoperit mai ales în aşezări ale fazei Cucuteni A, la: Hangu - *Chiriţeni*, judeţul Neamţ (Nicolăescu-Plopşor, Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1959, p. 63-65), Bălţaţi - *La Iaz* (Iazul 3), judeţul Iaşi, informaţie prof. M. Dinu, Drăguşeni - *În deal la lutări*e, judeţul Botoşani (Crîşmaru 1977, p. 16, fig. 3), iar în etapa Cucuteni A-B_2 la Sineşti, în apropiere de Chişinău (Bibikov 1953, p. 128; Markevič 1981, p. 131).

După I. T. Dragomir, numeroasele exemplare apărute în campania din anul 1960, la Bereşti - *Bâzanu*, judeţul Galaţi, în aşezarea datată Cucuteni A_3, în gropile menajere din jurul celor două locuinţe săpate, în pastă cu multă pleavă şi păioase, sunt plăci de cuptor sau pentru astupat gura de ardere, unele perforate, altele mai groase prevăzute cu perforări oblice parţiale (1967, p. 43-44). Astfel de plăci s-au descoperit şi în aşezarea de la Bereşti *Dealul Bulgarului*, tot din etapa A_3, cu două niveluri de locuire. Din al doilea nivel, în locuinţa I, au apărut plăci de lut cu marginile deseori arcuite, cu grosimi variabile (h = 4-9 cm). Altele se aflau pe nivel, în şanţurile 3 şi 4 (Idem, 1985, p. 96). În partea de sud a Podişului Central Moldovenesc, în cunoscuta staţiune de la Chetreşti - *Pe Deal*, săpăturile arheologice au dus la descoperirea a două locuinţe în apropiere cu plăci arse neuniform, cu exteriorul sau baza roşie, miezul cenuşiu, ce provin de la trei exemplare: de la o placă mai subţire, din care s-au păstrat trei fragmente cu mai multe perforări, trei părţi de la alta cu perforări parţiale aproximativ verticale şi o singură parte dintr-o placă mai groasă perforată tronconic (Alaiba 2002, fig. 27). La Hăbăşeşti - *Holm*, în Câmpia Moldovei, în aşezarea Cucuteni A_3 cercetată în întregime, alcătuită din 44 de locuinţe şi anexele acestora, s-au semnalat frecvent astfel de plăci de lut ars, cu forme circulare sau rectangulare şi colţurile rotunjite, perforate sau perforate parţial (Florescu *et alii* 1950, p. 37; Dumitrescu *et alii* 1954, p. 189-190, fig. 8).

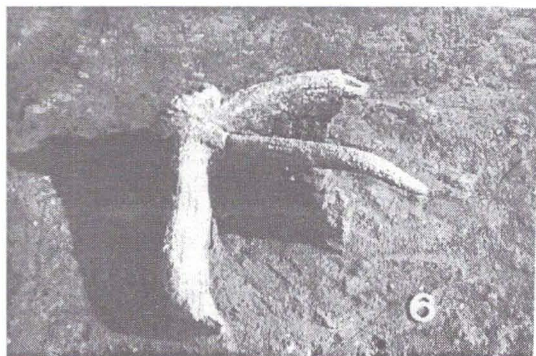

1

2

3

4

5

6

Pl. 15. Dumeşti - *Între pâraie*. Secţiune prin primul cuptor 1, 3; plăci perforate parţial 2, 4; locuinţa nr. 7, 5; coarne de cerb 6.
Pl. 15. Dumeşti *Între pâraie*. Section dans le premier four 1, 3; des plaques semi-perforées 2, 4; la demeure no. 7, 5; des cornes de cerf 6.

Plăci de argilă arsă descoperite la Hăbăşeşti - Holm, în locuinţe sau în gropi

1. **Locuinţa 9**
Probabil într-o anexă a ei erau trei plăci semiperforate, una lucrată din lut fără pleavă, de forma unei potcoave, de 49 x 32 cm şi după reconstituire de 48,5 x 34 cm şi h = 3,5 - 4 cm. Feţele ce nu au fost netezite perfect, au pe partea superioară 8 perforări parţiale, neegale, piezişe, parcă realizate cu degetul, de 2 cm (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 60, pl. XVII/4; XIX planul resturilor cuptorului de la nord de locuinţa nr. 9).
2. **Locuinţa 12**
În colţul ei de est şi pe latura de sud vest, unde este groapa nr. 30, s-au descoperit plăci fragmentare, cu marginea arcuită şi groase de 4-5 cm (*Ibidem*, p. 69, pl. XXIII).
3. **Locuinţa 15**
Numeroasele plăci perforate parţial erau situate aproximativ în mijlocul fragmentelor de chirpic ars de la pereţi, dar mai spre latura de nord-vest, unele şi cu perforări complete. Acelaşi tip de plăci, groase de 3 - 4 cm, s-au descoperit şi în stratul al doilea, unde se afla altă platformă. Sub ele nu era nici o groapă (*Ibidem*, p. 76, pl. XXV).
4. **Anexa 15A**
Era amplasată la sud-vest de locuinţa 15, unde au fost masate, sub forma unui romb, plăci cu perforări parţiale (*Ibidem*, p. 81, pl. XXV).
5. **Locuinţa 16**
Pe mijlocul laturii de nord - est, în apropierea platformei, erau şi câteva plăci (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 83, pl. XXVII).
6. **Locuinţa 21, anexa** a **3**
La nord de locuinţa 21, erau şi puţine fragmente de plăci semiperforate, deşi multe din ele nu aveau perforaţii (*Ibidem*, p. 93, pl. XXX).
7. **Locuinţa 22**
În colţul de est / nord est erau şi părţi de la 3 - 4 plăci semiperforate, cu diferite grosimi (*Ibidem*, p.97, pl. XXXI).
8. **Locuinţa 25, anexa 3**
La câţiva metri de latura de nord-vest a suprafeţei de chirpic ars, apar plăci semiperforate, groase de 2 - 4 cm (*Ibidem*, p.110, pl. XXXIV).
9. **Locuinţa 36**
La circa 2 m de marginea de vest / sud vest s-au descoperit plăci neperforate şi semiperforate, multe de la marginea îngustată a lor, de la 5 cm la centru la 3 cm la margine (*Ibidem*, p.148, pl. XLVI).
10. **Locuinţa 40**
În interiorul locuinţei 40 erau puţine fragmente de plăci de cuptor, alte câteva bucăţi de la plăcile de cuptor au apărut în colţul de nord-vest al acesteia şi numai una pe latura de sud-est (*Ibidem*, p. 157, pl. XLIX).
11. **Locuinţa 43**
S-a construit pe un teren în pantă, la 12 - 14 m de traseul şanţului interior de apărare, şi cuprinde în inventar câteva plăci cu perforări parţiale, groase de 2 - 3 cm. Alte câteva plăci s-au descoperit şi spre vest. Plăcile puteau ţine şi de L42 - 43 (*Ibidem*, p. 167, pl. LII).
12. **Locuinţa 44, anexa 3**
Era situată la nord vest de locuinţă. În interiorul acesteia se aflau şi trei grupe de plăci, neperforate, cu perforări parţiale şi totale şi plăci deformate, cu grosimea de până la 4 cm şi marginea puţin teşită. Forma lor se pare că era de potcoavă, precum în L 9 şi 36, nu erau mai mult de două plăci. Nu aveau groapă dedesubt (*Ibidem*, p. 175, pl. LIII).

13. **Groapa 14**
Groapa s-a aflat sub masa de chirpic a locuinţei 6, în partea superioară avea şi plăci semiperforate (*Ibidem*, p. 46, 49, pl. XIII).
14. **Groapa 17**
Groapa era situată în colţul de sud al locuinţei 7, în mare parte sub masa de chirpic. În stratul din zona superioară a ei, pe marginea de sud-vest, erau câteva fragmente de plăci semiperforate. De asemenea, un alt fragment de placă s-a semnalat în marginea de est a locuinţei 7 (*Ibidem*, p. 51-52, pl. XIV).
15. **Groapa 24**
Groapa foarte puţin adâncită, 30 - 35 cm de la nivelul locuinţei 12, s-a găsit în marginea de vest /nord vest a acesteia. Avea conturul aproape circular şi pereţii drepţi. Fragmentele de plăci erau masate deasupra şi în groapă, împreună cu multă ceramică grosieră şi fină (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 63-64, pl. XXIII).
16. **Groapa 26**
Groapa se afla în afara locuinţei 11, la - 60 cm de la nivelul de construcţie (ø = 1,20 m) şi avea pereţii drepţi şi baza arsă şi mult cărbune, deasupra cărora se găseau plăcile cu perforări parţiale, oase de animale, pietre, multe fragment ceramice (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 67-68, pl. XXI).
17. **Groapa 27**
În interiorul L11, era o groapă puţin teşită, cu pereţii drepţi şi cu baza la 0,80 - 0,85 cm faţă de nivelul actual. Inventarul, era format din fragmente de plăci plate, semiperforate, unele de la margine (*Ibidem*, p. 68, pl. XXI).
18. **Groapa 76, secţiunea 1**
Avea o formă de pungă, cu marginea gurii aproape cilindrică. În partea de la gură a fost umplută cu fragmente de chirpic sau ceramice mărunte şi două părţi de plăci semiperforate (*Ibidem*, p. 160-161).
19. **Groapa 84, din locuinţa 44**
În groapă au apărut plăci semiperforate (*Ibidem*, p. 175, pl. LIII).

Cele mai numeroase sunt plăcile semiperforate, 16 exemplare, cu grosimi între 2-5 cm. Ele au apărut în şase locuinţe şi în trei anexe ale unor locuinţe: L 7, 9, două plăci; L 15, anexa 15A (h = 3 - 4 cm); anexa a 3, de la nord de locuinţa 21; L 22, părţi de la 3-4 plăci; L 25, anexa 3 (ø = 2 - 4 cm); L 36 (ø = 3 - 5 cm); între L 42 - 43 (ø = 2 - 3 cm); L 44, anexa 3 (ø > 4 cm). În şapte gropi s-au găsit alte plăci semiperforate: Gr. 14, locuinţa 6; Gr. 17, locuinţa 7; Gr. 24, locuinţa 12; Gr. 26 se afla în afară de locuinţa 11; Gr. 27, în interiorul locuinţei 11; Gr. 76; Gr. 84, locuinţa 44. Mai puţine sunt plăcile neperforate, ce au apărut în locuinţe: L 36 şi L 12, plăci cu marginea arcuită (h = 4 - 5 cm); L 16 şi L 40. Două părţi de plăci perforate s-au descoperit numai în locuinţa 15 (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 76) şi în anexa a 3, situată la nord de locuinţa 21.

Aglomerările de fragmente de plăci semiperforate, unele şi cu perforări, precum cele din locuinţa 15 şi anexa 15A, sau din locuinţa 36, cu plăci mai groase în centru, pentru a le mări rezistenţa (*Ibidem*, p. 76, 81, p.148), provin de la diferite amenajări, unele dintre ele construite şi pentru uscat şi ars ceramica. Plăci în formă de potcoavă au apărut în locuinţele 9, 36 şi 44, anexa 3 (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 60, pl. XVII/4; XIX) şi în alte complexe. Dimensiunile lor se apropie de ale cuptoarelor cu o cameră (1 m x 0,68 m). Groapa 26, cu pereţii drepţi, poate şi 76, trebuie să fi fost, posibil, cuptoare de ars ceramica în care focul se făcea în interior, cum indică baza arsă şi cantitatea mare de cenuşă şi de cărbune. Deasupra ei se montau plăcile cu perforări parţiale şi bolta (*Ibidem*, p. 67-68, 160-161).

Plăci de argilă arsă descoperite la Truşeşti Ţuguieta, în locuinţe sau în gropi

1-2. **Locuinţa II** şi **anexa 4**

Două plăci erau în colţul de nord-est a locuinţei II iar în anexa 4, situată la 1 m de latura de est, respectiv la 10 m de colţul de nord-vest, erau resturi de plăci semiperforate şi perforate (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 31, fig. 10).

3-4. **Locuinţa III** şi **anexa 6**

În mijlocul locuinţei III erau fragmente de placă de cuptor, cu aspect de cărămidă, în pastă cu puţină pleavă iar în anexa 6 (15 m^2), situată la est de colţul ne nord-est, se aflau plăci izolate de cuptor (h = 3 cm) şi, mai jos cu 10 cm, erau alte plăci (h = 2,7 cm) şi părţi din boltă. În mijlocul lor se afla şi un fragment de statuetă feminină (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 35, fig. 12).

5-6. **Locuinţa IV** şi **anexa 8**

În locuinţa IV s-a păstrat o placă rectangulară cu perforaţii, de la un cuptor de ars oale, alte resturi din asemenea plăci erau lângă latura de sud (70 x 65 cm), cu laturile înguste uşor arcuite, colţurile rotunjite şi marginile teşite oblic sau aproape vertical (*Ibidem*, p. 36, fig. 15/2), sub bucăţile de pereţi dărâmaţi de pe latura de nord şi în anexa 8, aflată în prelungirea colţului de sud-est a locuinţei, se afla o placă semiperforată, considerată a fi fost o parte dintr-un cuptor, prezentată mai sus (*Ibidem*, p. 36, fig. 15-16).

7. **Locuinţa IX**

La fel ca mai sus, pe marginile de sud-est, sud-vest şi nord-est, ale locuinţei IX, erau astfel de bucăţi semiperforate (*Ibidem*, p. 39, fig. 23).

8-9. **Locuinţa XIII** şi **anexa 19**

În locuinţa XIII se aflau mai multe plăci de cuptor de ars oale, cu semiperforări, dar şi cu o perforare completă, de 0,12 m, probabil pentru fixarea cu un par, care a pătruns în pământ 15 cm. De asemenea, lângă colţul de nord-est a locuinţei, în anexa 19, de circa 7,50 (3,75 x 2) m^2, aflată în parte deasupra unei gropi, se găseau resturi de placă perforată parţial, de la un cuptor de ars oale (*Ibidem*, p. 45, fig. 32/1-2).

10-13. **Locuinţele XIV-XVI** şi **XX**

În locuinţele XIV, XVI, XX erau fie resturi de placă de cuptor, cu perforaţii, fie bucăţi cu aspect de cărămidă, fără pleavă, de la cuptor (?), în XV (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 47, 49, 57, fig. 34/1; 35/1; 36/1; 41/1).

14. **Anexa 28** a **locuinţei XXX**

Anexa 28, la 4 m sud-vest de colţul de sud-vest a locuinţei XXX, pe o întindere de circa 7,5 m^2, se află părţi de la două cuptoare de ars oale ce ocupă un spaţiu mai larg din marginea de sud a aşezării. Resturile lor, groase de circa 4 cm, realizate în cea mai mare parte din lipitură friabilă şi pleavă sunt prevăzute cu orificii foarte mici, de obicei pe faţa netedă şi doar rar pe aceea zgrunţuroasă. Câteva dintre ele au mai puţină pleavă şi aspect de cărămidă (*Ibidem*, p. 75, fig. 53/1).

15-17. **Locuinţele XXXII-XXXIII, XXXVI**

Din locuinţa XXXII, LII, s-au menţionat bucăţi de plăci de cuptor de ars oale, perforate parţial (*Ibidem*, fig. 57, 58/1). În L XXXIII era un fragment de placă de cuptor, neperforată, de formă rectangulară cu muchiile rotunjite, iar în XXXVI, un fragment de placă perforată (*Ibidem*, p. 79, fig. 60/3, respectiv p. 85, fig. 63/1).

18. **Locuinţa XXXVIII**

Câteva bucăţi cu aspect de cărămidă, provin probabil din vatra unui cuptor aflat înspre latura de vest, „în preajma cărora sunt şi lipituri cu urme de trestie, care provin din bolta cuptorului sau din pereţii locuinţei" (*Petrescu-Dîmboviţa et alii* 1999, p. 85, fig. 65/1).

19. **Locuinţa XXXIX**

Din locuinţa XXXIX provin plăci (*Ibidem*, p. 88, fig. 66/2).

20. **Locuinţa LII**

LII, între rămăşiţele acestei locuinţe s-au menţionat şi bucăţile de plăci de cuptor de ars oale, perforate parţial (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, fig. 106, 78/2)

21. **Locuinţa LVI**
Alte două bucăţi de la o placă se aflau în locuinţa LVI , între urmele de chirpic ale pereţilor (*Ibidem*, p. 114, fig. 82/1).
22. **Locuinţa LVII**
Un complex ce a servit şi pentru modelat ceramica şi pentru ars se afla în zona locuinţei LVII. La periferia de nord a acesteia erau părţi de la o placă de cuptor. De asemenea, în marginea de est, dar sub platforma locuinţei, era un strat compact de plăci de cuptor, lipituri şi fragmente ceramice de tip Cucuteni A, care constituie partea superioară din umplutura unei gropi (nr. 150), formată prin nivelarea terenului, sau o reamenajare a locuinţei. Tot în marginea de est a locuinţei s-a găsit şi un cocoloş de lut pregătit pentru modelarea vaselor, calcinat neuniform de incendiul ce a dus la distrugerea locuinţei, pe unele porţiuni roşu închis, pe altele de culoare negricioasă, dar realizat din pastă identică celei din care s-au modelat vasele pictate (*Ibidem*, p. 114, 210, fig. 83/1).
23. **Locuinţa LXI**
O placă semiperforată, păstrată fragmentar, s-a găsit lângă marginea de nord a locuinţei LXI (*Ibidem*, p. 121, fig. 88/8).
24-25. **Locuinţele LXX** şi **LXXIII**
Resturi de plăci se aflau şi în locuinţa LXX, în apropierea părţii de vest (*Ibidem*, p. 138, fig. 99/1) şi către marginea de sud a locuinţei LXXIII (*Ibidem*, p. 141, fig. 102/3).
26. **Locuinţa LXXVII, anexa 49 b**
În LXXVII, anexa 49 b, la 2 m de colţul de nord-est a locuinţei, se află altă porţiune cu resturi răvăşite, de plăci de cuptor (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 150, fig. 107).
27. **Locuinţa LXXXVII**
De aici provin bucăţi dintr-o placă de cuptor de ars oale, groase de 3 cm şi cu perforaţii parţiale (*Ibidem*, p. 170, fig. 120/2);
28. **Locuinţa LXXXVIII**
locuinţă s-au semnalat câteva plăci de cuptor de ars oale , în sectorul de NNV (*Ibidem*, fig. 121/2).
29. **Locuinţa LXXXIX**
Un fragment dintr-o placă de cuptor de ars oale (*Ibidem*, fig. 122/4).
30. **Locuinţa XCIV**
Din locuinţa XCIV provine un fragment de la o placă de cuptor de ars oale (*Ibidem*, p. 176, fig. 130/2).
31. **Anexa 62 a locuinţei XCVIII**
Anexa 62 a locuinţei XCVIII, se afla la 2,5 m spre sud de latura de nord-est a locuinţei, un complex mic de lipituri de cuptor, groase de 3 cm (*Ibidem*, p. 186, fig. 137).

În total s-au semnalat 18 complexe în care s-au descoperit plăci semiperforate, mai rar perforate, dintre care 11 în locuinţe şi şapte în anexe: locuinţele IX, XIII şi anexa 19, locuinţele XIV-XVI, XX; anexa 28 a locuinţei XXX; locuinţele XXXII, XXXIX, LII, LVI, LVII, LXI, LXX, LXXIII, LXXVII cu anexa 49 b; XCIV; anexa 62 a locuinţei XCVIII. De asemenea, s-au descoperit şi trei plăci perforate: în anexa 4, locuinţa II; în locuinţa XIII şi în locuinţa XXXVI. O parte din plăcile semiperforate descoperite la Hăbăşeşti - *Holm*, ca şi cele de la Truşeşti *Ţuguieta*, au fost considerate părţi ale unor amenajări tehnice necesare pregătirii vaselor înainte de ardere (*Ibidem*, p. 193-194, fig. 8/2, pl. LV/1, fig. 9/1-2). Pornind de la acestea Vl. Dumitrescu a stabilit pentru Hăbăşeşti două tipuri de cuptoare. Primul, al celor construite pe sol, precum exemplarele din locuinţele 9, 15, anexa 15A şi cel situat la nord-est de locuinţa 35 (*Ibidem*, p. 194). Deşi nu s-au săpat instalaţii mai bine conservate, forma de cuptor descrisă se detaşează de cele prezentate până acum. Probabil, erau cuptoare cu vatra amenajată direct pe sol, deasupra lor cu un grătar prevăzut cu boltă. Arderea combustibilului se făcea pe vatră iar vasele se ordonau pe grătar. După obţinerea unei noi şarje, bolta se spărgea, probabil tot cuptorul era dezafectat şi terenul nivelat.

Al doilea, al cuptoarelor construite deasupra unei gropi – groapa de foc, precum groapa 24, aflată în apropierea locuinţei 10, gropile 26 - 27 de lângă locuinţa 11 (*Ibidem*, p. 63-64, 67-

68, 194). La fel s-a precizat şi pentru locuinţa 38, ce avea în apropierea colţului de est al masei de chirpic, la 10 cm sub nivelul lor, multe grupe de plăci, unele uşor alveolate, cu margini arcuite, dar fără perforări. Sub ele era groapa 75, o alveolare arsă la roşu, considerată a reprezenta resturile camerei de ardere a unui cuptor (*Ibidem*, p. 154-155, pl. XLVIII/2). Cuptoarele amenajate în gropi, în care alimentarea cu combustibil şi încărcarea şarjei se realiza prin deschiderea bolţii au fost analizate de E. Comşa (1976b, p. 361-362).

Plăci perforate s-au descoperit şi în arealul culturii Gumelniţa, în staţiunea eponimă (Dumitrescu 1966, p. 64; Idem 1925, p. 93, fig. 69) sau în cel al culturii Lengyel (Wosinsky, fig. 220, tabl. XXIX).

*

Prin prelucrarea automată a datelor rezultate din studiul ceramicii fazei Cucuteni A de la Truşeşti au fost identificate trei etape de dezvoltare. Autorii analizei, Z. Maxim-Kalmar şi L. Tarcea, au menţionat şi extinderile amenajărilor dotate cu instalaţii de ars ceramica.

Astfel, în prima etapă, locuinţele cu resturi de cuptoare de ars ceramica şi cu numeroase fragmente de la plăcile perforate şi semiperforate, nr. X, XII, s-au construit puţin mai departe de centrul aşezării, spre vest, unde se aflau şi gropile pentru extragerea lutului (vezi Petrescu-Dîmboviţa *et alii*, 1999, p. 670).

În a doua etapă, locuinţele cu resturi de cuptoare de ars ceramica şi cu numeroase bucăţi de plăci perforate şi semiperforate, din lut cu pleavă, rectangulare, perforate parţial şi cu colţurile rotunjite, cu una sau cu două făţuieli, se aflau spre vest, nr. I, II, III, XI, şi spre sud, nr. XXI, LVIII, fiind separate de celelalte case (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 188).

În a treia etapă, prin extinderea aşezării spre nord şi est, în marginea de nord-est a aşezării se constată o grupare a locuinţelor în jurul unei piaţete. Aici, cum menţionează autorii, probabil se poate detaşa un cartier al olarilor, format din trei locuinţe dotate cu specificele resturi de cuptoare de ars ceramica (Z. Maxim-Kalmar, Tarcea 1999, p. 670).

Unelte pentru pictat

Cele două mânere ovoidale de lut, descoperite la Dumeşti - *Între pâraie*, cum indică radiografiile, aveau fixate în perforările longitudinale fire de păr (pl. 10/1-2; 11/1-2). Cu ajutorul lor, în faza A, se pictau motivele decorative din benzi albe sau roşii brune, se mărgineau cu negru şi se trasau liniile lor mediane şi interspaţiul întins sau liniar, ultimele din culori diferite de cele ale motivelor. Pe o parte din ceramica de la Dumeşti - *Între pâraie*, în interspaţii încep să fie pictate linii fine, cu lăţimi egale, simetrice, ce se puteau trasa şi cu aceste mici peneluri - pensule, dar şi folosind cornul (de viţă) pentru pictat[1]

Două astfel de piese realizate din coarne de cerb, considerate unelte pentru pictură de A. László, s-au descoperit tot în Podişul Bârladului, la Huşi - *Centrul Oraşului*. După urmele de vopsea albă şi galbenă din interior s-a presupus că piesele au fost umplute cu diferiţi pigmenţi de structură minerală[2], preparaţi anterior în mojare. Liniile se trasau pe vas cu

[1] În centrele etnografice de la Leheceni, Cristior, Leleşti, judeţul Bihor, Răchitoasa judeţul Bacău, Lungeşti, judeţul Vâlcea etc., au fost consemnate *cornuri* pentru „înflorat" olăria (Iordache 1996, p. 103, fig. 36a). De asemenea, şi alte mici vase numite *cornuri de lut*, folosite tot pentru pictat (*Ibidem*, fig. 36b), a căror formă se apropie de aceea a unor vase cucuteniene cu tub de scurgere, precum cel cu gura mai strâmtă de la Poduri *Dealul Ghindaru* (Monah *et alii* 2003, p. 189-190, fig. 79).

[2] „desenul în culoare se face totdeauna cu un instrument caracteristic olăriei populare, cornul. Acesta este un corn de vită, scobit pe dinăuntru, la al cărui capăt se prindea o pană de gâscă; în interiorul lui se punea culoarea, care curgea prin pana de gâscă pe suprafaţa vasului. Fiecare culoare se află într-un corn propriu, pentru ca să nu se amestece" (Slătineanu, Stahl, Petrescu 1958, p. 68).

ajutorul altei piese, poate un fragment de pană (*Ibidem*, p. 9-10, fig. 3, notele 8-10), ca în zilele noastre[1] Cu ajutorul cornului, cum consideră Gh. Iordache, „se pictează cele mai fine motive geometrice, fitomorfe şi zoomorfe etc." (1996, p. 103).

Autorul acestor descoperiri, A. László, a avut în vedere nu numai analogiile etnografice din literatura de specialitate (Slătineanu 1938, p. 171, fig. 72), dar a menţionat şi câteva sate din zona Huşului, Curteni, Răducăneni şi Zgura, în care olarii pictează vasele folosind cornul (László 1966, p. 10). După el, cornul era utilizat pentru trasarea liniilor subţiri, specifice fazei de tranziţie, Cucuteni A-B, cu decor din benzi liniare şi haşururi.

Prepararea vopselelor

Culorile picturii aplicate pe diferitele forme ceramice au depins de calitatea mineralelor utilizate[2] Culoarea pereţilor vaselor, cărămizie, roşie, rar brun-cărămizie, uneori uşor diferită în interior faţă de exterior, a depins de calitatea argilei, felul arderii oxidante, dar şi de dispoziţia vaselor în cuptor. Calităţile culorilor folosite pentru pictură, aplicate pe diferitele forme ceramice, au depins de calitatea mineralelor utilizate. Difractogramele coloranţilor, a oxidului manganiferos şi a hematitei (pl. 14/761-762), indică folosirea lor sub formă de pigmenţi roşii de hematit şi de oxid manganiferos (pl. 14/805 şi 823). Bucăţile prismatice de hematit au constituit materia primă pentru obţinerea pigmentului roşu sau brun - roşietic, roşietic-gălbui, iar granulele de oxid manganiferos materia primă pentru obţinerea pigmentului brun - închis spre negru - ciocolatiu. Între nodulii păstraţi fragmentar se află şi câteva jumătăţi rămase după frecarea sau pisarea lor. Astfel de mojare şi pisăloage pentru pregătirea coloranţilor au fost menţionate între descoperirile arheologice, unele şi cu urme de pigmenţi[3] Gresia alveolată, aflată în L_3 - atelier de la Dumeşti, a servit drept mojar pentru sfărâmarea coloranţilor, aşa cum indică urmele de pigment roşu din interior (pl. 11/5). Întâmplător, în nivelul A-B de la Huşi - *Centrul Oraşului*, s-a descoperit şi o râşniţă mică cu urme de vopsea roşie şi frecătorul acesteia (László 1966, p. 8), ce a fost comparat cu „frecătoarele de vopsea" de la Bodeşti *Cetăţuia Frumuşica* (Matasă 1946, p. 86-87, pl. LXII/450).

Pentru prepararea soluţiilor, coloranţii se pulverizau pe o piatră poroasă sau într-un mojar şi se frecau cu un diluant[4] În funcţie de proporţia dintre hematit sau oxidul manganiferos şi liant, culorile obţinute erau brun - gălbui, roşu - brun, brun - ciocolatiu spre negru[5] După cum sugerează descoperirile arheologice menţionate anterior, trebuie să fi existat reţete diferite pentru prepararea pigmenţilor, probabil folosindu-se şi lianţi diferiţi, în vederea obţinerii culorilor cu care se picta, utilizând pensula şi cornul, ca şi astăzi (Slătineanu 1972, p. 212).

[1] La Hurez liniile subţiri se realizau folosind cornul de vită în vârf cu o pană de gâscă (Stoica *et alii* 1972, p.205).

[2] Pentru realizarea picturii se exclude folosirea coloranţilor vegetali obţinuţi din plante, ce nu ar fi rezistat temperaturilor de până la 900^0 C, nici mediului umed şi acid al solurilor în care au stat peste cinci mii de ani (Dumitrescu 1979, p. 28).

[3] Pigmenţii se frecau pe o lespede netedă, dar dură, până se obţinea o pudră fină care se omogeniza cu un liant. Acesta putea fi, cum sugerează tratatele de pictură ale evului mediu (Kiplink 1950, p. 5 şi urm.) sau practicile etnografice, un clei animal sau vegetal, sucuri de plante, albuş de ou. Ocrurile erau supuse unor lungi rectificări prealabile, spălarea cu apă prin suspensie sau sfărâmarea lor (*Ibidem*, p. 71).

[4] Pulberea se făcea cu ajutorul râşniţelor, iar ornamentul se picta folosind cornul, pana sau stropitorul. Momentul de aplicare era după uscare, după o primă ardere ce dura 4-7 ore, sau „pe gata", după o ardere de 8-12 ore.

[5] La Săcele se amestecau două categorii de lut - numite „lut gras" şi „lut roşu" - pentru ca pasta să poată întruni calităţile necesare. Tot aici „*Şaru*" (vopseaua) se obţinea „dintr-un pământ colorat natural pe care-l pisează pe o lespede de piatră şi îl înmoaie în apă" (Vlăduţiu 1981, p. 194).

Folosirea unui anumit fond de culoare, roşu sau alb, sau păstrarea fondului natural al vasului, se stabilea înainte de ardere. La Dumeşti vasele s-au pictat pe fond alb, brun, dar şi pe culoarea naturală, de obicei brun - cărămizie, mereu cu aceeaşi coloranţi, cu oxizi de fier, oxizi de mangan şi carbonaţi de calciu.

Pictarea se realiza folosind pensula sau cornul. Pentru E. V Tsvek, „Liniile pline şi precise ale desenului tripolian indică aplicarea lui pe suprafaţa vaselor cu pensula", pentru ca, în etapa târzie, pictarea să se efectueze pe roata ce se mişca, dar pornind numai de sus, iar partea inferioară a vaselor, incomod de pictat, să rămână neornamentată (1994, p. 70).

Acoperirea cu angobă - fondul de pictură

Angoba avea un dublu scop, în primul rând de a înlătura asperităţile rămase după finisare, şi apoi, de a forma un suport pentru realizarea picturii. Existau mai multe modalităţi de aplicare a angobei pe suprafaţa vaselor, după uscare. Pentru uniformizarea pereţilor, se întindea un strat de lut amestecat cu apă. Porozitatea pereţilor permitea o încorporare rapidă a soluţiei fluide, ascunderea imperfecţiunilor, umplerea eventualelor goluri, impermeabilizarea lor, dar şi obţinerea unui fond de culoarea vasului, de obicei roşietic.

Cum indică analogiile etnografice, în unele cazuri vasul doar se stropea cu soluţie sau se vopsea cu o bucată de piele (potlog), ce se înmuia în *lut lăptos* (Iordache 1996, p. 88). O astfel de întindere neuniformă a culorii roşii, s-a realizat pe marginea şi pe umărul diferitelor recipiente de la Deleşti - *Cetăţuia* (Alaiba, Marin 2002-2003, p. 42, 44, fig. 8-9, 12). Pe vasele menţionate, angoba constituia ea însăşi o modalitate de a orna, ca şi la Suceveni - *Ştoborăni*, unde la fel se vopsea nu numai ceramica fină, dar şi aceea de structură poroasă, acoperită cu barbotină (Dragomir 1983a, p. 53 şi urm.), Dumeşti *Între pâraie* sau în alte staţiuni. La Târpeşti - *Râpa lui Bodai*, după uscare, pereţii erau acoperiţi, în interior şi în exterior, cu alb gălbui şi mai rar cu roşu sau cu un amestec realizat din lut fin şi nisip (Marinescu-Bîlcu 1981, p. 25). Prin arderea recipientelor angobate, se asigura o suprafaţă compactă şi uniformă, ce reducea absorbţia apei. Cum a precizat I. Vlăduţiu, o culoare uniformă a fondului, pe întreaga suprafaţă a vaselor, se obţinerea prin atenţia şi priceperea cu care se ardeau oalele (1981, p. 194).

Când angoba forma un suport pentru pictură, realizarea ei se făcea cu o soluţie fluidă, obţinută prin spălarea humei albe sau roşii[1], total diferită de pasta din care se modelau vasele propriu-zise. Învelişul alb sau roşu obţinut astfel, cum a remarcat H. Schmidt, devenea grund pentru pictură. El se poate observa şi astăzi pe ceramică, de obicei nu este prea gros, aşa că „lutul aflat dedesubt licăreşte pe stratul alb" (1932, p. 14). Negrul uneori s-a întins în interspaţiu accidental, în Cucuteni A_4, sau a completat decorul în fazele Cucuteni A-B şi B. Mai rar a fost folosit pentru fond, precum în etapa Cucuteni A-B, grupa β_2, la Vorniceni şi Borzeşti - *La Iaz*, judeţul Botoşani, pentru pictarea unui vas binoclu sau a unei reprezentări statuare antropomorfe, probabil o parte dintr-un ansamblu de cult (Diaconescu 2007, p. 173 şi urm.).

De obicei se acopereau în întregime vasele ce aveau gura largă, prin cufundare în soluţie, cele cu gât strâmt doar în exterior, precum unele exemplare de la Bodeşti - *Cetăţuia Frumuşica* (Matasă 1946, p. 47) şi din alte staţiuni.

[1] Pentru pictarea olăriei din zilele noastre se folosesc aceeaşi coloranţi minerali, ca nuanţă diferiţi de la o regiune la alta, numiţi hume, obţinuţi din pământuri bogate în fier şi mangan, proporţia acestora dând nuanţa dorită. Analogiile etnografice au conservat termeni diferiţi pentru fiecare culoare de humă - minereu colorant, roşu de fier, negru de mangan, alb de calcar ş.a. Roşul era obţinut dintr-un pământ special numit „ruşeală", albul dintr-o „humă", iar negrul - din „pământel"

Ţinerea vopselelor pentru pictat

Culorile se păstrau, în locuinţa atelier de la Dumeşti, în cele două vase pictate tricrom. În eneolitic se întâlneşte frecvent obiceiul de a păstra, în astfel de recipiente, anumite materii prime rare sau obiecte de valoare, precum la Veselyj Kut, unde se afla tot o rezervă de ocru pentru pictat (Eadem 1994, p. 81, fig. 19). Un mic vas ovoidal, cu marginea de 5 - 6 cm, s-a descoperit la Medgidia - *Carasu*, în arealul culturii Gumelniţa, lucrat din pastă comună şi ars cărămiziu gălbui. În el se afla vopsea în stare de pulbere, probabil pentru a fi folosită la prepararea culorilor pentru pictură sau ca pudrieră (Harţuche, Bounegru 1997, p. 84, fig.37/3).

Din consemnările lui D. I. Kiplink, exemplificăm cu două modalităţi de păstrare a culorilor în vase, în evul mediu. Prima îl reprezintă, într-un desen din veacul al IX-lea, pe apostolul Luca ţinând în mâini o oală de culori, în timp ce picta o madonă. În a doua, pictorul italian Giorgio Vasari îl surprinde pe pictorul Asperti din Bologna în timp ce lucra, ţinând oalele cu vopsele „atârnate de brâu" (1950, p. 76).

Pictarea - decorarea - împodobirea vaselor

În Precucuteni III se practica pictura după ardere, cu vopsea crudă roşie sau albă. Olarii nu stăpâneau încă bine tehnica folosirii culorilor minerale şi arderea la temperaturi înalte pentru impregnarea lor. La sfârşitul acestei faze, la Poduri - *Dealul Ghindaru*, culoarea se etala pe peretele ars roşu sau doar cenuşiu, lăsat intenţionat poros, pentru a mări aderenţa pigmenţilor (Monah, Antonescu, Bujor 1980, p. 94, fig. 5/11). În mediul Stoicani - Bolgrad - Aldeni, la Suceveni *Ştoborăni* şi în alte aşezări, se aplica pe peretele poros, nelustruit, culoare roşie crudă, mai rar pictură bicromă cu roşu şi alb (Dragomir 1970, fig. 7/2-5, nota 35). Dacă în realizarea motivelor fazei Precucuteni III, canelate sau incizate spiralo meandric, s-au folosit elemente de pictură cu roşu şi alb, atât după, cât şi înainte de arderea vaselor, în Cucuteni A, treptat tot decorul fazei clasice a fost pictat tricrom. La vopselele folosite până acum, roşu şi alb, s-a adăugat negrul.

Deşi varietatea pigmenţilor utilizaţi pentru realizarea ornamentaţiei era limitată, cum s-a precizat deja, prin pictarea vasului angobat se obţinea un decor tricrom compus din culoarea fondului, alb sau roşu, din care se rezervau negativ benzile motivelor ornamentale, prin mărginirea lor cu negru şi culoarea interspaţiului, inversă faţă de aceea a motivelor iar prin pictarea fondului natural, se realiza o tetracromie compusă din nuanţa motivelor principale pictate pozitiv, a liniilor negre ce le mărgineau, a interspaţiului şi a vasului, ce se întrevedea sub decor.

C. Matasă nu exclude posibilitatea ca motivul decorativ principal să fi fost, mai întâi, schiţat pe vas folosind cărbunele sau hematitul roşu (1946, p. 49). Pentru a argumenta aceasta el menţionează un vas ce a fost acoperit cu angobă albă şi pe care pictorul cucutenian a intenţionat să aplice şiruri de motive unghiulare de o anumită mărime. Neorganizând de la început suprafaţa mare a vasului, a rămas cu un spaţiu mai mic decât cel necesar pentru încă un şir, fapt ce l-a obligat să rupă simetria decorului (*Ibidem*, p. 50, pl. XXII/184). La fel a presupus şi E. V. Tsvek, potrivit căreia, pe suprafaţa vaselor, cu ajutorul unei unelte, se schiţa, prin linii uşoare sau se marca, cu ajutorul unor şabloane de piele, viitorul ornament, aşa cum pare să indice repetarea motivelor pe vasele pictate (1994, p. 69-70, pl. 16/16). Nu toţi

arheologii au fost de acord cu folosirea unor tipare pentru conturarea motivelor[1] Confecţionarea lor din scoarţă de copac sau ţesătură, presupusă de V. Gordon Childe, nu a fost acceptată de Vl. Dumitrescu, pentru simplul motiv că fiecare vas este unic (1979, p. 19).

Se presupune că marcarea spiralelor s-a făcut şi folosind pintaderele, ustensile apropiate de forma unor ştampile prevăzute cu un mâner mic, uşor de mânuit, ce aveau pe faţă o volută sau un motiv unghiular, adâncit în lutul moale înainte de ardere. Avem în vedere exemplarul descoperit în săpăturile vechi de la Ariuşd *Dealul Tiyszk*, pe a cărui faţă s-a păstrat multă culoare roşie (László 1911, p. 256). Şi la Dumeşti *Între pâraie*, cum am menţionat deja, pe pintadera găsită în Gr.$_8$, din apropierea locuinţei atelier, faţa pe care s-a reliefat forma volutei era încărcată de pigment alb, carbonat de calciu, cum indică proba 4. Pornind de la ceramica pictată tricrom, din mediul ariuşdean, realizată cu motive specifice subfazelor A_2-A_{3a}, în prima etapă cu deosebire cu benzi roşii, şi de la aceea de la Dumeşti - *Între pâraie*, pictată mai ales cu benzi albe, pozitive sau negative, specific subfazelor Cucuteni A_3-A_4, se poate accepta şi posibilitatea ca pintaderele să fi fost utilizate pentru marcat volutele. Trei pintadere descoperite la Poduri *Dealul Ghindaru* aveau pe faţă adâncite volute cu mai multe spire, cu ductul mai lat, specific etapei Cucuteni A_2 iar una avea voluta în relief (Monah *et alii* 2003, nr. 219-222), ca şi exemplarul de la Piatra Şoimului - *Horodiştea* (*Calu*). Pintaderele de la Bodeşti - *Cetăţuia Frumuşica* (Matasă 1946, pl. LI/366-371), Mărgineni *Cetăţuia* (Monah *et alii* 1997, fig. 33), din etapa Cucuteni A_3 erau prevăzute pe faţa circulară cu aceleaşi volute sau cu motive unghiulare. Pe faţa pintaderei apărute în zona cuptorului de ars ceramica, de la Igeşti - *Scândureni*, s-au adâncit prin şănţuiri înguste două volute ce porneau din acelaşi centru, ca şi volutele din benzi înguste ale fazei Cucuteni A_4 (Coman 1980, fig. 106/2). Alte pintadere s-au descoperit la Ariuşd - *Dealul Tiyszk* (Fr. László 1911, p. 237, fig. 78), Ruginoasa - *Dealul Drăghici* (H. Dumitrescu 1933, p. 66, fig. 10/8) şi în alte staţiuni ale primei faze.

Lustruirea mecanică

Între acţiunile necesare realizării unui decor pictat un loc aparte are şi lustruirea motivelor decorative, pentru a evidenţia ansamblul decorului, a unor registre sau doar a motivelor principale, în comparaţie cu părţile nelustruite. Lustruirea / polisajul s-a realizat după angobarea, eventual după pictarea vaselor, şi pentru micşorarea porozităţii întregii suprafeţe sau doar a unei părţi a acesteia. Vasele întregi, întregite şi multe din fragmentele descoperite la Dumeşti, au fost netezite şi lustruite cu atenţie la interior, iar la exterior mai ales pe margine. Pe feţele acoperite cu multă culoare de obicei s-a păstrat luciul. Străchinile şi castroanele erau lustruite în interior pentru întărirea impermeabilităţii. Vasele cu o frecventă întrebuinţare, cum ar fi bolurile, se lustruiau pe ambele părţi, cu scopul micşorării porozităţii şi măririi rezistenţei. Recipientele înalte de obicei se lustruiau la exterior pe margine şi pe umăr, iar interior pe margine.

Lustruirea, realizată cu unelte de os sau de piatră, mai rar de lut, era neuniformă, cum indică urmele piesei întrebuinţate. S-au semnalat frecvent lustruitoare din galeţi, cu suprafeţele bombate şi contururile alungite uzate. Cum remarca V. I. Markevič, din zona Prutului, Nistrului şi a afluenţilor lor se alegeau pentru lustruit pietre de râu potrivite ca mărime şi formă (1981, p. 96).

[1] Şi astăzi unele centre tradiţionale de olari folosesc tipare de lemn sau pământ ars, precum cele de la Hurez ş.a. (Stoica *et alii* 1972, p. 205).

Prin utilizare feţele lor deveneau deosebit de fine. Două piese de acest fel s-au descoperit la Dumeşti. Unul, deosebit de bine finisat (pl. 11/3), se afla depus în amfora cu suport (pl. 38/2) descoperită în locuinţa sanctuar (Maxim-Alaiba 1983-84, p. 108-109, fig. 16-17). Un alt exemplar, lustruit fin pe toate feţele, menţionat deja, se afla în vasul trusă (pl. 11/4). La Truşeşti - *Ţuguieta*, sub platforma locuinţei LXII, pe centrul laturii de sud, erau patru vase sparte, în interiorul unuia aflându-se tot un frecător de piatră (Petrescu-Dîmboviţa *et alii*, 1999, p. 124, fig. 89/26-30). Pentru finisat ceramica, în prima fază a culturii, la Ruseştii Noi, s-au folosit şi „lustruitoarele de os tubulare" (Cucuteni $A_{2\text{-}3}$ şi Tripolie A_{IV}-B_I) (Markevič 1981, p. 105). Ele sunt frecvente la Brânzeni IV, Petreni, Vărvăreuca VIII şi XV sau Badragii Vechi, dar numărul lor este mai mic în aşezările de la Brânzeni III şi Costeşti IV (*Ibidem*). Unele vase cu pereţii groşi, descoperite în staţiunea Ariuşd - *Dealul Tiyszk*, aveau la exterior un lustru de 2-3 mm, ca un fel de lac (László 1911, p. 66).

C. Matasă a consemnat pentru aşezarea de la Tg. Ocna - *Podei*, din faza Cucuteni B, prezenţa unor vase ce aveau aplicare peste decorul pictat şi lustruit, specific stilului ε, ornamente nelustruite (1964, p. 2 fig. 14/1, 3; 24/5).

La Dumeşti, ades se întâlnesc şi vase nelustruite sau la care pictura şi luciul au fost distruse parţial sau total, datorită condiţiilor de mediu în care s-au păstrat, acţiunii îndelungate a solurilor acide sau diferenţelor de temperatură şi umiditate. Alteori, cum a remarcat şi Vl. Dumitrescu, lustrul a dispărut nu numai datorită condiţiilor de zacere a vaselor în pământ, cât şi curăţirii cu acid clorhidric a materialului ceramic sau datorită neprotejării acestuia (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 316).

Tehnici de ardere

În procesul lucrării ceramicii arsul oalelor cere multă atenţie şi îndemânare, acesta reprezintă cel mai dificil moment, în timpul căruia se produc transformările fizico - chimice şi se fixează coloranţii minerali. Arderea era supravegheată de olar.

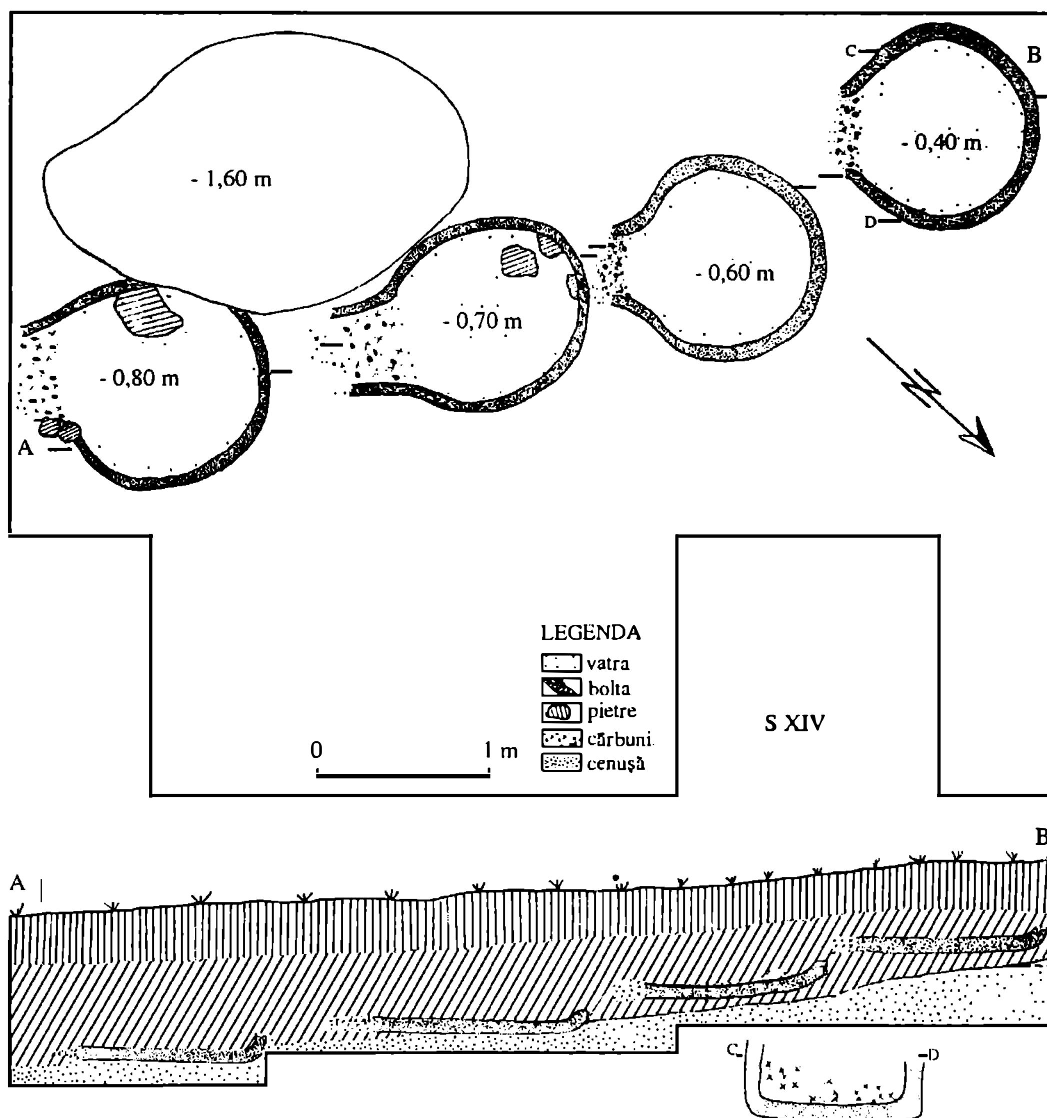
Cele două grupuri de cuptoare descoperite în aşezarea Dumeşti - *Între pâraie*, erau formate din patru, cpl. 7, respectiv trei cuptoare, cpl. 13, construite la suprafaţa solului, din tipul celor cu o singură cameră, prevăzută cu boltă. Prin cele două deschideri, o gură de alimentare şi la partea superioară un horn, se umplea cuptorul cu vase şi se controlau sau reglau variaţiile de temperatură şi ale atmosferei din timpul arderii cu flacără continuă.

Cuptoare

Primul grup - de patru cuptoare

Complexul 7 reprezintă, de fapt, un ansamblu de amenajări pentru arderea ceramicii, format din patru cuptoare (pl. 15/1, 3; 16), amplasate în perimetrul aşezării, la est de L_6 şi la nord de L_9 (pl. 2). Cuptoarele, fiecare rânduit în dreptul gurii de alimentare a celui din urmă, la circa 30 cm unul de altul, aveau vetrele aproximativ circulare, neamenajate special, cu un diametru puţin mai mare de un metru. Vetrele, cu o structură nisipoasă compactă, cu urme de refacere, erau arse 8 - 11 cm, mai puţin spre bază, unde aveau o culoare cărămizie, pentru ca, pe suprafaţa aproape calcinată să ajungă uneori la o culoare verde - gălbui, obţinută doar atingând temperatura de vitrifiere a lutului, 1075° C. Calitatea arderii depindea şi de felul clădirii vaselor pe vatră, de cărările lăsate pentru circulaţia aerului cald. Bolta, prăbuşită din vechime, la bază cu o lăţime de 12 - 16 cm, s-a fixat pe o împletitură de nuiele acoperită cu lut amestecat cu pleavă. Cuptoarele clădite pe verticală aveau diametrul părţii superioare mai mic decât al vetrei, dar prevăzut cu o deschidere prin care se ordona ceramica. Focul se făcea prin gura de alimentare formată în prelungirea vetrei, pe latura de est, cu o lăţime de 30 - 40 cm. Temperatura necesară unei arderi complete se obţinea prin acoperirea parţială a hornului şi a gurii de alimentare, probabil cu argilă şi cioburi[1] Spaţiul de acces la ele era protejat, posibil, de o construcţie uşoară, cum indică prezenţa câtorva bucăţi de chirpic cu urme de nuiele, cu o grosime de 2-3 cm. În preajma cuptoarelor era curat, nu erau fragmente ceramice, nici resturi de oase de animale. Ceramica era numeroasă în apropierea plăcilor semiperforate. După dezafectarea primului cuptor, credem că s-a construit al doilea, apoi al treilea şi al patrulea.

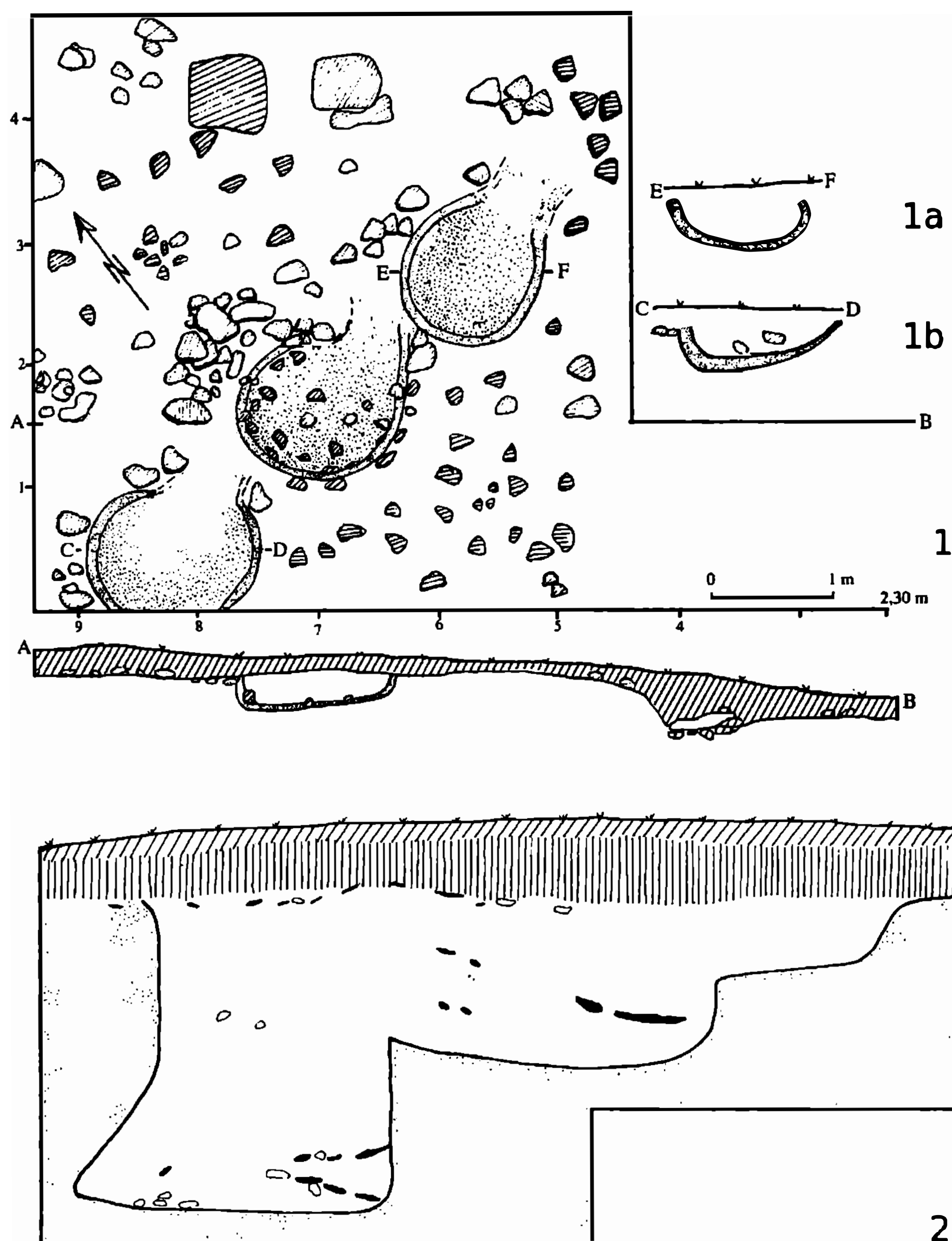
[1] Gradul de ardere a stratului de cioburi ce astupau deshiderea bolţii, după etnograful Fl. B. Florescu, permitea verificarea temperaturii, posibilitatea dirijării focului şi stabilirea momentului când ceramica era gata (1965, p.137-140).

Pl. 16. Dumeşti - *Între pâraie*. Cuptoare, complexul nr. 7, plan şi profil. Cucuteni A_3.
Pl. 16. Dumeşti - *Între pâraie*. Fours, le complexe no. 7, plan et profil. Cucuteni A_3.

Al doilea grup - de trei cuptoare

Complexul 13 a fost amenajat în afara aşezării (pl. 17/1), în partea de nord-est a ei, în apropierea pârâiaşului cu debit variabil. Se întindea pe o suprafaţă de circa 10 m^2, acoperită cu pietre mărunte. Era format din trei cuptoare, din acelaşi tip cu ale primului grup, la fel ordonate între ele la distanţe de circa 28 - 32 cm. Cuptoarele aveau forme uşor alungite, cu diametrele puţin mai mari de un metru, unul dintre ele era aproape oval. Vetrele neamenajate erau arse 7 - 8 cm, iar suprafaţa o aveau calcinată. Pentru alimentare au fost prevăzute cu guri de foc, cu deschideri de 30 - 40 cm.

Pl. 17. Dumeşti - *Între pâraie.* Cuptoare, plan şi profil 1; groapa nr. 8, profil 2. Cucuteni A_4.
Pl. 17. Dumeşti - *Între pâraie.* Fours, plan et profil 1; le fossé no. 8, profil 2. Cucuteni A_4.

Vatra cuptorului din mijloc s-a întărit cu pietre[1]. La fel ca şi în cazul primului grup de cuptoare, din bolţile lor s-a păstrat doar baza, cu o lăţime de 14 - 16 cm, pe o înălţime de 8 - 10 cm.

Stratigrafia, specificul ceramicii pictate, în genere a inventarului descoperit în imediata apropiere a celui dintâi grup de cuptoare, au înclinat spre datarea acestuia în prima etapă de evoluţie a aşezării. O parte din locuinţele din interfluviu au fost construite după dezafectarea acestuia. Încadrarea cronologică a celui de-al doilea grup de cuptoare, din lipsa oricărui inventar, s-a stabilit având în vedere observaţiile stratigrafice şi analogiile acestuia cu primul grup, cu amenajările de acelaşi fel din alte staţiuni ale fazei Cucuteni A. Ambele au acelaşi sistem de construcţie, forme şi dimensiuni apropiate, diferă numărul de cuptoare. Probabil, al doilea grup a înlocuit pe primul, aflat mult prea aproape de locuinţe. Situarea acestuia la marginea aşezării înlătura posibilitatea izbucnirii incendiilor.

Din acest tip fac parte cuptoarele descoperite la Ariuşd, o parte dintre ele la fel ordonate unul în gura altuia, la o distanţă de circa 30 - 40 cm, şi care, de asemenea, au fost arse până la calcinarea vetrei şi a pereţilor (Székély, Bartók, 1979, p. 56). La fel ca şi la Dumeşti, majoritatea cuptoarelor nu aveau în interior şarja (*Ibidem*, p. 55).

Suflătoare

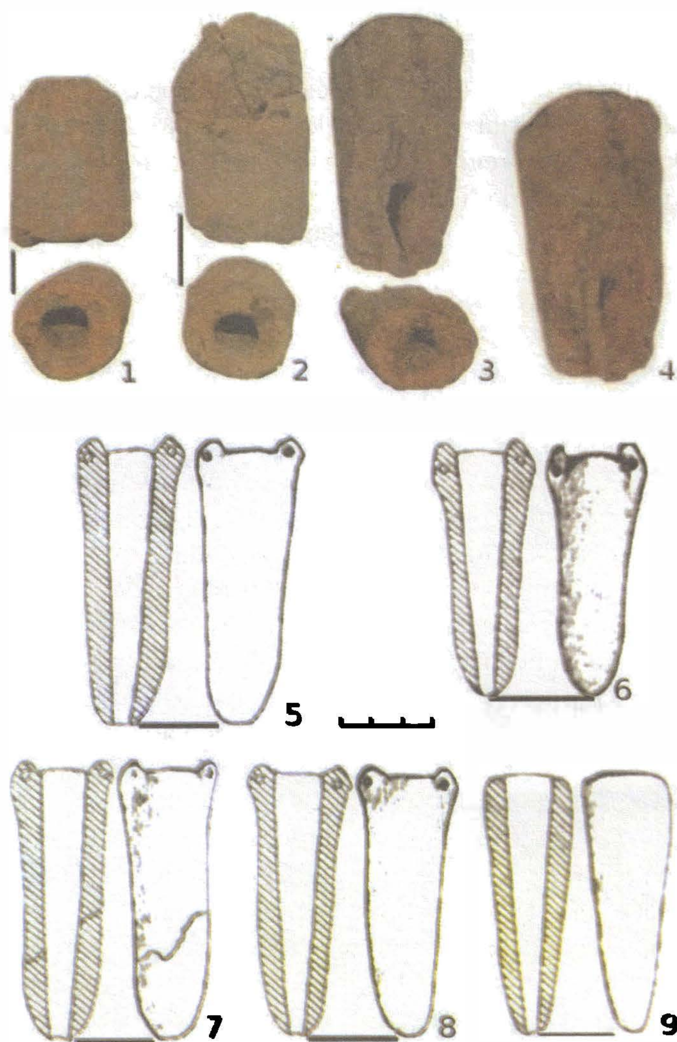
În inventarul arheologic de la Dumeşti sunt şi câteva piese tronconice – suflătoare, ce fac parte din tipul de ustensile considerate de M. Brudiu a fi fost „acea parte a foalei prin care se sufla aerul într-o instalaţie de ardere, cu scopul de a se obţine temperaturi superioare", prin arderea combustibilului lemnos sau a manganului (1986, p. 7-8, fig. 1). Tuburi de acest fel au apărut în locuinţele $L_{3,\ 7\text{-}8}$, cum se vede şi în locuinţa - atelier, fiind prevăzute în interior tot cu un canal tronconic, mai mic la capătul distal, dinspre cuptor, unde aveau o culoare roşie, şi mai mare la cel proximal, în care, dacă se fixa o supapă cilindrică, aerul fierbinte rămânea în cuptor (pl. 11/6; 18/1-4). Cele de astăzi au câte două supape[2] Foalele au fost considerate de M. Brudiu, care le-a explicat prima dată, pornind de la descoperirea de la Crasnaleuca *Lutăria*, „o străveche inovaţie tehnică" Aici se aflau, în aceeaşi groapă, fragmente ceramice din faza Cucuteni A-B, stil beta şi trei părţi de suflătoare modelate din pastă cu şamotă, în exterior negre. Analizele realizate de G. Niculescu, pe eşantioane luate din zonele calcinate, au stabilit temperatura de ardere în funcţie de prezenţa illitiului, substanţă care implică o ardere de până la 850° C (1986, p. 7-8).

Piesele ce pot fi legate de acest procedeu tehnic constituie o categorie aparte, apropiată de cele mai multe ori de simbolurile falice. Suflătoare de acest tip se întâlnesc mai ales în faza A la: Malnaş - *Băi* (*Ibidem*, p. 7-8), Truşeşti - *Ţugui*eta (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 539-540, fig. 380/9-10, 13-14), Hăbăşeşti - *Holm* (Dumitrescu *et alii* 1954, fig. 49/13; 50), Bodeşti - *Cetăţuia Frumuşica* (Matasă 1946, p. 161, pl. LVIII/440), Izvoare II (Vulpe 1957, p. 238, fig. 241/4); Igeşti - *Scândureni*, Chetreşti - *Pe Deal* (Alaiba 2002, fig. 6/7). Un grup de cinci piese s-au descoperit în aşezarea din faza Cucuteni B de la Văleni *Cetăţuia*, în L_2 (Cucoş 1999, p. 46, 67/1-4, 6). Patru din ele aveau, spre deschiderea mai largă, şi urechiuşe laterale de prindere (pl. 18/5-9).

---

[1] Vetrele ovale, pentru păstrarea temperaturii construite pe un pat de pietre de râu, s-au descoperit şi în locuinţe, la *Budăile Blanariu* sau Munteni Catargi, o aşezare din faza Cucuteni A-B, situată pe terasa superioară a Siretului, în jurul unor izvoare care au dat şi numele locului (Ursachi 1968, p. 133) sau la Văleni - *Cetăţuia*, faza Cucuteni B_1, cu deosebire vatra rectangulară şi cu gardină din L_6 (Cucoş 1999, p. 46, fig. 8/1).

[2] Senegalezii folosesc şi astăzi pentru ridicarea temperaturii „foale din piele de oaie aşezate direct pe pământ de o parte şi de alta a forjei şi legate de aceasta prin conducte de pământ" (Burckhardt 1998, p. 12).

Pl. 18. Dumeşti - *Între pâraie*. Suflătoare 1-4, Cucuteni A_{3-4}; Văleni 5-9, Cucuteni B.
Pl. 18. Dumeşti - *Entre pâraie*. Canne de verrier 1-4, Cucuteni A_{3-4}; Văleni 5-9, Cucuteni B.

Temperatura de ardere

Culoarea cărămizie a majorităţii recipientelor descoperite la Dumeşti *Între pâraie*, lipsa sau raritatea deformărilor, craclurilor, petelor cenuşii, impregnarea uniformă a picturii, miezul de obicei cărămiziu, sunt indici privind buna cunoaştere a tehnicilor de ardere oxidantă[1], tehnici respectate de meşterii olari în realizarea fiecărei şarje[2] Au fost arse uniform mai ales vasele mici şi medii, realizate din pastă fină, cu pereţii subţiri şi miezul cărămiziu. Reglarea temperaturii avea un rol esenţial, dacă era prea scăzută, nu se obţineau transformările fizico-chimice ale pastei, iar dacă era prea ridicată vasele se deformau. Pentru aceasta se lăsa deschisă gura de sus a cuptorului, după care se acoperea treptat. După H. Klusch, vasele arse la

[1] Probabil, la început focul se întreţinea cu lemne de salcie sau lemne putrede şi se înteţea cu esenţe ce produc temperaturi ridicate, lemne de fag sau de brad, rădăcinile arborilor (Ellis 1984, p. 158).
[2] Arderea dura 5 - 10 ore, iar răcirea - 12 (Stoica *et alii* 1972, p. 204).

temperaturi de peste 870° C, prin răcire nu îşi mai modifică volumul şi devin rezistente[1] La Dumeşti, viciile tehnice apărute în timpul arderilor la temperaturi insuficient de ridicate s-au redus la manifestări superficiale. Rar recipientele prezintă pete brun cenuşii, flecuri formate prin atingerile dintre vase sau datorită variaţiilor de temperatură, pereţi rămaşi cenuşii în spărtură, mici deformări. Observaţiile înregistrate cu prilejul analizei tehnicii de ardere a ceramicii, de Gh. Niculescu, după tipul reţelei cristaline, au stabilit o temperatură mai mare de 850° C.

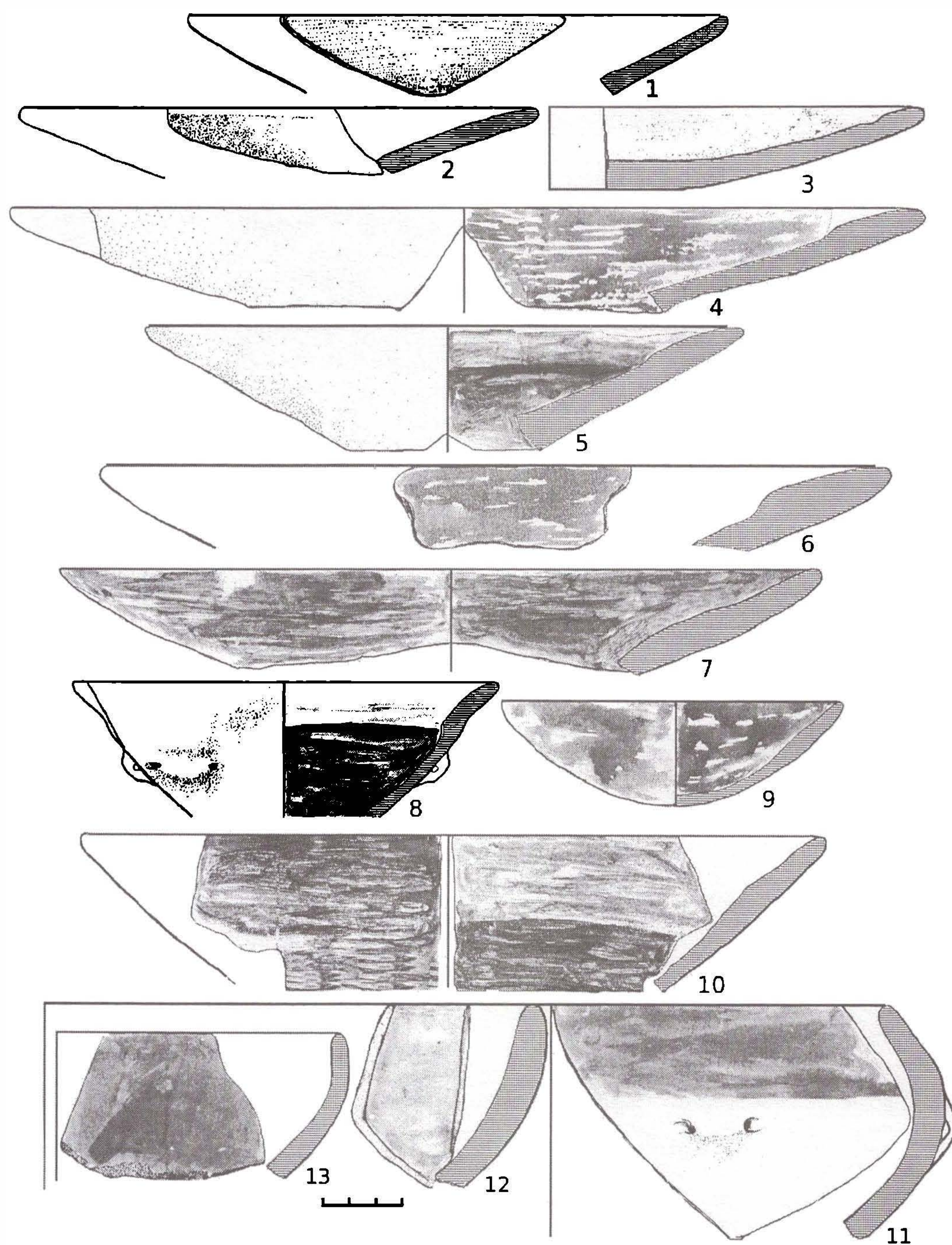
La fel s-au ars vasele categoriei fine de la Hăbăşeşti - *Holm*, îndeosebi cele cu pereţii subţiri, practicându-se tehnici asemănătoare de ardere, în cuptoare speciale în care se atingeau temperaturi cu valori între 700 şi 900 ° C, până spre 1050° C (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 311). De asemenea, la Drăguşeni - *Ostrov*, conform amplelor investigaţii realizate de Gh. Gâţă, s-au stabilit temperaturi de ardere a recipientelor cu valori între 800 şi 1000° C, chiar peste 1050° C (2000, p.125). În arealul tripolian, referitor la arderea oxidantă în cuptoare specializate, cercetările au precizat temperaturi situate între 800° C - 1200° C, în genere, de peste 1100° C (Kuliska 1940, p.314). Analizele întreprinse pe câteva fragmente ceramice din peştera Werteba şi din aşezarea Bilcze Zlote, au stabilit temperaturi de ardere de peste 900° C, datorită prezenţei protoenstatitului în pigmentul alb, alături de calcit sau de peste 1000° C, datorită formării hausmanitului prin fixarea culorii negre (Stos Gale, Rookp 1981, p. 159). Temperaturi mari se obţineau şi prin folosirea foalelor, cum sugerează existenţa tuburilor.

Nerealizarea unor standarde minime de ardere a dus la slăbirea rezistenţei picturii în faţa agenţilor fizico - chimici ai mediului, ce au favorizat, în anumite cazuri, fragmentarea, fisurarea, deformarea, în final ştergerea acesteia. Analizele realizate în alte staţiuni, pentru evaluarea temperaturii necesare arderii speciilor ceramice nepictate, cu pereţii de culoare roşie dar şi cărămiziu - cenuşie sau brună, au stabilit temperaturi între 400 şi 800° C (Vulpe 1953, p.255). La Truşeşti - *Tuguieta*, ceramica de culoare cenuşie s-a ars în cuptoare închise, la o temperatură de până la 400° C, iar ceramica arsă în atmosferă oxidantă, între 700 şi 900° C (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 426). După N. S. Bibikov, se poate deosebi gradul de ardere prin rezistenţa recipientelor la acţiuni mecanice sau prin sunetul emis prin lovirea uşoară a vasului, prin rezonanţa lui (1953, p. 126). Arderea parţială a coloranţilor minerali a fost principala cauză a ştergerii picturii prin reacţia acizilor, bazelor şi sărurilor din sol.

Categoria ceramicii de uz gospodăresc (pl. 19-20), amestecată cu şamotă şi pietricele în compoziţie, de cele mai multe ori de culoare cărămizie, dar şi brun cărămizie, cu pete cenuşii, de la Dumeşti, frecvent s-a ars în atmosferă oxidantă şi mai rar semioxidantă. Multe dintre vasele de uz gospodăresc, aveau marginea netezită, vopsită cu roşu, uneori cu alb şi lustruită la fel ca şi ceramica fină, cu un galet de factura celor descoperite în aşezare (pl. 11/3-4), alteori cu o unealtă de lut (Babeş 1980, p. 28 şi urm.). Uneori numai culoarea roşie acoperea interiorul sau exteriorul unor talere, farfurii, boluri, castroane (pl. 19/4-10), dar şi a altor forme. Pe marginea şi umărul unui vas de provizii, ce a fost întregit (pl. 20), modelat din pastă amestecată cu şamotă, resturi vegetale şi ars oxidant, din fondul alb s-au rezervat cu negru benzi unghiulare albe şi tangente la ele, respectiv spirale consecutive, la fel ca şi pe ceramica fină, iar interspaţiile s-au acoperit cu linii fine roşii, paralele motivelor. În rest, pe vas s-au prins proeminenţe neperforate şi a fost acoperit cu barbotină.

---

[1] Pentru a se obţine o şarjă bună ea nu trebuia să ajungă la 350° C înainte ca vasele să fie deshidratate, uscate în masa lor prin evaporarea apei de absorpţie sau coloidale din pori. Evaporarea ducea la creşterea porozităţii lor, după H. Klusch era a doua etapă de eliminare a apei. Conform datelor publicate de el: la 300° C se carbonizează humusul, eliberând CO_2; între 450-600° C se elimină apa chimică din argile (> 14%), la 700° C vasul devine roşu cărămiziu, dacă are în componenţa chimică cel puţin 5% oxid de fier (Fe_2O_3) şi oxid de aluminiu (Al_2O_3), pentru ca între 850-900° C, să se oxideze carbonul rezultat din arderea humusului şi să se elimine sub fromă de sulf (SO_2), al cărui miros avertizează olarii apropierea de sfârşit a procesului arderii (1981, p.258; vezi şi Iordache 1996, p. 144).

Pl. 19. Dumeşti - *Între pâraie.* Platouri.
Pl. 19. Dumeşti - *Între pâraie.* Plateaux.

Amplasarea cuptoarelor

Pentru amplasarea cuptoarelor de la Dumeşti s-au amenajat locuri speciale, unul în centru - estul aşezării, altul în afara acesteia, spre nord nord-vest, dar ambele în apropierea pârâiaşelor ce înconjurau staţiunea. Obiceiul situării instalaţiilor de ars ceramica în apropierea surselor de apă a existat de la începutul civilizaţiei Cucuteni - Tripolie şi s-a păstrat până în etapele finale, el fiind cunoscut şi în perioada de tranziţie de la eneolitic la bronz.

La fel au procedat şi comunităţile neolitice Starčevo – Criş de la Cârcea *Viaduct*, unde, din cele cinci instalaţii descoperite, patru se găseau în zona atelierelor de ars ceramica, din marginea de sud a terasei pârâul Cârcea, pe panta lină (Nica 1978, p. 18). La Ceptura de Sus - *Râpa Mare*, cuptorul era situat în marginea râpei dinspre nord, în apropierea pârâiaşului Ceptura (Lichiardopol 1984, p. 82). Tot la Cârcea, în acelaşi punct *Viaduct*, de data aceasta la nivelul culturii Dudeşti – Vinča, trei cuptoare s-au construit în marginea de sud - sud est a terasei, tot în apropierea pârâului Cârcea iar două în mijlocul aşezării (Nica 1978, p. 22).

Cuptorul de la Techirghiol - *Dealul Minerva*, cultura Hamangia, distrus de cariera de lut, se afla situat în partea de nord-vest a unui platou, în apropierea unor izvoare (Comşa, Galbenu, Aricescu 1962, p. 165); cele de la Tărtăria, cultura Vinča – Turdaş, erau situate în centrul platoului (Horedt 1949, p. 50-51, 54); la Galybovtzi *Pekliuk*, cultura Sălcuţa – Krivodol, cuptorul era amplasat în afara aşezării, în partea de sud-vest a pantei Krivša, la cinci metri de cea mai apropiată locuinţă, nr. 3 (Petkov 1964, p. 48); iar la Vădastra - *Măgura Fetelor*, în partea de sud a aşezării eponime (Mateescu 1959, p. 68), ca şi la Hotărani *Fărcaşele* (Nica 1978, p. 25)

În staţiunea Ariuşd - *Dealul Tyszk*, atelierele ocupau spaţii special amenajate. Până în prezent s-au semnalat trei astfel de complexe, primul se afla spre nord iar celelalte, apărute în săpăturile recente, în partea de centru - est sau centru - vest (Székély, Bartók 1979, p. 56). În afara staţiunii era situat cuptorul de la Bereşti *Dealul Bâzanu* (Dragomir 1967, p. 43). Probabil, aceeaşi situaţie a fost şi la Târpeşti - *Râpa lui Bodai*, unde olăritul, ca meşteşug specializat s-a practicat în afara aşezării – cum sublinia S. Marinescu Bîlcu –, în apropierea apelor, a materiei prime, îndeosebi argila, şi înafara pericolului de incendii (1974, p. 145-146). De multe ori asemenea ateliere puteau funcţiona în perimetrul locuibil, în spaţii fără amenajări speciale, precum cele de la Vărvăreuca VIII (Markevič 1981, p. 131) şi Luka Vrublevetzkaja (Bibikov 1953, p. 140).

Amplasarea instalaţiilor de ars ceramica în exteriorul aşezării, prin care s-a avut în vedere apropierea de resursele de apă s-au de argilă dar şi direcţia de deplasare a vânturilor, a devenit aproape o regulă în cazul cuptoarelor semiîngropate în pământ, cu două camere suprapuse. După cum au afirmat cercetătorii acestor situri arheologice este posibil ca în punctele în care s-a descoperit un cuptor să fi funcţionat câte un atelier. Menţionăm în acest sens staţiunea de la Bodeşti - *Cetăţuia Frumuşica* (Matasă, 1946), Valea Lupului - *Fabrica chimică* (Dinu 1959, p. 247) şi Glăvăneştii Vechi, ultimele aflate la circa 100 m de aşezare, respectiv de *Movila* I/1949, (Nestor *et alii* 1951, p. 63; Markevič 1981, p. 132); Trinca *Izvorul lui Luca* unde, în partea de sud-est a platoului înconjurat de pârâul Drăghiştea, se aflau două cuptoare (Alaiba 1997a, p. 20); Žvanetz *Ščiob* cu instalaţii dispuse în marginea aşezării, pe trei rânduri (Movša 1971, p. 228).

Pl. 20. Dumeşti - *Între pâraie*. Chiup, categoria ceramicii grosiere.
Pl. 20. Dumeşti - *Între pâraie*. Jarre, catégorie de la céramique grossière.

De obicei, în spaţiul unde se practica olăritul nu era numai un singur cuptor. Pentru staţiunea de la Ariuşd - *Dealul Tyszk* sau Žvanetz - *Ščiob* s-au menţionat cartiere ale olarilor. În cazurile în care a fost semnalat doar un cuptor, s-a menţionat posibilitatea existenţei şi a altora, nesăpate sau a distrugerii lor de alunecările de teren. Preferinţa pentru construirea cuptoarelor spre sudul sau nordul aşezării a avut în vedere direcţia de deplasare a vânturilor, precum la Cârcea - *Viaduct*, Leu - *La Tei*, Galybovtzi - *Pekliuk*, Dumeşti - *Între pâraie*, Valea Lupului *Fabrica chimică*, Glăvăneştii Vechi *Movila* I, Žvanetz - *Ščiob* şi, din etapa Tripolie C_{II} / faza de tranziţie la bronz, la Tzviklovtzi, Costeşti IV, Hăncăuţi I sau Trinca - *Izvorul lui Luca*. La Veselyj Kut, după E. V. Tsvek, ambele ateliere funcţionau în acelaşi timp (1994, p. 81).

Capacitatea cuptoarelor

La Dumeşti, în nici unul dintre cuptoare nu s-a păstrat şarja, deşi, din practicarea acestui meşteşug au rămas cantităţi considerabile de ceramică. O astfel de descoperire ar fi favorizat măsurarea capacităţii lor. Etnografii, evaluează mărimea cuptoarelor în funcţie de numărul şi de volumul vaselor cuprinse la ardere[1] Deşi, capacitatea acestora, după cum a observat E. Comşa, studiind cuptorul de la Vărăşti (ø = 1,50 m), era în raport direct şi cu mărimea vetrei şi înălţimea pe care o avea bolta (1976b, p. 361). Pentru folosirea maximă a spaţiului din interior, cuptorul se umplea cu vase de mărimi diferite, suprapuse în piramidă, cele mari la bază, pentru a se sfârşi cu vase de mărimi medii, unele introduse în altele, aşa cum indică, descoperirea în locuinţa - atelier, lângă vasele „trusă", a două cratere în care se aflau şase boluri (pl. 21), respectiv şase mici străchini. V. I. Markevič a observat la Costeşti IV, pe două fragmente de străchini, ce au fost aranjate în cuptor una în alta, trecerea unei părţi din decorul exterior al uneia, în interiorul celeilalte (1981, p. 134, pl. 71/8).

Ceramica trebuie să fi fost stivuită pe vatră, ca şi astăzi „Pentru realizarea cărărilor (gangurilor) prin care pătrunde focul, olăria mare se fixează pe vatră şi pe marginea cuptorului, iar aceea mică se aşază spre mijlocul construcţiei" (Iordache 1996, p. 143).

Complexele în care s-a păstrat şarja pot sugera o anumită ordonare a vaselor şi pentru cuptoarele de la Dumeşti - *Între pâraie*. În raport cu aceste descoperiri, urmărind şi analogiile etnografice, încercăm să facem o evaluare a numărului şi a modului în care au fost ordonate. La bază erau cel puţin patru vase mari, fiecare în interior cu vreo 10 vase, deasupra poate un rând format din şase cratere, fiecare în interior având mai mult de şase vase mici, iar deasupra alte talere, farfurii, boluri. În total, credem că într-un cuptor se ardeau aproximativ 60-80 de vase de diferite dimensiuni.

Şarja s-a păstrat într-un cuptor de la Ariuşd - *Dealul Tyszk*, de capacitate medie (ø = 2 m), în care se mai aflau 15 vase (László 1914, p. 313). Nu putem şti dacă era toată şarja, dar presupunem că nu, având în vedere vasele ce se puteau introduce în interiorul lor sau arderea se realiza şi pentru un număr mai mic de vase. O şarjă rebutată s-a păstrat şi în cuptorul cu o cameră de la Ulanovka, datat în etapa Tripolie B_{II} (Jurakovskii 1992, p. 90-91). La Vorošilovka - *Gorodišce* 2, Tripolie C_{I}, în cuptor se aflau circa 10 vase cu defecte de ardere, 30 fragmente ceramice, o statuetă zoomorfă (?), trei lame de silex, păstrate parţial, şi o parte dintr-o piatră de râşnit. G. A. Pashkevitch l-a considerat cuptor de cult (1997, p. 263 şi urm.).

[1] Evaluarea mărimii cuptoarelor contemporane: Şişeşti, Mehedinţi, 50-100 de capete; în Vâlcea, la Dăeşti, 150 vase mari şi 200 mici, la Horezu de 800-1000 străchini; 400-500 la Măcureni, Stroeşti, Vâlsăneşti, Argeş; 200-300 în Biniş, Caraş Severin; 100 vase mari sau 150 mici în Baru Mare, Hunedoara (Iordache 1996, p. 142-143).

În perioada de tranziţie spre epoca bronzului, a apărut din nou şansa descoperirii vaselor în cuptor la Hăncăuţi I, cum ne-a informat autorul cercetărilor V. M. Bikbaev, la Costeşti erau vase arse cărămiziu (Markevič 1981, p. 132-134), iar la Trinca - *Izvorul lui Luca*, în al doilea cuptor se mai aflau trei vase cu gât înalt, o bază, patru părţi din corpul bombat al altor vase pictate şi un ciob de tip C (Alaiba 1997a, p. 22 şi urm., fig. 6-14).

În timpul modelării diverselor forme ceramice s-au avut în vedere probabil şi dimensiunile cuptoarelor în care urmau să fie arse. Acest fapt a favorizat o anumită tipizare a formelor, în toate fazele Cucuteni - Tripolie. Vase cu dimensiuni apropiate se găsesc grupate în complexele săpate arheologic, încă din faza A. Zeci de pahare, boluri, străchini se aflau la Dumeşti în camera mare a atelierului dar mai ales în camera mică, neîncălzită; la Vărvăreuca VIII, într-o nişă situată în apropiere de cuptor au fost găsite 12 vase piriforme apropiate ca tip, ornamente şi dimensiuni şi câteva vase „pentru păstrat grâul", cum ne informează V. I. Markevič (1981, p. 24, fig. 21).

Cine realiza ceramica ?
Poziţia olarului în viaţa socială

Încă din prima fază, Cucuteni A / Tripolie B_I, s-a generalizat producerea ceramicii în ateliere specializate, prevăzute cu instalaţii de ardere precum cele de la Ariuşd, Dumeşti ş.a., iar olăritul a devenit o activitate indispensabilă, care nu a fost niciodată la îndemâna oricui. Astfel de ateliere de olărie, cu o producţie sporită pentru necesităţile comunităţii şi pentru schimb, au existat în întreaga arie a civilizaţiei Cucuteni - Tripolie (Comşa 1976a, p. 31). În ele olarii lucrau şi vara şi toamna[1], cum indică amprentele de pleavă, cereale sau impresiuni de sâmburi de vişine, corcoduşe, coarne, mere pădureţe, pere sălbatice, struguri, mazăre şi măzăriche, imprimate pe ceramica descoperită între Prut şi Nistru, determinate de arheobotanistul Z. V Januševič (Markevič 1981, p. 121). Cu aceste fructe – cum povestea ades V. I. Markevič –, olarii îşi întăreau forţele în timpul muncii.

Şi la Dumeşti meşterul, *faurul*, trebuie să fi fost un personaj important al întregii comunităţi. Atelierul său, prevăzut cu instalaţiile necesare şi cu uneltele specifice, ocupa un spaţiu bine delimitat în cadrul aşezării. E. Comşa a atras atenţia asupra existenţei şi importanţei unor astfel de centre, în care au funcţionat, încă din faza Cucuteni A, ateliere prevăzute cu mai multe tipuri de cuptoare, şi în care unii meşteri modelau sau ardeau ceramica, iar alţii, între care erau şi femeile[2], o ornamentau (1981a, p. 20-22). Pornind de la descoperirea, în cimitirul de la Basatanya, cultura Bodrogkeresztúr, a unor morminte de femei, M. Gimbutas a considerat că producerea recipientelor şi ornamentarea lor se datora femeilor, deşi nu exclude participarea bărbaţilor (1991, p. 123). Menţionăm şi existenţa, în primul atelier de la Trinca - *Izvorul lui Luca*, a unei fusaiole discoidale, modelată din pastă prăfoasă, arsă cărămiziu deschis, dovadă a prezenţei femeilor în atelier. După Vl. Dumitrescu, specia ceramicii de tip C, din aria Cucuteni, nu a fost importată, ea a fost produsă de femeile de origine pontică (1980, p. 27), cum indică prezenţa ei în etapele Cucuteni A_{3-4}, la Bereşti, Scânteia, Dumeşti, Chetreşti, Fedeleşeni, Drăguşeni ş.a. (Alaiba 2006, p. 188 şi urm.).

[1] După Fr. Schlette, „Olarii neolitici lucrau numai vara" (1976, p. 351).

[2] „Participarea femeilor... este un aspect asupra căruia s-a insistat puţin în literatura de specialitate... În unele centre, bărbatul realizează piesa în toate fazele ei, în altele el dă forma vaselor iar ornamentarea intră în atenţia femeii. Cazurile în care şi femeia lucrează la roată sunt excepţii. Dintre centrele contemporane în care femeii îi revine un rol important în realizarea decorului menţionăm: Marginea, Rădăuţi, Vama, Coşeşti, Petreşti, Corund; parţial această situaţie o consemnăm şi la Horezu" (Vlăduţiu 1981, p. 100). În izvoarele etnografice se consemnează la Dăeşti, obiceiul decorării vaselor cu pensula, de către femei (Stoica *et alii* 1972, p. 205).

În atelierele mari este posibil să fi lucrat mai mulţi olari, ajutaţi de alţi membri ai comunităţii, între care cei care învăţau meşteşugul, poate şi străini, acceptaţi de comunitate pentru executarea anumitor munci. Un centru de acest fel a existat la Veselyj Kut, în etapa Tripolie B_{I-II}, unde, conform autoarei săpăturilor de aici, E. V. Tsvek, lucrau mai mulţi olari, între care se detaşa conducătorul care dirija lucrul şi rezolva neînţelegerile. Totodată, o astfel de funcţionare a atelierelor a dus şi la structurarea unor forme de organizare socială, „Existenţa sub un acoperiş a câtorva meşteri, care folosesc cuptorul împreună şi probabil unele unelte, presupune sau relaţii de familie sau contractuale sau de supunere" (1994, p. 93). După M. Iu Videjko, mai mulţi meşteri lucrau şi în staţiunea de la Majdanetzk, fiecare păstrând specificul producerii ceramicii, cum sugerează unitatea formelor şi a decorului (1988, p. 7).

Un alt moment în dezvoltarea acestui meşteşug, în cadrul comunităţilor tripoliene de pe Nistrul Mijlociu, a marcat cercetătoarea de la Kiev, T. F. Movša, pornind de la descoperirea complexelor de cuptoare de la Žvanetz. După ea, în etapa Tripolie C_I s-a produs trecerea de la perioada în care vasele „se modelau doar pentru necesităţi proprii fiecărei case de către femei", la o diviziune a muncii, fapt ce a dus la apariţia meşteşugarilor, între care olarii au jucat un rol important în viaţa economică şi socială a comunităţii. Olăritul a depăşit cadrul producţiei casnice, pentru a deveni o îndeletnicire a bărbaţilor, numai ei reuşind să aşeze vasele şi să supravegheze arderea, după toate probabilităţile, lucrând în contul comunităţii (1971, p. 230 şi urm., nota 16).

Permanenta îmbunătăţire a tehnologiei producerii ceramicii pictate, menţiona L. Ellis, a favorizat dezvoltarea aşezărilor, a locuinţelor, sporirea rezervelor de hrană, creşterea populaţiei, schimbări în structura social-economică, chiar diferenţieri sociale (1984, p. 185 şi urm.). Din aceste centre se aprovizionau cu toate tipurile de recipiente aşezările din zonele apropiate, dar şi mai îndepărtate. Dintre olarii acestor centre - după Vl. Dumitrescu - s-au desprins acei meşteri itineranţi, care, străbătând anumite distanţe, nu prea mari, au contribuit la conturarea unor aspecte regionale. Existenţa lor se presupune şi după numărul mare de vase lucrate în aceeaşi tehnică şi cu forme apropiate. Meşterii itineranţi alegeau aşezările cu argilă bună pentru ceramică, unde construiau şi puneau în funcţiune cuptoare (1979, p. 14). Frumuseţea recipientelor reflectă grija olarului pentru fiecare vas, creatorul lor fiind „mai mult artist decât meseriaş" (Burchard 1976, p. 25), un artist ce păstra formele şi simbolurile vechii etape, realiza noile creaţii în acord cu normele anterioare, dar se ocupa şi de formarea „ucenicilor" săi. Textual, D. Monah afirma, „Existenţa unor *şcoli* în cadrul cărora s-au pus la punct tehnologiile de producţie şi s-au născut curentele artistice care au marcat evoluţia stilistică a decorului cucutenian este evidentă şi nu poate fi contestată" (2005, p. 169).

*

Olarilor le erau atribuite trăsături supranaturale, cunoştinţe tainice, puteri magice, calităţi minunate (Tokarev 1964, p. 297). Privilegiile rezervate olarilor în viaţa socială, datorită îndemânării lor de a prepara şi modela argila, de a pregăti culorile, a picta şi a mânui cuptoarele, trebuie să fi fost apropiate de cele ale meşterilor ce prelucrau minereuri, chemaţi la îndeplinirea acestui meşteşug prin voinţa divină. Atitudinea comunităţii faţă de olari trebuie să fi fost şi de admiraţie faţă de creaţiile lor, dar şi de teamă, căci şi acesta, cum menţionează G. Charachidzé discutând miturile Caucazului, era „hărăzit mânuirii focului din înalturi, a cărui natură eterogenă ţine deopotrivă de focul din soare şi de fulger" (1988, p. 201).

Ca şi fierarii, probabil şi olarul era privit ca un erou (Ibidem, p. 180-181). Şi olarul putea fi eroul unor povestiri mitice ce aveau menirea de a explica originea olăriei, a instalaţiilor şi a uneltelor, dar şi originea vaselor făurite de olari, de a justifica continuarea, în noi forme, a vechilor motive decorative.

Răspândirea produselor realizate de olari

Triburilor cucuteniene şi tripoliene se atribuie un important rol în formarea legăturilor intercomunitare, mai ales de schimb în Europa de sud-est şi centrală şi în întreţinerea legăturilor cu zone mai îndepărtate, Anatolia sau Orientul Apropiat (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 473). Cum am precizat anterior, marea asemănare între formele ceramice şi ale decorului, în anumite zone geografice, i-au facilitat profesorului Vl. Dumitrescu definirea *aspectelor regionale*, cu centrele lor de olărit (1954, p. 552-553), specifice unei etape.

Este firesc ca unele aşezări să se fi desprins din altele, statornicind între ele legături de rudenie şi tribale sau la nivelul uniunilor tribale, preluând în primul rând meşteşugurile. În etapele Cucuteni A_{3-4}, întreg sudul Moldovei era ocupat de numeroase aşezări cucuteniene, ceea ce presupune o intensă comunicare între ele. Să menţionăm numai pe cele mai cunoscute dintre Siret şi Prut, aşezarea de la Răducăneni - *Vatra Satului*; în Platourile Dolheşti - Buneşti, cetatea de la Buneşti *Dealul Bobului*; în Dealurile Dobrina Olteneşti, staţiunea de la Tătărani - *Lohan* şi Olteneşti - *La Buci* (Bazarciuc 1979, p. 39 şi urm.), în Dealurile Vinderei - Măluşteni, punctele de la Sipeni - *Şipote*, Igeşti - *Scândureni* sau Lupeşti *Fântâna Mare* (Popuşoi 1971, p. 89-94); în Câmpia Elanului, cunoscuta aşezare de la Bârlăleşti - *Sturza*, în Câmpia Horincea aşezarea de la Măluşteni - *Leaua* şi înspre vest staţiunile de la Obârşeni - *Cuculia*, respectiv Alexandru Vlahuţă - *Capul Dealului*, Năstăseni - *Botezata* (Coman 1980, *passim*) şi în apropierea Siretului, Fulgeriş - *Dealul Fulgeriş* (Istina 2005, p. 55-74). Pentru Platourile Tansa Repedea sunt cunoscutele staţiunile de la Tăcuta *Dealul Miclea* şi Scânteia - *Dealul Bodeştilor*, în Dealurile Racova - Stemnic, staţiunile Poieneşti - *Măgura Dealul Teilor* (Babeş *et alii* 1980, p. 35 şi urm.; Idem 1988), Armăşoaia - *În luncă*, Chetreşti - *Pe Deal* (Alaiba 2002, p. 33 şi urm.), Rafaila - *Piciorul Hârbului* (Cihodaru 1934, p. 3 şi urm.), Deleşti - *Cetăţuia* (Alaiba, Marin 2002-2003, p. 40) şi în Platourile Albeştilor, aşezarea de la Crasna *Dealul Albeşti* (Coman 1980, p. 46) şi din apropiere de la Gura Idrici - *La Coşere* (Idem, Alaiba 1980, p. 450 si urm.). Să amintim şi staţiunile din Podişul Covurluiului, Bereşti - *Dealurile Bâzanului* şi *Bulgarului* (Dragomir 1983b, p. 70 şi urm., Idem 1985, p. 70 şi urm.) sau Puricani - *Lotul Şcolii* (Idem, 1980, p. 107 şi urm.).

La nord-est de acest centru, S. Marinescu-Bîlcu, a conturat un alt centru, între Şomuzul Mare, terasele Siretului şi zonele sudice ale Paşcanilor, în care mai importante sunt staţiunile de la Costeşti, Baia *Cetăţuie*, Giurgeşti *Dealul Mănăstirii*, Topile - *Dealul Crâşmei*, pentru a atinge şaua Ruginoasei în punctul *Dealul Drăghici* (1977, p. 142, nota 41; Matasă 1941, p. 73-84).

Comunitatea cucuteniană de la Dumeşti deţinea anumite rezerve de vase, necesare acesteia şi pentru schimb. Avem în vedere numărul mare de astfel de recipiente pictate păstrate în atelier, dar mai ales în camera rece, în comparaţie cu numărul lor mai mic din alte locuinţe, în care se practicau alte îndeletniciri, ţesutul, confecţionarea uneltelor. Olarii de aici trebuie să fi întreţinut legături strânse, şi pentru schimb, cu aşezările vecine sau mai îndepărtate. Între ele, în Depresiunea Bârladului Superior, cu bine cunoscutele staţiuni de la Scânteia - *Dealul Bodeştilor* (Chirica, Mantu, Ţurcanu 1999, p. 38 şi urm.) sau Brad - *La Stâncă*, datate tot Cucuteni A_{3-4}. Ultima, situată în nord - vestul izvoarelor Bârladului, a fost considerată de autorul cercetărilor de aici, V. Ursachi, un adevărat centru tribal, de mare importanţă, iar depunerea rituală descoperită la Brad[1], un simbol al manifestării puterii unui şef tribal (1991, p. 340-341, 358, pl. VI-XIII).

[1] Inventarul fusese ordonat meticulos în interiorul unui *askos*, între două discuri de aur. Astfel, peste primul disc, depus cu partea convexă spre bază, s-a aranjat toporul şi cele două brăţări, probabil înfăşurate de bogatul colier. Toate s-au acoperit cu discul al doilea, depus cu partea convexă în afară (Ursachi 1991, p. 342).

Pornind de la aşezarea Drăguşeni - *Ostrov*, din faza Cucuteni A, publicată monografic de S. Marinescu-Bîlcu, în colaborare cu Al. Bolomey (2000), profesorul Vl. Dumitrescu a definit *grupul Drăguşeni* ca fiind unul regional, răspândit de o parte şi alta a Prutului, dar şi în teritoriul Ucrainei, pentru care menţionăm staţiunea de la Polivanov Jar (1973, p. 177 şi urm.; Idem 1974b, p. 545; Marinescu-Bîlcu 1983a, p. 84). Analiza aspectului Drăguşeni, în întreg spaţiul de răspândire, a fost continuată de V. Sorokin, care l-a denumit *aspectul regional Drăguşeni - Jura* (2002).

Aceleaşi preocupări în spaţiul tripolian a avut T. G. Movša (1955, p. 13), menţionate deja, iar pentru ultima fază şi V. Sorokin. Investigaţiile arheologice de pe Nistrul mijlociu (Ucraina), din staţiunea Žvanetz *Ščiob*, unde olăritul funcţiona pe cartiere, i-au permis cercetătoarei de la Kiev, T. G. Movša, să confirme existenţa aici a unui centru de nivel meşteşugăresc, ca o mare realizare economică şi culturală a triburilor tripoliene, în care s-au creat condiţiile pentru un schimb permanent (1971, p. 228 şi urm.). Datele obţinute prin săpături arheologice l-au îndreptăţit pe E. Von Stern, având în vedere cantitatea mare de ceramică descoperită, să considere că la Petreni exista un „centru industrial" şi de schimb (1906).

Pentru ultima fază, pornind de la existenţa materială a unor apropieri intercomunitare, V. Sorokin a apropiat staţiunile Cucuteni B dintre Prut şi Nistru, cu descoperirile datate Tripolie C_1 din interfluviul Nistru - Nipru, şi a conturat alte două aspecte regionale (1993, p. 81).

Primul, a cuprins atât staţiuni de la vest de Prut, Miorcani (Niţu 1969, p. 279 şi urm.) cât şi de la est de Prut, Brânzeni VIII - *La sâece*, Mereşeuca - *Cetăţuie* (Sorokin 1983, p. 102 şi urm.), aşezările de la Nezvisko, nivelul superior (Černyš 1962, p. 26 şi urm.) şi Bodaki (Popova, Černyš 1983, p. 102 şi urm.).

În al doilea aspect regional, încadrat cronologic la sfârşitul fazei Cucuteni B, au fost cuprinse 27 de staţiuni din interfluviul mărginit de cursurile mijlocii ale râurilor Prut şi Nistru, între care Brânzeni *Ţiganca* III, amplasată pe un înalt promontoriu aflat la confluenţa Racovăţului cu Draghiştea (Markevič 1981, p. 33-42, pl. 41-63/1-8), Costeşti IV şi Žvanetz - *Ščiob* (Sorokin 1993, p. 83-84). Pentru zona Niprului Mijlociu, V. A. Kruts a conturat aspectul regional Čapaevka, tot din faza Tripolie C_1 / Cucuteni B (1974, p. 14 şi urm.).

Dumeşti - Între păraie, categoria ceramicii pictate, funcţionalităţi, forme, decor

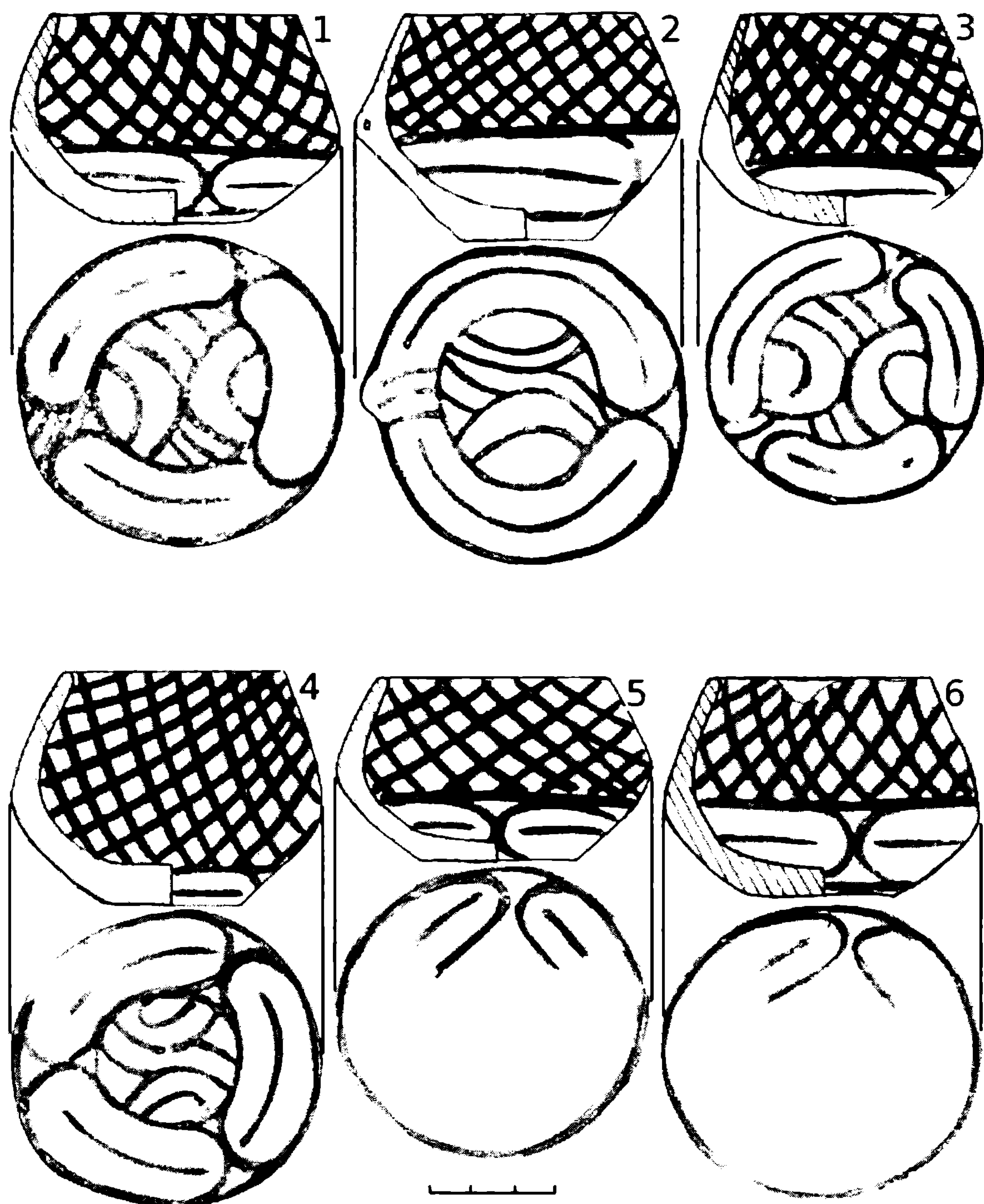
În aşezarea eneolitică de la Dumeşti, în cele 12 locuinţe săpate până în prezent, în anexe şi în gropi, s-a descoperit o cantitate considerabilă de fragmente de vase dar şi un număr important de vase întregi sau întregibile. Caracteristic staţiunii, precum şi altor aşezări din etapele Cucuteni A_{3-4}, este numărul mare al vaselor pictate tricrom, lucrate într-o tehnică avansată şi complexitatea motivelor ornamentale. Rar se întâlneşte şi pictura bicromă, cu deosebire în interiorul paharelor (pl. 23/1b-2b; 25/1a) sau al craterelor. Alături de aceasta, vasele de uz gospodăresc sunt şi ele frecvente. Categoriile ceramice, prezente în diferite proporţii, constituie şi un criteriu de diferenţiere cronologică a complexelor.

Dintre vasele pictate de la Dumeşti am ales selectiv, unul sau mai multe exemplare din fiecare tip. În paralel cu specificarea formelor am descris şi decorul, pentru a înlesni urmărirea legăturilor dintre tipurile sau variantele diferitelor recipiente şi ornamentarea lor. Marea diversitate a formelor pictate şi nepictate: pahare sau cupe, talere, castroane-străchini, boluri, cratere, capace, vase cu gât înalt şi corp bombat, vase cu picior, vase amforoidale, vase piriforme - ovoidale sau bitronconice, vase de provizii, suporturi şi vase cu suport, forme paralelipipedice şi diferite piese miniaturale (pl.61), a răspuns nevoilor comunităţii de agricultori de aici. Dacă tipurile enumerate s-au schimbat lent, variantele au cunoscut o mare diversitate, în direct acord cu îndemânarea şi îndelungata practică a olarilor.

De obicei ornamentul s-a dispus tectonic, în două trei registre orizontale, rar verticale, formate din părţile vasului, marginea, corpul, baza şi piciorul, separate de linii simple roşii, negre, albe sau de benzi albe, mai rar roşii, mărginite cu negru. Când ornamentul s-a rezervat cu negru, din fondul alb al vaselor, s-a realizat un decor tricrom cu alb negativ, iar când motivele s-au pictat cu alb, direct pe angoba roşie sau pe peretele neangobat al vaselor, s-a obţinut un decor cu alb pozitiv, tricrom, respectiv tetracrom (alb, roşu, negru, plus nuanţa vasului). Interspaţiul s-a pictat cu o culoare diferită de a motivelor, roşu întins sau liniar, când benzile erau albe şi alb întins sau liniar, când benzile erau roşii.

În ornamentarea ceramicii de la Dumeşti, prin multiplicarea aspectelor decorative pictorii olari au evitat monotonia, spaţiile libere, conform principiului *horror vacui*. Decorul la început ordonat liber, a devenit tectonic, aplicat pe două, trei registre orizontale, rar verticale, separate fie de linii simple, roşii sau negre, fie de benzi albe sau roşii mărginite cu negru.

Fireşte, între aspectele decorative s-au descoperit şi forme derivate, precum decorul liniar bicrom sau tricrom, definit de A. Niţu, ca „o specie subiacentă” în cadrul categoriei ceramicii tricrome (1978-1979, p. 132), redat pe câteva boluri, cupe cu picior ş.a., la noi în volum printr-un vas cu gât cilindric şi corp bombat (pl. 35).

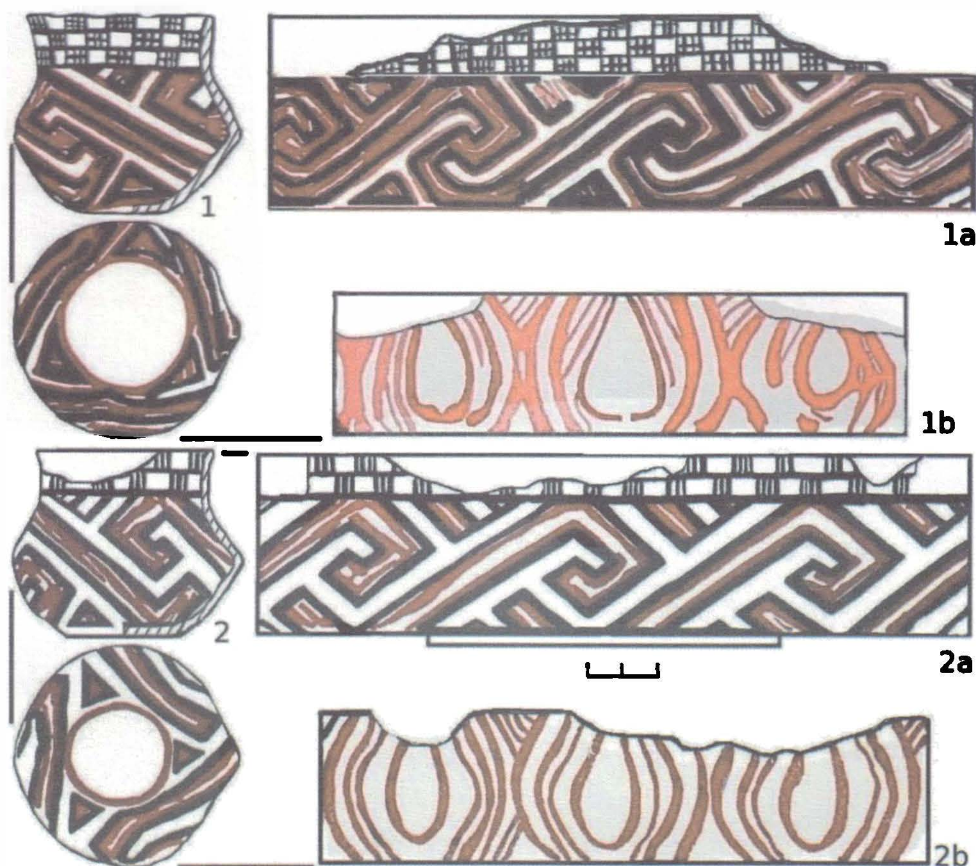
Pl. 21. Dumeşti - *Între pâraie*. Boluri 1-6.
Pl. 21. Dumeşti - *Între pâraie*. Bols 1-6.

1. **Şase boluri**, în momentul descoperirii lor erau ordonate în interiorul unui crater, cu gura în jos, una deasupra alteia (pl. 21). Craterul, rămas în picioare, se afla pe podeaua locuinţei - atelier, în una din îngrăditurile mărginite de o ramă, foarte aproape de un alt crater, ce avea în interior o unealtă de os (pl. 29). În aceeaşi îngrăditură se aflau şi vasele „trusă”, depozitare ale materiei prime pentru pictură şi a uneltelor.

Bolurile s-au modelat din argilă cu incluziuni naturale şi s-au ars oxidant. Pe margine, pe fondul alb s-a realizat o reţea de linii negre. Suprafaţa sferoidală a corpului s-a acoperit cu linii brun-roşietice, din care s-au format trei elipse alungite, la bază cu câte două ove, cu benzi de legătură (pl. 21/1, 3-4). Numai la baza unuia din cele pe care pictura nu s-a şters, s-a pictat o singură elipsă, separată de trei liniuţe (pl. 21/2). Un decor cu ove şi benzi de legătură, trasate liniar, s-a realizat pe un vas, bine conservat, de la Drăguşeni *Ostrov* (Marinescu-Bîlcu, cf. Eadem, Bolomey 2000, fig. 145/4-5, 7; 146; Crîşmaru 1977, p. 86, fig. 48-51).

Pl. 22. Dumeşti *Între pâraie*, Gr.8. Pahare, categoria ceramicii pictate cu negru şi roşu pe fond alb, 1-2.
Pl. 22. Dumeşti - *Între pâraie*. Le fossé no. 8 (Gr.8.). Verres, catégorie de la céramique peinte en noir et en rouge au fond blanc, 1-2.

Pl. 23. Dumeşti - *Între pâraie*, $Gr._8$. Pahare, categoria ceramicii pictate cu negru şi roşu pe fond alb, 1-2.
Pl. 23. Dumeşti - *Între pâraie*. Le fossé no. 8 ($Gr._8$.). Verres, catégorie de la céramique peinte en noir et en rouge au fond blanc, 1-2.

2. Două mici ***pahare / cupe***, pe margine cu aşa numitul decor simbolic „în tablă de şah" (pl. 22-23), au apărut în G_8, împreună cu alt inventar. Exemplarele au gura largă, gâtul mai îngust şi corpul uşor bombat. Pe marginea primului s-au pictat cu negru, pe fondul alb, trei rânduri de pătrate, care alternativ au fost haşurate cu negru. Acelaşi decor s-a pictat şi pe registrul de la baza unui vas paralelipipedic fragmentar, descoperit la Plugari, *Iazul Nucuşor* (Alaiba, Vacaru, 2005, p. 3-4, fig. 2). Pe marginea celui de-al doilea exemplar, pe două rânduri s-au pictat alternativ grupuri din câte trei liniuţe. Pe corp au compoziţii din Z - turi imbricate, formate din benzi rezervate din fondul alb, mărginite cu negru, prevăzute cu ligaturi şi cu interspaţiul pictat cu brun liniar pe alb. Baza albă a ambelor cupe s-a încercuit cu o linie roşie (pl. 22/1-2; 23/1-2). Ove circumscrise, pictate cu brun pe fond alb, acoperă registrele de sub buză, din interiorul celor două mici pahare (pl. 23/1b-2b). În arealul sudic, în staţiunea Bonţeşti *Dealul Mira*, motivul „în tablă de şah" s-a pictat în stilul subfazei Cucuteni A_{2a}, la buza unui vas conservat parţial, prin rezervarea pătratelor cu negru, din fondul brun şi prin alternarea lor cu interspaţii acoperite cu o reţea de linii albe (Dumitrescu 1933, pl. 2/5; Niţu 1984, p. 16, pl. I/4). Motivul, realizat specific secvenţei Cucuteni A_{3a}, apare şi pe câteva forme ceramice de la Bereşti *Dealul Bulgarului*, *Dealul Bâzanului* şi Puricani - *Lotul Şcolii*, pictat tricrom cu alb şi negru pe angoba brun roşcată a recipientului

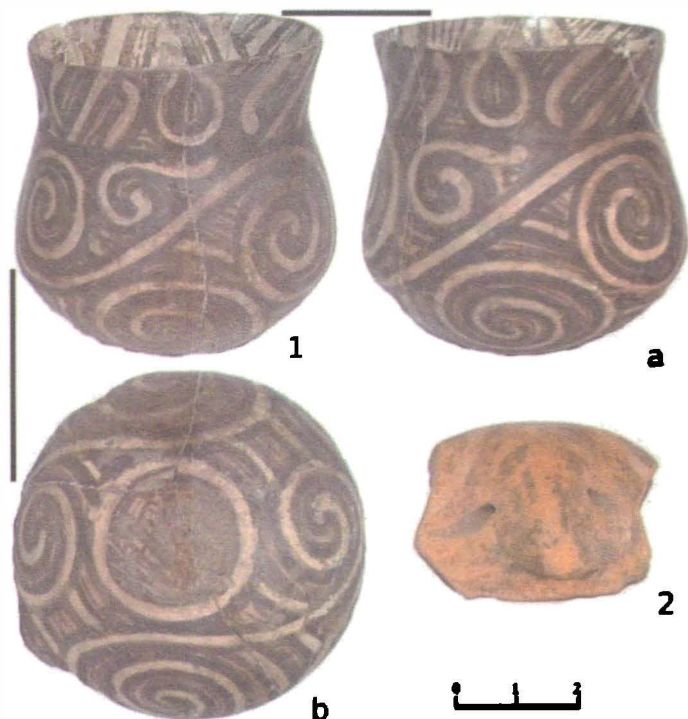
(Dragomir 1985, p. 100-101, fig. 15-16; 17; 18/1; Idem 1980, p. 110, fig. 8/7-8). Acelaşi motiv s-a folosit şi pentru decorarea câtorva pahare şi castroane de la Igeşti - *Scândureni*, datate în subfaza Cucuteni A_{3a}. Decorul exterior al vaselor se completează cu cel interior, format din spirale - motive fundamentale (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 316), din care se desprind volutele, asociate frecvent cu ove pictate bicrom, mai rar tricrom.

3. ***Pahare mici***, două fragmentare, cu pictura conservată diferit. Pe primul, uşor tronconic, cu baza bombată, pictura s-a şters aproape complet, ovele ce-i acopereau corpul abia se mai disting pe stratul prăfos (pl. 25/2). Din al doilea pahar, cu un lin profil dat de linia de evazare a marginii şi corpul uşor bombat, din păcate s-a conservat un mic ciob, ce a fost acoperit cu acelaşi tip de ornament, ove circumscrise (pl. 30/3).

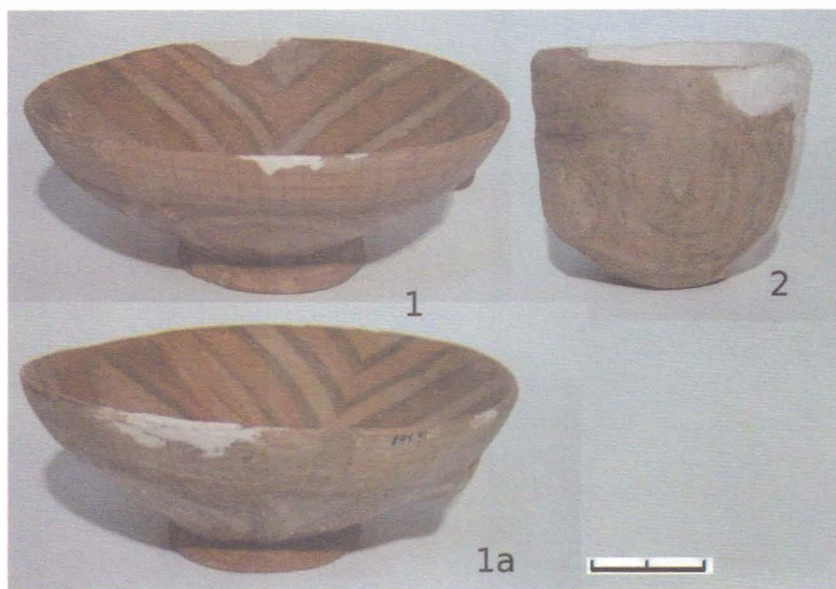
4. ***Pahar***, un exemplar de dimensiuni mai mari, ars oxidant, lucrat din pastă fină, cu marginea evazată şi corpul uşor bombat, are sub gât specifica proeminenţă perforată, utilă şi pentru suspendat vasul (pl. 24/1). Pe registrele decorative, despărţite de linii negre, s-au pictat cu benzi alb negative ove, între ele cu tangente şi cârlige bordate cu brun. Pe corp se înşiruie două rânduri de spirale consecutive, cu volute cu multe spire. Interspaţiile s-au acoperit cu roşu liniar. Baza, încercuită cu o bandă albă, bordată cu negru, s-a haşurat cu roşu. Interior, sub buză, vasul a fost pictat bicrom cu ove albe, bordate cu brun, până în apropiere de diametrul maxim (pl. 24/1a-b). S-a lustruit atât decorul exterior cât şi cel interior. Modul de dispunere pe verticală a decorului bicrom din interiorul diferitelor vase, a paharelor prezentate anterior, este frecvent folosit pe ceramica primei faze, de exemplu la, Gura Văii - *Silişte*, în Cucuteni A_2 (Niţu, Buzdugan, Eminovici 1971, p. 37, fig. 12/4), Truşeşti - *Ţuguieta*, pictate pe fond alb şi roşu (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 316, fig. 204-214), Hăbăşeşti - *Holm*, pictate mai ales pe fond roşu (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 343 şi urm., LXXIV/9a-9b, pl. LXXV-LXXXI). Dimensiunile diferite ale paharelor indică o largă utilizare şi multiple funcţionalităţi.

5. ***Cupă cu picior***, acoperită cu angobă fină roşie, cu ornamentul dispus în două registre orizontale (pl. 25/1). În exterior, marginea albă a vasului s-a haşurat cu linii subţiri roşii, verticale şi orizontale. Ove flancate de benzi albe, pictate tricrom, acoperă interiorul şi exteriorul. Cupele cu gura largă şi picior scund, lucrate din pastă de calitate fină, au fost mai rar semnalate în faza Cucuteni A. Să menţionăm descoperirea acestei forme în primele săpături de la Poieneşti *Dealul Teilor* (Vulpe *et alii* 1950, p. 256, fig. 24/3) sau la Hăbăşeşti - *Holm* (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 392, pl. LXXIV/11. b6).

6. Două ***pahare cu picior***, provin din inventarul descoperit în locuinţa 1, sanctuar (pl. 26/1-2; 1a-2a). S-au modelat din pastă fină, arsă oxidant, cu gura cilindrică, corpul uşor alungit, mai bombat spre piciorul tronconic şi pe umăr cu specifica proeminenţă cu perforare verticală. Pictura, repartizată în trei registre, a fost separată orizontal de câte o linie neagră - ciocolatie. Pe albul marginii ambele au o reţea de linii negre, iar pe corp, între cele două registre verticale limitate de benzi oblice, albe, mărginite cu negru, prevăzute cu o linie mediană roşie, au fost pictate tricrom. În cele două registre verticale ale primei cupe se deschid una, respectiv trei ove de diferite dimensiuni spre una din benzile oblice şi spre limitele lor, între ele cu alte benzi de legătură. Pe a doua cupă, restaurată din patru părţi, s-au pictat tot ove separate de tangente. Piciorul cupelor şi partea de deasupra lor s-a acoperit cu alb întins (Maxim-Alaiba 1983-1984, p. 110, fig. 20/1-1a, 2-2a; 21/1-2; Mantu, Dumitroaia 1997, p. 142, catalog 97). Forme apropiate apar la Hăbăşeşti (Dumitrescu *et alii*, 1954, p. 343 şi urm., pl. LXXIV/2 a-d; LXXXIV/1-3, 5). Asocierea picturii tricrome, cu haşurarea bicromă a spaţiilor libere, după Vl. Dumitrescu, a creat, conform ritmului şi simetriei decorului, un echilibru între motivele principale, rezervate, şi cele haşurate, cu rol secundar (1954, p. 332).

Pl. 24. Dumeşti - *Între pâraie.* Pahar pictat 1 a-b; protomă zoomorfă cu pictura ştearsă 2. Specia ceramicii pictate tricrom pe fond alb 1 sau roşu 2.
Pl. 24. Dumeşti *Între pâraie.* Verre peint 1 a-b; protomé zoomorphe à peinture effacée 2. L'espèce de la céramique peinte trichrome au fond blanc 1 ou rouge 2.

Pl. 25. Dumeşti *Între pâraie.* Taler cu picior 1; pahar cu pictura ştearsă 2. Specia ceramicii pictate tricrom pe fond alb 1-2.
Pl. 25. Dumeşti - *Între pâraie.* Thaler à pied 1; verre à peinture effacée 2. L'espèce de la céramique peinte trichrome au fond blanc 1-2.

În locuinţa 1, considerată sanctuar prin prezenţa aici a unui grup ritual compus din 12 statuete antopomorfe, şase feminine şi şase masculine (pl. 44-45), se afla încă o cupă, apropiată ca formă şi mărime de cele două cupe perechi prezentate deja. Ornamentul s-a pictat pe fondul roşu al vasului, ca pe un singur registru şi constă dintr-o bandă liniară albă, marcată median de o linie roşie, bordată cu negru - ciocolatiu, ce coboară în spirală, din marginea gurii până la baza vasului. Prima parte a piciorului paharului a rămas roşie iar ultima s-a acoperit cu alb întins, între ele s-a trasat o linie brun roşietică. După aplicarea picturii vasul s-a lustruit exterior şi pe marginea interioară (Maxim-Alaiba 1983-1984, fig. 24/2).

7. ***Vase cu gât înalt, corp bombat şi picior - cupe***, s-au descoperit în locuinţa 1 - sanctuar şi L_3 - atelier. Au fost modelate din pastă fină, de culoare roşietică şi au fost acoperite cu angobă albă. Ornamentul lor s-a dispus în trei registre, unul pe margine şi două pe corpul vasului, limitate de marginea gurii şi de picior prin benzi circulare rezervate cu linii negre din fondul alb. Piciorul cupelor a rămas alb.

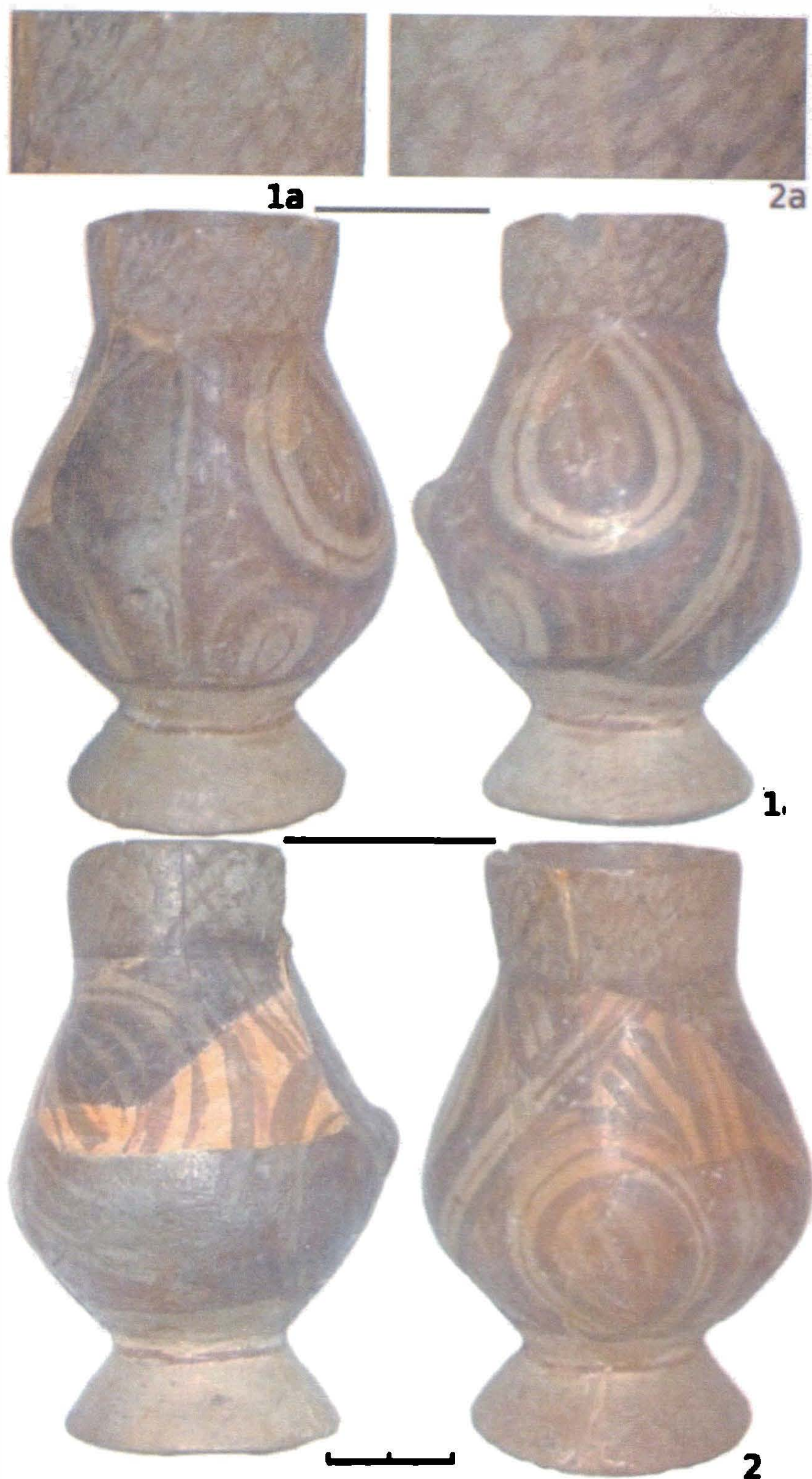
Un alt vas, descoperit în L_3, pictat pe gât cu ove şi cu piciorul alb, se apropie mult de cele prezentate anterior (pl. 27/1-1a). Pe corp s-a ornat tricrom cu două rânduri de cercuri circumscrise încadrate de benzi în zigzag, spre margini cu ove, un cerc, formate din benzi albe în mijloc cu linie mediană roşie, mărginite cu negru.

8. ***Vas sferoidal conservat parţial***, de dimensiuni medii, lucrat din pastă deosebit de fină (pl. 30/2-2a). Din toată ceramica, de la Dumeşti, este singurul ce se apropie de calitatea porţelanului. Probabil avea în pastă mai mult cuarţ şi caolin şi exteriorul mai bine lustruit. Cinci ove îi acopereau marginea, iar pe corp se înşirau spirale cu volute ample.

9. ***Crater***. În L_3 - atelier, în apropierea vasului „trusă", tot pe podea, mai erau şi alte două vase, un crater şi un vas ovoidal. Craterul s-a pictat tetracrom, cu benzi albe, mărginite cu negru, direct pe fondul brun roşietic al vasului, iar interspaţiul s-a acoperit cu roşu (pl. 29/1). Pe margine s-au desenat şase ove, iar pe corp două spirale în S, cu multe spire. Vasul se apropie şi de forma unui capac, cu marginea evazată şi baza mică, în interior s-a acoperit numai cu roşu.

10. Pe peretele unui vas ovoidal se succed patru cercuri albe, mărginite cu negru, legate între ele cu tangente, elemente formale ce vin din etapele anterioare (pl. 29/2). S-a pictat la fel cu benzi albe negative, mărginite cu negru, iar interspaţiul s-a acoperit cu roşu. Liniile ce delimitează două dintre cercuri, prin unirea lor, formează un triunghi. Decorul îl apropie de vasele antropomorfe cucuteniene.

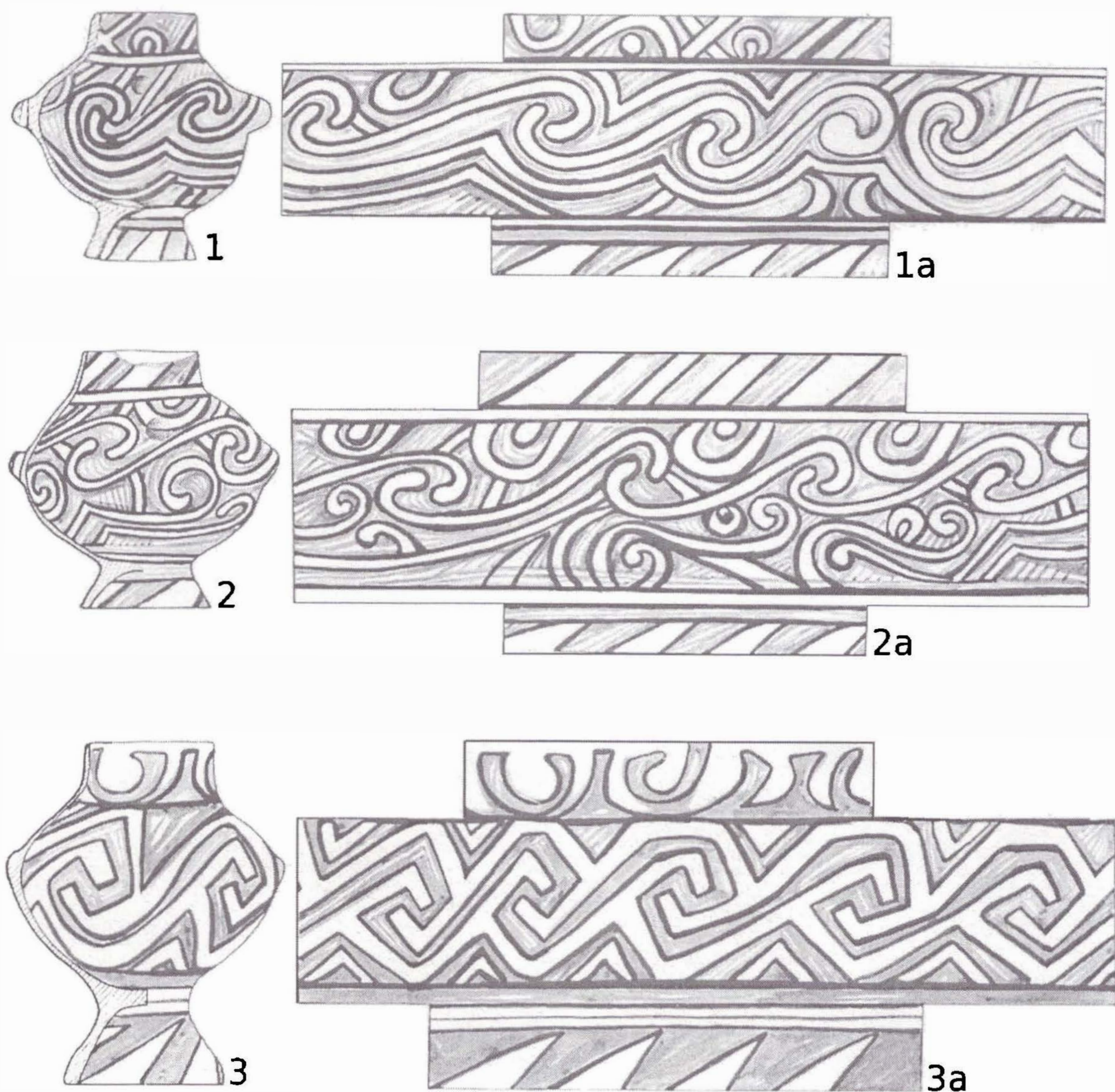
11. ***Strachină tronconică***, descoperită în $Gr._7$, modelată din pastă fină, bine arsă, albicioasă, degresată cu mult cuarţ şi caolin (pl. 30/1a-b). După acoperirea întregului vas cu angobă albă, şi peste mica tortiţă de sub buză, s-a pictat liber numai interiorul, cu benzi albe negative, rezervate din fondul vasului, median cu o linie roşie. Decorul s-a dispus în trei rânduri circumscrise, formate din câte trei spirale în S, rezervate din fondul alb, unul pe margine, cel din mijloc avea capetele spiralelor afrontate şi următorul, volute cu o spiră. Spaţiile rămase libere s-au acoperit cu alte mici spirale iar interspaţiile s-au liniat fin, cu roşu, pe margine oblic şi în interior în arc, paralel spiralelor. În cercul bazei s-au pictat două mici ove. În tipologia realizată de M. Petrescu-Dîmboviţa, pentru ceramica de la Truşeşti *Ţuguieta*, exemplarele tronconice au fost incluse în prima variantă de străchini, cu sau fără marginea indicată (1999, p. 346, fig. 232/1-5; 234/1, 3, 6; 237/1; 238/1), clasificare folosită şi pentru vasele de acest tip descoperite la Hăbăşeşti - *Holm* (Dumitrescu *et alii*, 1954, p. 343 şi urm., pl. LXXIV/10 a1-a4; XCIV-LXXXI), Cucuteni - *Cetăţuie* (Schmidt 1932, p. 18).

Pl. 26. Dumeşti *Între pâraie*. Cupe cu picior 1-2. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb.
Pl. 26. Dumeşti - *Între pâraie*. Coupes à pied 1-2. Catégorie de la céramique poreuse peinte trichrome, au fond blanc.

Pl. 27. Dumeşti - *Între pâraie*. Vas cu gât înalt, corp bombat şi picior 1-2. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb.
Pl. 27. Dumeşti - *Între pâraie*. Vase à haut cou, corps bombé et pied 1, 1a. Catégorie de la céramique peinte trichrome au fond blanc.

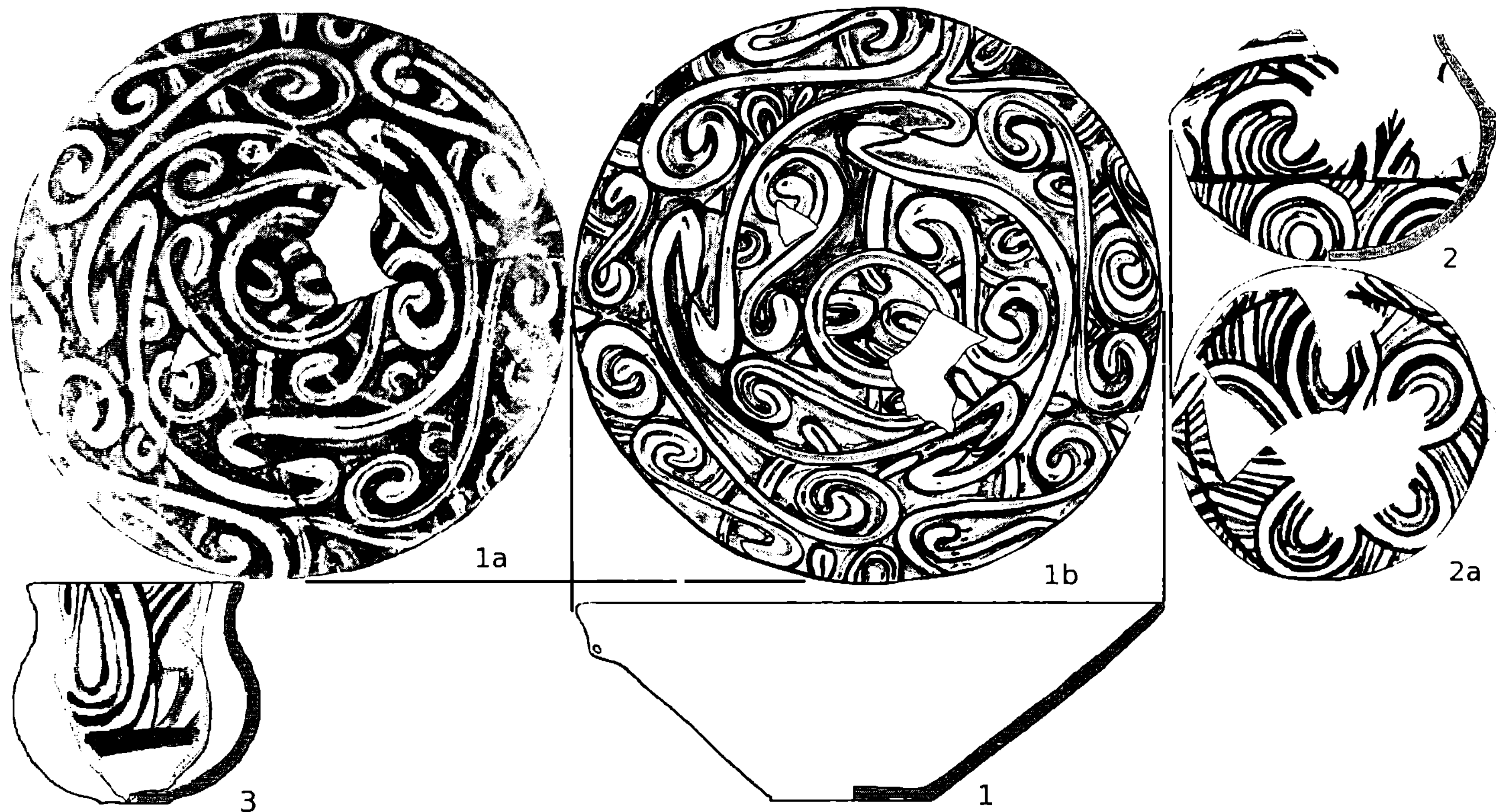

Pl. 28. Dumeşti - *Între pâraie.* Vase cu gât înalt, corp bombat şi picior 1-2. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb.
Pl. 28. Dumeşti - *Între pâraie.* Vase à haut cou, corps bombé et à pied 1, 1a. Catégorie de la céramique peinte trichrome au fond blanc – trichrome.

Pl. 29. Dumeşti - *Între pâraie*, L_3. Crater 1; vas ovoidal 2. Categoriile ceramicii pictate pe fondul natural al vasului – tetracrom 1 şi pe fondul alb – tricrom 2.
Pl. 29. Dumeşti - *Între pâraie*, la demeure no. 3 L_3. Cratère 1; vase ovoidal 2. Catégories de la céramique peinte au fond naturel du récipient – tétrachrome 1 et au fond blanc – trichrome 2.

Pl. 30. Dumeşti - *Între pâraie* Gr.$_7$. Strachină tronconică 1; vas sferoidal 2; pahar 3. Specia ceramicii pictate tricrom pe fond alb. Cucuteni A_3-A_4.

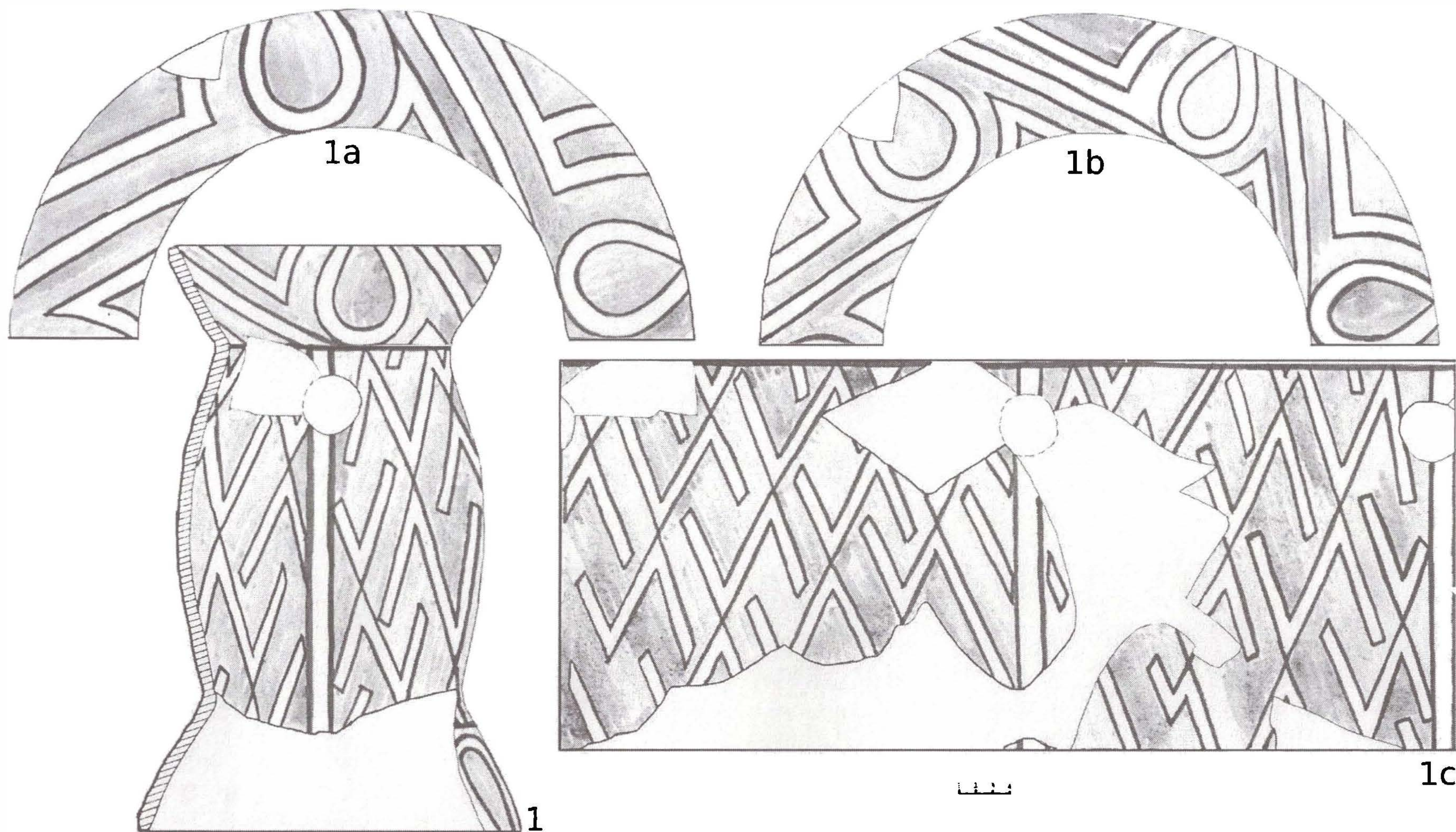
Pl. 30. Dumeşti - *Între pâraie*. Le fossé no. 7 (Gr.$_7$.) L'écuelle tronconique 1; le récipient sphéroïdal 2; verre 3. L'espèce de la céramique peinte de façon trichrome au fond blanc.

Pl. 31. Dumeşti - *Între Pâraie*: Gr.$_{7}$. Fructieră 1, a-b. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb 1a şi brun 1b.
Pl. 31. Dumeşti *Între pâraie*: le fossé no. 7. Vase à fruits 1, a-b. Catégorie de la céramique peinte trichrome au fond blanc 1a et au fond brun 1b.

Pl. 32. Dumeşti - *Între pâraie*. Suport pictat tricrom pe fond alb 1, decor desfăşurat 1a-b.
Pl. 32. Dumeşti - *Între pâraie*. Support peint en trois couleurs au fond blanc 1, le décor étalé 1a-b.

Pl. 33. Dumeşti - *Între pâraie*. Suport pictat tricrom pe fond alb 1, decor desfăşurat 1a-b. Cucuteni A_3-A_4.
Pl. 33. Dumeşti - *Între pâraie*. Support peint en trois couleurs au fond blanc 1, le décor étalé 1a-b.

12. ***Fructieră*** cu suportul neconservat, pictată tricrom, în exterior probabil pe un strat subţire de angobă albă, acum în mare parte şters şi în interior pe fond alb. Peretele exterior s-a acoperit cu două spirale alungite, consecutive (pl. 31/1 a-b), separate de câte o ovă deschisă spre buza fructierei. Amplificarea mişcării decorului s-a realizat spre marginea vasului prin desenarea altor două spirale, una întreagă şi alta cu un capăt tăiat şi transformat în ovă. Spre limita de jos a registrului s-au înscris, între spiralele centrale, fie volute ce se asociază cu spiralele agăţate, fie o spirală întreagă. În interiorul suportului ornamentul s-a dispus în două registre, separate de o linie neagră. Pe cel de sub buză apar clasicele ove cu tangente şi bastonaşe. Sub acesta s-au desenat patru spirale diferite, două paralele şi conjugate, pe centru una desenată larg, o închide pe a doua şi acoperă mai mult de o treime din decor, a treia are volutele mai ample iar a patra voluta mai mică. Între ele sunt ove. Interspaţiul s-a acoperit cu roşu liniar.

13. ***Suport*** apărut în locuinţa - atelier, modelat din pastă fină, cu incluziuni naturale şi ars oxidant, s-a decorat tetracrom, în cele patru câmpuri ornamentale. Primele două, alcătuite din registrul interior şi exterior al marginii în formă de taler, au fost acoperite cu ove albe, pictate pozitiv, mai înguste în exterior şi doar două ove din benzi late, despărţite de benzi de legătură, în interior. În registrul de la baza piciorului s-au pictat tot ove. Suprafaţa înaltă a piciorului s-a despărţit în două metope ornamentale, prin două benzi albe orizontale, trasate pe linia celor două perforări circulare. În metope s-au pictat motive în Z albe, libere, imbricate şi dispuse în şiruri oblice ce se succed, vectorial, din colţul drept, spre bază.

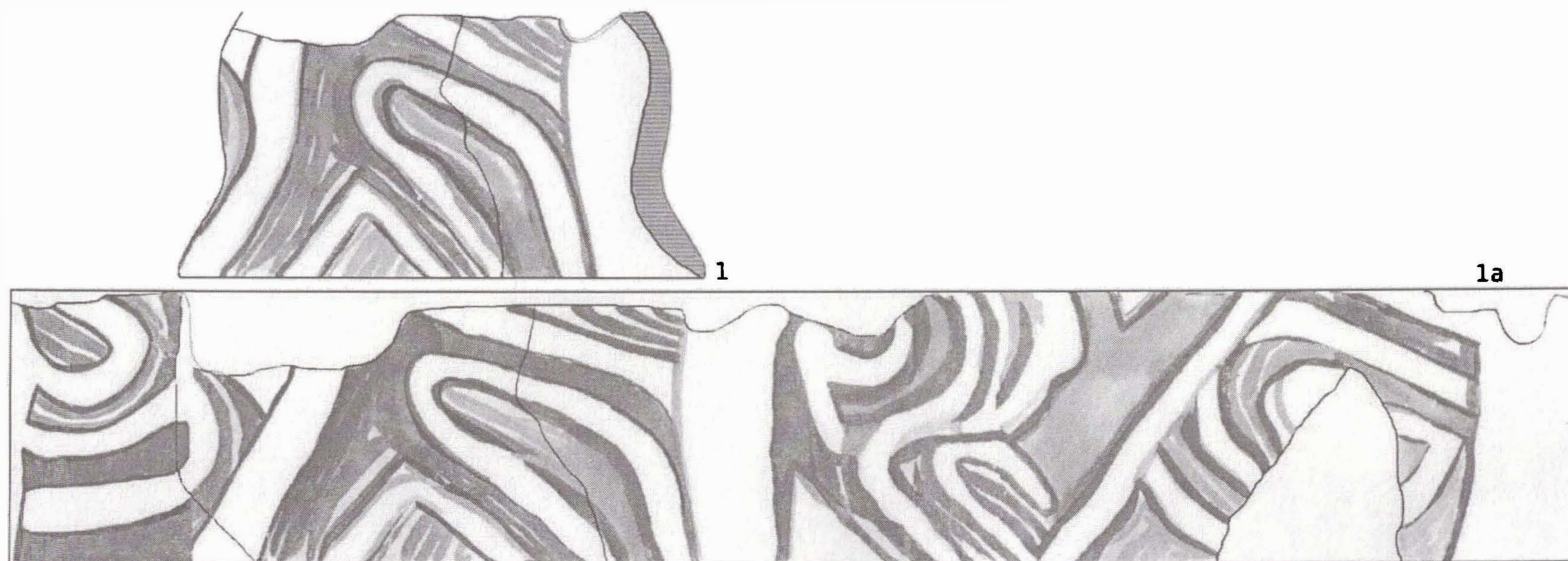
La Dumeşti, ca şi la Truşeşti *Ţuguieta*, şi în alte staţiuni ale fazei Cucuteni A, se întâlnesc diferite forme de suporturi. Mai apropiate de vasul în discuţie sunt suporturile înalte şi zvelte, cu pereţii drepţi sau arcuiţi (Petrescu-Dîmboviţa 1999, fig. 323/1-4, 7; 324-325).

Constant, pe diferitele forme de vase se reiau aceleaşi motive, în Z, spirale, volute, care se succed ca şi universul sau vieţile oamenilor, realizând mereu alte asocieri.

14. Întreaga suprafaţă ornamentală a peretelui exterior, al unui ***suport scund*** (pl. 34/1-1a), dar cu diametrul mare (ø = 20 cm; h = 9,8 cm), s-a împărţit în două registre verticale, prin benzi late albe, aplicate în dreptul perforărilor circulare. Vasul de deasupra suportului nu s-a păstrat. Benzile cruţate cu negru din fondul alb descriu, în cele două metope, asimetric şi neordonat, ove sau triunghiuri, iar ca motiv central bucle alungite, apropiate de forma spiralelor alungite din Precucuteni (Dumitrescu 1974a, p. 70, fig. 51/2, 4, 6). Linii late roşii, trase liber cu pensula, acoperă interspaţiul. Tot decorul, diferit de al celorlalte vase, produce impresia unei picturi fluide. Suportul se poate încadra în subfaza Cucuteni A_{3a}. Motive apropiate s-au realizat în faza Precucuteni III, pe suporturile cilindrice sau uşor bombate, la fel prevăzute sub umăr cu perforări circulare sau ovale, cu baza evazată. Aspecte decorative apropiate se găsesc pe suporturile de la Andrieşeni, realizate prin gravare, dar cu motivele centrale acoperite cu roşu (Marinescu-Bîlcu 1974, p. 82, fig. 59/3a-b), cât şi pe suporturile de la Traian - *Dealul Fântânilor* sau Târpeşti - *Râpa lui Bodai*, acoperite cu motive derivate din spirale sau spirale fugătoare oblice (Eadem, fig. 59/4-8).

Nimic din formele şi decorul vaselor pictate nu este strict tehnic sau strict proporţionat, totul din structura lor se transformă în expresie.

15. ***Vas cu gât înalt şi corp bombat***, descoperit în groapa 7, de dimensiuni mici, care s-a modelat din pastă fină, cu incluziuni naturale. Din cauza unor temperaturi mari, datorate unui incendiu, dar mai probabil unei arderi prea puternice în cuptor, a suferit nu numai deformări, dar o parte a lui s-a şi zgurificat. S-a pictat tricrom liniar, cu negru - ciocolatiu şi roşu pe fond alb, precum în aspectele decorative din etapele Cucuteni A_{3a} şi A_{3b} (Niţu 1984, fig. 4/8; 5/6-7).

Pl. 34. Dumeşti - *Între Pâraie*. Picior de suport 1-1a. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb. Cucuteni A_3-A_4.
Pl. 34. Dumeşti - *Între pâraie*. Pied de support 1-1a. Catégorie de la céramique poreuse peinte trichrome, au fond blanc.

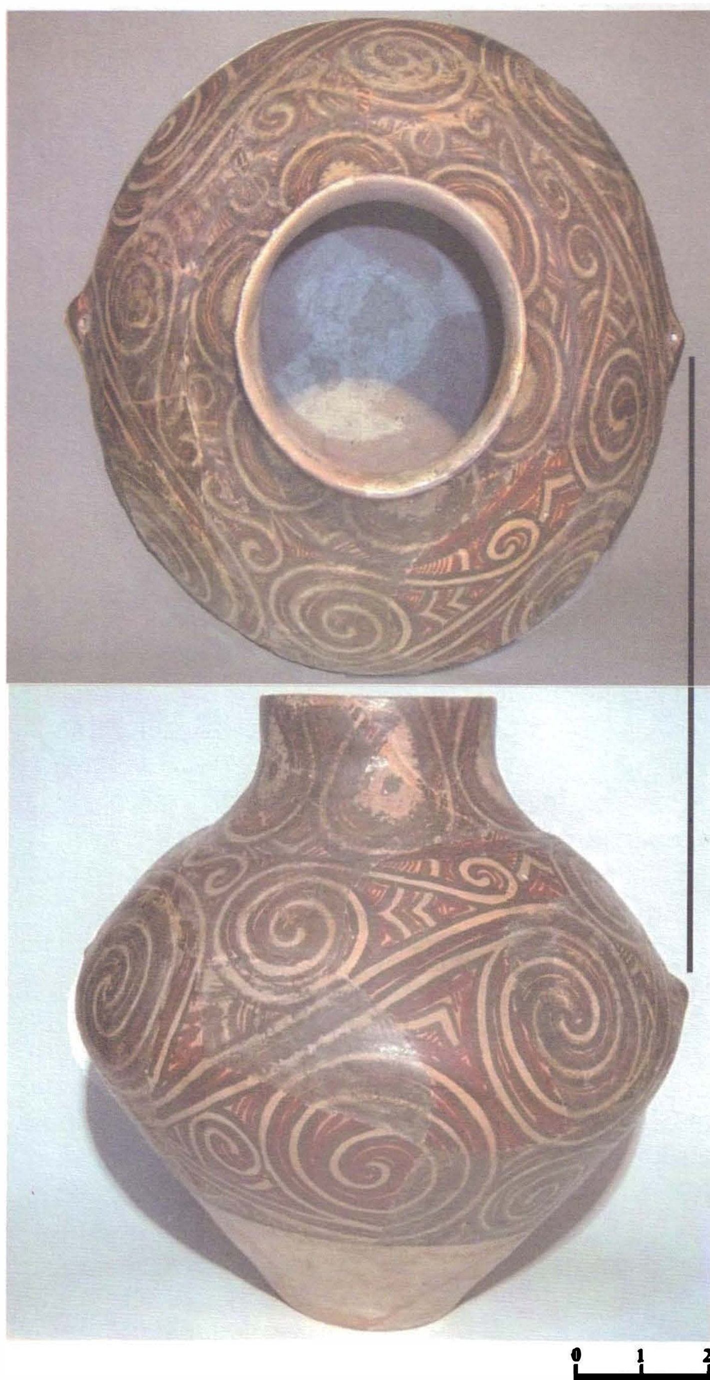
Pl. 35. Dumeşti - *Între Pâraie*. Vas cu gât înalt şi corp bombat 1.
Pl. 35. Dumeşti - *Între Pâraie*. Récipient à haut cou et à corps bombé 1.

Pe gât s-au trasat circular câte două linii roşii - singurele de această culoare -, sub ele alte trei linii cu negru ciocolatiu. Pe corp, cu aceeaşi culoare s-au format şase cercuri concentrice, tangente între ele, la rândul lor alcătuite din câte şapte cercuri, haşurate în mijloc. Spaţiile dinspre limitele registrului s-au liniat paralel cercurilor. La baza vasului, limitele decorului au format un hexagon cu liniile marginale suprapuse. Conform speciilor decorative stabilite de A. Niţu (1984, p. 14), motivul s-ar putea înscrie în categoria ceramicii pictate tricrom liniar pe fond alb, cu negru ciocolatiu şi roşu. Variante ale acestui mod de ornamentare se găsesc pe ceramica de la Drăguşeni - Săveni, unde, benzile ce înconjoară mijlocul haşurat al ovelor, nu al unui cerc, s-au pictat alternativ cu negru-ciocolatiu, cu roşu sau au fost haşurate cu negru. Spaţiile dinspre limitele registrului s-au liniat paralel ovelor cu aceleaşi culori (Crîşmaru, 1977, fig. 46/5, 8; 48-51).

16. ***Vas cu gât înalt şi corp bombat*** de mari dimensiuni, modelat din pastă fină, rezonantă, cu diametrul gurii puţin mai mare decât baza, prevăzut pe umăr cu proeminenţe perforate (pl. 36-37), ce a fost descoperit în locuinţa sanctuar L_1, tot în preajma complexului format din 12 statuete (pl. 44-45). Cu excepţia ultimei părţi, ce a rămas albă, vasul s-a pictat tricrom pe fond alb în două metope despărţite prin linii negre, una pe canelura de la baza gâtului şi alta deasupra bazei. Şase ove acoperă marginea şi gâtul. Pe corpul vasului se înşiruie patru spirale, imbricate prin volutele lor cu multe spire, ce pornesc din acelaşi centru, pentru a-şi dubla ductul. Maniera aceasta de redare va fi o caracteristică a stilurilor Cucuteni A-B şi B, dar respectându-se procedeele decorative ale fiecărei subgrupe[1] Deasupra şi sub şirul principal s-au pictat alte spirale, cu una din volute la fel de ample şi altele mai mici, pentru a completa spaţiile rămase libere spre margini. Între volute şi ductul lor, apar alte segmente de legătură, drepte, unghiulare, ove sau alte mici volute. Fondul alb al interspaţiul s-a umplut cu roşu liniar. Probabil, vasul se fixa într-un suport sau în pământ. În interior, marginea s-a vopsit cu alb, iar pe fundul vasului s-a păstrat puţină culoare albă.

Vase de acest tip se cunosc din Precucuteni, dar cu forme mai alungite. Amfora de la Dumeşti se apropie de cele de la Poieneşti - *Dealul Teilor* (Vulpe 1953, p. 255-256, fig. 19/5; 34/4), sau de la Hăbăşeşti - *Holm*, de varianta 6a, cu gât înalt, corp bombat, pe umăr cu toarte sau protome, dar cu baza cu diametrul uşor mai mare în raport cu al gurii şi de varianta 6c (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 355-356, pl. LXXIV/6a, CXV3a; CXVII/10-12). La Bodeşti *Cetăţuia Frumuşica*, apropiate de acest tip sunt vasele cu jumătatea inferioară tronconică şi cele cu gât scurt şi larg, umăr reliefat, acoperite cu un capac (Matasă 1946, p. 57-58, pl. XX/159, 161; XXI/150; XXVIII/219-220, 226). Vasele cu gât înalt şi corp bombat, de la Truşeşti - *Ţuguieta*, au fost la fel decorate pe gât cu ove (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, fig. 219/2-3; 221/3-4; 228/3-5,8; 229/1, 5-6), cu motive spiralice orizontale, consecutive, imbricate (*Ibidem*, p. 332, fig. 219/1-5; 221; 228/1-8; 229/1-3, 5-6). Mai fragmentare sunt cele de la Cucuteni - *Cetăţuie* (Schmidt 1932, tip. A_{14}, pl. 6/1), pentru ca la Gura Văii - *Silişte* ele să reprezinte o categorie distinctă (Niţu, Buzdugan, Eminovici 1971, p. 37). Forme prevăzute cu o şănţuire la baza gâtului şi corpul turtit, lucrate din pastă fină, decorată cu grafit, apar şi în mediul gumelniţean, la Medgidia - *Carasu* (Harţuche, Bounegru 1997, fig. 53/5, 13).

[1] Să menţionăm, pentru faza Cucteni A-B, realizarea lor în benzi cu multe spire, în subgrupele β 1-1a, pe vasele de la Cucuteni - *Dâmbul Morii* şi *Cetăţuie*, Drăguşeni - *Săveni*, şi γ 2a, σ 1a şi σ 2a, la Traian - *Dealul Fântânilor* (Niţu 1984, fig. 7/4; 8/2; 11/3; 15/2; 20). Forma spiralelor imblicate se va simplifica în ultima fază Cucuteni B, dar se va accentua „*ochiul*" *de agăţare*, în decorul de stil ε 1a - 2, de pe vasele de la Tg. Ocna - *Podei* şi Cucuteni - *Cetăţuie*, pentru ca, în ultima subgrupă de stil ζ 1a, uneori să rămână doar benzile de legătură (*Ibidem*, fig. 30/3, 6, 8 şi 34/3-4).

Pl. 36. Dumeşti - *Între pâraie* L_1. Vas cu gât înalt şi corp bombat 1, 1a. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb.
Pl. 36. Dumeşti - *Între pâraie*, la demeure no. 1 Récipient à haut cou et à corps bombé 1, 1a. Catégorie de la céramique peinte trichrome au fond blanc.

Pl. 37. Dumeşti - *Între pâraie* L_1. Vas cu gât înalt şi corp bombat 1; decor desfăşurat 1a. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb. Cucuteni A_3-A_4.

Pl. 37. Dumeşti - *Între* pâraie, la demeure no. 1, L_1. Récipient à haut cou et à corps bombé 1; décor étalé 1a. Catégorie de la céramique poreuse peinte trichrome.

17. ***Vas cu gât înalt, corp bombat şi picior tronconic***, modelat din pastă fină, pictat tricrom pe fond alb. Semicercuri, linii de legătură, mici ove, rezervate din fondul alb de pictură şi mărginite cu negru, acoperă gura vasului. Pe corp se înşiruie spirale cu volute ample, formate din benzi mai late, mărginite cu negru, cu interspaţiile acoperite cu linii roşii, paralele motivelor.

Ultima parte a vasului şi piciorul tronconic au rămas albe. În interiorul recipientului s-a conservat un strat gros de carbonat de calciu (pl. 38/1a).

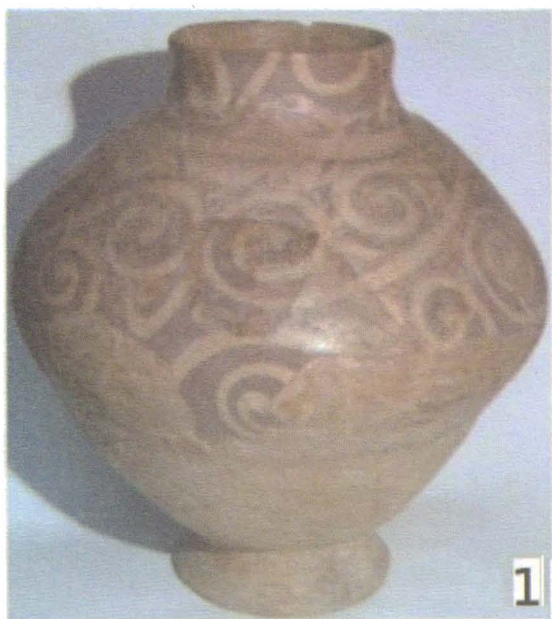
18. ***Vas cu suport şi corp bombat***, deşi nu s-a conservat bine, prin compoziţia decorativă poate fi considerat o capodoperă a artei ceramice din faza Cucuteni A (pl. 38/2a-39), de altfel şi altele din cele prezentate. De data aceasta, motive cordiforme legate între ele se succed pe marginea gurii, iar ovele alungite prevăzute cu tangente şi unghiuri s-au pictat pe marginea de la baza piciorului. Pe prima jumătate a corpului, trei spirale întregi, în S, formate din benzi albe înguste se succed într-o compoziţie amplă, ordonată specific fazei clasice, etapa Cucuteni A_4. Linia de legătură a volutelor este alungită mult. Deasupra primei s-au pictat, tangent, alte două volute, una cu ligatură. Deasupra celei de-a doua spirale a şirului principal apar două mici spirale suprapuse. A treia spirală din şirul central nu s-a conservat bine, dar, probabil era la fel. În punctele de tangenţă ale volutelor spiralelor primului şir s-au desenat alte mici spirale, volute sau numai arcuri de cerc.

Sub şirul de spirale principale, jocul compoziţiei devine şi mai liber. Sub prima spirală, descrisă deja, tangent pe ligatura ei, s-a pictat o spirală conjugată, de care s-a anexat o volută. Sub aceasta din urmă s-a pictat o altă spirală de mărime apropiată, conjugată de precedenta şi de o spirală mai mică. La fel, ultima ei volută a agăţat în partea de jos o alta. Asocieri asemănătoare apar sub celelalte două spirale, care, la fel se multiplică sub ductul alungit dintre volute, unde spaţiul este mai generos. Din păcate, vasul conservat fragmentar, nu a păstrat această parte. Volutele simple, cu ligaturile frânte spre bază, într-un interspaţiu mai larg rezervă, prin haşurare cu linii dispuse în semicerc sau oblic, *un mic romb circumscris* (pl. 38/2a), pentru a marca, probabil, forma antropomorfă a vasului. Pe suportul vasului s-au pictat câteva şiruri oblice de motive unghiulare imbricate, legate între ele şi cu ligaturi. Aspectele decorative ale primei faze, realizate din benzi albe, cu lăţimi medii sau înguste, se găsesc şi printre importurile cucuteniene din arealul gumelniţean, de exemplu la Carcaliu, judeţul Tulcea şi în alte staţiuni (Lăzurcă 1991, p. 13 şi urm.).

Amplele compoziţii ornamentale s-au obţinut, între altele, şi prin calitatea coloranţilor. Vasele pictate ale fiecărei staţiuni îi reprezintă pe cucutenienii sau tripolienii acelor comunităţi, pentru că ei le-au făcut.

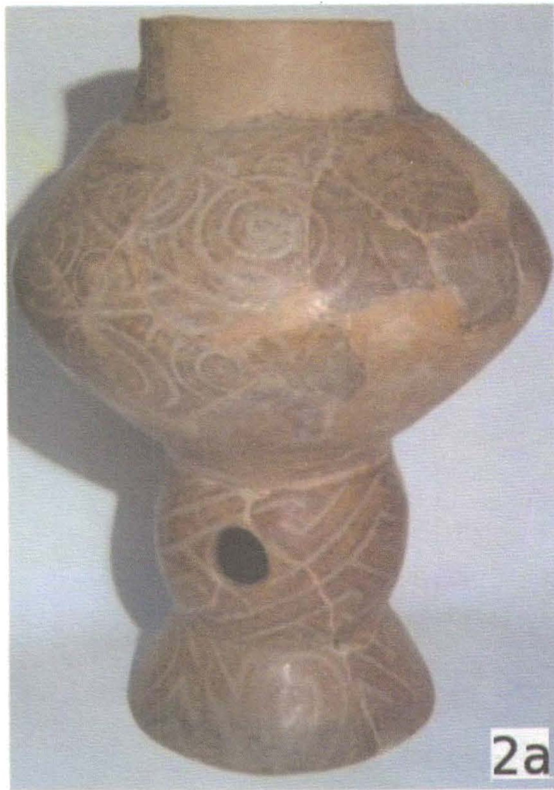
19. Uneori, pe umărul recipientelor s-au prins şi ***protome***, mai mult sau mai puţin stilizate, redate în rondbos, mai rar cu forme antropomorfe (pl. 41/4-6) sau ornitomorfe, cel mai frecvent cu forme zoomorfe, puternic stilizate (pl. 40/3; 41/3). Între acestea, *bucraniile* dau „originalitatea ceramicii cucuteniene pictate şi chiar poroase" (Niţu 1972, p. 33, 38). Pe umărul vaselor s-a fixat gâtul şi capul cu coarne al bovideului, sau doar capul aplicat direct pe vas (pl. 41/7-8), redus frecvent la forma stilizată a coarnelor, a unui corn, a unei protome sau doar a unei proeminenţe perforate sau nu. În aria cucuteniană aplicarea de statuete nu s-a generalizat în măsura în care s-a extins, în faza Cucuteni A, practica ornamentării diferitelor forme de vase cu protome, uneori perforate ca şi toartele, cu rol funcţional şi simbolic.

20. Menţionăm şi modelarea ***lingurilor*** de diferite dimensiuni sau a unor polonice, frecvente în prima fază, etapele A_3 şi A_4 ale culturii Cucuteni. Exemplarele descoperite la Dumeşti - *Între pâraie* au fost pictate tricrom, mai ales pe fond alb. Unul dintre ele are în interiorul căuşului un decor unghiular, iar în exterior o volută. Coada lată s-a desenat în raport cu axul longitudinal şi constă dintr-o succesiune de zigzaguri unite pe spatele acesteia. Alte câteva linguri mari s-au găsit la Poieneşti - *Dealul Teilor* (Vulpe 1953, p. 195-2001, fig. 199-206), Armăşoaia - *În Luncă*, pictate tot tricrom, cu bandă medie, pe fond alb sau brun şi în alte staţiuni.

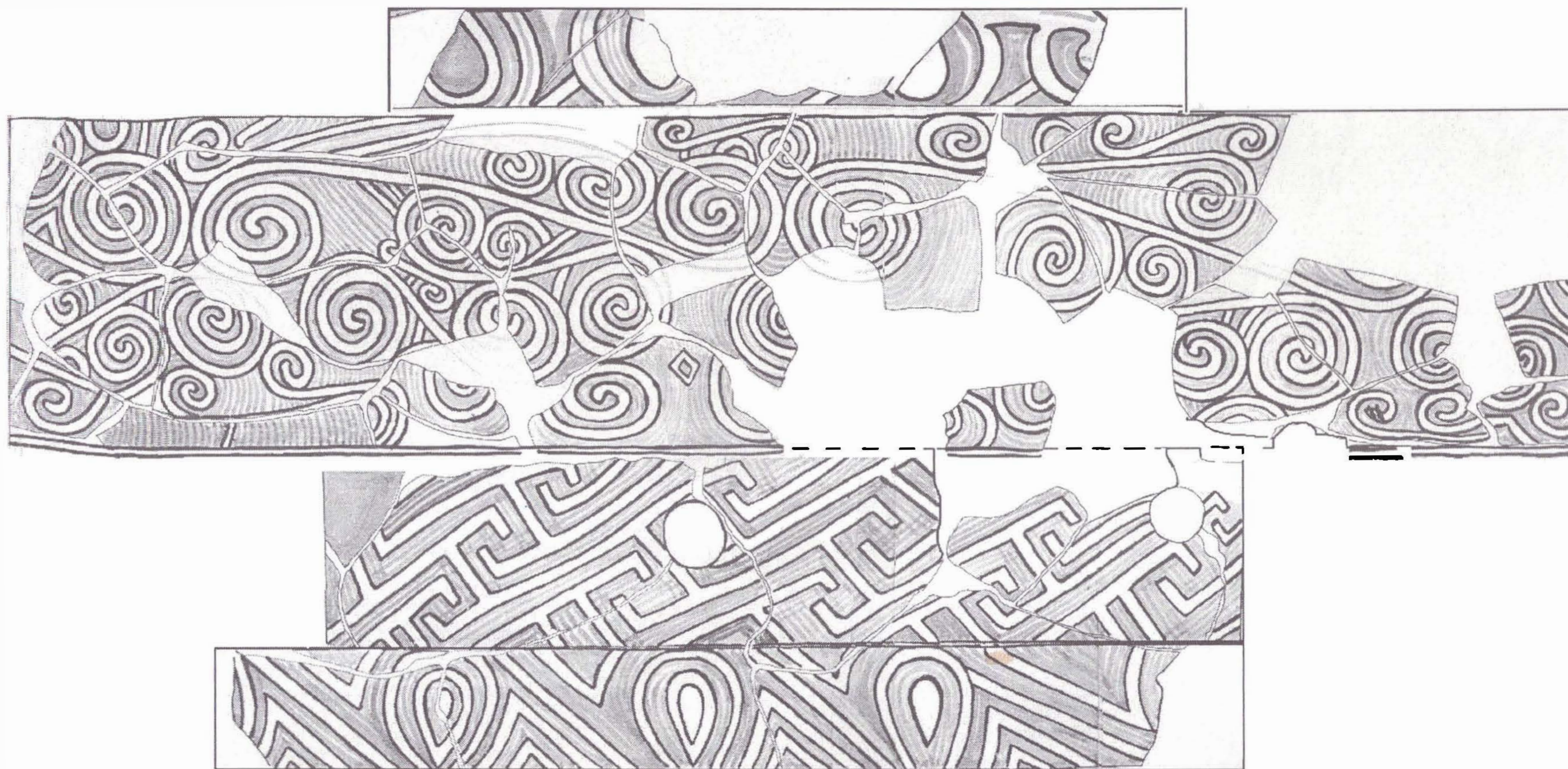

Pl. 38. Vas cu gât înalt, corp bombat şi picior 1; vas cu gât înalt, corp bombat şi suport 2. Cucuteni A_4.
Pl. 38. Récipient à haut cou, corps bombé et pied 1; récipient à haut cou, corps bombé et support 2. Cucuteni A_4.

Pl. 39. Vas cu gât înalt, corp bombat şi suport, decor desfăşurat 1a. Categoria ceramicii pictate tricrom pe fond alb. Cucuteni A_4.
Pl. 39. Récipient à haut cou, à corps bombé et de support 1, décor étalé 1a. Catégorie de la céramique poreuse peinte de façon trichrome.

Statuete antropomorfe

La Dumeşti, plastica de lut prezintă caracteristici proprii acestei staţiuni, la fel ca şi ceramica pictată, fără ca modelarea ei să iasă din canoanele specifice primei faze. Ne referim nu numai la statuetele descoperite în locuinţe, dar şi la statuetele depuse, una masculină şi alta feminină, în groapa săpată ritual în faţa locuinţei - atelier şi la grupul format din 12 statuete, 6 masculine - androgini şi 6 feminine, un ansamblu ritual aflat în prima locuinţă sanctuar. Statuetele masculine, deşi nu au fost decorate, au redată o banderolă peste bustul mai înalt şi un brâu în jurul şoldurilor. Toate au picioarele flectate uşor.

21. Dintre ***statuetele masculine***, descoperite la Dumeşti - *Între pâraie*, două au apărut între dărâmăturile locuinţelor, L_6 (pl. 40/2; 41/2) şi L_{10} (pl. 40/1; 41/1). Prima, se poate considera probabil un androgin, prin marcarea cu pastile a sânilor şi a ombilicului.

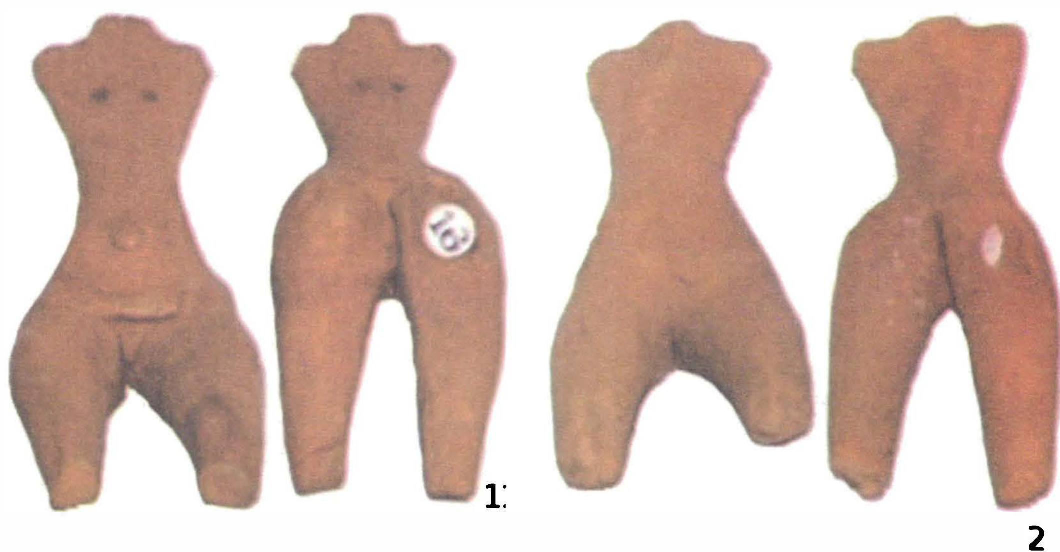
În decursul fazei A, acelaşi canon de reprezentare a statuetelor masculine, unele redând androgini, este caracteristic plasticii modelate în lut descoperite la Târpeşti, Ariuşd, Frumuşica, Izvoare, Poieneşti, Ţigăneşti, Scânteia, Truşeşti, Drăguşeni (Marinescu-Bîlcu 1981, p. 65, fig. 195/1, 4; M. Florescu, Căpitanu 1996, p. 353, fig. 3; Petrescu-Dîmboviţa 1999, p. 518, fig. 367/10-11; Monah 1997, p. 68, 91-92, fig. 36-42).

22. Din $Gr._7$ s-a recuperat o ***statuetă feminină*** şezândă, cu picioarele îndoite din genunchi, poziţie asociată simbolic cu aceea a tronului (Chevalie, Gheerbrant 1995, p. 385). Formele corpului au fost marcate de linii scurte, oblice, nearcuite în spirale. Aspectul general al statuetei, forma capului, dispunerea inciziilor, sugerează o mumificare (pl. 42-43/1). Modul de realizare a decorului, cu linii adâncite mai larg, nu este specific aşezării.

Poziţia statuetelor s-a dovedit a fi unul dintre criteriile importante pentru tipologizarea lor. V Antonova a împărţit plastica de la Arpachiyah, din civilizaţia Halaf, în trei tipuri, din care două sunt reprezentate de statuete în poziţie şezândă şi ultima în poziţie verticală (1974, p. 26).

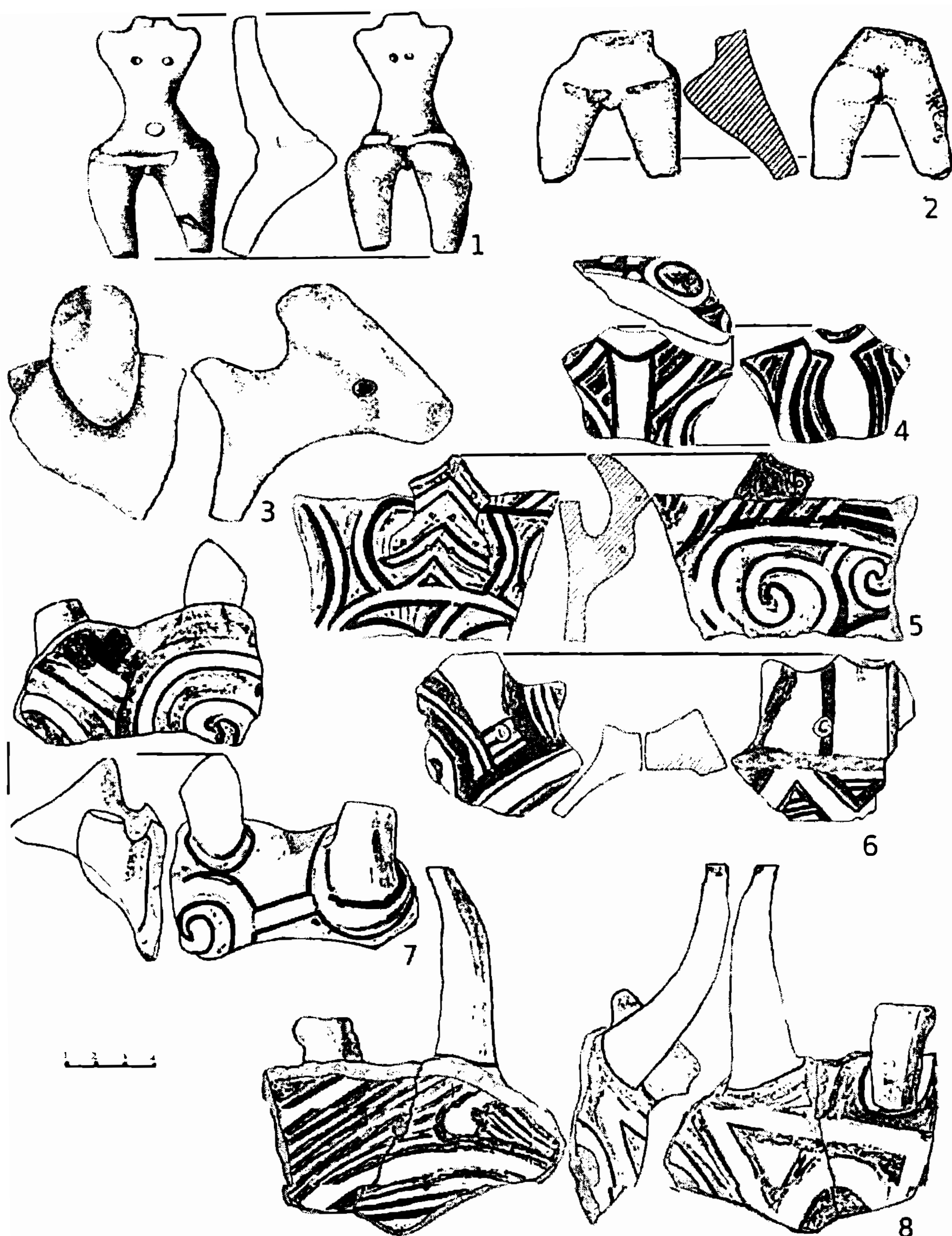
Încă de la mijlocul secolului trecut M. Marin, analizând plastica din perioada calcolitică, a menţionat statuetele şezânde de la Priesterhügel, Olteni statuetă masculină, Costeşti - Baia (1948, p. 32), cunoscute atunci (László, 1911, p. 256; Cehak 1933, p. 47; Ciurea 1938, p. 10, pl. 14 stânga). Mai mult, N. Berlescu a clasificat vechea colecţie de statuete cucuteniene a muzeului ieşean în funcţie de poziţia acestora în două variante, verticale şi şezânde, cu genunchii îndoiţi în unghi drept, terminate cu vârf sau cu picioarele separate printr-o incizie (1964, p. 47 şi urm.), iar S. Marinescu-Bîlcu include statuetele şezânde în tipul B (1981, p. 65, 188/3; 189/3).

D. Monah, în funcţie de redarea membrelor inferioare, a diferenţiat două modalităţi de reprezentare, verticale şi şezânde, acestea din urmă, cu picioarele drepte sau cu ele îndoite din genunchi (1997, p. 67). Statuetele antropomorfe descoperite la Bereşti, pe *Dealul Bulgarului* (Dragomir 1983b, p. 80, fig. 9/6; idem 1985, p. 103, fig. 25/1-2), Lupeşti - *Fântâna Mare*, Igeşti - *Scândureni* (Coman 1980, p. 175, fig. 98/2, 6; 102/3), Bălteni - *Dealul Cârlanului* (Alaiba, Marin 1987-89, fig. 9/1), Bârlad - *Gârla Simila* (Popuşoi 1985-86, p. 29, nr. 45), la fel şi exemplarul din inventarul recuperat de la Doroşcani - *Vatra nouă a satului* (Chirica, Tanasachi 1985, p. 316, fig. 31/9), au o poziţie şezândă, de obicei cu picioarele drepte. La Tăcuta - *Dealul Miclea* o statuetă feminină în poziţie şezândă, arsă secundar, era acoperită cu alb (Zaharia, Buraga 1979, p. 263, fig. 6/4).

Pl. 40. Dumeşti - *Între pâraie*. Statuetă androgină 1 şi masculină 2; protomă zoomorfă 3.
Pl. 40. Dumeşti - *Între pâraie*. Statuette androgyne 1 et masculine 2; protomé zoomorphe 3.

Pl. 41. Dumeşti *Între pâraie*. Statuetă androgină 1 şi masculină 2; protome antropomorfe şi zoomorfe 3-8.
Pl. 41. Dumeşti *Între pâraie*. Statuette androgyne 1 et masculine 2; protomés antropomorphe et zoomorphe 3-8.

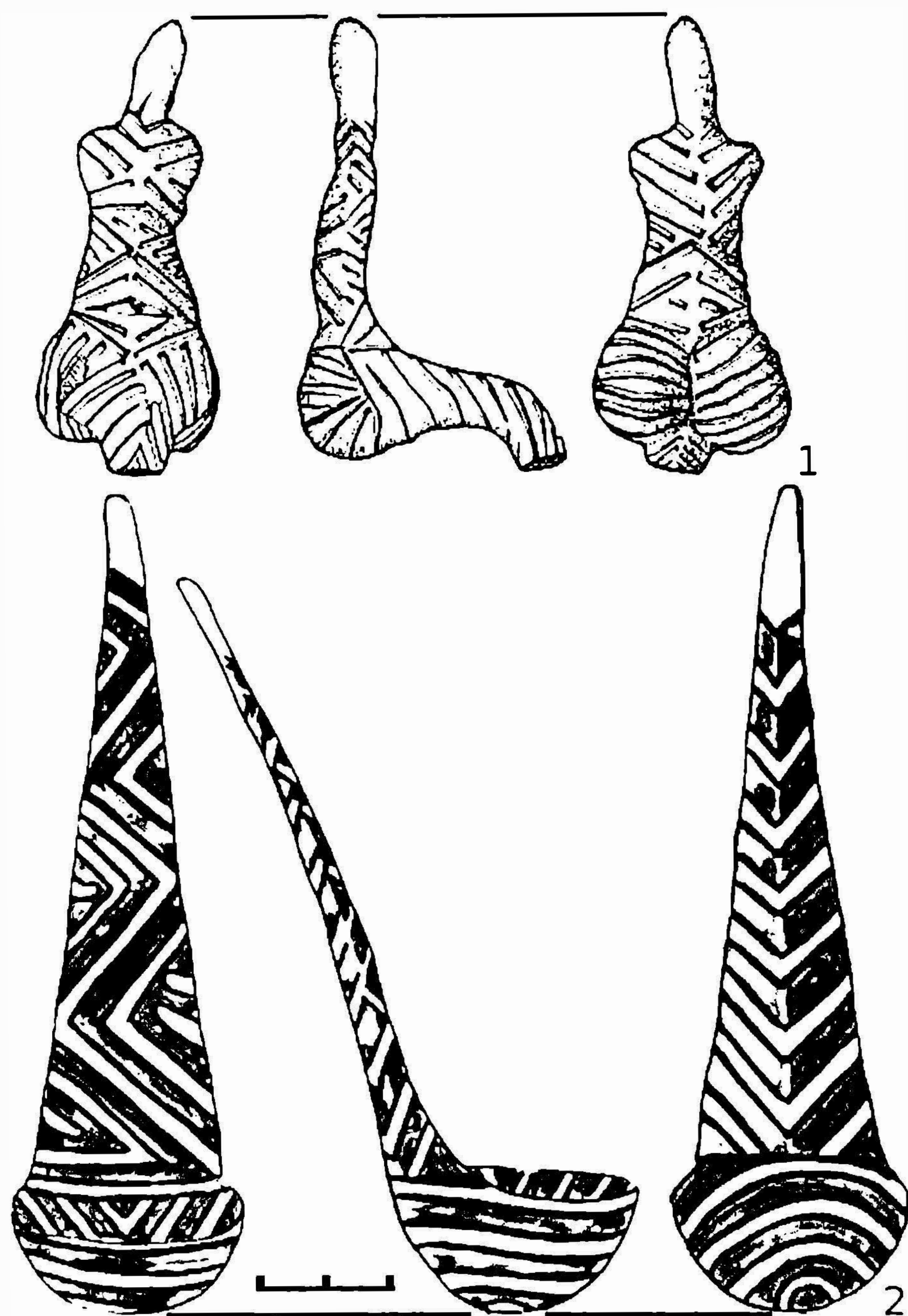
1

2

Pl. 42. Dumeşti - *Între pâraie* Gr.$_8$. Statuetă feminină şezândă 1-2.
Pl. 42. Dumeşti - *Între pâraie*. Le fossé no. 8 (Gr.$_8$.). Statuette féminine en position assise 1-2.

Pl. 43. Dumeşti - *Între pâraie* Gr.$_8$ 1, L$_3$ 2. Statuetă feminină şezândă 1; lingură mare, polonic pictat tricrom pe fond alb 2.

Pl. 43. Dumeşti *Între pâraie*. Le fossé no. 8, 1, la demeure no. 3, 2. Statuette féminine en position assise 1; grande cuiller, louche peinte de façon trichrome au fond blanc 2.

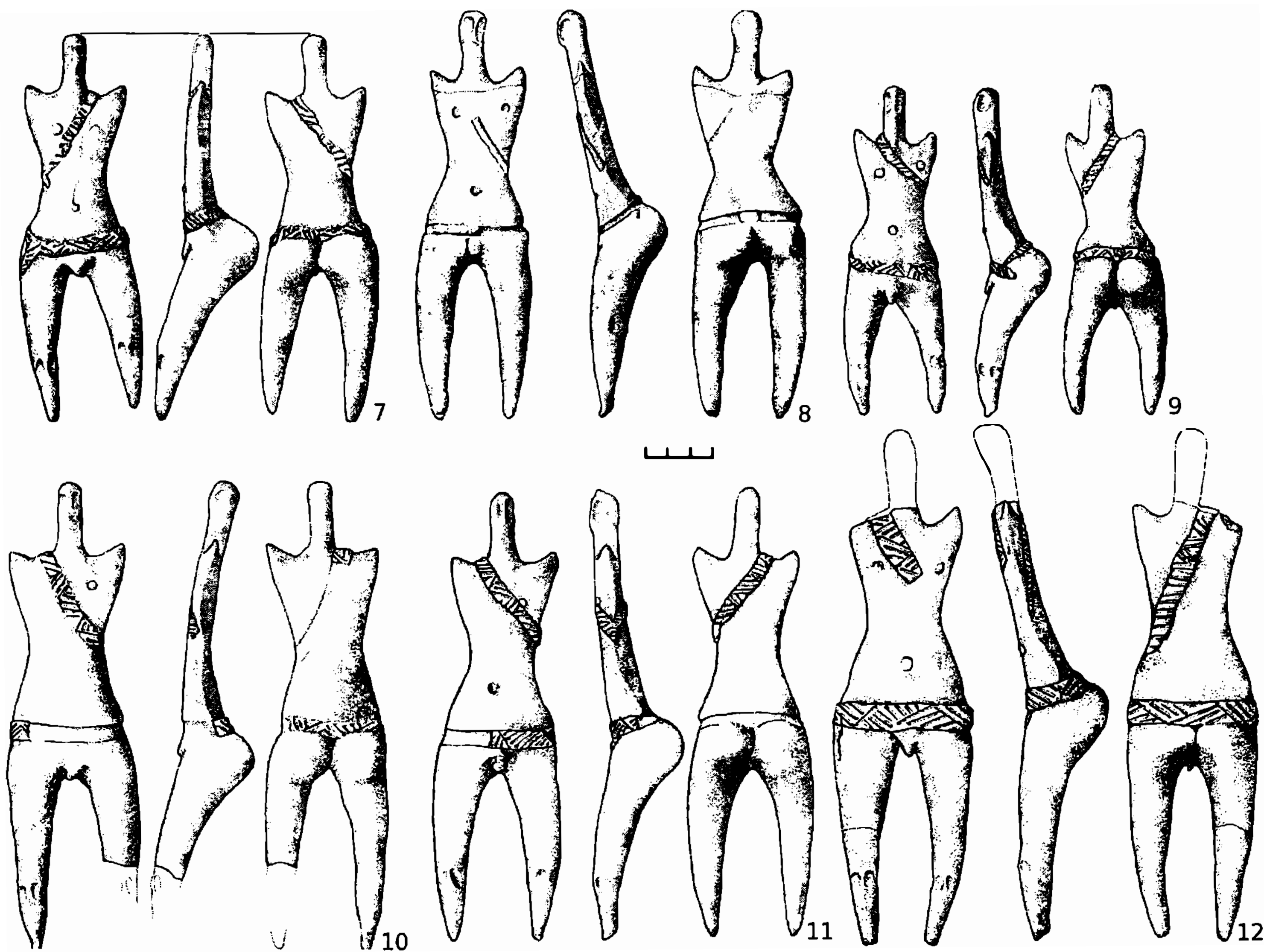
Ansamblul statuar de la Dumeşti

În locuinţa nr. 1, considerată sanctuar, împreună cu numeroasele forme ceramice, cupe, străchini, vase cu gât înalt şi corp bombat şi altele, între care unele modelate la fel, perechi, se aflau şi 12 statuete antropomorfe, 6 feminine şi 6 masculine androgini, reprezentând, posibil, strămoaşe şi strămoşii comunităţii (Maxim Alaiba 1983-1984, p. 100 şi urm.). Statuetele s-au modelat din argilă fină, cu puţină pleavă tocată în compoziţie. De la un exemplar la altul sunt uşoare diferenţieri.

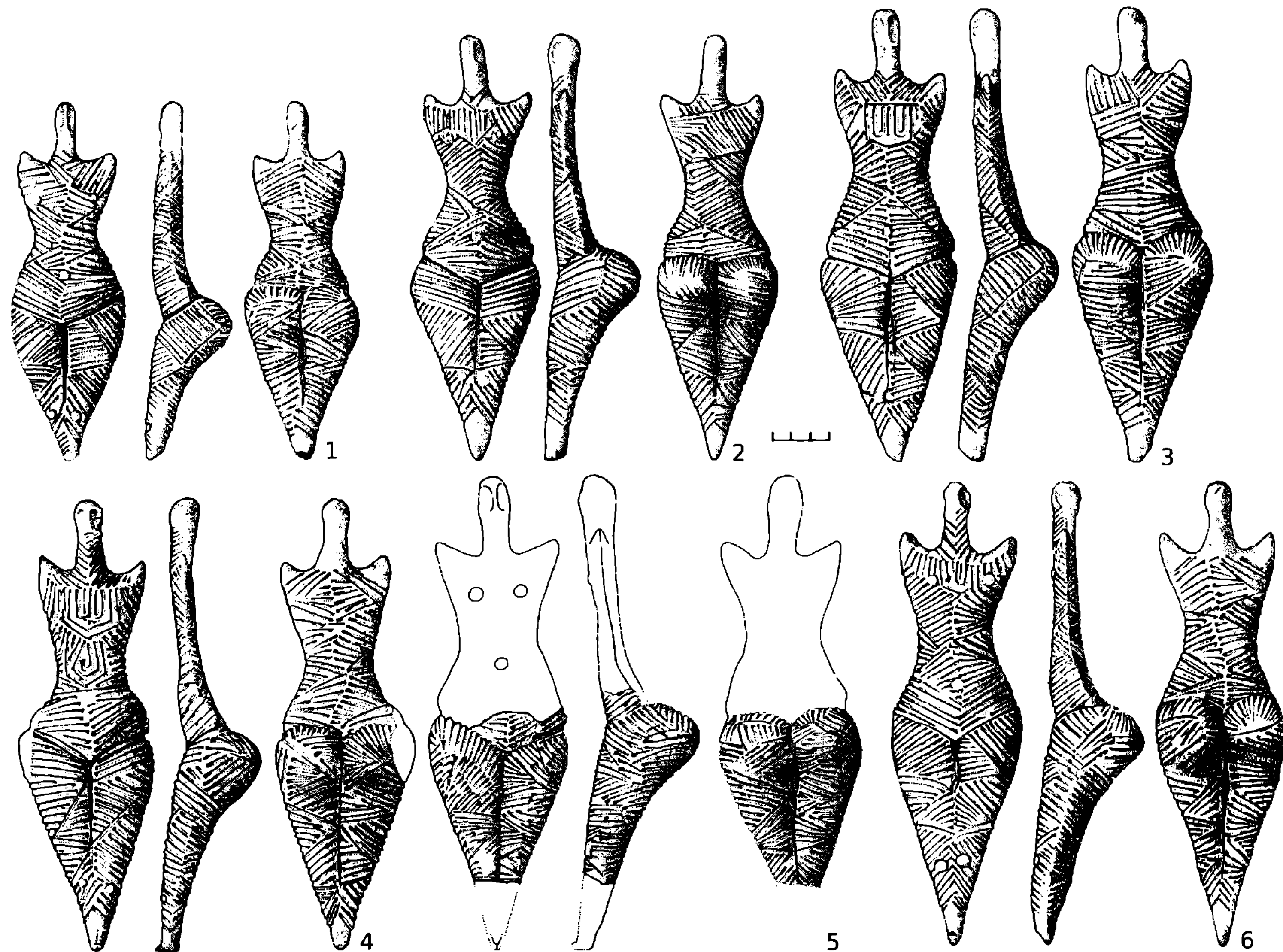
D. Monah (1997, p. 40, fig. 40/1-3; 41/1-3; 59-60/1, 3), M. Lazarovici (Eadem, Dumitroaia 1997, p. 124-125, 191, fig. 52a-b, catalog 52), M. Petrescu-Dîmboviţa (1999, p. 500, 518), consideră statuetele masculine de la Dumeşti, androgini. Se are în vedere, probabil, semnificaţia cosmogonică a reprezentărilor statuare în religia indiană, unitatea din punctul de început a fiinţei, manifestate în forma androginului cu "propria-i putere, figurată în chip de divinitate feminină" (Chevalie, Gheerbrant, 1994, p. 97).

Statuetele feminine au jumătatea superioară puţin înclinată, cu profilul în zona inghinală uşor convex iar pe linia spatelui, concav. Capul s-a modelat masiv, în continuarea gâtului, prin strângerea lutului încă moale între degete. Umerii sunt prelungiţi şi arcuiţi în sus, precum statuetele orante. Toracele este mic, caracteristic femeii, cu regiunea abdomenului alungită, *cetis*-ul marcat prin incizii şi talia suplă. Jumătatea inferioară a statuetei păstrează, la fel, tipicul fazei Cucuteni A, exagerarea şoldurilor şi a regiunii muşchilor fesieri. Coapsele, alipite şi prelungite spre membrele inferioare, sunt despărţite pe ambele feţe de câte o şănţuire verticală. Una, are modelată şi laba piciorului. Pastilele de lut au fost folosite pentru marcarea sânilor, a ombilicului şi a genunchilor. Ornamentul acestor statuete s-a realizat prin acoperirea întregii suprafeţe cu un decor incizat.

Statuetele masculine au tot un cap mic, modelat în prelungirea gâtului şi umerii arcuiţi în sus. Prin redarea toracelui mai lung şi a abdomenului mai scurt, s-au avut în vedere caracteristicile somatice masculine. Peste torace apare diagonala, ornată cu linii scurte incizate oblic, legată sub unul din braţe, în cinci cazuri sub cel drept. Peste coapse au centuri, obţinute în aceeaşi manieră ca şi diagonalele, dintr-o bandă de lut, pentru a cărei fixare s-a făcut o şănţuire. În regiunea sacrală s-au marcat muşchii fesieri, iar membrele inferioare prezintă o uşoară flectare şi depărtare a genunchilor, redaţi prin strângerea lutului între degete. Aceleaşi pastile de lut sugerează sânii, iar sub centură s-a schiţat *phallus*-ul (Maxim-Alaiba 1983-1984, p. 100-103, 115, fig. 2-12; Eadem, 1987, p. 269-271, fig. 1-12; Eadem 1993, p. 542, fig. 2-3).

Pl. 44. Dumeşti - *Între pâraie.* Statuete masculine 1-6.
Pl. 44. Dumeşti - *Între pâraie.* Statuettes masculines 1-6.

Pl. 45. Dumeşti - *Între pâraie*. Statuete feminine 1-6.
Pl. 45. Dumeşti - *Între pâraie*. Statuettes féminines 1-6.

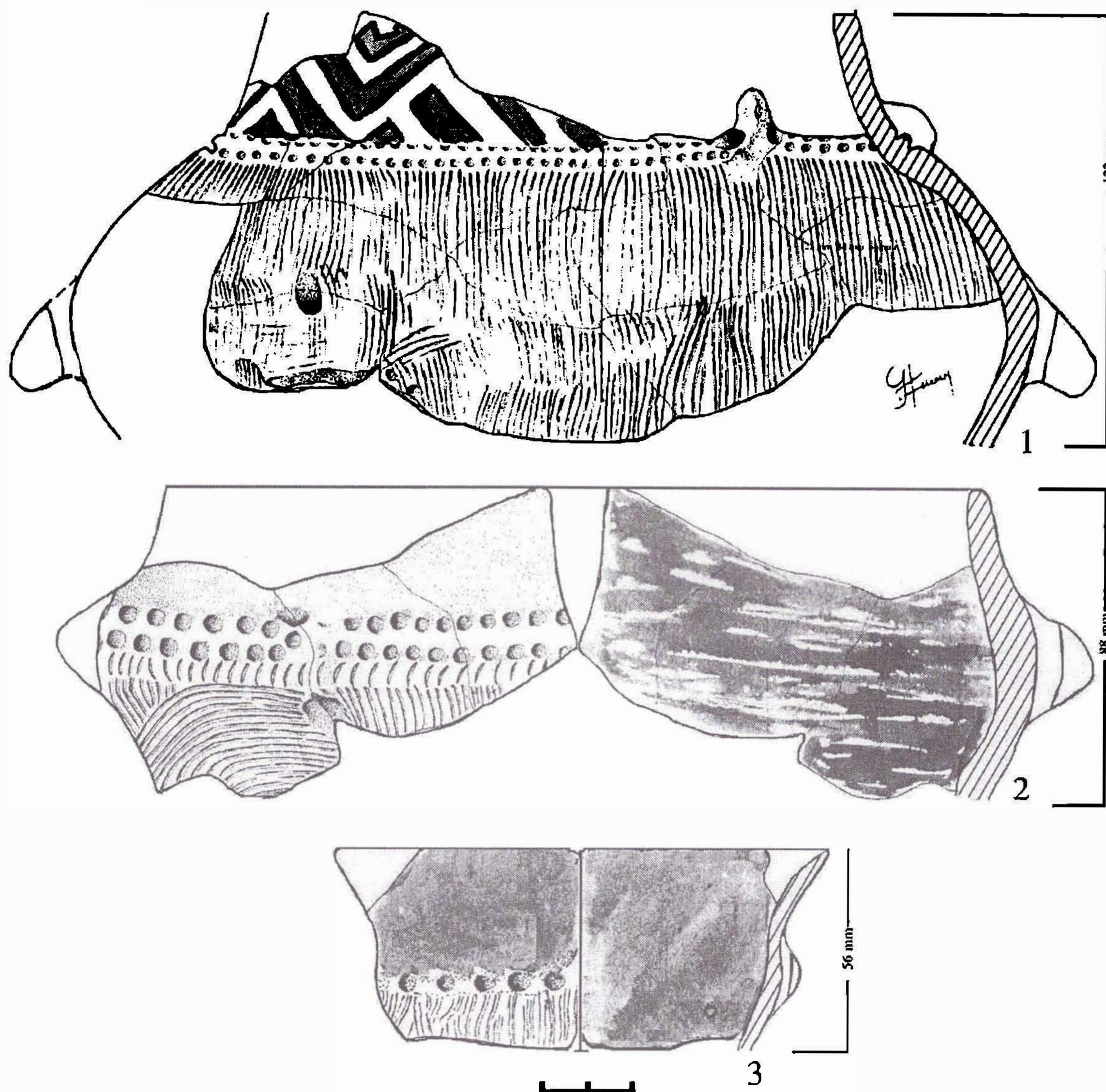
Pl. 46. Dumeşti - *Între pâraie* L_6. *A*mforă. Specia ceramicii poroase pictată tricrom, pe fond alb, cu striaţii şi impresiuni.
Pl. 46. Dumeşti - *Între pâraie*. Amphore. L'espèce de la céramique poreuse peinte de façon trichrome, au fond blanc, avec des stries et des impressions.

Vase cu ornamente specifice ceramicii Cucuteni, faza A şi de tip Cucuteni C

Vas de provizii păstrat fragmentar, descoperit în L_6, lucrat din pastă cu incluziuni de structură mare, şamotă, pietricele, puţină scoică. Deşi face parte din categoria ceramicii grosiere, pe margine şi pe gât s-a ornamentat cu motive în Z, pictate cu benzi albe negative, rezervate cu negru din fondul alb, iar interspaţiul s-a liniat cu roşu (pl. 46-47/1). Pictura acoperă şi o parte din primul rând de alveole, ce se înşiruie sub gâtul acesteia, specific vaselor de provizii, întrerupte de câte un corn perforat la bază. Pe corp are adâncite striaţii, de obicei verticale sau grupate.

O parte de la un alt vas, descoperit tot în L_6, la fel prezintă marginea uşor înclinată interior, dar la baza gâtului are un decor format din şiruri de alveolări circulare. Pe corp s-a ornat specific ceramicii de tip Cucuteni C, sub şirul de impresiuni arcuite de pe umărul vasului, s-a acoperit cu benzi incizate vertical sau vălurit (pl. 47/2).

De asemenea, un altul, cu gura evazată, s-a acoperit pe umăr şi interior cu angobă roşie, iar pe corp, sub şirul de impresiuni circulare, prezintă tot striuri (pl. 47/3). Deşi pentru ornarea lor s-a folosit pictura sau doar vopsirea unor suprafeţe, formele, pasta sau decorul, amintesc de craterele de tip Cucuteni C. Vasele, modelate cu striuri, alveole, vopsea, au fost ades semnalate, în faza Cucuteni A în săpăturile vechi de la Cucuteni *Cetăţuie* (Schmidt 1932, p. 22) sau de la Calu - *Horodiştea* (Vulpe 1941, p. 24, fig. 15/1). În staţiunile datate mai timpuriu, sunt puţine sau lipsesc, precum la Ruginoasa *Dealul Drăghici* (H. Dumitrescu 1933, p. 74-75, fig. 20-21).

Pl. 47. Dumeşti *Între pâraie* L_6. Fragmente de: amforă 1; castron 2; strachină 3. Specia ceramicii poroase pictată tricrom pe fond alb, acoperită cu vopsea, striaţii şi impresiuni. Cucuteni C.

Pl. 47. Dumeşti - *Între pâraie* l'habitation L_6. Fragments de: amphore 1; soupière 2; écuelle 3. L'espèce de la céramique poreuse peinte de façon trichrome, au fond blanc, couverte de couleur, de stries et d' impressions. Cucuteni C.

Arheologii au interpretat diferit prezenţa în inventare a „noii" categorii ceramice, cu alte trăsături în raport cu vasele cucuteniene. Ceramica Cucuteni de tip C s-a apropiat de ceramica de uz curent din arealul tripolian estic (Dodd-Oprițescu 1980, p. 554, 556), ce a preluat anumite caracteristici de la culturile vecine (Alaiba 2006, p. 183-185), cu deosebire a fost influenţată de tehnica de realizare a ceramicii populaţiilor de stepă nord - pontice sau de la est de Nipru, unde se derulau fazele complexului Srednyj Stog (Passek 1949, p. 54 şi urm.; Danilenko 1974, 85 şi urm.). În prima fază, derivată genetic din fondul culturilor precedente Novo Danilovka sau Hvalynsk, a ocupat zona volgo - caspică, de unde s-a răspândit spre est, în Caucaz, şi spre vest, pe Niprul inferior.

Primul val de migrare spre vest, după M. Gimbutas, s-a produs în faza II, contemporană cu etapele Cucuteni A_{3-4} şi $A\text{-}B_1$, ce a dus la împingerea complexului Gumelniţa - Kodjadermen ˉ Karanovo VI Varna şi la restructurarea arealului estic prin formarea culturii Cernavoda I - Pevec I (1989, p. 201-210). Este momentul în care a început să apară ceramica de tip C în aşezările etapelor Cucuteni A_3-A_4, în forma unor cratere cu dimensiuni diferite, în pastă cu scoică pisată, dar şi în forme influenţate de ceramica cucuteniană. Ceramica de tip C s-a semnalat în aproape toate staţiunile săpate sistematic, dar şi în cele cunoscute prin cercetări de suprafaţă. În Podişul Bârladului, limitat de Prut şi Siret, menţionăm: Bereşti - *Dealul Bâzanului* şi *Bulgarului* (Dragomir 1967 p. 41-59; 1970, p. 25-91; Idem 1983b, p. 70-81; Idem 1985, p. 93-139), Puricani - *Lotul Şcolii* (Idem 1980, p. 107-120), Chetreşti - *Pe Deal* (Alaiba 2002, fig. 23), Deleşti - *Cetăţuia* (Alaiba, Marin 2002-2003, p. 40-59), Fulgeriş - *Dealul Fulgeriş* (Alaiba, Istina 2006, p. 47-60), Dumeşti - *Între pâraie* (Alaiba 2006, p.181-208), mai puţin la Scânteia *Dealul Bodeştilor*, poate şi din faza următoare (Chirica, Mantu, Ţurcanu *et alii* 1999, p. 118, 121, nr. 246), iar din faza A-B, la Chiţoc - *La Rupturi*, Huşi - *Centrul Oraşului*, Crasna - *Dealul Albeşti* (Alaiba, Merlan 2001, fig. 2/4 şi 3/3), şi în alte staţiuni.

Al doilea val, a fost datat, de M. Gimbutas, spre sfârşitul fazei Cucuteni B, când se simt impulsurile culturii Majkop din Transcaucazia şi din Caucazul de Nord. Faza Srednyj Stog II, precede direct cultura Majkop, putând fi sincronă cu începutul acesteia (1989, p. 210-221; Dergačev 2000, p. 33 şi urm.). Al treilea val a fost pus în legătură cu purtătorii culturii Jamnaja (Gimbutas 1989, p. 222-227). Vechiul areal, ocupat de comunităţile Cucuteni Tripolie, s-a reorganizat prin formarea unor noi complexe culturale. În zona carpato-danubiană se dezvoltă cultura Ezero şi blocul cultural Baden – Vučedol (Roman 1992, p. 25 şi urm.).

Staţiunile de tip Horodiştea, Gordineşti sau Kasperovka, din arealul Prut - Nistru şi Nistru - Bug, au fost definite de arheologii din Republica Moldova şi Ucraina, în raport cu staţiunile de la vest de Prut, de tip Horodiştea, mai timpurii decât cele de aspect Erbiceni, în primul rând urmărind persistenţa mai puternică a specificului eneolitic, mai ales în tehnica de obţinere a ceramicii pictate. Fireşte, modelată în cantităţi tot mai mici faţă de categoriile ceramicii grosiere ce vor fi specifice bronzului timpuriu. Acest fapt a dus la considerarea grupului, cu deosebire în arealul estic, drept o fază finală a complexului Cucuteni - Tripolie = Tripolie C_2, iar în cel vestic, mai ales, o perioadă de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului.

Ateliere de olărit şi cuptoare de ars ceramica descoperite în arealul complexului cultural Cucuteni - Tripolie

Tipologia cuptoarelor de ars ceramica

Cuptoarele de ars ceramica au fost ordonate, de E. Comşa, în două tipuri, cu precizarea faptul că, ceramica folosită în gospodărie se ardea în cuptoare obişnuite sau în gropi. Ulterior, cunoscutul arheolog bucureştean a stabilit trei tipuri de cuptoare: I - simple, cu vatră, cameră de ardere a vaselor şi o singură deschidere la partea de sus a bolţii; II - cu vatra simplă, dar cu două deschideri, una în partea de sus a camerei de ardere a vaselor şi alta la baza ei, gura de foc pentru arderea combustibilului, uneori, la instalaţiile adâncite în pământ şi cu groapă - o încăpere de acces (1976b, p. 361-362; idem 1978, p. 18 şi urm.). În sinteza asupra neoliticului (1987, p. 98-99), în acest al doilea tip, el a inclus cuptoarele cu gură de foc de la Cârcea - *Viaduct* şi Leu *La Tei*, judeţul Dolj, din culturile Starčevo – Criş şi Dudeşti – Vinča, cuptorul de la Tărtăria, judeţul Alba, cultura Vinča – Turdaş, cuptoarele de la Ariuşd - *Dealul Tyiszek*, judeţul Covasna, cultura Cucuteni.

În tipul al III-lea a inclus instalaţiile cu două camere suprapuse: focăria (*furnium*), prevăzută cu perete despărţitor şi gură de alimentare (*praefurnium*), având deasupra un grătar sau o placă perforată şi camera de ardere a vaselor (*Ibidem*, p. 99). Tehnica folosită nu era influenţată de dimensiunile cuptoarelor, totuşi în cele mari, în genere, se ardeau mai multe recipiente, între care şi vasele mari (Comşa 1976b, p. 361-362). Aici a inclus cuptoarele din faza Cucuteni B de la Bodeşti - *Cetăţuia Frumuşica*, Glăvăneşti - *Movila I*, Valea Lupului - *Fabrica chimică* sau din faza Tripolie C_I de la Žvanetz - *Ščiob*.

Ample investigaţii legate mai ales de specificul cuptoarelor de ars ceramica, cu deosebire de tehnologia de ardere, *pirotehnologia*, a întreprins cercetătoarea americană L. Ellis, în studiul publicat în 1980 şi în sinteza din 1984. În funcţie de circulaţia aerului cald în cuptor, ea a stabilit două modalităţi tehnice de ardere a ceramicii. Prima, în care circuitul aerului era simplu, iar combustibilul nu se separa complet de şarjă, cu două variante date de numărul cuptoarelor, fie cu o cameră, o gură de foc şi alta de alimentare, fie cu două sau mai multe camere alăturate, una pentru foc cu o deschidere pentru alimentare şi una sau două pentru arderea vaselor. A doua modalitate tehnică de ardere priveşte cuptoarele cu două camere suprapuse şi constă în obţinerea unui tiraj de jos în sus, pentru realizarea unui transfer, pe verticală, a aerului cald din camera de foc, în camera de ardere a ceramicii, *up-draught*, un sistem mai simplu în comparaţie cu instalaţiile cu reverberaţie, *down-draught*[1]

Deosebit de L. Ellis, cercetătoarea de la Kiev, E. V. Tsvek, a împărţit cuptoarele cu două camere în două tipuri. În primul a inclus instalaţiile ce aveau camerele alăturate, una pentru foc şi alta pentru arderea vaselor, precum cuptorul din aşezarea Tripolie B_I-B_{II} de la Shkarovka; în al doilea tip a inclus cuptoarele cu două camere suprapuse, precum cele din atelierele de olărit din aşezarea Veselyj Kut, din aceeaşi etapă (1994, p. 75, pl. 18/1). Nu

[1] Ea a explicat şi specificul cuptoarelor cu reverberaţie, *down-draught*, în care aerul cald avea un anumit traseu, din camera de foc în sus până la bolta închisă a cuptorului, abia după care coboara şi producea arderea şarjei, pentru ca, în final, să fie evacuat la baza acestuia, printr-un horn sau o deschidere (cf. tipologiei prezentate în *Dictionary of archaeology*, W. Bray & D. Trump, p. 130).

avem informaţii mai clare privind existenţa, în arealul Cucuteni – Tripolie, a cuptoarelor simple, cu vatră şi cameră de ardere prevăzută doar cu o deschidere la partea de sus a bolţii, fapt pentru care nu le includem în clasificarea pe care o propunem în continuare. Între cuptoarele de la Košilovtze - *Oboz*, aflate însă într-o stare precară de conservare, se presupune că ar fi fost şi acest tip.

Pornind de la modalităţile de ardere a ceramicii în arealul complexului cultural Cucuteni Tripolie şi având în vedere noile descoperiri, am realizat şi noi o ordonare a cuptoarelor, în funcţie de cercetările întreprinse până acum. Clasificarea se bazează tot pe două tipuri de cuptoare, care, parţial se succed cronologic, fireşte cu diferitele forme de trecere de la un tip la altul (pl. 60).

La acestea adăugăm arderea în gropi puţin adânci, probabil acoperite cu plăci portabile, prevăzute la nivelul solului cu boltă şi arderea în gropi adânci. Deşi, această formă de interpretare obiectivă nu aduce toate argumentele necesare unei explicări mai nuanţate a meşteşugului (Bachelard 1989, p. 40), ea permite consemnarea, în întinsul spaţiu al acestui complex cultural, a unor instalaţii de olărit apropiate tipologic.

Tip I. Cuptoare cu o cameră prevăzută cu două deschideri, una la baza camerei de foc, pentru alimentare, şi alta la partea superioară a bolţii, prin care se asigura umplerea cu vase, reglarea tirajului şi a temperaturii în timpul arderii în atmosferă oxidantă, la care se adaugă sau nu groapa - încăperea de acces (Comşa 1976a, p. 21 şi urm.; idem 1987, p. 99). Primele cuptoare de acest tip sunt cele descoperite la Ariuşd - *Dealul Tyszk*, judeţul Covasna, de Fr. László. Între descoperiri el menţionează şi un vas în formă de cuptor (1914, p. 313, fig. 18). Ulterior, tot aici, alte cuptoare au fost semnalate de Z. Szekély şi B. Bartók (1979, p. 56). N. S. Bibikov a presupus că bolta acestora, după arderea vaselor, se spărgea (1953, p. 126-127).

La est de Carpaţi cuptoare de acest tip au fost descoperite la Drăguşeni - *În deal la lutărie*, judeţul Botoşani (Crîşmaru 1977, p. 16, fig. 3), Hangu *Chiriţeni* (Nicolăescu-Plopşor, Petrescu-Dîmboviţa 1959, p. 52), Igeşti - *Scândureni* (1980, p. 76-77, fig. 93/1-3, 5-6, 8), Fulgeriş *Dealul Fulgeriş* (2005, p. 55 şi urm.), probabil şi la Bereşti *Bâzanu* (Dragomir 1967, p. 42-43, 46) şi Dumeşti - *Între pâraie* (Alaiba 2005, p. 57 şi urm.).

O separare a combustibilului de şarjă s-a realizat la Galibovtzi *Pekliuk*, în aria bulgară a culturii Sălcuţa, unde, prin şănţuirea longitudinală săpată în partea de nord a vetrei, s-a detaşat spaţiul necesar arderii combustibilului şi s-a protejat ceramica din partea de sud a cuptorului (Petkov 1964, p. 48 şi urm.).

I - II. Variantele de tranziţie spre tipul II au fost apropiate de L. Ellis, cum am precizat anterior, de primul tip, prin caracteristicile lor tehnologice, două sau trei camere de ardere, cu pereţi comuni şi aceeaşi gură de alimentare. Invers, E. V. Tsvek le-a apropiat de al doilea tip, prin formele ce premerg cuptoarele cu două camere (1994, p. 75, pl. 18/1).

a. În arealul cucutenian, între variantele de tranziţie spre tipul II, se poate include, în primul rând, grupul de trei cuptoare, din care unul central şi două laterale, descoperit la Ariuşd, pe *Dealul Tiyszk*, ce se datează Cucuteni A_{2-3} (Szekély, Bartók, 1979, p. 56). În timpul funcţionării nu se realiza o temperatură uniformă a aerului cald ce trecea din camera de foc în camera de ardere a vaselor.

Pentru arealul tripolian menţionăm cuptorul descoperit la Shkarovka, datat Tripolie B_I-B_{II}, format din două camere mari amplasate una în prelungirea celeilalte (7,5 m^2), despărţite de un perete, din care s-a conservat doar baza (h >15 cm). În una din camere se ardea combustibilul, iar în alta ceramica. Autoarea cercetărilor de la Shkarovka, E. V Tsvek, a

stabilit apropieri cu forme de ardere similare din Asia Mijlocie, de la Ak - Depe, Gheoksjur (Sarianidi 1963, p. 81-83; Idem 1976, p. 82 şi urm.; Leroi-Gourhan 1988, vol. I, p. 22; vol. II, p. 420-421).

b. Inovaţia tehnică aplicată la Luka Vrublevetzkaja (pl. 48/1), în faza Tripolie A / Precucuteni III, unde camera pentru foc era construită tot lateral şi grătarul era fixat pe un pilon, a anticipat al doilea tip (Bibikov 1953, p. 128). L. Ellis a considerat că acest cuptor ar putea fi legătura intermediară dintre cele două tipuri (1984, p. 133). Separarea camerei de foc, de aceea de ardere a vaselor va fi o caracteristică a instalaţiilor cu două camere suprapuse. La Truşeşti - *Ţuguieta*, părţi dintr-un pilon care susţinea, în zona centrală a cuptorului cu boltă, plăcile cu perforaţii oblice, au apărut în anexa 54, a locuinţei LXXXVI (1999, p.169, fig.119).

c. ***Cuptoare construite pe sol***, s-au descoperit la Hăbăşeşti - *Holm*, în locuinţele 9, 36 şi 44, anexa 3 (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 60, pl. XVII/4; XIX). Aveau, probabil, vatra amenajată direct pe pământ şi deasupra un grătar prevăzut cu boltă. Lemnele se ardeau pe vatră, iar pe grătar se aranjau în piramidă vasele. Bolta realizată din mici crenguţe lutuite, se spărgea pentru scoaterea şarjei, probabil cuptorul întreg se dezafecta şi terenul se nivela.

d. ***Cuptoare construite deasupra unei gropi, groapa de foc***, deasupra cu plăci fixe sau portabile, prevăzute la nivelul solului cu boltă, au fost atestate la Hăbăşeşti, groapa 24 din apropierea locuinţei 10, gropile 26 - 27 de lângă locuinţa 11 (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 63-64, 67-68, 194); groapa 75 de lângă locuinţa 38 (*Ibidem*, p. 154-155, pl. XLVIII/2). Din ultimele două variante menţionăm şi cele 24 de cuptoare de ars ceramica, cu boltă, eventual şi cu groapă cu rol de focărie, descoperite la Truşeşti *Ţuguieta* (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 313; Ellis 1984, p. 156).

Dimensiunile ultimelor două variante, de exemplu de 1 m x 0,68 m (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 60), se apropie de ale cuptoarelor de ars ceramica cu o cameră.

Tip II. Instalaţii cu două camere suprapuse, formate din camera de foc, despărţită de un perete median, prevăzută cu o deschidere pentru alimentarea combustibilului (*furnium* şi *praefurnium*) şi camera de ardere a vaselor prevăzută cu placă / grătar cu perforări şi bolta, plus camera - încăperea de acces la cuptor. Punerea lor în funcţiune se făcea de către meşteri specializaţi. Ele se vor generaliza mai ales în a treia fază a civilizaţiei Cucuteni Tripolie, când s-au răspândit mult produsele olăritului.

Realizarea focului sub vatra pe care se aşezau vasele a fost specifică cuptoarelor cu două camere, una la bază, pentru arderea combustibilului, camera de foc, focăria, cu perete despărţitor şi gură de alimentare şi alta deasupra, de ardere a vaselor. Ceramica se stivuia printre perforările - răsuflătorile grătarului, pentru a lăsa aerul încălzit din focărie, să circule din toate părţile între obiectele de lut. Tirajul se realiza prin deschiderea din partea superioară a bolţii (Florescu 1965, p. 137-140).

Mărimea platformei şi distanţele dintre perforaţii erau determinate de dimensiunile recipientelor. În camera de ardere vasele erau aşezate în piramidă, iar deschiderea bolţii în timpul arderii se acoperea treptat cu fragmente ceramice, pentru a înlesni controlul din afară al temperaturii şi uniformitatea coacerii. Cu ajutorul acestui tip de cuptoare s-a obţinut o temperatură ridicată şi o bună ardere oxidantă (Comşa 1976a, p. 21, 30).

Repertoriul staţiunilor din arealul complexului cultural Cucuteni - Tripolie în care s-au descoperit cuptoare de ars ceramica

Într-un scurt repertoriu am ordonat cuptoarele de ars ceramica, în funcţie de succesiunea cronologică a aşezărilor în care au fost descoperite şi de sistemul de ardere, dat în principal de numărul camerelor. Din Precucuteni III/ Tripolie A, descoperirile arheologice au semnalat doar instalaţia cu o cameră pentru ars ceramica şi alta laterală pentru foc, de la Luka Vrublevetzkaja (1).

Cuptoarele cu o cameră au fost frecvent folosite în întreg arealul complexului, cu deosebire în faza Cucuteni A sau Tripolie B_{I}, cum indică descoperirile de la: Ariuşd - *Dealul Tyszk* (2), Bereşti *Bâzanu* (3), Hangu *Chiriţeni* (4), Igeşti *Scândureni* (5), Fulgeriş *Dealul Fulgeriş* (6) Dumeşti - *Între pâraie* (7) şi Drăguşeni - *În deal la lutărie* (8).

Pentru faza Cucuteni A-B / Tripolie B_{I-II} se cunosc cuptoarele de la: Tarniţa - *Cocolia* (9), Drăguşeni - *Dealul Poiana* (10), Shkarovka, B_{I}-B_{II} (11); menţionăm şi Myropolye (12) sau Ulanovka (13), din etapa Tripolie B_{II}.

Din perioada Tripolie B_{I}-B_{II} / Cucuteni A-B_{2}, încep să fie cunoscute cuptoarele cu două camere suprapuse, cum indică descoperirile de la Veselyj Kut (24).

Tot o cameră au şi cuptoarele de tip tandyr (8-10), ce au fost descoperite la Poduri - *Dealul Ghindaru*, Harbuzyn şi Trostjančyk (sfârşitul etapei Tripolie B_{II}) (14-16). Din etapele Cucuteni B_{I-II} / Tripolie B_{II}-C_{I} şi C_{I} se cunosc cuptoarele cu o singură cameră de la Košilovtze *Oboz* (17), din Tripolie B_{II}-C_{I} cuptoarele de la Suhostav (18), Vărvăreuca VIII (19) şi Petreni (20), iar din Tripolie C_{I} de la Vorošilovka - *Gorodišce* 2 (21). Sunt şi instalaţii despre care avem date prea puţine pentru o tipologizare a lor: Klišcev (22), Tripolie B_{II}; Šipenytz (23), Tripolie B_{I}-C_{I}; Grebeni (24), Tripolie C_{I}.

Cele mai vechi cuptoare cu două camere suprapuse, cum am precizat deja, sunt cele datate Tripolie B_{I}-B_{II} / Cucuteni A-B, de la Veselyj Kut (25), din ambele ateliere de aici. Acest tip va fi mai frecvent în faza B, cum indică descoperirile de la Bodeşti *Cetăţuia Frumuşica* (26), Glăvăneşti - *Movila I* (27); Valea Lupului - *La Movilă* (28), Žvanetz - *Ščiob* (29), Tripolie C_{I}. Forma aceasta de cuptoare s-a folosit frecvent şi la începutul perioadei de tranziţie de la eneolitic la bronz. În acest sens menţionăm cuptoarele datate Horodiştea - Gordineşti / Tripolie C_{I-II} şi C_{II} de la Erbiceni (30), Costeşti IX (31), Hăncăuţi I (32), Tzviklovtzi (33) şi Trinca - *Izvorul lui Luca* (34).

Atelierele de olărit şi cuptoarele de ars ceramica, descoperite arheologic în arealul complexului cultural Cucuteni – Tripolie, au adus importante dovezi ale practicării meşteşugului olăritului, deşi, starea de conservare a acestor situri nu a permis întotdeauna o descriere amănunţită a lor, o delimitare clară a spaţiului necesar desfăşurării fiecărei etape de lucru, o cunoaştere a inventarului, în special a ceramicii.

Atelierele de olărit, cuptoarele de ars ceramica, inventarul acestora, vor fi prezentate în succesiunea cronologică a staţiunilor în care s-au descoperit şi în funcţie de modificările tehnice surprinse de la un atelier la altul, din Precucuteni III / Tripolie timpuriu, până în perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului.

Faza Precucuteni III / Tripolie A

Cum s-a precizat deja, cuptorul de la Luka Vrublevetzkaja, ce avea camerele pentru foc separate şi grătarul fixat pe un pilon, reprezintă o formă de tranziţie spre al doilea tip de cuptoare (Bibikov 1953, p. 128), intermediară între cuptoarele cu o cameră şi cele cu două camere suprapuse (Ellis 1984, p. 133).

1. **Luka Vrublevetzkaja**, raionul Kamensk - Podolsk, regiunea Hmelnitsk, Ucraina (pl. 48/1), staţiune amplasată pe prima terasă, înaltă de 2 2,5 m, din dreapta Nistrului, unde, N. S. Bibikov a identificat două niveluri de locuire din faza Tripolie A / Precucuteni III (1953, p. 128). Aici s-au semnalat, prima dată, vasele binoclu executate din mai multe părţi (*Ibidem*, p. 147, fig. 59a). Între complexele descoperite era şi un cuptor de formă ovală, de mari dimensiuni (2,4 m x 1,6 m), ce avea separată camera de ardere a combustibilului, prevăzută central cu un pilon curbat, de aceea de ardere a vaselor. Pe pilon se sprijinea grătarul de lut, prevăzut cu perforaţii „suflători, *liuhte* în terminologia olarilor contemporani" (h = 6 - 7 cm; ø = 3 - 4 cm). Arderea puternică a pereţilor cuptorului, în unele locuri, până la 16 - 17 cm, reprezintă o dovadă a îndelungatei folosiri. După N. S. Bibikov, camera superioară în formă de boltă cu horn, construită pe un suport de nuiele, se înlătura sau se spărgea după arderea vaselor. Autorul săpăturilor, în monografia sa, a dedicat un capitol modalităţilor de producere a ceramicii şi sistemului ei de ardere (1953, p. 126-129).

Faza Cucuteni A_{1-4} / Tripolie B_1

2. **Ariuşd** - *Dealul Tyszk* / Chisc, judeţul Covasna, staţiune eponimă pentru aspectul cultural Ariuşd, din partea vestică a complexului, situată pe un platou apărat natural, cu o suprafaţă d1e 5400 m^2. În eneolitic mai intens locuită era partea de nord, unde, spre marginile sitului au fost amplasate cuptoarele, dar şi o construcţie de cult. Primele au fost investigate de Fr. László, care a dezvelit 52 de vetre şi 15 cuptoare pentru ars ceramica şi pentru copt pâine precum şi alte construcţii de argilă (A. László 1987, p. 54). El a descris detaliat un cuptor conservat parţial, cu vatră şi boltă (ø = 2 m; h = 0,40 m), datat la sfârşitul etapei Cucuteni A_2 (pl. 48/2). Din cauza deteriorării parţiale a acestuia nu s-a putut preciza existenţa gurii de alimentare. În interior s-au păstrat 15 vase, care reprezentau probabil o parte din şarjă. Cel mai înalt avea 63 cm înălţime (László 1914, p. 313, fig. 18), ce trebuie să fi fost puţin mai mică decât a cuptorului. Tot atunci s-a descoperit şi un recipient de lut ars, care după Fr. László, imita forma unui cuptor de olărit (*Ibidem*, fig. 20; Comşa 1976a, p. 24).
Noi cercetări s-au întreprins începând cu anul 1969 (Zaharia 1973, p. 26 şi urm.; Zaharia, Galbenu 1981, p. 3-6), dar sectorul cuptoarelor a fost investigat din nou în campaniile din anii 1977-1978 (Zaharia, Székély 1988, p. 101-114). Atunci, prin trasarea unei secţiuni de-a lungul platoului, s-a reuşit racordarea cu săpăturile lui Fr. László.
Stratigrafic s-au surprins patru niveluri de locuire. Primul, mai timpuriu, este cel în care apar cuptoarele (Székely, Bartók 1979, p. 56; László 1989, p. 54). Şanţul, trasat perpendicular pe cel deja săpat, a împărţit terenul în patru părţi, numerotate C_1-C_4. Cercetarea părţii de nord - est a dus la dezvelirea a opt cuptoare, cu vetre circulare (ø = 0,80 1 m), deranjate din vechime. În inventarul acestora s-au găsit diferite fragmente ceramice pictate, nepictate, arse la temperaturi mai mici sau arse secundar, la temperaturi mari, din care cauză au suferit deformări sau chiar s-au transformat într-un material sticlos (László 1989, p. 56).
Spre nord - vest s-au cercetat şi alte instalaţii. Printre ele, mai important este *grupul format din trei cuptoare*, două laterale şi unul central cu vatra circulară (ø = 1,10 m). La dezvelire, prin secţionare est-vest, în construcţia vetrei au fost surprinse mai multe straturi, două de lutuială de 5 şi 3 cm, cu 2 cm de nisip şi lut între ele, iar deasupra pământ, peste care s-a amenajat vatra, cu o triplă refacere. Pereţii bolţii s-au păstrat pe o înălţime de 30 cm. Pe vatră nu era ceramică. Un singur vas se afla lângă peretele vestic. Gura de foc deschisă spre nord, avea la bază o platformă dreptunghiulară

prevăzută cu o ramă de lut. Vetrele cuptoarelor laterale erau alungite, iar la cel estic pereţii s-au modelat pe un schelet de nuiele lipite cu lut (ø = 1,0 m x 0,5 m). Cel vestic, cu gura tot spre nord, avea pe marginea sudică un tub de reglare a temperaturii, înclinat spre est, cu secţiunea transversală dreptunghiulară (l = 7 cm), astupat la capătul exterior cu lut. Două vase nepictate, o cupă şi unul paralelipipedic, se aflau lângă peretele estic. În jurul acestui ansamblu erau şi alte cuptoare cu vetre circulare (ø = 1 m), cu pereţii fin lutuiţi, cu guri de alimentare şi de foc (Székely, Bartók 1979, p. 56 şi urm; Comşa 1988, p. 115; László 1989, 54 şi urm.).

3. **Bereşti** *Bâzanu*, staţiune situată în apropiere de Făurei, judeţul Galaţi (pl. 48/3), unde s-au întreprins săpături în anul 1960, de I. T. Dragomir. Prin trasarea unui şanţ în marginea botului de deal, încadrat de pâraiele Mera şi Bâzanul, care a secţionat staţiunea în direcţia nord-sud, la piciorul terasei a apărut un cuptor cu bolta realizată prin cruţare şi cu vatra la nivelul deschiderii a patru gropi pentru scos lutul, ulterior folosite pentru depuneri menajere (1967, p. 42-43, 46). Deşi autorul nu se pronunţă, atât forma, nivelul vetrei, cât şi gropile menţionate, pledează pentru includerea cuptorului în etapa A_3 a culturii Cucuteni.

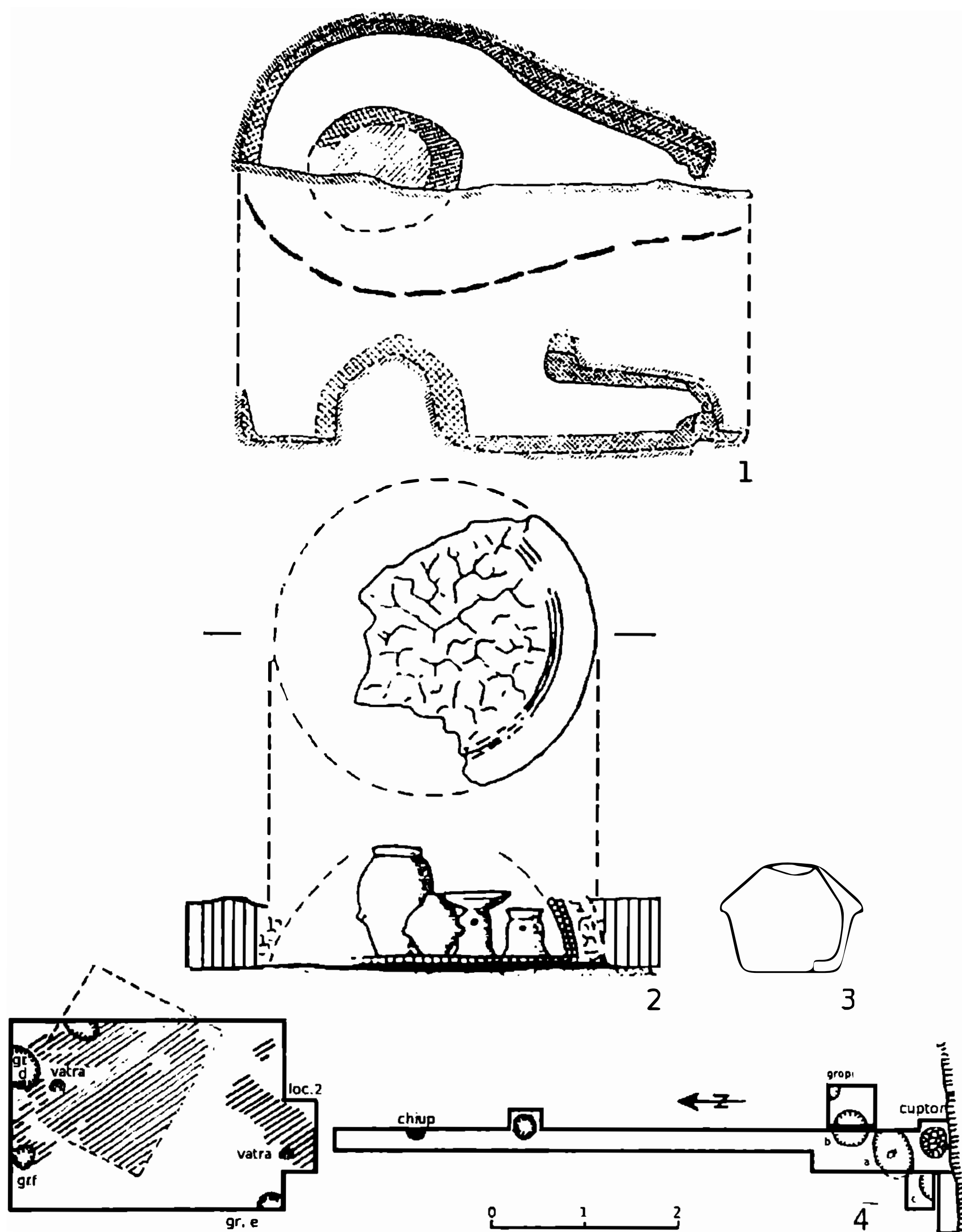
4. **Hangu** - *Chiriţeni*, judeţul Neamţ, aşezare aflată într-o zonă montană, amplasată pe terasa Chiriţeni a pârâului Hangu, lângă confluenţa acestuia cu Bistriţa, datată în faza Cucuteni A. Aici au fost dezvelite, între anii 1955 şi 1956, de pe o suprafaţă de 2000 m^2, 15 locuinţe, gropi şi două cuptoare de ars ceramica, prăbuşite din vechime (Nicolăescu-Plopşor, Petrescu-Dîmboviţa 1959, p. 52 şi urm.).

5. **Igeşti** - *Scândureni*, judeţul Vaslui, aşezare situată la circa 500 m nord de satul Igeşti, în stânga pârâului Lişcov. În urma cercetărilor de teren realizate de Gh. Coman s-a descoperit un cuptor (h = 2,70 m), considerat a fi fost un cuptor în care s-a ars atât ceramica nepictată, cât şi aceea pictată Instalaţia a apărut în ruptura unei ravene, ce a deranjat o parte din aşezarea datată Cucuteni A_3.
De aici provine şi o pintaderă (*Ibidem*, fig. 106/2).

6. **Fulgeriş** - *Dealul Fulgeriş = La trei cireşi*, judeţul Bacău, sit aflat la limita de vest, dinspre Siret, a Podişului Bârladului. Săpăturile recente au dus la investigarea unui cuptor, informaţie L. Istina (2005, p. 55 şi urm.).

7. **Dumeşti** *Între pâraie*, judeţul Vaslui, săpături R. Alaiba. În staţiunea situată în Depresiunea Bârladului Superior s-au realizat cercetări sistematice între anii 1982 - 1991. Face parte din tipul de aşezări amplasate pe vale, apărare natural de înălţimile ce o înconjoară şi de cele două pârâiaşe. Dinspre nord-est şi sud-vest o străjuiau colinele Dumeştilor. Necesitatea ridicării unei fortificaţii exista numai pe latura de nord-vest, unde, în prezent se află o uşoară denivelare a terenului. Aici s-au descoperit şapte cuptoare simple, datate în etapele Cucuteni A_{3-4}, complexele 7, cu patru cuptoare şi 13, cu trei, prezentate deja.
Cele 12 locuinţe săpate integral sau doar parţial au fost amplasate pe micile terasări realizate pe pantele line ale interfluviului, cu orientarea faţadelor aproximativ spre sud, în josul pantei.

8. **Drăguşeni** - ***În deal la lutărie***, judeţul Neamţ, staţiune aflată în nordul Câmpiei Moldovei, subunitatea Câmpiei Jijiei Superioare şi a Başeului, în dreapta pârâului Podriga. În acest punct s-a descoperit un cuptor de mici dimensiuni (Comşa 1976a, p. 27).

Pl. 48. Cuptoare de ars ceramica de la Luka Vrublevetzkaja 1 (*apud* Bibikov 1953); Ariuşd - *Dealul Tiyszk* 2; vas în formă de cuptor 3 (*apud* László 1914, pl. 18); Bereşti - *Bâzanu* 4 (*apud* Dragomir 1967). Tripolie A_I; Cucuteni - Ariuşd A_{2-3}.

Pl. 48. Des fours pour cuir la céramique de Luka Vrublevetzkaja 1 (*apud* Bibikov 1953); Ariuşd - *Dealul Tiyszk* 2 (*apud* László 1914, pl. 18); le récipient en forme de four 3 (*apud* László 1914, pl. 18);Bereşti - *Bâzanu* 4 (*apud* Dragomir 1967). Tripolie A_I; Cucuteni Ariuşd A_{2-3}.

Faza Cucuteni A-B_{1-2} / Tripolie B_{I-II} şi B_{II}

Din această fază datează mai puţine descoperiri. Între cuptoarele de ars ceramica, din primul tip, menţionăm:

9. **Tarniţa** - *Cocolia*, judeţul Bacău, săpături S. Antonescu. Cercetările arheologice efectuate aici au dus şi la descoperirea unui cuptor, distrus din vechime (1976a, p. 37).

10. **Drăguşeni** - *Dealul Poiana*, judeţul Neamţ, săpături S. Marinescu Bîlcu, punct situat în apropierea aşezării eneolitice de la Drăguşeni - *Ostrov*, unde s-a descoperit un cuptor simplu (1968, p. 411, nota 27).

11. **Shkarovka** - staţiune aflată în valea râului Rosi, Ucraina, cercetată sistematic de E. V. Tsvek, începând cu anul 1971. Aici s-au săpat două cuptoare, unul cu o cameră şi altul cu două camere dispuse pe orizontală, datate în etapa Tripolie B_I-B_{II}.

a. Primul cuptor se afla situat în suprafaţa 6. Era format dintr-o cameră amenajată pe un suport oval de lut (2,5 m^2), cu vatra arsă circa 7 cm şi cu bolta păstrată pe o înălţime de 20 cm, la bază cu o lăţime de 40 cm (pl. 49/1). Fragmentele zgurificate ale acesteia erau prăbuşite peste vatră. Gura de alimentare a cuptorului se afla la sud şi se prelungea cu o platformă (L = 1,60 x 1,20 m; h = 8 - 10 cm). Un canal de suflat (ø > 15 cm), prin care se regla arderea, făcea legătura între cuptor şi o groapă lutuită, săpată în spatele lui. Lângă cuptor era multă zgură. Cercetătoarea complexului nu exclude posibilitatea folosirii depunerilor de mâl argilos pentru modelat, şi presupune că, producerea ceramicii era o ocupaţie de bază a comunităţii (Tsvek 1994, p. 28, 71, pl. 5/2; 17/2).

b. Tot la Shkarovka s-a cercetat un alt cuptor, în suprafaţa 3, datat la fel Tripolie B_I-B_{II}, dar format din două camere mari alăturate, despărţite orizontal (7,5 m^2), sistem ce a prefigurat instalaţiile cu camere suprapuse. Din cuptor s-au păstrat, baza peretelui despărţitor (h >15 cm), rămăşiţe ale hornului de lut ars, căzut din vechime (ø = 28 cm) şi, în apropierea acestuia ceramică zgurificată[1] Camera ce avea vatra înroşită în interior până la 3 - 3,5 cm, servea pentru arderea combustibilului, iar aceea cu vatra arsă până la 7 cm, pentru arderea ceramicii.
Aerul cald ce trecea din camera de foc în camera de ardere a vaselor nu avea o temperatură uniformă (Tsvek 1994, p. 73-74).

12. **Myropolye**, Ucraina, etapa B_{II}, săpături E. V. Tsvek. Părţi dintr-un cuptor de ars ceramica s-au păstrat în atelierul de olărit, în care se aflau şi diferite unelte, cum ar fi şlefuitoarele. Cuptorul avea vatra arsă 10 - 12 cm, bolta în formă de cupolă puternic zgurificată, gură de alimentare şi încăpere de acces (1994, p. 74).

13. **Ulanovka**, Ucraina, etapa Tripolie B_{II}, săpături B. S. Jurakovskii. În interiorul unei locuinţe se afla un cuptor cu o cameră, în care s-a păstrat şarja rebutată. Prezenţa câtorva unelte folosite de olari pentru modelarea şi decorarea ceramicii, precum şi păstrarea în interior a rezervelor de argilă confirmă existenţa aici a unui atelier de olărit (Tsvek 1994, p. 88 şi urm.).

Cuptoare de tip tandyr

14-16. **Cuptoare de tip tandyr**, cu o singură cameră, s-au descoperit la Poduri *Dealul Ghindaru* (Monah *et alii* 2003, p. 95), şi în Ucraina, la Harbuzyn şi Trostjančyk (fig. 40/2; 41/1), ultimul investigat de E. V Tsvek, în 1972 şi 1989. Primul, bine conservat, a fost cercetat de un colectiv

[1] Determinările au fost făcute în Laboratorul de tehnologie chimică, din Institutul Ukr'projekt'restavratzja (Tsvek 1994, p. 75).

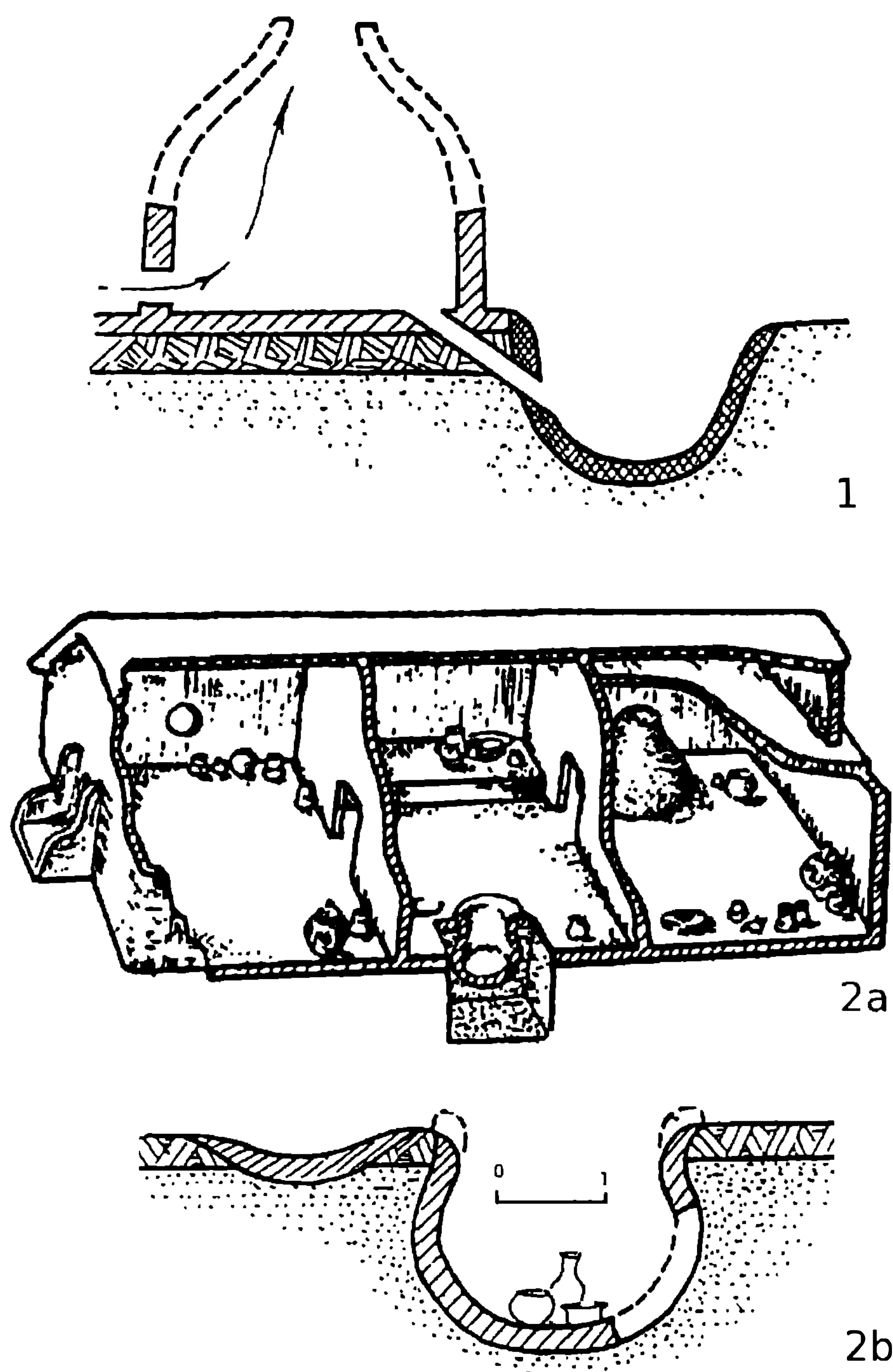
condus de D. Monah. Prezenţa cuptoarelor de acest tip, în arealul Tripolie Cucuteni, s-a considerat a fi fost datorată unor influenţe culturale (1994, p. 75, pl. 17/3).
Tandyr-ul de la Trostjančyk (pl. 49/2-3), datat la sfârşitul etapei Tripolie B_{II}, s-a construit în camera centrală a unui atelier, şi a fost amplasat sub nivelul podelei, în apropierea unui altar şi de câteva vase rituale, printre care unul zoomorf. Camera cuptorului avea în secţiune transversală o formă ovală, uşor îngustată în partea de est, probabil de la ardere (1,65 m x 1,54 m; h = 1,5 m), cu marginea gurii supraînălţată, acum distrusă şi căzută în umplutura cuptorului. Sistemul de construcţie fără răsuflători permitea formarea şi păstrarea unei temperaturi înalte, în jur de 1000° C. Jumătatea de vest a tandyr-ului a fost lipită cu un strat de lut netezit, ars. Dedesubtul acestuia era ceramică rebutată, arsă secundar, şi multă cenuşă, iar alături se afla o ridicătură de lut în care se găseau adâncituri ovale (- 0,2 m), umplute cu zgură şi rebuturi. Este posibil ca tandyrii fără inventar, descoperiţi de V. Ilčeva, la Hotniţa - *Vodopada*, să aparţină unui astfel de complex (1989, p. 20-27). Cuptoare de acest tip s-au folosit şi în secolele IX-X, în Asia Centrală, Caucaz, în preajma Donului (Krasilnikov 1986, p. 48-60, fig. 1-4), iar în secolele XII-XIII, în Gruzia, în Moldova medievală, la Costeşti (tandyr-ul nr. 9), sau în Armenia, în perioada de până la revoluţie (Polevoi 1969, p. 96).

Faza Cucuteni B_{I-II} / Tripolie B_{II}-C_I şi C_I

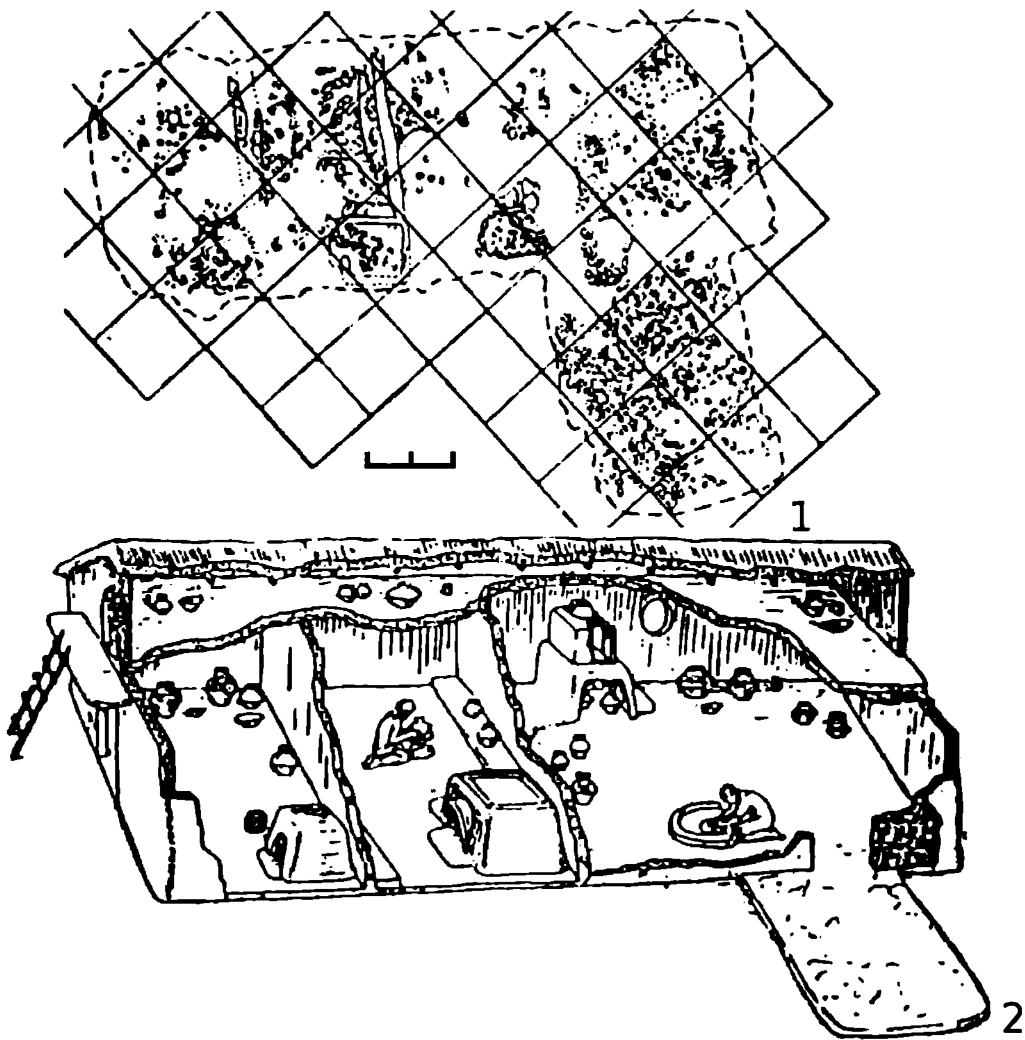
17. **Košilovtze** - *Oboz*, regiunea Zaleszcyk, Galiţia, Tripolie B_{II}-C_I (după A. Niţu, Cucuteni B_{2b} prin prezenţa ceramicii pictate în stilurile ε şi ζ (1984, p. 171, fig. 9). Săpăturile au fost întreprinse de K. Hadaczek, încă dinaintea primului război mondial. Aici a apărut un complex format din 18 cuptoare simple, cu diametrele vetrelor sub un metru (h = 0,9 m), realizate din lut amestecat cu fragmente ceramice sau pietre. Nu s-a specificat prezenţa gurilor de foc. În preajmă erau gropi cu multă ceramică pictată şi incizată, statuete antropomorfe şi zoomorfe, greutăţi, unelte şi arme de silex, precum şi puţine obiecte de cupru şi argint (1914; 1915; Ebert 1926, p. 56, pl. 25a). Atelierele şi cuptoarele lor se delimitau de aşezările propriu-zise.

18. **Suhostav**, datată Tripolie B_{II}-C_I, cercetări realizate de V. L. Kravetz. Aici s-au descoperit patru cuptoare de ars ceramica. Într-un cuptor, amplasat într-o construcţie cu două camere, în lungul încăperii secundare, s-a păstrat şarja (1955, p. 41).

19. **Vărvăreuca** VIII, Republica Moldova, Cucuteni B, săpăturile au fost realizate de V. I. Markevič. Cuptorul păstrat parţial se afla în una din cele două camere ale unui atelier de olărit (pl. 50/1-1a). S-a amenajat pe un strat de cioburi făţuite cu argilă amestecată cu nisip, ce s-a întins pe o porţiune din podeaua locuinţei.
Avea o singură cameră, dreptunghiulară în plan şi trapezoidală în secţiune transversală. Camera de ardere a vaselor era lipită cu un amestec de argilă şi cioburi mărunte (L = 2,8 x 2 m; h ~ 1 m; L = 1,80 m; l = 1,55 m; h = 3 - 4 cm), arse spre bază 10 - 12 cm, în rest doar 6 - 8 cm. Bolta, arsă roşu-cărămiziu, forma cu pereţii cuptorului un unghi de 105° În exteriorul ei, pe toate laturile, erau canale-jgheaburi perechi, unite în colţuri, în dreptul unor gropiţe emisferice. Bolta s-a prelungit în faţa cuptorului, pentru a se obţine un mic acoperiş ce avea colţurile rotunjite (35 x 15 x 9 cm).
Gura de foc deschisă în arc de cerc (L = 65 x 70 cm), a fost protejată de o margine de argilă degresată cu nisip şi pleavă (h = 2/3 12 cm). O altă platformă se afla şi pe latura stângă a cuptorului. Nu s-a păstrat sistemul de evacuare a fumului. Lemnele se clădeau înainte de aranjarea ceramicii, iar unele şi după ordonarea lor. Cu un capac se închidea gura cuptorului, după obţinerea temperaturii de 1100-1200°, care apoi se lutuia (Markevič 1981, p. 22-23, 131, pl. 18-19, 20/2). În locuinţă, ca şi în întreaga încăpere, se afla ceramică multă. Tot aici s-a găsit şi o gresie alveolată, prevăzută cu o semiperforare, ce a fost legată de existenţa unei mese a olarului.
După autorul săpăturilor, semiperforarea gresiei permitea fixarea unui ax pentru realizarea mişcării de rotaţie (*Ibidem*, p. 130, pl. 95/1). Încăpătoarea locuinţă de la Vărvăreuca VIII, a fost considerată templu, de M. Gimbutas, în cadrul căruia se practica şi olăritul (1991, p. 122).

Pl. 49. Shkarovka, planul cuptorului de olărit 1; Trostjančyk, reconstituirea atelierului de olărit 2a; planul tandyr-ului 2b (*apud* Tzvek 2004, pl. 6/1; 5/2-3; 8). Tripolie B_{I-II} 1; B_{II} 2.
Pl. 49. Shkarovka, plan de four de poterie 1; Trostjančyk, reconstitution d'attelier de poterie 2a; plan du tandyr 2b (*apud* Tzvek 2004, pl. 6/1; 5/2-3; 8). Tripolie B_{I-II} 1; B_{II} 2.

Pl. 50. Atelierul de olărit de la Vărvăreuca VIII, plan 1; reconstituire 2 (*apud* Markevič 1981, pl. 18-19). Cucuteni B_1.
Pl. 50. Attelier de poterie de Vărvăreuca VIII, plan 1; reconstitution 2 (*apud* Markevič 1981, pl. 18-19). Cucuteni B_1.

20. **Petreni**, Republica Moldova
La Petreni atelierele prevăzute cu instalaţii de ars ceramica se află la periferia aşezării din faza Cucuteni B (Stern 1906, p. 20-21; Cekalenko 1926, p 116). Atelierele cu etaj de la Petreni şi Vărvăreuca VIII, prevăzute la parter cu instalaţii de ars ceramica, se consideră că aveau un caracter de cult (Ellis 1984, p. 162, 185, 189). În locuinţele mari de la Petreni, după E. von Stern, dar şi în locuinţa de la Vărvăreuca VIII, după M. Gimbutas, se modelau mai ales vasele de cult şi alte piese necesare desfăşurării unor ritualuri (1991, p. 107).

21. **Vorošilovka** - *Gorodišce* 2, staţiune din etapa Tripolie C_I. Cuptorul de ars ceramica investigat aici, de tip Ariuşd, era situat la 13 m est de sit. G. A. Pashkevitch l-a considerat cuptor de cult (1997, p. 263 şi urm.). În el se aflau circa 10 vase cu defecte de ardere, 30 fragmente ceramice, o statuetă zoomorfă (?), trei lame de silex, păstrate parţial şi o parte dintr-o piatră de râşnit.

Cuptoare neclare

22. **Kliščev**, Ucraina
Săpături I. I. Zaetz, datare Tripolie B_{II}. La Kliščev cuptoarele nu au fost săpate (1974, p. 180-189; Idem, S. M. Ryžov 1992).
23. **Şipeniţ**, Ucraina
Săpături O. Kandiba, datare Tripolie B_{II}-C_I / Cucuteni B. Staţiunea se află în apropierea malului stâng al Prutului, spre izvoarele acestuia şi la 15 km nord-vest de Cernăuţi. Între complexele arheologice s-au menţionat şi urmele unui cuptor de olărit (1937, p. 19; idem, 2004, p. 7 şi urm.).
24. **Grebeni**, Ucraina
Săpături S. N. Bibikov şi M. M. Šmaglij, datare Tripolie C_I, etapă de început. La periferia aşezării Grebeni, într-o construcţie masivă, se afla un atelier prevăzut cu instalaţii de ardere, specializat în producerea ceramicii ornate cu incizii (1964, p. 132).

Cuptoare de ars ceramica prevăzute cu două camere suprapuse Cucuteni B_{1-2} şi Horodiştea Gordineşti / Tripolie C_{I-II} şi C_{II}

25. **Veselyj Kut**, Ucraina.
Staţiune cercetată de E. V. Tsvek, datare Tripolie B_I-B_{II}. Cartierul olarilor de la Veselyj Kut a fost amplasat la periferia aşezării, într-o vale la baza căreia, în preistorie, curgea un pârâu. În cursul săpăturilor realizate aici s-au investigat două mari ateliere prevăzute cu instalaţii complexe pentru ars ceramica.

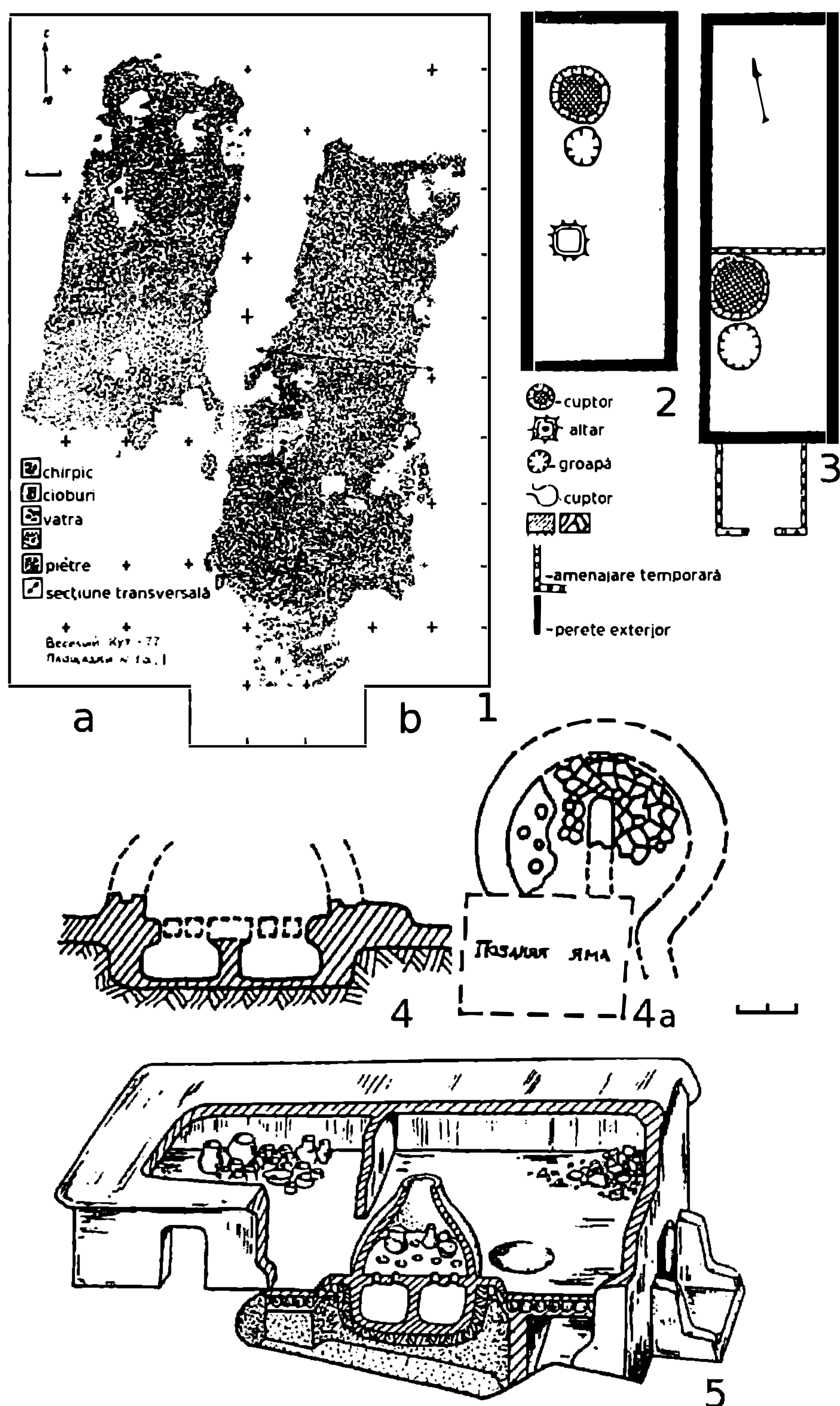
a. *Primul atelier* s-a amenajat într-o construcţie dreptunghiulară în plan, cu suprafaţa totală de aproximativ 80 m^2, cu două încăperi şi o tindă, una folosită pentru activităţile olarului şi pentru uscarea vaselor şi alta pentru arderea ceramicii, în care era şi cuptorul (fig. 59/1b, 3-4). O parte din activităţi se desfăşurau şi în exteriorul acestuia. Atelierul s-a ridicat pe o podea, platformă de lemn, lutuită deasupra pentru a feri încăperile de umezeală.

Prima încăpere, de formă patrulateră cu o suprafaţă de 34 m^2, se afla în partea de nord şi a fost supraînălţată 0,15 - 0,35 m, folosind cioburi şi piatră. De încăperea unde se afla cuptorul s-a separat printr-un perete subţire (Tsvek 2004, p. 41). Ea servea pentru uscat ceramica şi ca loc special de lucru pentru olar.

La sud de cuptor era andosată a doua cameră, o încăpere dreptunghiulară cu tindă, care servea ca loc de lucru pentru olar. Aici s-au găsit un frecător pentru vopsele, lustruitoare, nicovale de granit, un bătător cu două mânere şi aglomeraţii de cioburi sparte, care se foloseau la prepararea şamotei şi la arderea vaselor. Tot aici s-a păstrat şi o rezervă de ocru pentru pictat, depusă într-un vas. În podeaua supraînălţată de lângă cuptor era o adâncitură ovală pentru strângerea reziduurilor (130 x110 cm, h = - 15 cm), plină cu fragmente ceramice zgurificate, cenuşă, cărbune (Eadem 1994, p. 81, fig. 19).

Cuptorul, din tipul cu două camere suprapuse, s-a amplasat în dreptul peretelui de vest şi era mânuit din încăperea de acces săpată în pământ (h > 1,5 m), cu intrarea spre sud. În aceasta s-au păstrat şi câteva vase fragmentare (pl. 51/1b; 3).

Camera de ardere a cuptorului, divizată în două de un perete central, dreptunghiular în secţiune (L = 70 cm; l = 35 cm; h = 30 cm), s-a finisat cu lut amestecat cu nisip. La fel s-a lutuit şi vatra focăriei (h = 3 - 4 cm), amenajată pe un strat de cioburi. Nu s-a păstrat gura de alimentare încărcare cu lemne, ce a fost distrusă de o groapă contemporană, dar urmele ei se văd în partea de sud, unde s-a mai păstrat o parte din groapa ovală de evacuare, plină cu zgură şi ceramică. Grătarul de la baza camerei de ardere a vaselor, în formă de potcoavă (4,6 m^2; h = 12 -14 cm), avea răsuflători (ø = 4 - 5 cm), aşa cum indică cele opt părţi de vatră ce se mai sprijineau pe peretele median. Din boltă s-au conservat pereţii de lut puternic arşi, construiţi pe o carcasă de nuiele (ø > 3 cm), pe o înălţime de 12 - 15 cm şi la bază groşi de 30 - 40 cm. Nu s-a descoperit hornul ce trebuie să fi fost la partea superioară (Tsvek 2004, p. 38, 41, fig. 6/1; 7B; 8/2b şi reconstituire). Atelierul a fost părăsit brusc, cum indică diversul inventar rămas, dar şi ascunderea, în camera de ardere a combustibilului, a celor mai preţioase vase de import, unele piriforme, ce serveau ca etalon (Eadem 1994, p. 81, fig. 20 A; Eadem 2004, p 47).

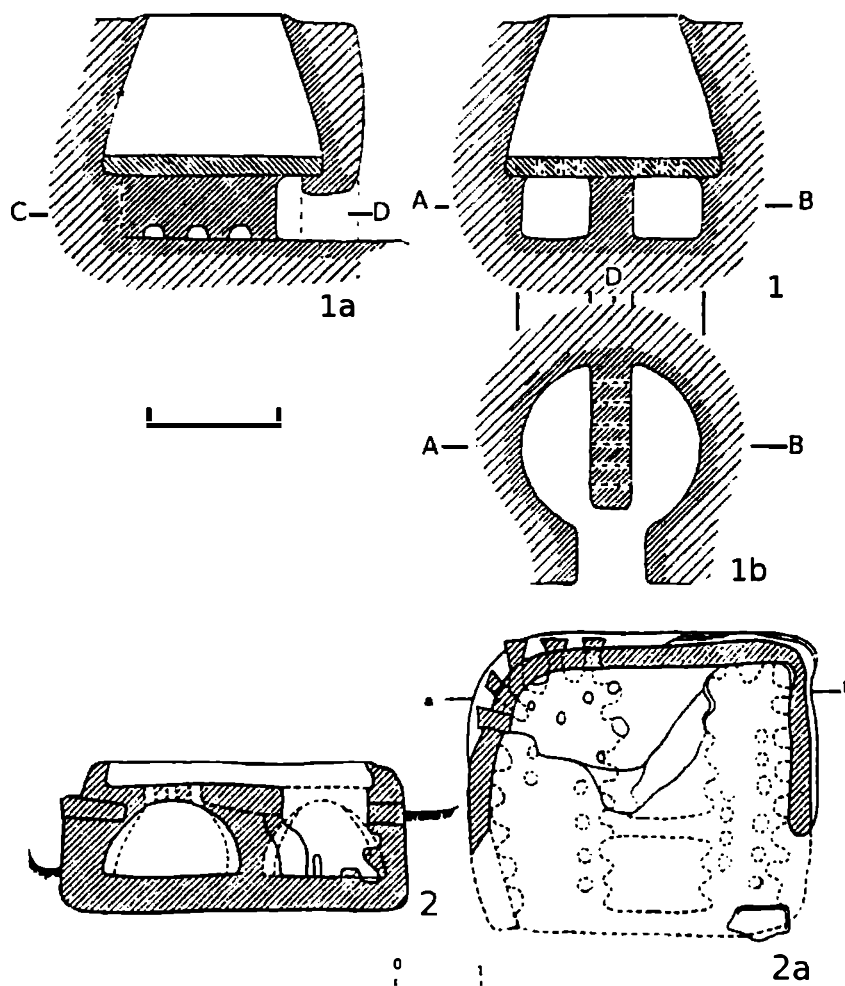

Pl. 51. Veselyj Kut. Planurile atelierelor de olărit 1 a-b; 2-3; planul cuptorului de ars oale 4; reconstituirea atelierului 5 (*apud* Tsvek 2004, pl. 6/1; 7-8/2 a-b). Tripolie B_{I-II}.
Pl. 51. Veselyj Kut. Plans des atteliers de poterie 1 a-b; 2-3; plan des four de poterie 4 (*apud* Tsvek 2004, pl. 6/1; 7-8/2 a-b); Reconstitution d'attelier. Tripolie B_{I-II}.

b. *Al doilea atelier* de la Veselyj Kut (pl. 51/1a, 2), era amplasat paralel cu primul, la 2,5 m nord şi avea tot o formă dreptunghiulară, cu o suprafaţă ceva mai mare de 60 m^2. În colţul de nord-vest al acestuia se mai păstrau părţi ale unui cuptor cu două niveluri, conservat parţial, cu suprafaţa camerei de ardere de aproximativ 3 m^2 şi cu vatra groasă de 3 cm. Şi această vatră s-a amenajat pe un strat de cioburi, ca şi cuptorul de la Vărvăreuca VIII (Markevič 1981, p. 22-23, pl. 18-19). În timpul degajării, sub pereţii cuptorului s-au descoperit opt conuri miniaturale de lut (h = 1 - 1,5 cm) (Tsvek 2004, 55-56, fig. 7a - 8a 15/1).
La sud de atelier era locul de lucru al meşterului, cum indică aglomerările de cioburi cu destinaţie tehnologică şi prezenţa mai multor nicovale. În centrul atelierului era un altar de lut, cu suprafaţa patrulateră cu laturile de un metru, pe care se găsea un binoclu pictat (pl. 59/8), umplut cu fragmentele calcinate ale unui craniu de bovideu, conform determinării realizate de O. N. Juravleva (Eadem 1994, p. 81, pl. 20A).
După E. V. Tsvek, atelierele şi cuptoarele erau asemănătoare şi funcţionau în acelaşi timp (2004, p.47).

26. **Bodeşti - *Cetăţuia Frumuşica***, judeţul Neamţ. Aşezare situată pe un platou al terasei mijlocii a Cracăului, cu o diferenţă de nivel mai ridicată spre nord-vest. Aici, C. Matasă a investigat unul dintre primele cuptoare cu două camere suprapuse, din păcate distrus în parte. Prima cameră, focăria (ø = 1 m), era împărţită median printr-un perete cruţat, înalt de 30 - 35 cm. Un grătar de lut perforat, alcătuia baza camerei pentru arderea vaselor (2,50 x 2,20 m). S-au păstrat şi părţi din bolta de formă conică (1946, p. 25-26, fig. 9 reconstituire) (pl. 57/1). Cu probabilitate, s-a datat în etapa Cucuteni B_2, corespunzătoare ultimului nivel al aşezării (Niţu 1984, grafic I, nr. 26).

27. **Glăvăneşti** = Glăvăneştii Vechi - ***Sector D = Movila I***, judeţul Iaşi.
Staţiune în care s-au realizat cercetări arheologice de un colectiv condus de I. Nestor.
Aşezarea din faza Cucuteni B se situează pe un grind al Jijiei. În 1949 aici s-a descoperit un cuptor mic de ars oale, situat în afara aşezării şi la o distanţă de circa 100 m de Movila I. O margine a lui s-a prăbuşit odată cu malul. Este posibil ca, în apropiere, să mai fi existat şi altele (Nestor *et alii* 1951, p.63). Iniţial, cuptorul a fost săpat din încăperea de acces, de formă rectangulară. Descoperirea de la Glăvăneştii Vechi a permis cunoaşterea detaliată a sistemului de construcţie a cuptoarelor cu două camere suprapuse (pl. 52/1). Din groapa olarului s-a săpat în pământul viu camera de foc de formă tronconică (ø = 1,30 m; h = 45 cm), cu un perete median de lut cruţat, mai scurt decât diametrul focarului. La bază era străpuns de trei arcade necesare pentru uniformizarea temperaturii. Cele două camere, pe vatra cărora se făcea focul, se alimentau prin gurile de foc din groapa - încăperea olarului. Arderile repetate au dus la zgurificarea pereţilor. În timpul construirii cuptorului nu este exclus ca aceştia să fi fost lutuiţi (Florescu 1965, p. 137 şi urm.; Iordache 1996, p. 17-18, fig. 1/c). Grătarul aproape circular, prevăzut cu perforări (ø = 1,5 m), pe care se ordonau vasele pentru ars, nu a fost cruţat, ci a fost făcut din conuri mici, acoperite cu lut amestecat cu pleavă. Conurile se îmbinau şi se sprijineau reciproc prin multiplicare, în aşa fel încât se susţineau unele pe altele. Între conuri s-au realizat perforările (ø > 8 cm), ce permiteau pătrundea aerului cald din focar în camera de ardere a vaselor. Grătarul astfel obţinut se sprijinea pe peretele median şi pe cornişa camerei de foc, pentru aceasta în jurul gropii s-a fixat un brâu sau gardin de pământ cruţat.
Întreaga suprafaţă a grătarului a fost lutuită, ca şi legăturile cu pereţii focăriei, cu peretele median şi ai camerei vaselor. Prin arderi repetate, la temperaturi ridicate, cuptorului i s-a mărit rezistenţa. Bolta, din care s-a conservat doar baza, de aspect aproximativ tronconic, era mai mare decât camera de foc ($ø_{mare}$ = 1,55 m; $ø_{mic}$ = 1 m). Pe vatra acesteia se putea clădi o cantitate mare de ceramică. Supravegherea cuptorului se făcea prin încăperea de acces de formă rectangulară. Din ea se realiza alimentarea şi tot prin ea se evacuau cenuşa şi cărbunele din focare, prin gurile de alimentare, aşa cum indică stratigrafia. La partea opusă, groapa era prevăzută cu mai multe trepte, pentru acces (Nestor *et alii* 1951, p. 63; Comşa 1976a, p. 24-25; idem 1981b, p. 230).

Pl. 52. Cuptoare de ars ceramica de la Glăvăneştii Vechi-*Movila I* 1 (*apud* Comşa 1976a); Žvanetz - *Ščiob* 2 (*apud* Movşa 1971, pl. 1). Cucuteni B 1; Tripolie C_I 2.
Pl. 52. Des fours pour cuir la céramique de Glăvăneştii Vechi-*Movila I* 1 (*apud* Comşa 1976a); Žvanetz - *Ščiob* 2 (*apud* Movşa 1971, pl. 1). Cucuteni B 1; Tripolie C_I 2.

28. **Valea Lupului** - ***Fabrica chimică***, judeţul Iaşi.
Cercetări realzate de un colectiv coordonat de I. Nestor iar ulterior de M. Dinu. Pe botul vestic al terasei, pe locul aşezării eneolitice din faza Cucuteni B, au fost săpate două cuptoare din tipul celor cu două camere suprapuse. Primul a fost distrus din vechime. Al doilea, cum indică stratigrafia, s-a amenajat în solul sănătos, la o adâncime de 65 cm faţă de nivelul antic de călcare. Din el s-au conservat, aproape în întregime, camera de foc şi platforma de susţinere a vaselor. Tot prin cruţare, şi la acesta, s-a realizat un perete median longitudinal, de lut natural, pentru a împărţi focarul în două camere, cu forme oval - alungite, care în urma arderilor repetate au dobândit o culoare roşie-cărămizie. Grătarul s-a format tot din conuri de lut amestecate cu pleavă, prinse unul în altul. Conurile, după fixarea lor pe pereţii focarelor şi pe peretele median, au fost netezite tot cu lut amestecat cu pleavă, până la grosimea de 15 cm. El avea peste 20 de perforări, ce permiteau căldurii să circule din camea de foc în camera de ardere a vaselor, pentru realizarea unei temperaturi ridicate şi unei arderi oxidante. Spre margini grătarul s-a arcuit în sus, realizând o ramă înată de 15 cm, după care s-a modelat bolta cuptorului (Nestor *et alii* 1951, p. 57-59; Dinu 1957, p. 161-165).

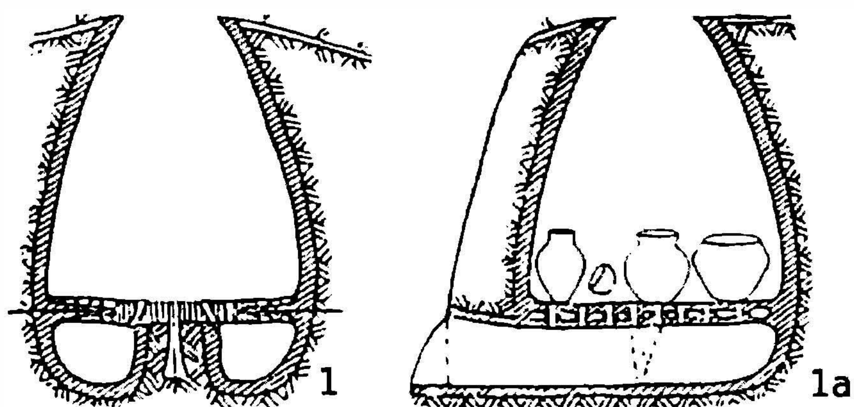
29. **Žvanetz** - ***Ščiob***, regiunea Kamenitza – Podolsk, Ucraina.
Pe panta de vest a *Piscului gol*, pe malul răsăritean al Nistrului, se află una dintre cele mai cunoscute staţiuni, datate Tripolie C_I. Cercetările realizate până în anul 1974, de T. G. Movša, au dus la descoperirea, într-un loc îndepărtat faţă de aşezare, a unui centru de olărie cu locuri speciale pentru prepararea lutului şi cu mai multe cuptoare de ars ceramica, cu forme diferite, rotunde sau rectangulare. Instalaţiile, din care s-au publicat opt, din tipul cu două camere suprapuse, erau ordonate în rânduri paralele, cu gurile orientate spre vest, către pârâul Jvancik, afluent al râului Nistru (pl. 52/2). Cele din rândul exterior au fost parţial distruse de o carieră modernă. Din primul rând s-au păstrat mai bine cuptoarele 4 şi 5, din cel mijlociu 1-2, parţial 3 şi 7, iar din rândul interior, cuptorul 8. În raport cu specificul ceramicii, cuptorul 4 a fost datat în faza Tripolie C, iar cuptoarele 1-3 au fost considerate ulterioare celui menţionat (Movša 1971, p. 228-234, pl. 1-3).
Autoarea cercetărilor a deosebit două variante, indiferent de deschiderile gurilor de foc, în arc sau aproape triunghiulare. În prima, a inclus cuptorul 3, în formă de potcoavă, cu două niveluri, în camera de foc cu un perete intermediar, pentru sprijinit grătarul. În a doua variantă a inclus cuptorul 1, tot cu două niveluri, dar în secţiune transversală dreptunghiular, iar în camera de la bază cu doi piloni (Eadem 1971, p. 231, pl. 3/4).
Din cuptorul 2 s-a păstrat camera de foc şi grătarul, care a fost modelat din conuri de lut, aranjate, după „principiul grinzilor" (Eadem, p. 233). Pereţii de lut din bolta cuptorului 2, în formă de cupolă, trebuie să fi avut o înălţime de până la 47 cm. Cum menţionează autoarea cercetărilor, prin deschiderea de sus a acesteia se încărcau vasele şi tot pe aici se evacua fumul.

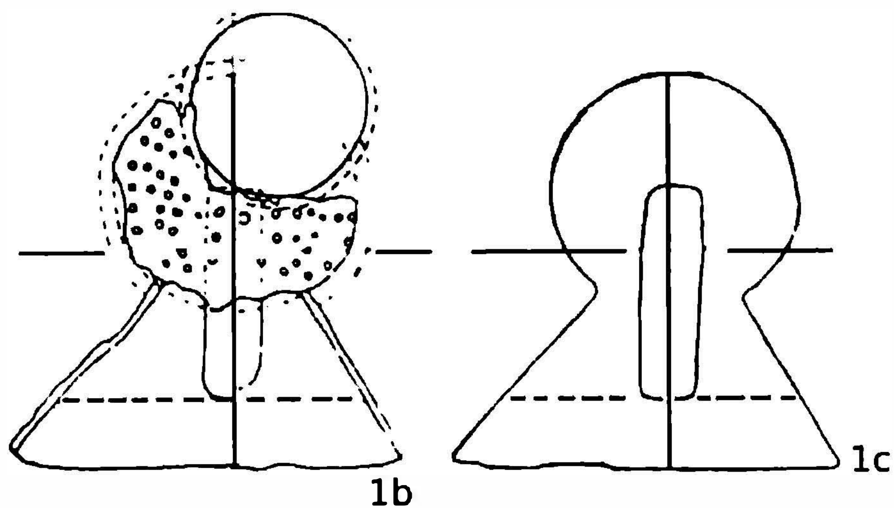
Perioada de tranziţie de la eneolitic la bronz / Horodiştea - Gordineşti

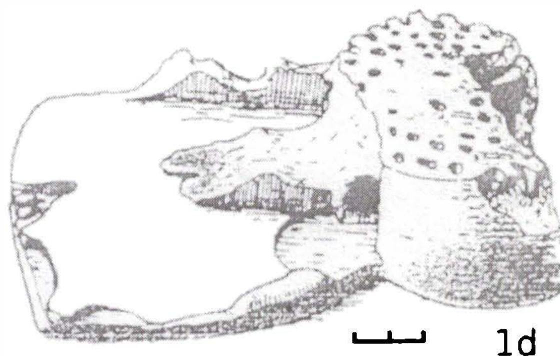
30. **Erbiceni**, *Dealul Sărăturilor* şi *Dealul Mănăstirea*, judeţul Iaşi. Aşezare eponimă a complexului Horodiştea - Erbiceni - Folteşti, săpături M. Dinu (1978). Pentru punctul *Dealul Sărăturilor* s-au menţionat două niveluri de locuire, primul contemporan cu aşezarea Horodiştea şi al doilea cu aşezarea Folteşti (1978; Idem, 1980, p. 1-8).
31. **Costeşti IX**, raionul Râşcani, Republica Moldova.
Sit arheologic situat în nord-estul Republicii Moldova, cercetat de V. I. Markevič (1981, p. 42, 129, pl. 76/1-2; 77; 96) şi atribuit de autor tripolianului târziu, - C_{II} / aspectul Gordineşti, din perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului. Cuptorul, descoperit aici, cu două camere suprapuse (h = 1,4 m), era amplasat pe un teren înclinat sud-sud vest (pl. 53/1a-e). Toată latura de nord-est a acestuia a fost distrusă de o groapă Hallstatt.
Camera de foc s-a construit prin săparea unei gropi cilindrice, în care s-a cruţat un perete median, la bază de lăţimea unei raze, spre grătar mărită cu încă 18 - 20 cm. Pe mijlocul peretelui median era o deschidere tronconică (L = 50 cm; $ø_{bază}$ = 8 cm, pe vatră 13 - 15 cm). Pereţii camerei de ardere au fost finisaţi cu mai multe straturi de lut amestecat cu nisip, de 20 - 25 cm, astfel că, la descoperire aveau la bază 50 cm, iar spre grătar 60 cm. Cu o lutuială de până la 5 - 6 cm s-au acoperit pereţii laterali, cel central şi vatra, inclusiv lărgirea ei spre gurile de foc cu deschideri apropiate ca dimensiuni (l = 35 - 40 cm). Arderea roşie-cărămizie a pătruns în pereţi, de la 10 - 12 cm, la 8 - 10 cm.
Gura de foc, în plan trapezoidal, avea latura mare uşor înclinată în exterior şi marginile finisate cu un strat de argilă şi pleavă şi arse inegal, ca urmare a focului ce se făcea aici. Grătarul cuptorului (ø = 1,73 1,75 m) a fost construit tot din conuri de lut ($ø_{bază}$ > 35 cm; l = 9 - 10 cm), ordonate radial pe pereţii camerei de foc (fig. 43/d-e). Pentru fixare se înfigeau la 30 cm adâncime bucăţi de nuiele, cu un diametru de 1,5 2 cm. Părţile conului rămase libere erau încărcate cu argilă amestecată cu pleavă, în câteva straturi, până ce acesta dobândea grosimea necesară. După asamblare, grătarul era acoperit cu două straturi de argilă amestecată cu nisip şi pleavă, de 3 - 4 cm, cruţându-se răsuflătorile verticale. Un alt strat de argilă cu nisip şi şamotă, gros de 4 - 4,5 cm, încheia finisarea vetrei cuptorului. Astfel, se ajungea la o grosime a grătarului de 20 - 22 cm. Perforările aveau diametrul mai mare la bază, pentru a ajunge, în partea superioară la 4 - 6 cm (Markevič 1981, p. 45-46, pl. 76/1-2; Ellis 1984, p. 155, fig. 59).

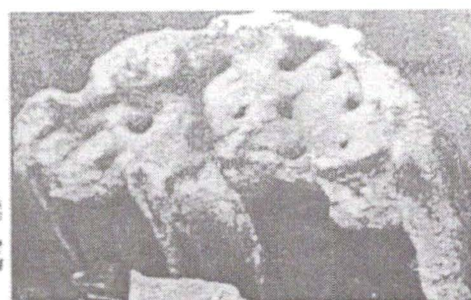
32. **Hăncăuţi I**, Republica Moldova.
Cercetările din aşezarea Hăncăuţi I, datată în etapa Kirileni pre Gordineşti sau Tripolie C_{II}, cu două niveluri de locuire, au fost întreprinse de V. M. Bikbaev. În nivelului superior s-au descoperit două cuptoare, de tip II, cu două camere. Primul, avea o groapă de acces din care se realiza alimentarea. În cuptor s-a păstrat şarja. Al doilea, se afla la o distanţă de câţiva zeci de metri de primul. După V. M. Bikbaev, acest tip de cuptoare reprezintă etapa următoare celor de la Jvanetz - *Ščiob* (1990, p. 147-148; idem, 1994, p. 64-69).
33. **Tzviklovtzi**, Ucraina.
Aşezarea de la Tzviklovtzi' aflată în apropierea Nistrului superior, datată Tripolie C_{II}, a fost cercetată de T. G. Movša. Aici s-au semnalat cuptoare de ars ceramica, cu două niveluri, din perioada tripolianului târziu (1971, p. 228-234).
34. **Trinca** - ***Izvorul lui Luca,*** raionul Edineţ, Republica Moldova.
La Trinca, punctul *Izvorul lui Luca,* amplele cercetări arheologice întreprinse aici au fost coordonate de O. Leviţki. În suprafaţa neacoperită de pădure s-a urmărit realizarea unei săpături exhaustive. Acest fapt a dus şi la dezvelirea aşezării de tip Horodiştea Gordineşti / Tripolie C_{II}. Cercetările arheologice sistematice, în fapt, au fost iniţiate pentru cunoaşterea bogatelor locuiri hallstattiene de aici, cultura Corlăteni – Chişinău, cu ceramică canelată, complexele cu ceramică incizată şi imprimată şi nivelul târziu Černoles – grupul Podolian de vest (Leviţki 1995, p. 248-249, 253; Idem, 1997, p. 213-274; Idem, Haheu 1997, p. 169-212; Leviţki, Alaiba, Bubulici 1999, p. 17-116). Ca şi în alte cazuri, săparea platoului pe care se întinde staţiunea hallstattiană, din anul 1994 până în 2002 şi în 2004, a dus la descoperirea şi a altor perioade: paleoliticul târziu, aşezare a grupului cultural Horodiştea / Erbiceni - Gordineşti - Kasperovka, din perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului[1], ceramică din bronzul timpuriu şi puţine complexe ale culturii Costişa – Komarovo, din bronzul mijlociu.
Cartarea geo-magnetică, realizată în anul 1982, de un grup de geofizicieni de la Kiev, prin determinarea rezistivităţii solului, a contribuit la alcătuirea unui plan de organizare internă a staţiunii, prin marcarea complexelor (Leviţki 1995, p. 248). Printre ele, în marginea dinspre sud-vest a platoului, după săparea terenului, s-au descoperit două ateliere de olărit în care ceramica se ardea în cuptoare cu două camere, de tip II. Cuptoarele au fost construite la mică distanţă unul de altul, în apropierea pantei uşor abrupte, astăzi acoperită cu pădure, din stânga pârâului Draghişte, faţă de care există o diferenţă de altitudine de cel puţin 30 m (*Ibidem*, p. 247-248).
a. *Primul atelier de olărit*, format dintr-un complex de amenajări, descoperit în anul 1990, a fost investigat arheologic de O. Leviţki, care, cu amabilitate, ne-a pus la dispoziţie desenele şi întregul inventar[2] Cuptorul acestuia, în plan uşor oval, nu avea dimensiuni prea mari (L = 1,24 m; l = 1,05 m; h = 0,24 m - 0,30 m). Era alcătuit din camera de ardere a combustibilului (h = 0,39 m), împărţită în două, aşa cum indică urmele peretelui median distrus din vechime şi fragmentele de lutuială din jur (pl. 54). Focarul şi gurile de alimentare au fost făţuite cu un strat de argilă degresată cu nisip. Deasupra s-a construit grătarul camerei de ardere a vaselor (h = 8 cm - 12 cm), mai înalt spre margini. Vatra s-a format din conuri de argilă amestecate cu pleavă (l = 25 cm), dispuse radial pe marginea camerei de foc (pl. 54/1). Între conuri s-au cruţat perforările pentru circulaţia aerului cald din focărie în camera de ardere a vaselor, după care vatra s-a lutuit pe ambele feţe. Din bolta camerei de ardere a vaselor s-au păstrat doar fragmentele căzute spre nord-est (Alaiba 1997a, p. 22, fig. 1).

[1] Din anul 1994 s-a iniţiat o colaborare între IAIV, din Chişinău, arheolog dr. Oleg Leviţki, responsabil de şantier şi IRT, prin participarea noastră pentru cercetarea aşezării de aspect Gordineşti. Din colectivul de şantier au făcut parte: Gh. Coban, V Bubulici, V Haheu şi câte o campanie Fl. Burtănescu şi E. Uşurelu.
[2] Mulţumim şi pe această cale arheologului dr. Oleg Leviţki, de la Institutul de Istorie Veche şi Arheologie din Chişinău, nu numai pentru îngăduinţa de a prelucra inventarul specific nivelului Gordineşti, dar şi pentru ajutorul pe care l-am primit în timpul participării efective la săpături, din anul 1994, până în 2002.

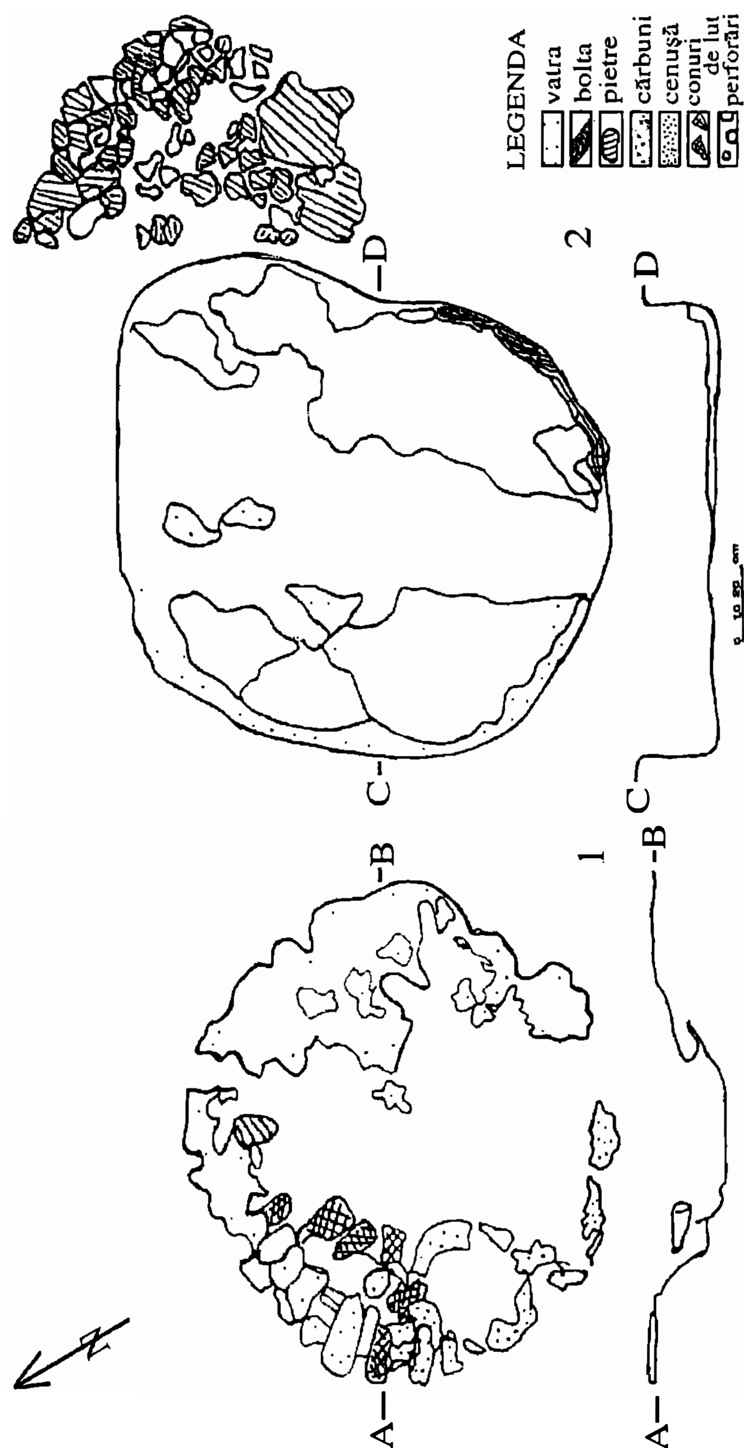
Pl. 53. Costeşti IX,1 a-e (*apud* Markevič 1981, pl. 76/1-2). Horodiştea - Gordineşti.
Pl. 53. Costeşti IX, 1 a-e (*apud* Markevič 1981, pl. 76/1-2). Horodiştea - Gordineşti.

b. *Al doilea atelier de olărit*, descoperit la Trinca - *Izvorul lui Luca*, săpat în septembrie 1995, era format din încăperea de acces, cuptorul propriu-zis şi terenul din exteriorul acestuia, unde se prepara argila şi se modela ceramica (pl. 55). Utilizarea îndelungată a dus la deteriorarea lui din vechime, lipsesc mici părţi din camera de ardere, extremităţile peretelui median şi gura de foc iar arăturile recente i-au deranjat partea superioară. Atelierul s-a format la fel ca şi cele ale perioadei anterioare. La început s-a săpat, în marginea platoului, încăperea de acces la cuptor, aproximativ semicirculară (L = 3,80 m; l = 2,10 m), adâncită faţă de nivelul de călcare actual, la - 0,80 - 0,85 m, din care se alimenta camera de foc şi se supraveghea arderea. Cuptorul nu are dimensiuni prea mari (ø = 1,26 m; h = 0,30 - 0,32 m). Pentru construcţia lui s-a folosit argila cu incluziuni diferite, nisip sau resturi vegetale. Pereţii focarului au fost realizaţi numai prin simpla finisare a gropii săpate în lutul galben, în schimb, peretele median, ce o despărţea în două, s-a modelat îngrijit de forma unui paralelipiped, gol în interior (pl. 55/5-6; 56/3, 5). Pentru circulaţia aerului la baza acestuia s-au realizat perforări cilindrice (pl. 56/4). Grătarul cuptorului, cu o grosime medie de 8,8 cm, era fixat dar şi sprijinit pe sol cu suporţi de mărimi diferite, realizaţi din acelaşi material din care s-au lucrat conurile, lut, nisip şi pleavă (pl. 56/1-2, 4). S-a format dintr-un rând de conuri cu o lungime de circa 15 20 cm şi baza de 6 7 cm, cele din margine de 8 9 cm. Ordonarea lor s-a făcut diferenţiat. Un şir de conuri era dispus circular, la extremitatea de sus a pereţilor uşor arcuiţi ai gropii cuptorului, de care se prindeau prin bazele lăţite mult[1] În vârfurile acestora se fixau alte conuri, care se bifurcau, întărind placa (pl. 56/5). Pe ele se prindeau conurile următoare, până în dreptul peretelui median. Prin această tehnică, destul de complicată, se obţinea o structură rezistentă, care, în caz de deteriorări, era refăcută. Tot o ordonare radială s-a realizat şi la Costeşti IX, unde erau 20 - 22 de conuri (Markevič 1981, p. 130-131). Între conuri s-au fixat răsuflătorile, perforări verticale cu un diametru de 4 - 6 cm, mai mare în partea unde se făcea focul, după care exteriorul se lutuia din nou cu un strat mai gros spre pereţi, pentru a se uniformiza cu înălţimea peretelui median. În cuptoarele de acest tip se obţineau temperaturi ridicate, necesare unei arderii oxidante a ceramicii, de peste 800^0 C (Alaiba 1997a, p. 22-23, fig. 2). Spaţiul în care se modela ceramica se afla în exterior, în partea de nord-est, unde, apare în plan o aglomerare de inventar, mai ales ceramică, dar şi fragmente mărunte de chirpic, care ne fac să credem că aici exista şi o construcţie uşoară. La nord de cuptor, pe nivelul lor de călcare, menţionăm prezenţa a trei pietre mari, cu feţe plate, dar nefinisate. Mai multe fragmente ceramice, arse oxidant şi reducător, apar în acest perimetru. Inventarul atelierului se compune din câteva artefacte de silex, piatră sau os, dar mai ales din ceramică (Alaiba 1997b, p. 465 şi urm.).

În camera celui de-al doilea cuptor se afla şi un *askos*, o formă apropiată de exemplarele de la Cârniceni - *Pe coastă* (Alaiba, Grădinaru 1999, p. 8, fig. 1/1-2). Un împungător de os şi alte piese de silex au fost folosite, probabil, pentru ornamentat ceramica decorată cu motive adâncite. Menţionăm şi existenţa unei fusaiole discoidale, modelată din pastă prăfoasă, arsă cărămiziu deschis, dovadă a folosirii spaţiului şi pentru alte îndeletniciri, dar şi o dovadă a prezenţei femeilor în atelier. Cantitatea mare de ceramică pictată, aflată cu deosebire în preajma primului cuptor, indică o datare mai timpurie a acestuia în raport cu al doilea, construit ulterior.

Ceramica din cele două ateliere, analizată statistic, cuprinde toate categoriile (Alaiba 1997a, p. 21, fig. 3-14). *Ceramică fină* Cucuteni - Tripolie, câteva fragmente de la vase diferite, *ceramică fină* de tradiţie Cucuteni - Tripolie, în două variante întâlnite şi în alte aşezări din Moldova. Prima, a *ceramicii lucrate din pastă fină*, arsă oxidant, probabil cu incluziuni naturale, de cele mai multe ori pictată cu benzi liniare brune, mai rar şi cu benzi late roşii, aplicate direct pe vas, dar şi pe un strat de angobă, de cele mai multe ori gălbuie (Eadem, p. 24, fig. 6-11).

[1] La Costeşti conurile se modelau în jurul unei nuicle groase de 1,5 - 2 cm, ce se acoperea cu un amestec de lut cu pleavă, depus în straturi, pînă se obţinea forma unui con cu o lungime de 25 - 30 cm, cu baza mai lată cu un diametru de 9 - 10 cm, cu un capăt înfipt în perete (Markevič 1981, p. 131).

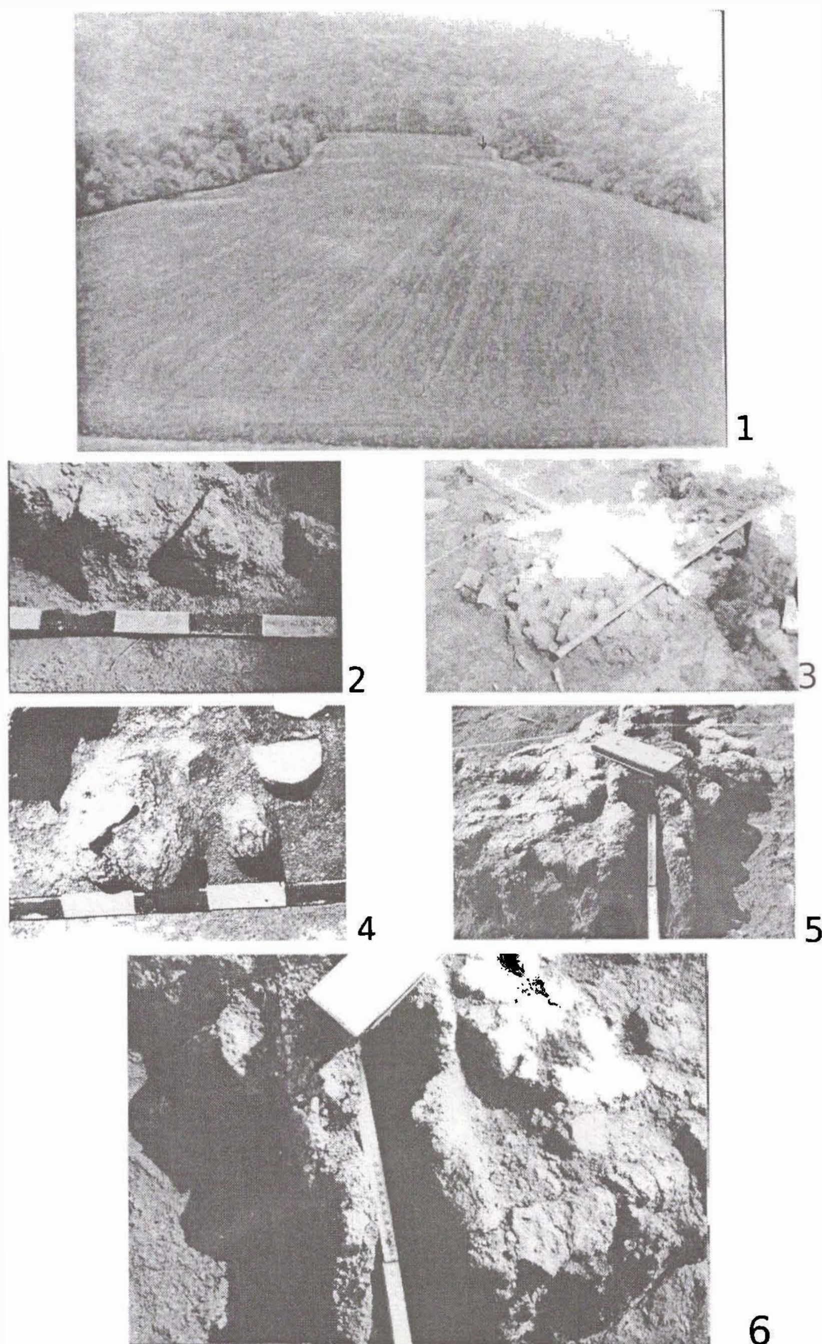

Pl. 54. Trinca *Izvorul lui Luca.* Cuptorul nr. 1 de ars ceramica, planuri şi profile. Horodiştea - Gordineşti.
Pl. 54. Trinca - *Izvorul lui Luca.* Le four no. 1 pour cuir la céramique, plans et profils. Horodiştea - Gordineşti.

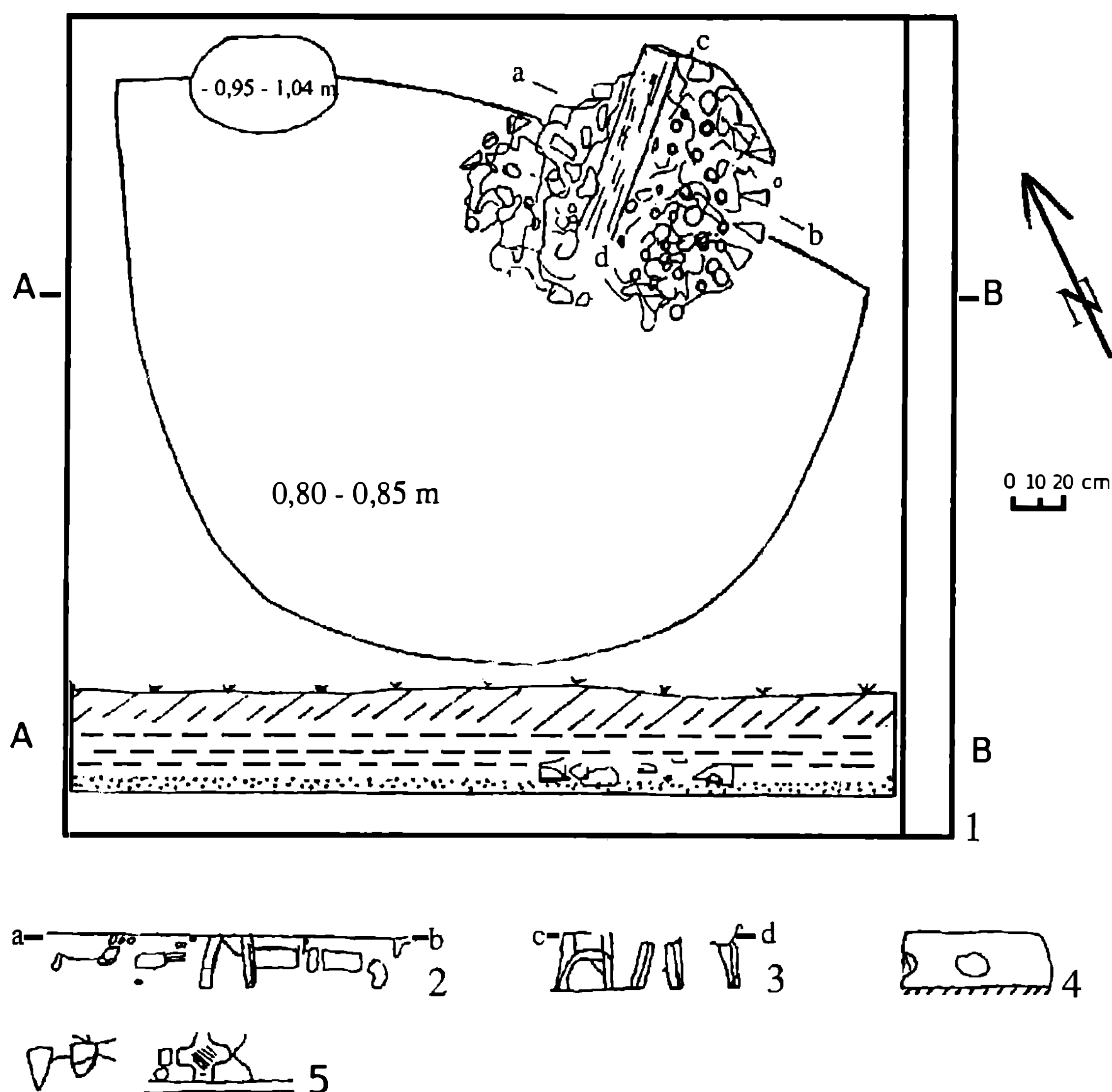
A doua, a *ceramicii mai puţin fine*, modelate din aceeaşi pastă bine frământată, densă, cu incluziuni de mică structură, dar arsă roşietic-cafeniu sau gălbui, arderea secundară i-a dat uneori o nuanţă alb verzuie (Eadem, fig. 4/1-3, 6-8). Urmează *ceramica semifină*, cu incluziuni de structură mai mare, arsă semioxidant, mai rar şi cu ornamente pictate sau *ceramica semifină* arsă semi/reducător, cu incluziuni de structură mare, cu ornamente adâncite (Eadem, fig. 12, 14). *Ceramica semigrosieră şi grosieră* este ceramica uzuală modelată din pastă cu şamotă (Eadem, fig. 13). Apare de la începutul aspectului Horodiştea - Gordineşti, pentru a deveni majoritară în cadrul acesteia. Se caracterizată în primul rând printr-o altă tehnică de lucru, pastă cu cioburi pisate, ardere reducătoare, forme noi sau preluate din complexul Cucuteni Tripolie, ornamente incizate, alveole, crestături, impresiuni, sau decor în relief, protuberanţe, pastile şi brâie simple, crestate sau alveolate. O ultimă categorie este a ceramicii *ornamentate cu şnur*, cunoscută şi în arealul Cucuteni Tripolie, ca o variantă a ceramicii de tip Cucuteni C (Eadem, p. 25, fig. 5). În cuptorul nr. 2 acest ornament se întâlneşte pe un vas cu gât înalt.

Aşezările de tip Horodiştea / Erbiceni - Gordineşti - Kasperovka, răspândite în spaţiul dintre Siret şi Bug, în zona de silvostepă, deşi sunt relativ numeroase au fost puţin cercetate arheologic. Chiar şi cele săpate sistematic nu au beneficiat de o extindere a investigaţiilor asupra întregii suprafeţe, cum s-a practicat pentru câteva staţiuni din complexul cultural Cucuteni - Tripolie. Acest lucru s-a realizat, în mare parte, prin cercetarea *Cetăţii* de la Trinca - *Izvorul lui Luca*, Republica Moldova.

Pe parcursul săpăturilor arheologice s-a prelucrat întregul inventar descoperit în locuinţe, anexe gospodăreşti, pe nivel: materiale de construcţie, unelte, ustensile şi arme lucrate din diferite materii prime, vase. Numai aceste câteva considerente subliniază, din nou, importanţa săpăturilor arheologice de la Trinca - *Izvorul lui Luca*.

Pl. 55. Trinca - *Izvorul lui Luca* 1. Cuptorul nr. 2 de ars ceramica 2-6. Horodiştea - Gordineşti.
Pl. 55. Trinca - *Izvorul lui Luca* 1 2-6. Le four no. 2 pour brûler la céramique 2-5. Horodiştea - Gordineşti.

Pl. 56. Trinca - *Izvorul lui Luca.* Cuptorul nr. 2 de ars ceramica, plan şi profil 1; secţiune prin cuptor 2-3; perete median cu perforări 4; ordonarea conurilor 5. Horodiştea Gordineşti.

Pl. 56. Trinca - *Izvorul lui Luca.* Le four no. 2 pour cuir la céramique, plan et profil 1; section dans le four 2-3; paroi médiane avec des perforations 4; l'ordre des cônes 5. Horodiştea - Gordineşti.

Alte tipuri de cuptoare de ars ceramica

Staţiunea Truşeşti - Ţuguieta, cuptoare de ars ceramica, faza Cucuteni A

Cercetătorul bucureştean E. Comşa, menţiona interesul arheologilor pentru studierea acestor instalaţii, „simple, cu o singură cameră pentru vase şi lemne, sau mai evoluate, cu două părţi, una pentru vase şi alta pentru lemne, despărţite printr-un grătar perforat şi prevăzute cu o cameră de acces la gura de foc" (1976a, p. 23 şi urm.). În urma amplelor săpături din aşezarea de la Truşeşti *Ţuguieta*, profesorul Mircea Petrescu-Dîmboviţa, în această din urmă categorie de complexe a inclus „resturile de cuptoare de ars ceramica, aflate la o distanţă mai mare sau mai mică de locuinţe, nu izolate ci grupate, precum la Drăguşeni - *În deal la lutărie*" (1999, p. 196).

În staţiunea Truşeşti - *Ţuguieta*, una dintre puţinele săpate în întregime, în cele 93 de locuinţe şi în anexele lor din etapa Cucuteni A_3, s-au descoperit 24 de cuptoare amenajate deasupra gropilor sau la nivelul solului. Astfel de instalaţii de ars ceramica, de felul cuptoarelor boltite tronconic, realizate din lut cu incluziuni diferite, cu alimentare exterioară, au fost utilizate mai ales în faza A, dar au continuat sa fie folosite şi în faza următoare.

1-24. *Truşeşti - Ţuguieta, cuptoare amenajate deasupra gropilor sau la nivelul solului*

1-2. **Locuinţa I şi anexa 1**

Resturi de cuptoare de ars ceramica au apărut lângă latura de est, la - 0,15 m, iar plăci suprapuse în două rânduri (h > 5 cm), dintre care unele perforate parţial dar şi fragmente din bolta cuptorului, în anexa 1, la 3 m de latura de vest a locuinţei I şi la nord de Gr. 1, nearsă (Petrescu-Dîmboviţa *et alii*, 1999, p. 31, 198, fig. 9 şi 283/8).

3. **Anexa 5, locuinţa II**

În anexă erau resturi de plăci semiperforate şi perforate şi resturi din bolta cuptorului (*Ibidem*, p.31, fig. 10).

4. **Anexa 6, locuinţa III**

Anexa se află în prelungirea colţului de nord-est a locuinţei III. Aici s-au găsit şi resturi de plăci semiperforate sau perforate, cu pleavă în lut, groase de 3 cm şi resturi din bolta cuptorului. În mijlocul plăcilor de cuptor şi sub lipiturile părţii superioare a anexei, era un fragment de idol feminin (*Ibidem*, p. 31, fig. 12).

5. **Anexa 8, locuinţa IV**

Anexa se afla în prelungirea colţului de sud-est a locuinţei IV. Aici s-a găsit o placă de cuptor de ars ceramica, prevăzută cu semiperforări, cu orientarea vest-nord vest 5050‰, est-sud est 1850‰, aflată în cuprinsul unei porţiuni de lipituri de 1,50 m^2, groase de 4-5 cm, cu puţină pleavă în compoziţie, unele cu urme de beţe groase şi scânduri (*Ibidem*, p. 36, fig. 15/2).

6. **Anexa 9, locuinţa V**

Bucăţi răvăşite de la trei plăci de cuptor de ars oale, prevăzute cu perforări parţiale şi câteva resturi din boltă, se aflau în anexa 9, din colţul de nord-vest a locuinţei V şi lângă $Gr._{22}$ (*Ibidem,* p. 37, 200, fig. 17).

7. **Anexa 14, locuinţa X**

În anexa aflată la 2 m sud-est de colţul locuinţei X, peste o porţiune de bucăţi de lipituri de perete (4,80 m^2), erau resturi de plăci de cuptor de ars ceramică, răvăşite, cu perforări parţiale, dintre care unele de margine iar altele din bolta cuptorului (*Ibidem*, p. 42, fig. 25).

8. **Anexa 15, locuinţa XI**

La 1,50 m de colţul de nord-vest a locuinţei XI, la 0,50 m adâncime, se afla o porţiune neregulată de lipituri, circa 8,05 m^2 (3,50 x 2,30 m), constituită din două plăci suprapuse, rectangulare, cu

muchiile rotunjite, groase de 3-4 cm, unele cu perforări parţiale şi fragmente de boltă. Resturile cuptorului de ars oale erau prăbuşite într-o groapă rotundă (- 0,50 m) (*Ibidem*, p. 43, fig. 26).

9. **Locuinţa XII**
Pe latura ei de nord se aflau două bucăţi de plăci semiperforate, de la un cuptor de ars oale (*Ibidem*, p. 43, 211, fig. 29).

10. **Anexa 17, locuinţa XII**
Anexa era situată la 3 m de colţul de nord-est a locuinţei XII, între aceasta şi locuinţa XIV, la - 0,50 m adâncime, parţial deasupra unei gropi (Gr. 56, formă neprecizată). În apropiere se afla şi o aglomerare de lipituri, de circa 3 m^2, cu resturile răvăşite ale unei plăci de cuptor de ars oale, dintre care unele cu perforări parţiale, asociate cu resturi de boltă (*Ibidem*, p. 43, 211, fig. 29-30).

11. **Locuinţa XVII**
Sub platforma locuinţei XVII erau mai multe resturi suprapuse de plăci de la un cuptor de ars oale, perforate parţial, asociate cu bucăţi din bolta cuptorului. Pe un asemenea fragment se află trei perforări prevăzute cu dop, dintre care unul era bine fixat, iar altele două s-au desprins uşor (*Ibidem*, p. 56, fig. 38/4-4)

12. **Locuinţa XXI**
În interiorul locuinţei XXI, aproximativ central, se aflau şi resturile unei construcţii realizate din lut amestecat cu puţină pleavă, cu aspect de cărămidă, care au marginea exterioară dreaptă sau uşor rotunjită, iar cea interioară teşită oblic (*Ibidem*, p. 58, fig. 42/1).

13. **Locuinţa XXVIII**
În locuinţa XXVIII s-au descoperit părţi de la o placă semiperforată şi din bolta unui cuptor de ars ceramica (*Ibidem*, p. 71, fig. 51/1).

14. **Anexa 39, locuinţa XLIII**
În anexa 39, situată la circa 2,5 m spre de colţul de nord-vest a locuinţei XLIII (h = 0,70 m), se aflau bucăţi subţiri dintr-o placă semiperforată de cuptor de ars oale şi altele mai groase, din bolta acestuia (*Ibidem*, p. 94, fig. 69).

15. **Locuinţa LXXV** şi **anexa 49a**
În locuinţa LXXV au apărut, spre mijlocul laturii de vest, mai multe resturi dintr-un cuptor de ars oale, bucăţi dintr-o placă (h > 10 cm), iar în anexa 49a, situată la 2,5 m de locuinţa LXXV şi la 0,45 m adâncime faţă de nivelul actual de călcare, s-au găsit alte părţi din plăcile unui cuptor de ars oale şi din bolta acestuia (*Ibidem*, p. 146, fig. 105/1 - 106).

16. **Locuinţa LXXIX**
Din locuinţa LXXIX s-au recuperat părţi dintr-o placă de cuptor de ars oale. În preajmă şi deasupra ei se găseau alte bucăţi, probabil din bolta cu urme de nuiele (*Ibidem*, p. 150, fig. 110).

17. **Anexa 51, locuinţa LXXIX**
Anexa era situată la circa 1,5 m de colţul de nord-est a locuinţei şi ocupa o porţiune de circa 3 m^2 În cuprinsul unei alveolări erau bucăţi dintr-o placă perforată parţial (h ≈ 3 cm) şi din bolta unui cuptor, alături de fragmente ceramice şi de cenuşă. Bucăţile de placă erau răsturnate cu perforările în jos, iar cele de boltă aveau lăţimea bazei până la 5 cm, după care se subţiau până la 1,5 cm (*Ibidem*, p. 150-151, fig. 110).

18. **Locuinţa LXXXI**
Părţi de plăci perforate de cuptor şi din bolta lui, ultimele cu urme de nuiele şi de frunze, s-au descoperit în locuinţa LXXXI (*Ibidem*, p. 151, fig. 112).

19. **Locuinţa LXXXV**
În locuinţa LXXXV, pe o porţiune lată de 1,80 m, lângă colţul de sud-vest, s-au semnalat fragmente, probabil de la două rânduri de plăci de cuptor de ars oale, groase între 3 şi 5 cm şi perforate parţial, dintre care unul continuat cu o ramă, ce provenea, probabil, din bolta cuptorului (*Ibidem*, p. 169, 117/1).

20. **Anexa 54, locuinţa LXXXVI**
La circa 2 m de latura de vest-nord vest a locuinţei LXXXVI, la adâncimea de 0,86 m - 0,75 m, în uşoară pantă est-vest, era o porţiune de lipituri de circa 16 m^2, constituită din resturile a două plăci, groase de 2,5 cm şi 4 cm, cu perforaţii oblice, precum şi din bolta unui cuptor pentru ars oale.

Aproximativ în zona centrală a cuptorului erau fragmente dintr-un pilon, care susţinea probabil plăcile cuptorului (*Ibidem*, p. 169, fig. 119).

21. **Locuinţa XCI**

Bucăţi dintr-o placă de cuptor de ars oale, perforată parţial, asociate cu resturi din bolta acestuia, au apărut în cuprinsul unei mici anexe, situate la aproximativ 1 m depărtare de colţul de nord-est a locuinţei (*Ibidem*, p. 174, fig. 124/1).

22-23. **Anexele 58 - 59, locuinţa XCIII**

La 6 m est de latura de nord-nord est a locuinţei XCIII, în pantă şi la adâncimea de 0,85 m, pe o porţiune de circa 8 m^2, se aflau mai multe resturi dintr-o placă groasă de 3-4 cm, cu muchiile rotunjite, se pare că nu ar fi depăşit în lungime 1 m, ca şi celelalte piese de acest fel descoperite în aşezare. Unele din bucăţile ei de margine prezintă resturi din bolta cuptorului. Avându-se în vedere poziţia plăcii sfărâmate într-o uşoară alveolare şi a resturilor de boltă împrăştiate spre vest, se poate considera că placa sau plăcile ar fi fost aranjate peste o groapă, care nu a putut fi însă identificată. La 3 m spre est de anexa 59 erau resturi sporadice din placa de cuptor (*Ibidem*, p. 175, fig.129).

24. **Anexa 60, locuinţa XCVI**

Anexa 60 se afla la 5 m de colţul de nord-est a locuinţei XCVI, la adâncimea de 0,65 m. Aici, în pantă uşoară sud-nord şi vest-est, se întinde o porţiune de lipituri, de circa 7,5 m^2, formată din resturile unor plăci groase de 3-5 cm şi cu perforaţii parţiale, precum şi din bolta cuptorului (*Ibidem*, p. 180, fig. 134).

În volumul *Truşeşti. Monografie arheologică*, profesorul M. Petrescu-Dîmboviţa, pornind de la resturile de lipituri prăbuşite în anexa 15, a locuinţei XI, a încercat să precizeze felul în care a fost construit un cuptor: groapa avea rolul de cameră de ardere a combustibilului, deasupra ei erau plăcile perforate sau doar parţial perforate, peste care se fixa bolta tronconică, formată pe un suport împletit (1999, p. 43, fig. 26). Să menţionăm şi păstrarea, pe un fragment de placă perforată parţial, ce se afla sub platforma locuinţei XVII, a trei dopuri, din care doar două s-au desprins uşor (*Ibidem*, p. 56, fig. 38/3-4). Prezenţa lor confirmă nevoia şi posibilitatea de a controla şi regla, în timpul arderii, variaţiile de temperatură. De asemenea, să amintim prezenţa, aproximativ în zona centrală a cuptorului cu boltă, din anexa 54, a locuinţei LXXXVI, la adâncimea de 0,86 - 0,75 m, a unui fragment dintr-un pilon, care susţinea, probabil, două plăci cu perforaţii oblice (1999, p.169, fig. 119), în acelaşi sistem în care, grătarul cuptorului de la Luka Vrublevetzkaja era fixat pe un pilon (pl. 48/1), în faza Tripolie A / Precucuteni III (Bibikov 1953, p. 128).

O parte din aglomerările de fragmente de plăci semiperforate, mai rar perforate, pot fi şi ele dovezi ale practicării olăritului în această staţiune. Ele au apărut în 8 locuinţe şi în 14 anexe: locuinţele I-III cu anexele 1, 5-6, anexele 8-9 ale locuinţelor IV V, anexele 14-15 ale locuinţelor X-XI, locuinţa XII şi anexa 17, locuinţele XVII şi XXVIII, anexele 39, 49, 51, 54, ale locuinţelor XLIII, LXXV, LXXIX, LXXXVI, locuinţele LXXXI şi LXXXV, locuinţa XCI şi anexa 58 a locuinţei XCIII, anexa 60 a locuinţei XCVI. Prin construirea lor la periferia aşezării ele marchează zonele în care se practicau diferite ocupaţii, între care şi olăritul. Nu se exclude nici posibilitatea ca undeva, în afara aşezării, să existe şi alte cuptoare.

*

Pentru aşezarea de la Truşeşti *Ţuguieta* s-au precizat trei etape de dezvoltare în cadrul fazei Cucuteni A, în urma analizei prelucrării automate a datelor rezultate prin studiul ceramicii. Ele stabilesc şi etapele de extindere a instalaţiilor de olărit, cu deosebire spre vest şi sud şi, în final, spre nord şi est. La început locuirea ocupa doar centrul aşezării, iar complexele cu resturi de cuptoare de ars ceramica se aflau în partea de vest (X, XII, vezi cuptoarele 7-8), puţin mai departe de celelalte case, tot spre vest se aflau şi gropile pentru extragerea lutului. În a doua etapă de dezvoltare, locuinţele cu resturi de cuptoare de ars ceramica, la fel ca în etapa anterioară, aflate la o anumită distanţă de restul complexelor, se

întindeau tot spre vest (I - II, XI = nr. 1-3, 8), dar şi spre sud (XXI, LVIII), pentru ca în a treia etapă, prin extinderea locuirii spre nord şi est, să apară o nouă zonă în care se practica olăritul. Aici, din cele şapte noi locuinţe, trei aveau resturi de cuptoare de ars ceramica (Maxim-Kalmar, Tarcea 1999, p. 670, fig. 425-427) şi anume, LXXXIX = soba nr. 4; XCII = 5-6 şi XCIII = nr. 21-22, cuptoare de ars ceramica.

1-8. *Holmul de la Hăbăşeşti, cuptoare de ars ceramica amenajate în gropi sau la nivelul solului*

Alte opt cuptoare amenajate deasupra gropilor sau la nivelul solului s-au semnalat la Hăbăşeşti - *Holm*:

1. **Locuinţa 9**
Pornind de la cele două plăci semiperforate descoperite în colţul nordic a locuinţei 9 s-a încercat reconstituirea unui cuptor în care focul se realiza sub ele (*Ibidem* p. 192-194, pl. XV/2, XVII/4, XIX şi fig. 8/2; 9).

2-4. **Locuinţele 10-11 şi gropile 24, 26-27**
Groapa 24, amplasată în apropierea colţului de vest a L_{10} şi gropile 26-27 aflate sub masa de chirpic din L_{11}, sunt părţi ale unor cuptoare (Dumitrescu *et alii*, 1954, p. 63-64, 67-68, pl. XX-XXI).

5. **Locuinţa 30**
În colţul de est, între resturile de chirpic s-au descoperit şi plăci plate, subţiri, ce amintesc de plăcile de cuptor, dintre care doar 3-4 aveau perforările tipice. În apropiere era şi un fragment de gardină, pe care autorii cercetării îl leagă tot de acest cuptor şi o groapă izolată cu alte fragmente de plăci, nu se poate preciza dacă erau în interiorul sau în afara locuinţei (*Ibidem*, p. 124-126, pl.XL/1).

6. **Locuinţa 38**
În apropierea colţului de est al masei de chirpic s-au dezvelit mai multe grupe de plăci perforate, la 10 cm sub nivelul obişnuit al aglomerării de chirpic. Mai spre est, tot la 10-15 cm, sub nivelul obişnuit al chirpicului, se aflau plăci uşor alveolate, suprapuse în două straturi, cu margini arcuite, dar fără perforări.

7. **Groapa 75**
Groapa 75 de sub ele, alveolată şi arsă la roşu, reprezintă, probabil, resturile unui cuptor (*Ibidem*, p. 154).

8. **Groapa 19**
Gr. 19, situată la nord-nord est de precedenta, de forma unei alveolări, conţinea şi un fragment dintr-o placă, groasă de 3 cm, cu semiperforări. Şi aceasta a fost considerată ca putând fi un eventual cuptor (*Ibidem*, p. 55-56).

O parte din amenajările aflate deasupra gropilor sau la nivelul solului au fost considerate părţi ale unor instalaţii tehnice, necesare pregătirii vaselor înainte de ardere sau chiar pentru arderea lor. La fel se pot interpreta şi plăcile semiperforate sau perforate descoperite la Truşeşti - *Ţuguieta* şi la Hăbăşeşti - *Holm* (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 193-194, fig. 8/2, pl. LV/1, fig. 9/1-2).

Pornind de la aceste situri, Vl. Dumitrescu a stabilit pentru Habăşeşti două tipuri de cuptoare. Primul, al celor construite deasupra solului, precum cele din locuinţele 9 (pl. 57/2), 15, anexa 15A şi acelea situate la nord-est de locuinţa 35 (*Ibidem*, p. 194). Unele din aglomerările de fragmente de plăci semiperforate sau perforate, precum cele din locuinţa 15 şi anexa 15A sau din locuinţa 36, cu plăci mai groase în centru, pentru a le mări rezistenţa (*Ibidem*, p. 76, 81, p. 148), pot proveni de la instalaţii cu funcţionalităţi multiple, între care şi uscarea sau arderea ceramicii. Amenajări alcătuite din câte două plăci în formă de potcoavă au

apărut în locuinţele 9, 36 şi 44, anexa 3 (pl. 57/2) (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 60, pl. XVII/4; XIX). Dimensiunile celor de la Hăbăşeşti - *Holm*, de exemplu de 1 m x 0,68 m, se apropie de cele ale unei plăci aproape întregi de la Truşeşti *Ţuguieta*, anexa 58, locuinţa XCIII, cu o lungime de aproximativ 1 m şi cu o grosime de 3-4 cm (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 175, fig. 129) şi de cele ale unui cuptor cu o cameră. Încercări de reconstituire a sistemului de ardere a ceramicii s-au realizat şi în faza Cucuteni A, pentru descoperirile de la Bodeşti *Cetăţuia Frumuşica* (*apud* Matasă 1946, fig. 9) (pl. 57/1).

Cuptoare de ars ceramica amenajate în gropi

Complexele apropiate de acest tip, descoperite la Truşeşti *Ţuguieta* şi Hăbăşeşti - *Holm*, s-au prezentat anterior. În continuare amintim cuptoarele de ars ceramica amenajate în gropi, descoperite la Dumeşti - *Între pâraie* şi Drăguşeni - *În deal la lutărie.*

1. **Dumeşti - *Între pâraie***

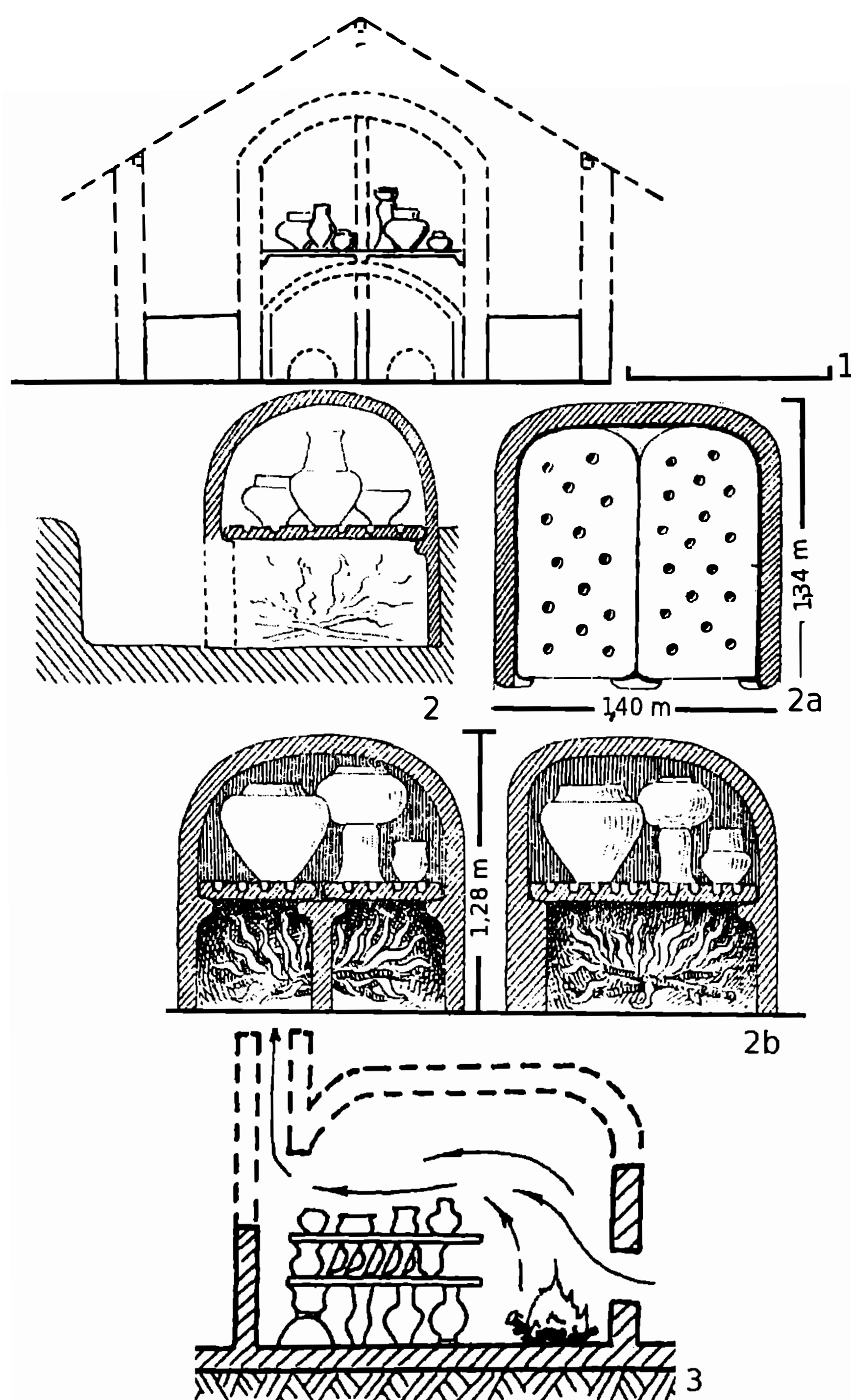
   Groapa nr. 8, aflată la aproximativ patru metri sud de locuinţa atelier (pl. 17/2), s-a surprins pe nivelul vechi de călcare (pl. 2), la adâncimea de - 0,45 - 0,50 m. Are formă cilindrică, cu baza dreaptă (h = 1,70 m; ø = 1,34 m), dar prezintă spre vest o alveolare datorată alunecării pământului. Pereţii arşi cărămiziu, în partea superioară albicioşi, sunt specifici gropilor de ars ceramica. După dezafectare, în ea s-au aruncat deşeuri din atelier, între care bucăţi de lut nearse, pregătite pentru modelarea ceramicii, dar nefolosite. Pe parcursul demontării ele se sfărâmau sau se descompuneau. Tot aici s-a descoperit pintadera menţionată deja, pe faţa şi în preajma căreia se aflau, din abundenţă, pastă de calcar, circa 2 - 3 kg şi o jumătate dintr-un toporaş miniatural de lut, perforat. În groapă se găsea, mai ales, ceramică pictată, pe un fragment nepictat era şi o reprezentare antropomorfă în relief.

2. **Drăguşeni - *În deal la lutărie***

   Punctul este situat în dreapta pârâului Podriga şi la circa 1,2 km de cunoscuta aşezare de la Drăguşeni *Ostrov*. Aici s-au descoperit doar gropi săpate la întâmplare, cu forme diferite, de clopot sau pungă. După specificul lor gropile au fost împărţite în două grupe, deşi, cum s-a precizat, în aproape toate „s-au observat urme de cărbuni şi cenuşă, chiar şi în cele care n-au fost folosite drept cuptoare" (Crîşmaru 1977, p. 17).

   Prima grupă este a gropilor asimetrice, adâncite 1-2 m de la suprafaţa solului, aşa numitele gropi cotlonite sau cuptorite la bază, din care se scotea lutul pentru olărie, gropi ce se formează şi astăzi în lutării şi nisipării, prin căutarea unui material mai bun.

   În a doua grupă s-au inclus gropile cu forme relativ simetrice, adânci sub un metru, cu pereţii bolţii lipiţi şi arşi la roşu, cum indică bucăţile de lipituri arse, căzute la bază, în statul de cenuşă şi cărbuni, iar în interior cu bucăţi de plăci semiperforate, fragmente ceramice, unelte de piatră şi silex calcinate, oase, pietre. Resturile aruncate în gropi erau probabil arse intenţionat, după care erau acoperite (*Ibidem*, p. 15-17, fig. 2-3).

Pl. 57. Bodeşti - *Cetăţuia Frumuşica* 1 (*apud* Matasă 1946, fig. 9), Hăbăşeşti - *Holm* 2 (*apud* Dumitrescu 1954, fig. 9), Vărvăreuca 3 (*apud* Tsvek 2004, pl. 5/1). Reconstituiri. Cucuteni A 1, 2 şi B 1.

Pl. 57. Bodeşti - *Cetăţuia Frumuşica* 1 (*apud* Matasă 1946, fig. 9), Hăbăşeşti - *Holm* 2 (*apud* Dumitrescu 1954, fig. 9), Vărvăreuca 3 (*apud* Tsvek 2004, pl. 5/1). Reconstitutions. Cucuteni A 1, 2 şi B 1.

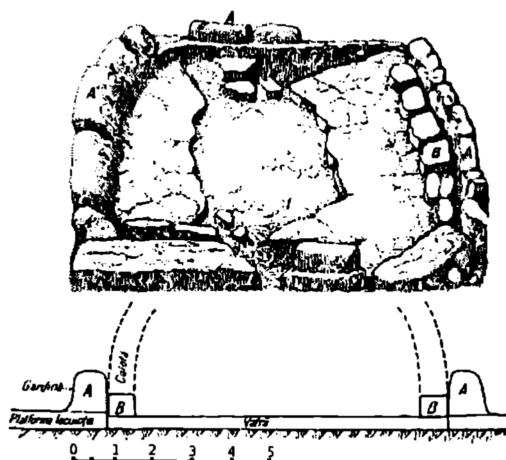
Cuptoare gospodăreşti

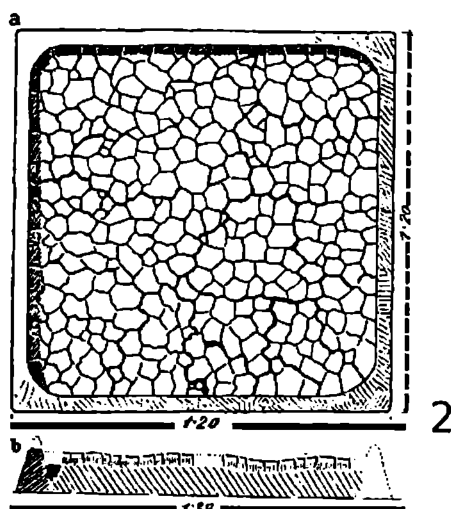
Ceramica de uz comun, în comparaţie cu vasele pictate, se realiza şi în cuptoare gospodăreşti, după cum sugerează descoperirile de acest fel din interiorul unor locuinţe (Movša 1971, p. 28). V I. Markevič consideră cuptorul descoperit în aşezarea Vărvăreuca VIII, etapa Tripolie C_I (pl. 57/3), prin construcţie specific cuptoarelor gospodăreşti descoperite în nordul Moldovei, depresiunea Prutului (1981, p. 131), precum cuptoarele mai bine conservate, descoperite în locuinţe: Ariuşd – *Dealul Tyszk*, Mărgineni – *Cetăţuia*, Târpeşti *Râpa lui Bodai*, Truşeşti *Ţuguieta*, locuinţele XVIII, LXVII, LXXXIX, XCI XCII şi XCV ş.a.

1. Vetre cu baza patrulateră se cunosc şi la **Ariuşd** - ***Dealul Tyszk*** (László 1914, fig. 12, 23, 27-29, 31, 40-41).
2. **Mărgineni** - ***Cetăţuia***, săpături D. Monah, F. Monah, etapa Cucuteni A_2. În partea de sud-est a unei construcţii situate spre periferia aşezării, se afla un mic sanctuar (6,20 m x 3,50 m; 21,70 m^2), în interior cu un cuptor adâncit sub nivelul de călcare şi prevăzut cu două camere, între ele cu o placă de lut perforată. Pe boltă se afla o reprezentare antropomorfă, descoperită la baza cuptorului, modelată din lut amestecat cu pleavă şi cariopse de cereale, cu o formă apropiată de plastica Vinča, cu creştetul de forma unei cupe (Monah, în Monah, Cucoş 1985, p. 117, nr. 639; Monah 1997, p. 36-37; Scarlat 2007, p. 160, fig. 11).
3. **Târpeşti** - ***Râpa lui Bodai*, judeţul Neamţ**
   În locuinţa cu platformă de la Târpeşti - *Râpa lui Bodai*, cultura Precucuteni, faza III, se afla un cuptor (pl. 58/1, 1a), în plan dreptunghiular (L = 2 m; l = 1,60 m), cu vatra şi baza de la boltă construite la nivelul solului, prevăzut şi cu o ramă rotunjită la colţuri (Marinescu-Bîlcu 1974, p. 31-32, fig. 8/1-2; 10/1).
4. **Truşeşti** - ***Ţuguieta*, judeţul Botoşani**
   În *locuinţa* XVIII, din vatra unei sobe rectangulare, prevăzută cu boltă, construită direct pe platformă, pe o porţiune de 0,75 m s-au conservat patru rânduri de plăci de lut amestecat cu puţină pleavă, cu o grosime de 7 cm, şi altele mai mici, de 4-5 cm. Pe margine erau două lipituri înclinate care proveneau din bolta cuptorului (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 56, fig. 39/1, L = 12 cm; l = 3 cm).
5. **Locuinţa LXVII**
   Resturile unei sobe (?), mărginită din trei părţi de o prispă, s-au descoperit în sectorul central al jumătăţii de est a locuinţei LXVII. Fragmentele de sobă din lut amestecat cu nisip, calcinate, de culoare roşie-cărămizie în secţiune, se aflau direct pe pământ şi nu pe platformă. În schimb, prispa, din lut amestecat cu păioase şi înaltă de 6 până la 8 cm, stătea pe platformă. În afară de înălţime, care este constantă, celelalte dimensiuni ale prispei variau de la o latură la alta. Astfel, pe latura de vest, lungimea este de 1,90 m şi lăţimea de 0,30 m, în timp ce pe latura de sud are 1,50 şi 0,60 m. Pe latura de nord, se pare că prispa avea o formă mai complicată, deoarece lăţimea varia între 0,20 şi 0,80 m, lungimea fiind de 1,70 m. Pe latura de vest a prispei s-a identificat o ramă *in situ*, relativ bine păstrată. Alte resturi sporadice de ramă, deranjate din poziţia iniţială, s-au semnalat şi pe latura de nord, dar nu şi la sud (*Ibidem*, p. 134, fig. 94/1-3; 95).
6. **Locuinţa LXXXIX**
   Pe platforma locuinţei LXXXIX s-a păstrat o porţiune mai mare din soclul unei sobe, cu gura spre interior (h = 18 cm, din care 13 baza şi 5 făţuiala de deasupra). Din boltă s-au găsit câteva lipituri cu grosimi diferite, 12, 3,5 sau 6 cm, doar pe latura de nord s-a păstrat *in situ* (h = 17 cm). O altă parte din sobă se afla la 40 cm spre nord-est (*Ibidem*, p. 170, fig. 122/2).

7-8. **Locuinţele XCI - XCII**
   În prima locuinţă XCI, aproximativ în mijloc erau resturi din baza unei sobe, cu vatra amenajată pe o înălţime de 9 cm (*Ibidem*, p. 174, fig. 124/1). În a doua locuinţă, XCII, s-a păstrat o parte din platforma sobei „sub resturile unui vas" (*Ibidem*, p. 175, fig. 127/1).

Pl. 58. Cuptoare gospodăreşti 1-2. Târpeşti - *Râpa lui Bodai*, locuinţa şi cuptorul 1-1a (*apud* Marinescu-Bîlcu 1974, fig. 8/1-2); Hăbăşeşti *Holm*, cuptorul din L_{27} (*apud* Dumitrescu *et alii* 1954, fig. 6). Precucuteni III 1, 1a; Cucuteni A_{3a} 2.

Pl. 58. Des fours de ménage 1-2. Târpeşti - *Râpa lui Bodai*, l'habitation et le four 1-1a (*apud* Marinescu-Bîlcu 1974, fig. 8/1-2); Hăbăşeşti *Holm*, le four de l'habitation L_{27} (*apud* Dumitrescu *et alii* 1954, fig. 6). Precucuteni III 1, 1a; Cucuteni A_{3a} 2.

9. **Locuinţa XCV**

Placa unui cuptor de încălzit şi copt, de formă rectangulară, rotunjită la colţuri, realizată din lut fără pleavă, cu aspect de cărămidă, s-a păstrat fragmentar pe platforma locuinţei XCV, către mijlocul laturii de vest-nord vest (L = 1,70 m; l = 1,40 m; h = 12 cm). Era construită din două lipituri groase (h = 8,4 şi 1,5 cm) şi înconjurată de un brâu în relief, cu pleavă (l = 17 cm; h = 8 cm), lutuit de trei ori, prima lipitură având grosimea de 5 cm, iar celelalte două între 3 şi 4 cm, între ele interpunându-se şi altele mai subţiri, intermediare. Prima făţuială de pe brâu s-a aplicat direct pe lipitura de bază a platformei, iar celelalte pe o lipitură subţire (h = 1,5 cm) (*Ibidem*, p. 176, fig. 131/1).

10. **Hăbăşeşti - *Holm***

O vatră asemănătoare, cu suprafaţa plină de cracluri, s-a descoperit la Hăbăşeşti - *Holm*, în locuinţa 27, din faza Cucuteni A (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 185, fig. 6).

11. **Văleni - *Cetăţuia***

O vatră cu baza patrulateră şi cu gardină s-a descoperit în locuinţa L_6, din faza Cucuteni B (Cucoş 1999, p. 46, fig. 8/1).

12. **Costeşti - Sat**, Republica Moldova

Din cuptorul cu un nivel, din staţiunea Costeşti - *Sat* IV, investigat de V. I. Markevič, din etapa Tripolie CI, s-a conservat şi bolta paralelipipedică (fig. 47/2). Reamintim prezenţa, aici, a unor unelte necesare modelării ceramicii şi a unui dispozitiv de rotaţie (*Ibidem*, p. 42-44, pl. 67, 77).

Sistemul lor de construcţie se apropie de al cuptoarelor cu o cameră, pentru cuptorul de a Mărgineni - *Cetăţuie* cu al celor cu două camere suprapuse. De obicei, vetrele se realizau din lut amestecat cu nisip. Prin arderi repetate la suprafaţă deveneau cenuşiu albicioase şi spre sol roşii cărămizii. Frecvent erau înconjurate de gardini, rame, în profil triunghiulare.

Cercetările arheologice sistematice au prilejuit dezvelirea urmelor unui mare număr de aşezări, cu locuinţe ridicate la suprafaţa solului, cu pereţii şi podinile - platformele acoperite cu lut, cu baza din bârne groase, cu vetre sau cuptoare, în preajmă cu urmele unor anexe. Lutuirea interioară şi exterioară a acestui tip de locuinţe de suprafaţă, s-a realizat nu numai pentru prevenirea umezelii în interior, dar şi împotriva incendiilor.

Meşteşugul olăritului - consideraţii

Pornind de la propriile săpături arheologice şi de la analiza instalaţiilor de ars ceramica cunoscute de noi până în prezent, în volum am încercat să conturăm un aspect general al meşteşugului olăritului, în arealul complexului cultural Cucuteni - Tripolie, inclusiv pentru faza Precucuteni III. Aşa cum reiese din repertoriul descoperirilor arheologice, prezentat anterior, am înregistrat 34 de aşezări în care s-au semnalat instalaţii pentru ars ceramica, din care: trei au cuptoare cu mai multe camere dispuse pe orizontală (în două din ele sunt şi cuptoare cu o cameră), datate Tripolie A, B_I sau Cucuteni A; în 17 staţiuni se află cuptoare cu o singură cameră, opt din faza Cucuteni A sau Tripolie B_I; patru din Cucuteni B_{I-II} sau Tripolie B_{II} - C_I şi C_I şi cinci din faza Cucuteni B_{I-II} sau Tripolie B_{II}-C_I şi C_I; în trei aşezări s-au folosit cuptoare de tip tandyr, datate Tripolie B_{II} şi Cucuteni B; în şase s-au descoperit unul sau mai multe cuptoare cu două camere, o aşezare din Tripolie B_{I-II} şi patru din Cucuteni B Tripolie C_I; la care adăugăm şase aşezări din cadrul grupului Horodiştea - Folteşti sau Tripolie C_{I-II} şi C_{II}. De asemenea şi trei neclare, datate Tripolie B_{II}, B_{II}-C_I şi C_I.

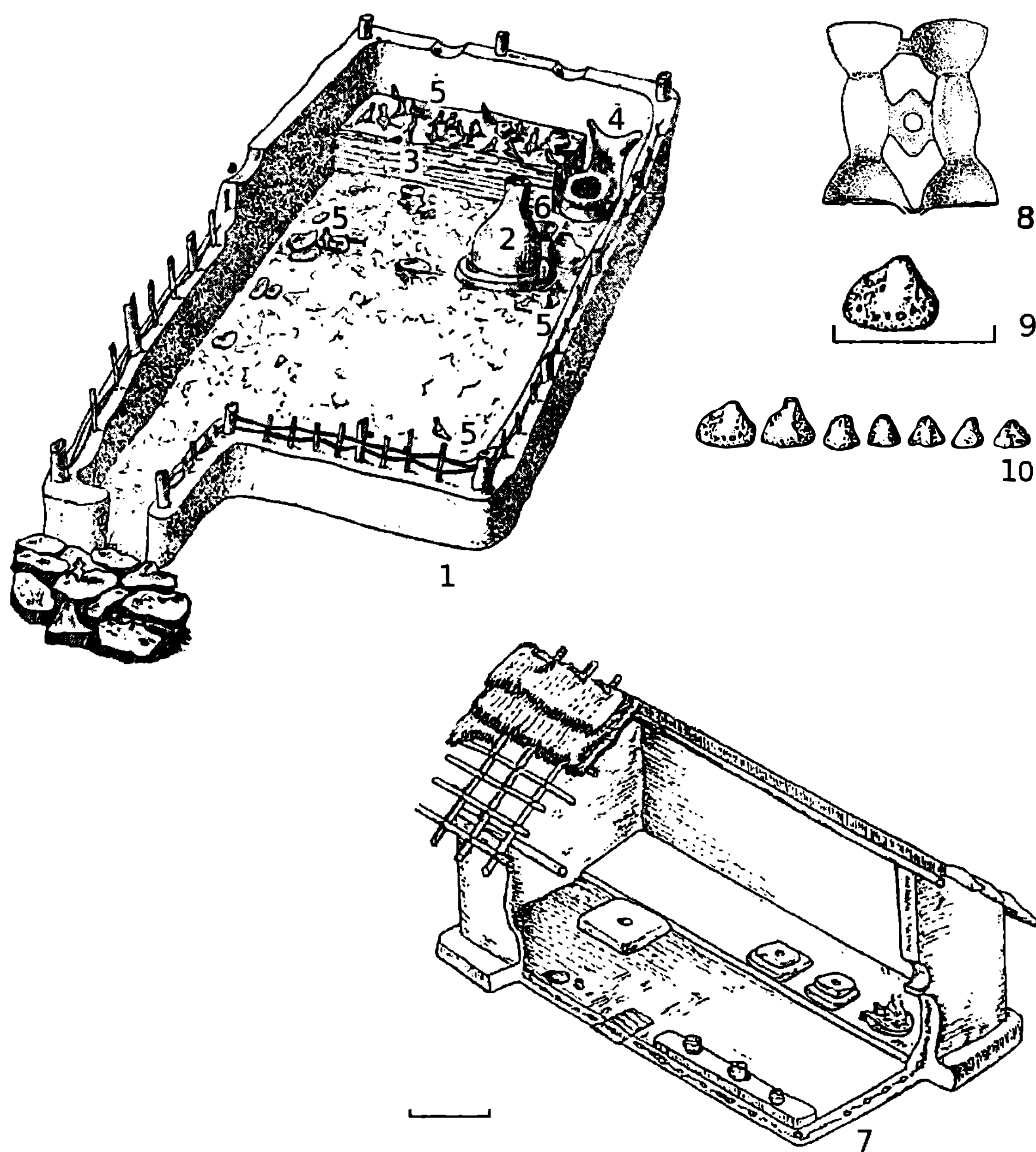
S-au semnalat peste 73 de cuptoare, din care, din tipul cu o cameră cel puţin 50, plus 12 publicate pentru staţiunea Ariuşd - *Dealul Tyszk*, şi trei de tip tandyr. De asemenea, 19 cuptoare cu două camere, dintre care 13 în aşezări ale complexului Cucuteni - Tripolie şi şase aşezări în Horodiştea Gordineşti. Cel mai mare număr de cuptoare aparţin tipului cu o singură cameră. La acestea adăugăm 24 de cuptoare, amenajate deasupra gropilor sau la nivelul solului, de la Truşeşti - *Ţuguieta* şi de pe *Holmul* de la Hăbăşeşti, de asemenea, groapa de ars ceramica de la Dumeşti *Între păraie,* Drăguşeni *În deal la lutărie* şi, pentru comparaţie, cuptoarele gospodăreşti de la Ariuşd – *Dealul Tiszk*, Mărgineni *Cetăţuia*, Târpeşti - *Râpa lui Bodai*, Truşeşti - *Ţuguieta,* Hăbăşeşti - *Holm,* Costeşti - *Sat* IV.

În cadrul complexului cultural eneolitic Cucuteni - Tripolie, aceste centre de producere a ceramicii în care funcţionau mari ateliere pentru confecţionarea vaselor, ornate cu motive pictate sau gravate, s-au format în zonele cu rezerve de materii prime de origine minerală, argile şi coloranţi.

Din straturile suprapuse ale aşezărilor preistorice, arăturile, malurile rupte, au scos la iveală cantităţi considerabile de ceramică şi alt inventar, fapt care a şi dus la săparea sistematică a lor: Bereşti - *Dealul Bulgarului*, Rafaila - *Piciorul Hârbului*, Scânteia - *Dealul Bodeştilor*, Brad - *Cetăţuie*, Bereşti *Dealul Bâzanului*, Igeşti - *Scândureni* sau Dumeşti *Între păraie*, în ultimele trei s-au descoperit şi cuptoare de ars ceramica.

Atelierul de olărit de la Dumeşti, unul dintre cele mai complexe amenajări investigate până în prezent, se detaşează prin existenţa în camera mare a vaselor ce au adăpostit materia primă necesară preparării pigmenţilor pentru pictură, roşu, negru şi alb, a două pensoane şi a unui lustruitor. De asemenea, şi prin cele două grupuri de cuptoare, formate din patru, respectiv trei instalaţii ordonate ritual, unul în dreptul gurii de alimentare a celuilalt.

După publicarea primelor informaţii despre staţiune (Maxim-Alaiba 1992, p. 81 şi urm.), profesorul Radu Florescu, autorul prefeţei unui volum semnat de Marija Gimbutas (1989), ne-a sugerat, în 1993, să luăm în considerare nu numai posibilitatea dispariţiei staţiunii ca urmare a unui incendiu sau a invaziei unor triburi, poate stepice, dar mai ales posibilitatea dispariţiei în urma unui cutremur, ca o formă a distrugerii aşezărilor de calamităţi naturale. Avea în vedere, mai ales, părăsirea aşezării în grabă, fapt ce nu a permis recuperarea celor două vase depozitare a materiei prime pentru pictură sau a altor bunuri.

Pl. 59. Reconstituirea sanctuarelor de la Sabatinovka II 1, cuptor 2; ceramică 3; tron-altar 4; statuete 5; vas cu apă 6; Shkarovka 7; Veselyj Kut, piese de cult din inventarul atelierului nr. 2, vas binoclu 8 şi conuri miniaturale 9-10 (*apud* Makarevič 1960, fig. 1 / Monah 1997, fig. 3/1; Tsvek 2004, fig. 15/2-10). Tripolie A: 1-6; Tripolie B_{I-II} 7-10.

Pl. 59. La reconstitution des sanctuaires de Sabatinovka II 1, four 2; céramique 3; trône-autel 4; statuettes 5; vase à l'eau 6; Shkarovka 7; Veselyj Kut, pièces de culte de l'inventaire de l'atelier no. 2, vase binocle 8 et cônes de petites dimensions 9-10 (*apud* Makarevič 1960, fig. 1 / Monah 1997, fig. 3/1; Tsvek 2004, fig. 15/2-10). Tripolie A: 1-6; Tripolie B_{I-II} 7-10.

Pe parcursul prezentării atelierului de la Dumeşti am încercat să surprind şi etapele de realizare a meşteşugului, etape supravegheate cu stricteţe de olar, ce mânuia instalaţii şi unelte care nu erau la îndemâna oricui, fără a altera fiorul cosmic de neesenţialul utilitar. Cum remarca G. Popa, „pentru omul primelor epoci totul era mitizat, simbolizat, sacralizat în rituri care învesteau cu semnificaţie cosmică fiece act al vieţii şi fiecare manifestare a naturii; le valoriza la nivel ultim şi în responsabilitate faţă de veşnicie" (vezi Popa, cuvânt înainte la Coomaraswamy 1997, p. 7).

*

În volum am avut în vedere şi instalaţiile cu două camere, din care una la bază, pentru foc, suprapusă de o alta pentru vase, despărţite printr-un grătar perforat, prin care se puteau controla şi regla variaţiile de temperatură şi ale atmosferei în timpul arderii (Ellis 1984, p. 130 şi urm.). Marile extinderi demografice ca şi anumite particularităţi ale ceramicii, de tehnică, formă, decor, ar explica, după L. Ellis, numărul mare de cuptoare cu două camere în etapele târzii ale acestui complex şi în perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului(1984, p. 200, 205).

Asupra *originii* cuptoarelor prevăzute cu două camere părerile sunt diferite. După E. Comşa acestea „au fost inventate de către purtătorii culturii Cucuteni din vestul Moldovei şi sud - estul Transilvaniei, pe baza completării constructive treptate a cuptoarelor din prima categorie. Astfel, cuptoarele evoluate, precum cele de la Glăvăneştii Vechi, Valea Lupului, îşi au originea în arealul Ariuşd - Cucuteni. Mai târziu, cuptoarele evoluate au fost transmise, prin comunităţile înrudite, şi celor care vieţuiau în ţinutul de dincolo de Nistru" (1976a, p. 30; 1976b, p. 361; Petrescu-Dîmboviţa *et alii*, 1999, p. 196). Avea în vedere şi faptul că, din sudul României până în Munţii Rhodope, în culturile Hamangia, Boian Bolintineanu, Vădastra sau Gumelniţa, nu se cunoaşte acest tip de cuptoare de ars ceramica (Comşa 1976a, p. 29, nota 20).

Cuptorul de la Mărgineni *Cetăţuia*, din etapa Cucuteni A_2, descoperit într-o construcţie - sanctuar, situată spre periferia aşezării (6,20 m x 3,50 m; 21,70 m^2), cu podină lutuită 5 cm şi arsă roşu-cărămiziu, specific şi cuptoarelor de ars ceramica, era adâncit sub nivelul de călcare şi prevăzut cu două camere, între ele cu o placă de lut perforată. În interior avea puţin inventar, doar câteva părţi de vase pictate. Reprezentarea antropomorfă fixată pe bolta acestuia avea forma plasticii vinčiene, indicând o posibilă origine a unor astfel de instalaţii (Monah 1991, p. 298, fig. 1/1).

După H. H. Goghlan primele cuptoare cu plăci perforate au apărut în Asia Anterioară, la Sialk în Iran (1942, p. 22 şi urm., fig. 3-4), în săpăturile sistematice întreprinse de R. Ghirshman, ale cărui rezultate au fost publicate în 1938. Atelierele de olărit prevăzute cu astfel de cuptoare, cu două camere suprapuse, de tip II, sunt cunoscute şi în Asia Mijlocie, în culturile calcolitice în care ceramica se picta (Masson 1964, p. 151-152).

Acest tip se va întâlni şi în culturile ulterioare. Să menţionăm cuptorul bine conservat, din bronzul târziu, descoperit în «aşezarea lacustră» din zona lacului d'Annecy, Franţa (Leroi-Gourhan 1988, p. 48, h > 50 cm, vezi şi profilul).

*

Cercetarea arheologică a relevat nu numai aspecte de organizare interioară a atelierelor, dar şi rolul acestora în dezvoltarea economică, în diferenţierea socială şi mai ales în viaţa religioasă. Practicarea olăritului a favorizat prosperitatea aşezărilor, dar nu în felul în care se dezvoltă în zilele noastre o comunitate. În eneolitic olăritul nu a fost rodul unor observaţii tehnice, acesta s-a structurat în raport cu viaţa spirituală, cu religia, la care olarii se raportau prin creaţiile lor. După S. A. Tokarev, în ateliere însăşi meşteşugul se desfăşura în acord cu un *cult al olăritului*, prin derularea unor practici rituale şi folosirea anumitor recuzite

(1964, p. 236-252). Ritualurile practicate în atelierele de olărit sau în locuinţele atelier, trebuie să fi fost apropiate ca semnificaţie. Diferite erau doar obiectele folosite pentru realizarea lor, recuzita (Dascălu-Işfănoni 1993, p. 370), cum indică varietatea inventarului aflat în apropierea instalaţiilor de ars ceramica.

Între piesele de *recuzită folosite* să reamintim câteva din inventarele descoperite în locurile sau încăperile în care se practica meşteşugul. La Ariuşd - *Dealul Tyszk*, două vase nepictate, dar specifice oficierii unor ritualuri, o cupă şi un vas paralelipipedic, se aflau lângă peretele de est al camerei în care era instalaţia formată din trei cuptoare (Székely, Bartók 1979, p. 56 şi urm.). De asemenea, la Truşeşti - *Ţuguieta*, Cucuteni A_3, un fragment de idol feminin s-a găsit în mijlocul plăcilor unui cuptor de ars ceramica din locuinţa III, anexa 6 (Petrescu-Dîmboviţa 1999 *et alii*, p. 35, fig. 10).

La Dumeşti, la sud de locuinţa atelier, cum am precizat la descrierea complexelor, s-a semnalat o *groapă rituală* de fundare şi consacrare, în care au fost depuse două statuete cu feţele orientate spre răsărit, una întreagă, feminină, în poziţie semişezândă şi alta masculină (pl. 6). Prima are, pe ambele părţi, incizate câte două romburi înscrise, obţinute din grupuri de linii, pe fese linii paralele, pe membrele inferioare triunghiuri, iar prin pastile marcaţi sânii, ombilicul şi genunchii. Statueta masculină, căreia îi lipseau din vechime capul, gâtul, umerii şi baza membrelor inferioare, păstrează numai urma centurii. Să reprezinte imolarea statuetei masculine ideea arhaică a morţii creatoare ?, un sacrificiu ritual executat de către un sacerdot, care putea fi meşterul, în numele adoraţiei faţă de divinitate, pentru reuşita şi perenitatea noilor creaţii, a ceramicii.

Alte patru statuete feminine conservate diferit, ca urmare a practicării unor ceremonii, s-au descoperit în locuinţa atelier. Una este aproape întreagă, îi lipseşte doar capul (pl. 7 8/1). Pastilele de lut îi marchează sânii şi ombilicul, deasupra căruia s-a şi perforat. Şi în ornamentarea ei s-au folosit simbolurile specifice perioadei, romburi înscrise pe faţă şi spate (pl. 8/4), ove flancate de benzi liniare verticale sau ordonate în unghiuri, în zona muşchilor fesieri (pl. 8/2-4). Dacă pentru statueta întreagă se poate presupune o rupere accidentală a capului, nu acelaşi lucru se poate spune despre celelalte trei mult prea fragmentare, care, probabil, au fost sparte intenţionat. A. P. Pogoževa a consemnat aceeaşi situaţie, în sinteza sa asupra plasticii antropomoorfe, unde menţionează între cele 2000 de statuete publicate, doar 5% statuete întregi, prin cele 103 exemplare (1983, nota 2). Aceleiaşi practici rituale au fost supuse şi statuetele zoomorfe de la Mihoveni *Cahla Morii* (Batariuc, Haimovici, Niculică 2003, p. 264-265).

În schimb, în sanctuare sau locuri de cult, unde se practicau ritualurile comunităţi, ansamblurile statuare, adăpostite în condiţii speciale, probabil în aşteptarea desfăşurării unui nou ceremonial, erau mult mai bine conservate. O astfel de situaţie s-a surprins şi în staţiunea Dumeşti - *Între pâraie*, prin descoperirea într-o locuinţă sanctuar, a unui grup statuar format din 12 reprezentări antropomofe, 6 feminine şi 6 masculine (pl. 44-45).

Pornind de la inventarul atelierelor de olărit, E. V. Tsvek dar şi alţi arheologi, V. M. Bikbaev (1990, p. 146-152), au întrevăzut practicarea unui *cult ce omagia focul şi apa sfântă*, de către olarul care făcea din lut şi apă vase şi care stăpânea focul din cuptoare. Ea vorbeşte şi despre existenţa unui *cult a două zeiţe*, larg răspândit în lumea agricultorilor antici. Are în vedere expresiile dualiste ale acestuia, din Tripolie B_{I-II}, la Shkarovka - două altare, în al doilea atelier de la Veselyj Kut - un vas binoclu (1994, p. 92 şi urm.; Eadem 2004, fig. 15). Tot un vas în formă de binoclu se afla în anexa I, a primei locuinţe săpate la Truşeşti *Ţuguieta*, alături de urmele unui cuptor (Petrescu-Dîmboviţa *et alii*, 1999, p. 31, fig. 9 şi 283/8).

La Veselyj Kut, tot în al doilea atelier, sub pereţii cuptorului de ars ceramica, s-au descoperit opt conuri miniaturale de lut (h = 1 - 1,5 cm), aranjate deosebit (pl. 59/8-9) (Tsvek 1994, p. 76, 93, pl. 18/1; Eadem 2004, 55-56, pl. 15/1). De asemenea, la sfârşitul etapei Tripolie B_{II}, la Trostjančyk (pl. 49), în apropierea cuptorului olarilor se afla un altar în jurul căruia erau aranjate vase de cult, între care şi forme zoomorfe, iar la Shkarovka, într-o locuinţă - atelier de olărit din Tripolie B_{I-II}, în partea de est exista o vatră, în preajmă cu două altare cu *albieri sacre*, un vas cu *apa vie* şi rămăşiţe calcinate de oase de bovideu (pl. 59/7).

În atelierele de olărit cu etaj de la Radingrad sau Ovčarovo, şi din alte locuri din nord-estul Bulgariei (Todorova 1982, p. 34), cum a remarcat M. Gimbutas, la parter se desfăşura meşteşugul olăritului, iar la etaj era un templu în care se oficiau ritualuri. După ea, atelierul de la Radingrad poate fi o cheie pentru înţelegerea funcţiei atelierelor construite în locuinţele cu etaj ale culturilor Cucuteni Tripolie, Karanovo, Tisa şi altele (1991, p. 122). De asemenea, încăpătoarea locuinţă de la Vărvăreuca VIII s-a considerat tot templu, în cadrul căruia se practica şi olăritul (Eadem 1991, p. 122). Prin cantitatea şi perfecţiunea vaselor descoperite în astfel de complexe, construcţiile depăşeau funcţia de atelier, pentru a o dobândi pe aceea de templu al activităţilor religioase, între care modelarea şi ornamentarea rituală a ceramicii deţinea un loc important. După E. R. Stern sau M. Gimbutas, acelaşi rol aveau şi locuinţele mari de la Petreni, în care olăritul se practica mai ales pentru realizarea vaselor de cult şi a altor piese necesare desfăşurării ritualurilor (1991, p. 107). Pentru comunităţile agrare eneolitice, modelele cuptoarelor sau chiar cuptoarele, în cadrul ceremoniilor rituale simbolizau unirea dintre Marea Zeiţă fertilă, ce cunoştea tainele naşterii, morţii şi renaşterii şi Focul masculin (Eadem 1989, p. 25 şi urm.).

Cuptoarele pentru încălzit, gătit, uscat şi ars ceramica, erau nelipsite în locuinţe, ateliere, sanctuare. Menţionăm şi descoperirea, în arealul culturilor eneolitice est europene, a unor machete şi a unor modele de cuptoare simple, de forma unui paralelipiped prevăzut cu horn. Cuptoarele din interiorul machetelor ne dau posibilitatea să vedem forma şi poziţia lor în cadrul acestor construcţii, în care marcau locul de păstrare a focului sacru, ca sursă permanentă de lumină şi căldură. Încă din Tripolie A la Sabatinovka II, în sanctuarul de aproximativ 70 m^2, în interiorul unui cuptor tronconic cu o cameră, înconjurat de o ramă circulară de lut (pl. 59/2), se aflau diferite vase, între ele unul cu oase de bovideu arse parţial (Makarevič 1960, p. 290-292, fig. 1; Zbenovič 1996, p. 32-33; Markevič 1960, p. 290; Monah 1997, fig. 3/1). În etapa Tripolie C_I, o instalaţie de ars ceramica, boltită tronconic, realizată din lut, cu alimentare exterioară, se afla şi în interiorul machetei - sanctuar de la Popudnija (Passek 1949, p. 95-96, fig. 50/4; Himner 1933, p. 17, pl. XVI-XVIII; cf. Monah 1999, p. 46, fig. 11/1), iar un cuptor cu deschidere pentru alimentare, în interiorul machetei - sanctuar de la Šuškova (Passek 1939, p. 124, fig. 69/4), pentru ca, tot aici, în altă machetă să se fi păstrat doar cuptorul (Eadem, p. 124, fig. 69/1, 4); alte două machete s-au semnalat în muzeul din Uman, una era asemănătoare cu exemplarul de la Šuškova, iar din alta s-a păstrat doar cuptorul vopsit cu roşu (1999, p. 46-47). În sanctuarul de la Ovčarovo, Bulgaria, cuptorul avea baza patrulateră (Todorova 1982, p. 37, fig. 89).

Prima, provine de la Berezovka, aşezare Tripolie B_I, din zona Bugului inferior, şi prezintă în cele patru colţuri coloane cilindrice, ce se termină în formă de cupă, iar central este redat probabil hornul. Pereţii laterali ai machetei s-au pictat cu un decor, probabil în forma unui şarpe (Tsvek 2001, p. 29, fig. 7; Ovchinnikov 1994, p. 149 şi urm.). A doua s-a descoperit la sud de Dunăre, în aşezarea Slatina, din apropierea pârâul Struma, Raionul Sofia (Nikolov 1990, p. 33, fig. 1-2), dar ele s-au semnalat şi în alte staţiuni, în cultura Lengyel (Kalicz 1976, p. 121, fig. 4/1-5), şi în alte culturi (Makkay 1971, p. 142).

*

Cucutenienii şi tripolienii prin pictarea sau prin gravarea ornamentelor în registrele formate din marginea, corpul sau piciorul vaselor, printr-un veritabil act de creaţie, constant au reluat motivele anterioare. Soluţiile de asociere a lor, în câmpurile ornamentale, au fost specifice fiecărei etape şi fiecărei secvenţe culturale. În arealul vestic, de la o fază la alta, începând cu Precucuteni III, când canelurile sau inciziile spiralo - meandrice au fost marcate şi prin culoarea roşie sau albă şi continuând, cu fazele următoare, Cucuteni A, A-B sau B, când motivele s-au realizat mai ales prin pictură, s-au creat succesiuni de imagini vizuale, care, la fel ca şi documentele scrise se pot considera limbaje simbolice, pot fi supuse unei lecturi. Ornamentul a crescut succesiv, nu fără a păstra elemente din trecutul său alegoric, metaforic, transmis prin intermediul aceloraşi forme de expresie artistică. Stăpân al lumii dar şi răspunzător de păstrarea ordinii universale, omul eneolitic - *homo geometricus* -, s-a impus prin stăruinţa cu care picta.

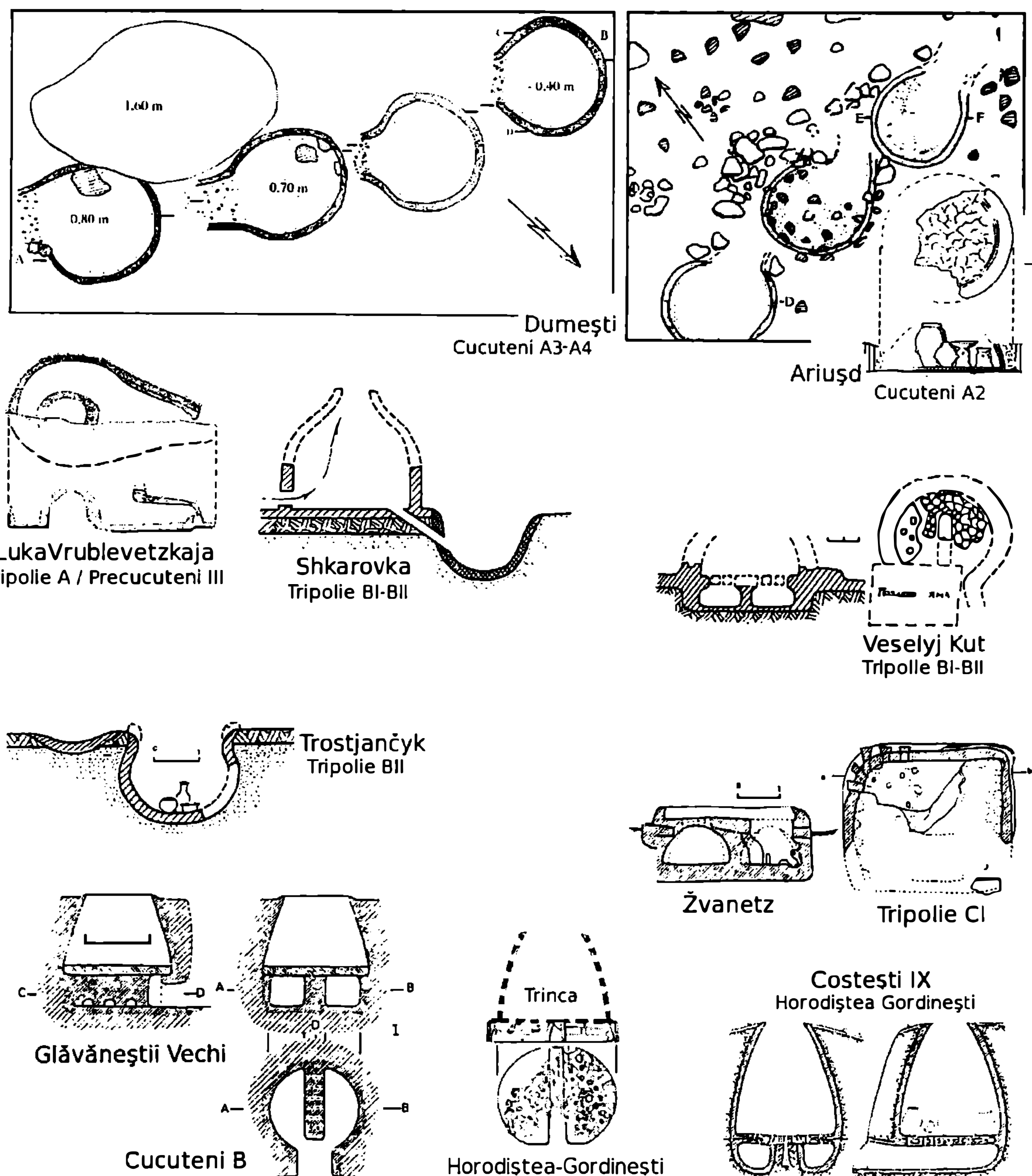
O notă specifică *decorului ceramicii gravate* se leagă, fără îndoială, de acoperirea cu alb la Drăguşeni sau cu brun la Truşeşti, a benzilor decorative rezervate din fondul vasului, prin dungile adâncite. Cu toate că au fost executate în tehnica negativă capătă un efect pozitiv, reieşind în evidenţă atât prin adaosul de culoare brună, cât şi prin culoarea roşie crudă din interspaţii, precum şi prin încrustarea cu alb a dungilor adâncite (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 267, 284, fig. 181).

Vasele pictate au fost acoperite mai întâi cu alb, altele însă cu roşu, pentru a realiza fondul, un înveliş mai dens sau mai subţire. La Cucuteni - *Cetăţuie* constant fondul s-a pictat cu alb, la fel şi la Truşeşti - *Ţuguieta*, deşi sunt şi vase ornate pe fond roşu. În schimb, la Hăbăşeşti, ca şi la Bereşti, predomină pictura pe fond roşu sau brun-roşcat deschis (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 311 şi urm.). La Dumeşti, cu alb se forma fondul, din care se rezervau cu negru motivele ornamentale, iar interspaţiul se acoperea cu roşu întins sau liniar, sau cu alb se pictau benzile ornamentale, mărginite cu negru, pe fondul brun al vasului, cu interspaţiul acoperit tot cu roşu întins sau liniar. După H. Schmidt prin această tehnică, fără a se păstra aceeaşi ordine în aplicarea vopselelor, pictura cu alb sau roşu se realiza direct pe fondul vasului, după care motivele se mărgineau cu linii negre ciocolatii, care ades suprapuneau uşor albul sau roşul (1932, p. 14). La Dumeşti - *Între pâraie* benzile înguste, rezervate din fondul alb, sunt mai frecvente decât benzile medii sau late, fapt ce se considera a fi un specific al etapei Cucuteni A_4 (Petrescu-Dîmboviţa *et alii* 1999, p. 314).

Trasarea dungilor negre nu este obligatorie, întrucât sunt vase, de exemplu la Hăbăşeşti, unde există pe o faţă a vasului şi lipsesc pe cealaltă (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 325). În cazul motivelor rezervate, se constată, deseori, reveniri cu alb sau roşu, chiar după mărginirea cu negru, în scopul corectării unor imperfecţiuni. De regulă, interspaţiul se picta cu altă culoare faţă de motivele principale. Anumite categorii de vase au jumătatea inferioară acoperită în suprafaţă cu alb, roşu sau roşu brun. Pretutindeni, în arealul acestui complex, soluţiile de asociere a motivelor ornamentale în câmpurile ornamentale au fost nelimitate.

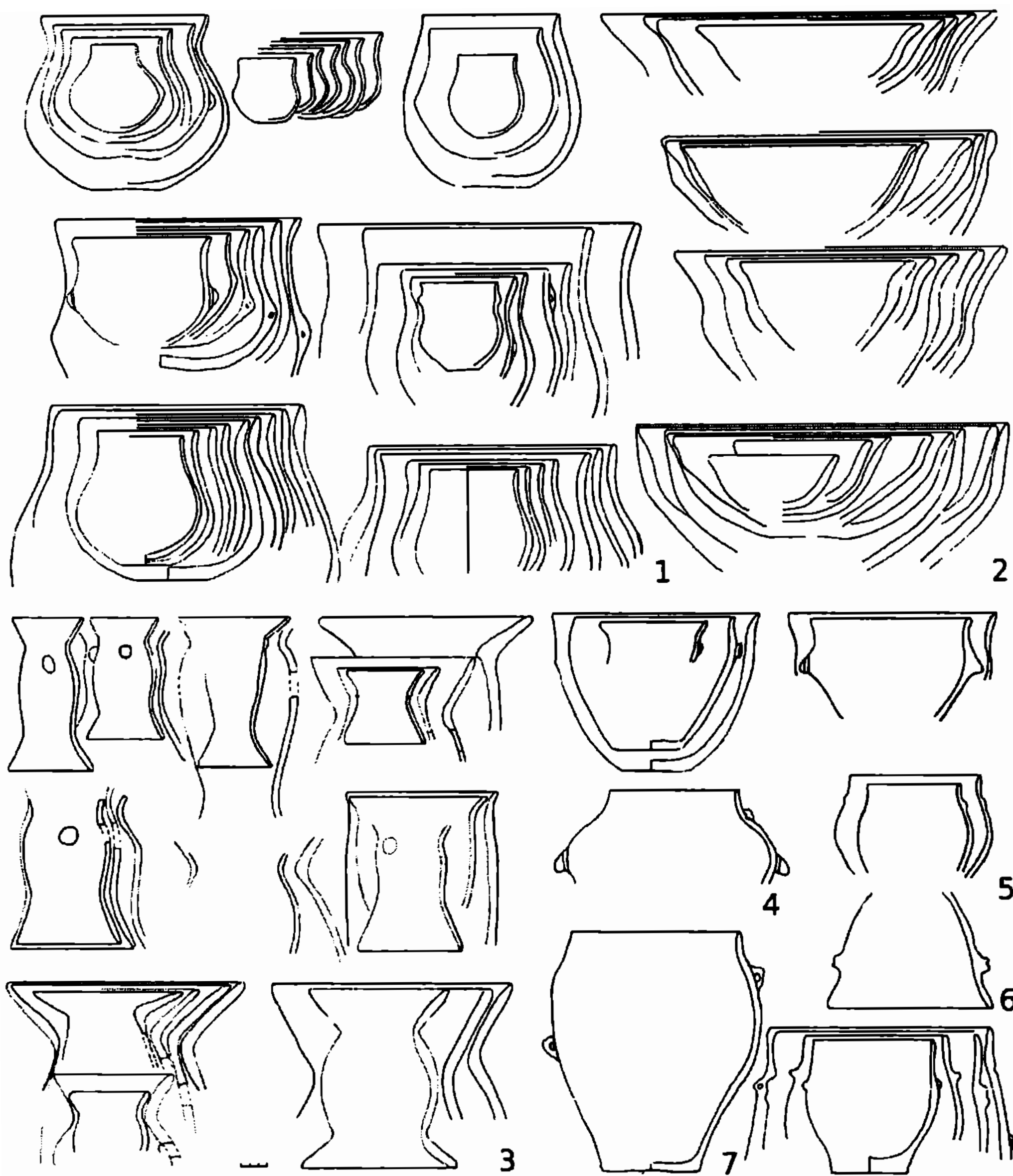
*

Fără a considera existenţa celor trei funcţii, „administrarea sacrului, acţiunea războinică, economia – a căror armonie ierarhizată este necesară pentru ca societatea să dăinuie", în cadrul societăţilor agrare eneolitice, vom încheia reproducând din consemnările semnate de Georges Dumézil „structura celor trei funcţii a fost adesea pusă de gânditori în corespondenţă cu alte triade, cu semnificaţii şi de origini diferite – nimic nu este mai răspândit în lume decât cadrele ternare –, şi le-a trimis, într-un fel mai mult sau mai puţin statornic o coloraţie trifuncţională: de pildă cele trei părţi suprapuse ale lumii (cerul, văzduhul, pământul); sistemul celor trei «fire», *guna*, din care totul este ţesut (*sattva, rajas, tamas* = «fire care, răsucite, dau funia (Nandou); ierarhia valorilor morale (*dharma, artha, kāma*); teoria focurilor artificiale (focul stăpânului casei, focul de apărare, focul ofrandelor); culorile principale (alb, roşu, negru) etc. (1997, p. 39-40).

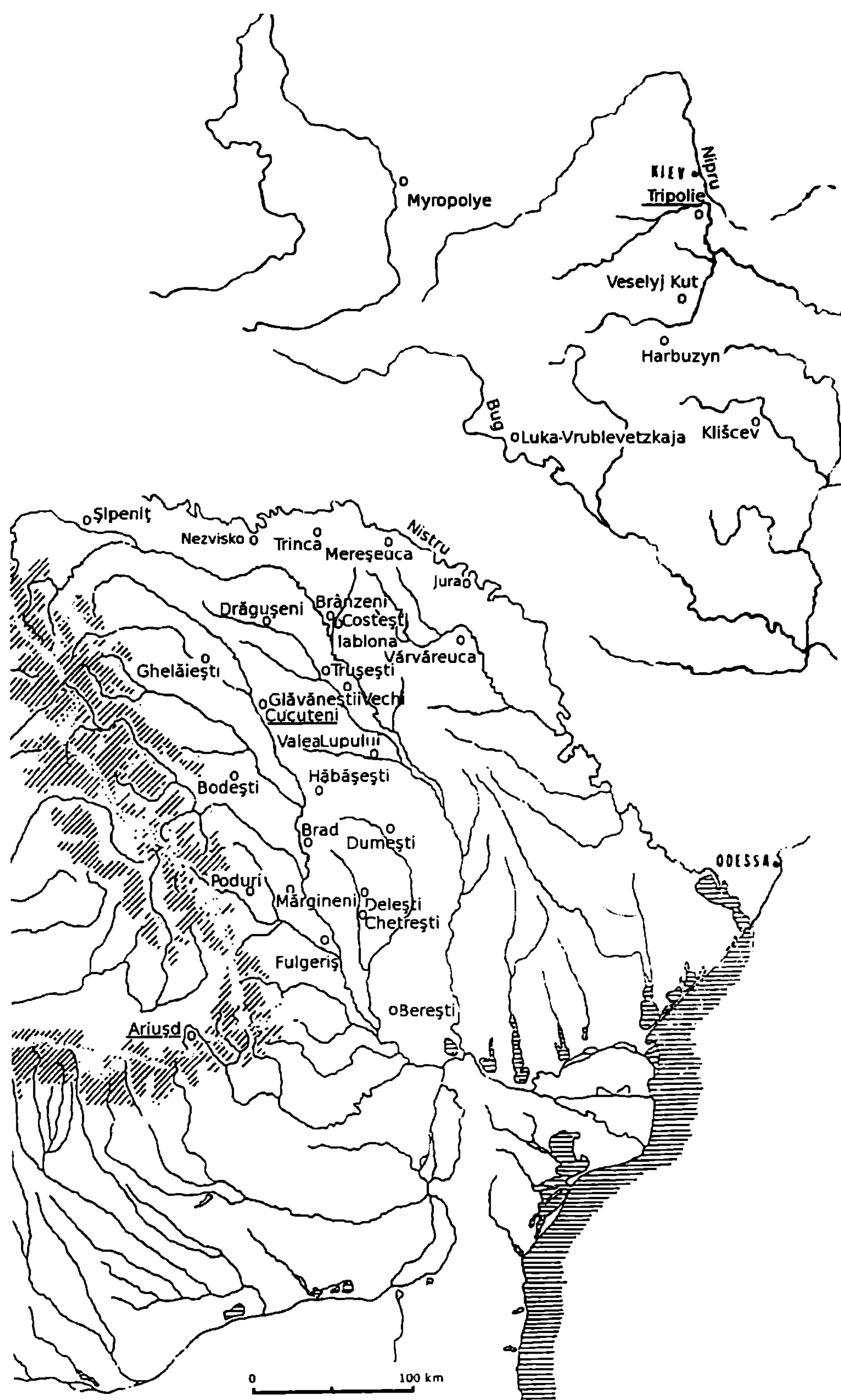

Pl. 60. Tipurile şi cronologia cuptoarelor de olărit.

Pl. 60. La typologie et la chronologie de fours pour la cuisson de la céramique.

Pl. 61. Forme ceramice descoperite la Dumeşti - *Între pâraie.*
Pl. 61. Les formes de poterie découverts à Dumeşti - *Între pâraie.*

Pl. 62. Harta descoperirilor arheologice.

Pl. 62. La carte de la découverts archéologique.

Le complexe culturel Cucuteni - Tripolie. L'art de la poterie.

Avant-propos

La magnifique civilisation préhistorique Cucuteni - Tripolie[1] est devenue, comme on le sait, renommée par les représentations plastiques anthropomorphes et zoomorphes, mais surtout, par les diverses formes de poterie dont les murs ont été transformés en supports impérissables pour la peinture de leur modèle cosmogonique de caractère mythologique et religieux, avec des colorants minéraux qui ont bien résisté au temps. Le constant renouvellement des motifs, sous la forme des aspects décoratifs symboliques, comme une permanente tentative de rétablissement des liaisons avec les ancêtres, avec le temps primordial d'où tout est issu et qui sert comme modèle aux périodes ultérieures, permet la poursuite des étapes chronologiques successives des cultures néo-énéolithique, avec leurs formes décoratives spécifiques aux complexes culturels, Starčevo – Criş, la céramique linéaire, Boian – Gumelniţa, Vădastra – Sălcuţa, Turdaş, Petreşti ou Tisa – Tiszapolgár – Bodrogkeresztúr.

Une partie des récipients du complexe culturel Cucuteni - Tripolie, qui ont résisté au temps, pour témoigner sur la splendeur de celui-ci, peuvent être admirés de nos jours, particulièrement dans les musées trouvés dans l'aire géographique située entre les cours moyens et supérieurs des vallées Mureş, Siret et Bârlad, Prut, Dniestr et Răut, le Boug et le Dniepr.

Rarement, il est arrivé que les fouilles systématiques ont contribué à la découverte de quelques ateliers de poterie, même si, ceux-ci ont certainement connu une large difusion et une utilisation de longue durée. Leur étude représente le sujet de notre volume et il est fondé sur deux de nos découvertes archéologiques: les sept fours de phase Cucuteni A découverts à Dumeşti, le district Vaslui, recherchés entre les années 1987 et 1990 et les deux fours découverts à Trinca - *Izvorul lui Luca*, le district Edineţ, la République de Moldavie, datés dans la période qui suit après le complexe culturel Cucuteni - Tripolie, définie par le groupe culturel Horodiştea / Erbiceni - Gordineşti - Kasperovka[2] De ces derniers fours, le premier a été recherché par le docteur Oleg Leviţki, chercheur à l'Institut d'Archéologie et d'Ethnographie de l'Académie de Science de la République de Moldavie, en 1990, et le

[1] La vaste aire de la civilisation Cucuteni Tripolie a été structurée par l'historiographie contemporaine, pour toute la période, 3800 / 3750 - 2700 / 2600 b.c. ou 4650 - 3500 B.C. (Monah 1987, p. 75 şi urm.; Petrescu-Dîmboviţa 1993, p. 548; Mantu 1999, p. 193), dans trois grandes zones géographiques, Carpato-dniestrienne, où sont encadrés les découvertes archéologiques roumaines et moldaves, et, respectivement Bugo-dniestrienne et Bugo-dnieprienne, trouvées particulièrement en Ukraine (Sorokin 1993, p. 85). De point de vue chronologique, on a envisagé les correspondances publiées par D. Ia. Teleghin, concernant les deux aires: Précucuteni III = Tripolie A; Cucuteni A_{I-4} = Tripolie A-B et B_I; Cucuteni A-B_{1-2} = Tripolie B_{I-II} et B_{II}; Cucuteni B_{1-2} = Triploie B_{II} - C_I et C_I et le complexe culturel Horodiştea - Folteşti = Tripolie C_{I-II} et C_{II} (1985, p. 15).

[2] Dans la vaste étendue du complexe culturel Cucuteni - Tripolie et à la proximité, par la désagrégation de celui-ci, se sont formés des groupes culturels: Horodiştea / Erbiceni - Gordineşti - Kasperovka appelé en conformité avec les stations éponymes recherchées archéologiquement en Roumanie, République de Moldavie et Ukraine (Dergačev 1973, p. 100); au sud le type Jivotilovka (Petrenko 1994, p. 61, 64, pl. 4); dans l'aire du Plateau de Volânia, Gorodsk; à l'est sur le Dniepr la variante tardive Sofievka (Dergačev, Manzura 1991, p. 211, tab. 2), à l'est Cernavoda II - III et le groupe Boleráz (Roman 1981, p. 30-32, fig. 1). On mentionne aussi la formation des groupes Folteşti et Usatovo (Idem 1976, 77-78; Dinu 1980, p. 1), la culture Trichterbecher et la culture des amphores sphériques (Roman 1981, p. 30-32).

deuxième par une équipe coordonnée par O. Leviţki, dont j'ai fait moi-aussi partie, en 1995. La présentation détaillée de ces fours nous a permis de procéder à la reconstitution de leur mode de fonctionnement, qui était propre aussi pour d'autres centres, et de surprendre les modifications qui sont survenues à travers le temps. Dès les fours à une seule pièce, employés pour brûler la céramique par les communautés des phases Cucuteni A = Tripolie B_I et Cucuteni A-B = Tripolie B_{I-II}, on a passé aux fours à des pièces superposées. Ce type a été utilisé surtout dans la phase suivante Cucuteni B = Tripolie C_I, la dernière dans l'évolution de ce grand complexe culturel. Ils ont continué d'être utilisés aussi dans la première phase du groupe Horodiştea / Erbiceni - Gordineşti - Kasperovka, mais sans obtenir les performances technologiques précédentes. Comment a remarqué l'ethnologue Gh. Iordache, le système de cuisson dans les fours à deux pièces superposées, „reste actuel jusqu'à nos jours" (1996, p. 18).

La station Dumeşti, située au sud du Plateau Central Moldave, où ont été partiellement découvertes les ruines d'une riche habitation Cucuteni, phase A, a été emplacée, comme beaucoup d'autres, dans les limites offertes par l'interfluve formé par le ruisseau Suhuleţ, affluent gauche de la rivière Bârlad, et un petit ruisseau local. Le point est appelé par les habitants de l'endroit par un toponyme significatif *Între pâraie*, tout comme pour fixer dans le réel l'image intemporelle d'un modèle archétipal, de *modèle exemplaire universel* (Eliade 1991, p. 33). Chacun de ces douze demeures bâtiments, recherchées dans l'interfluve mentionné, avait un inventaire à part, en conformité avec la diversité des occupations pratiquées au sein de la communauté: la première était un sanctuaire détruit par les travaux d'aménagement d'un jardin où a été trouvé le complexe bien connu de douze statuettes anthropomorphes, six féminines et six masculines, et d'autres objets de culte; dans la sixième demeure il y avait *in situ* plusieurs poids provenus d'une métier à tisser verticale, et dans la dixième demeure il y avait des haches partiellement perforées, infinies, les complexes marqués avec les nombres 3, 7 et 13 formaient l'attelier de poterie, les dépendances de ses environs et deux groupes de fours. Initialement, il y avait approximativement vingt-cinq demeures. Elles ne sont pas étendues, plus que permettait l'espace géographique.

La station Trinca *Izvorul lui Luca*, située dans l'aire géographique du Plateau Nordique de la Moldavie, la sous-division des *Collines de Trinca*, a été recherchée entre 1994 - 2002, et 2004. Le point d'intérêt archéologique, représenté sous la forme d'une Cité a été entouré de trois parties d'un méandre de ruisseau Draghişte, qui, dans cette zone, a des hautes berges, rocheuses et boisées. Les recherches archéologiques d'ici ont été initiées en vue de la recherche de la Cité halstattienne ancienne, documenté de point de vue archéologique par un riche habitation avec trois horizons successifs (Leviţki, Alaiba, Bubulici 1999, p. 17 et les suiv.). Les fouilles réalisées sur le lieu où s'étend actuellement la Cité a contribué aussi à la découverte d'un habitat, de petite étendue, propre au groupe culturel Horodiştea / Erbiceni - Gordineşti - Kasperovka, daté dans la période de transition de l'Énéolithique à l'époque du Bronze, d'aspect Gordineşti, spécifique à l'aire située entre les fleuves Prout et Dniestr (Dergačev 1973, p. 100). De cette habitat on a recherché jusqu'à présent quatre demeures et deux fours appartenant au type de ceux à deux pièces superposées.

La poterie de type Cucuteni ou Tripolie s'est transformée progressivement, dès le début de la période de transition vers l'époque du Bronze, pour s'éteindre „par l'épuisement de la vie des formes" (Niţu 1984, p. 48), une fois avec la pete d'identité enregistrée par l'apparition des groupes provenus des steppes de l'Est, du Nord, ou d'ailleurs. Les nouvelles cultures apparues auront des nouvelles structures socio-économiques spécifiques au Bronze ancien.

J'ai présenté la fonctionnalité et la structure des ateliers de poterie en ordre chronologique, évolutif, sans perdre des yeux l'existence de ceux-ci au sein de quelques sociétés archaïques, qui fonctionnent selon les propres ordres magico-religieux, dépendentes de la pratique de certains rites et cérémonies. La méthodologie et les catégories de sources utilisées ont été celles propres à l'archéologie, en rapport étroit avec les dates offertes par le système des fouilles, par la stratigraphie des stations, par le spécifique des foyers, des demeures, des fossés et des fours, par le système de défence ou le diverse inventaire, partiellement illustrées dans les planches.

J'ai respecté avec objectivité les documents réels, incontestables, spécifiques à la démarche archéologique, où on reconnaît des éléments à caractère d'universalité. En même temps, j'ai eu constamment en vue le fait que les sources archéologiques compensent jusqu'à un point l'absence des autres, surtout ceux écrits. À cause de cela, je me suis confronté avec les limites d'une documentation partielle, modalité de recherche propre aux civilisations trop anciennes. Comme je viens de préciser, ces considérations nous ont conduit à la corrélation de ceux-ci avec les informations ethnographiques.

Dans la période antérieure à la préparation de la thèse de doctorat, suggérée par le prof. docteur Mircea Petrescu-Dîmboviţa, membre de l'Académie Roumaine, lorsqu'il a visité le Musée départemental "Ştefan cel Mare" de Vaslui, pour connaître les matériaux provenus des fouilles de Dumeşti, trouvées en dépôts et dans l'exposition permanente concernant le néo-énéolithique dans le Plateau de Bârlad, à nous conseiller d'organiser les informations dans une étude.

La rédaction du volume a été fondé aussi sur les importantes contributions des chercheurs de l'époque. Leurs études ont été citées dans le texte et mentionnées dans la bibliographie.

La poterie dans l'aire de grand complexe culturel Cucuteni - Tripolie

Pour la reconstitution du mode d'organisation, nous avons parcouru la voie de connaissance du présent vers le passé, à partir des *analogies ethnologiques* (Dumitrescu, 1979, p. 15). Même si une telle analyse semble hypothétique, nous avons envisagé l'utilisation, le long des années, de certaines techniques, outils, méthodes et procédés de travail semblables, ce qui ont conduit à la standardisation des étapes, sans tenir compte de l'espace ou du temps. V I. Markevič, à partir des recherches réalisées par lui en Bessarabie, considérait que, dans chaque habitat il y avait un potier, qui a donné un caractère à part à la production, et il donne comme exemple la céramique de type Vărvăreuca VIII (1981, p. 24, 120). La même idée a été soutenue par M. Iu. Videjko pour l'Ukraïne, ayant en vue la grande station de Maidanetzk (1988, p. 1 et les suiv.), où, comme dans d'autres stations, les récipients ont été produits aussi pour l'échange.

S. Marinescu-Bîlcu (1974, p. 145-146) a lui même soutenu l'idée de l'existence, dès la culture Précucuteni III - Tripolie A, de quelques centres de potiers qui employaient les mêmes expressions artistiques et suivaient les mêmes directions de dévelopement, ayant un rôle important non seulement dans la production de la céramique fine pour la communauté ou pour les habitations voisines mais aussi dans sa diffusion dans d'autres centres culturels ou dans des aires plus éloignées. D'ailleurs, E. Comşa, précisait que „de tels centres ont été en nombre assez réduit, dans chaque zone et période" Il considérait que „dans chaque habitation on réalisait seulement la céramique d'usage commun, et l'autre peinte était apportée d'une autre part, en commençant ainsi de perdre son rôle d'indice ethnique" (1981a, p. 20-22).

La grande ressemblance entre les formes céramiques et du décor, dans certaines zones géographiques, a facilité au professeur Vl. Dumitrescu la définition des aspects régionaux, avec les centres de poterie (1954, p. 552-553), spécifiques, en général, à la même étape chronologique ou à d'autres consécutives. Il est naturel que certaines habitats soient détachées d'autres, instituant entre elles des liaisons tribales ou au niveau des unions tribales. À partir de la demeure Drăguşeni Ostrov, de phase Cucuteni A, publiée aussi sous forme de monographie par S. Marinescu-Bîlcu et Al. Bolomey (2000), le professeur Vl. Dumitrescu a défini le groupe Drăguşeni comme un groupe régional (1973, p. 177; Idem 1974b, p. 545), répandu d'une part et d'autre de Prout, mais touchant, tout comme dans le cas de la station Polivanov Jar, aussi le territoire d'Ukraine (Marinescu-Bîlcu 1983, p. 84). L'analyse de l'aspect Drăguşeni dans tout l'espace de diffusion a été continuée par V. Sorokin, qui l'a dénommé l'aspect régional Drăguşeni Jura, à partir des stations les plus représentatives (2002).

La station Dumeşti - Între pâraie

L'importante station préhistorique de Dumeşti - *Între pâraie*, le département Vaslui, située dans le Plateau de Bârlad, à quelques kilomètres du cours de la rivière Bârlad, entre deux petits ruisseaux (pl. 1-2), a été systématiquement recherchée entre les années 1982 et 1991 (Maxim-Alaiba 1983-84, p. 99; Idem 1987, p. 269; Idem [Alaiba] 2005, p. 57). Les fouilles ont été faites pendant dix ans ont conduit à l'investigation d'un nombre de douze demeures, d'une manière totale ou partielle, datées chronologiquement dans les étapes Cucuteni A_{3-4}, comme l'on a déjà précisé. Conformément à la stratigraphie verticale et horizontale, la construction des demeures et du sanctuaire peut être répartisée en trois horizons culturels successifs, touvés en changement, ce qui indique, naturellement, l'existence du moins trois générations.

L'attelier de poterie et les aménagements des environs

Au cours des fouilles réalisées entre 1987 et 1989 on a mis en évidence dans sa totalité, dans la partie nord-ouestique de d'habitation, une demeure - attelier, ayant au nord une annexe pour garder la céramique peinte, et les aménagements des environs: l'espace pour le modélage de la pâte, au sud-ouest, comme nous indiquent les grandes pierres trouvées ici, spécifiques au mobilier trouvé dans le voisinage de la table du potier, la chaise ou un support; au-dessus de celui-ci et au sud-est, où étaient agglomérées des parties de différents récipients qui n'étaient pas peints, plus difficile à enregistrer, il y avaient probablement des paravents d'où se son dispersées sur le niveau de petites traces de brique, à l'est il y avait un fossé brûlé à l'intérieur jusqu'au calcinage et il y a tout lieu de croire, qu'il a été employé comme four pour brûler les grands récipients (pl. 17/2; Gr. 8; cpl. 8); à l'est il y avait un groupe de quatre fours (pl. 15/1, 3; 16) et à leur proximité - une petite chaumière circulaire et au moins cinq plaques semiperforées d'argile, à l'est (cpl. 7; pl. 2); d'autres trois fours pour brûler la céramique se trouvaient à la périphérie nord-estique. On doit aussi mentionner le fossé rituel de fondation et de consacration de la demeure attelier, situé dans la partie sudique de l'attelier de poterie juste devant sa face, un fossé où l'on a déposé deux statuettes, l'une féminine et l'autre masculine, comme une réflexion du culte domestique. Un autre groupe, formé de trois fours (pl. 17/1; cpl. 13), se trouvait à la proximité du périmètre de la demeure, dans la partie nord-estique (pl. 2).

Dans le cadre de l'atelier de poterie, comme on l'a déjà précisé, une première place était détenue par la demeure - atelier (L_3 = cpl. 3), placée au centre-ouest de l'agglomération, à la proximité de l'étang (pl. 2-3). *La demeure* parce qu'ici était aussi un lieu d'habitation, comme nous indique l'inventaire des besoins quotidiens, des outils en os, en corne, en silex, d'où un copeau semble provenir d'une faucille et beaucoup des haches en marne jaunâtre, des moulins à manège, des objets destinés au frottement, des cuillers, des louches, de la céramique peinte et d'usage ménager etc. Même si on a trouvé dans la demeure - atelier des grains, on suppose leur conservation dans quelques enclos et récipients de provisions. L'emplacement de la station dans la vallée, non pas sur une hauteur dominante, n'a pas été favorable à la conservation des grains, des restes de bois ou de petits os. Pourtant, le sol humide a favorisé la conservation de la peinture par les sédiments calcaires. *L'attelier* parce que ici, dans la grande chambre on peignait la céramique, comme nous indique la découverte de deux récipients qui comptaient la matière première nécessaire à cette entreprise. On mentionne aussi la présence de quelques récipients, surtout des bols peints d'une façon peu soignée probablement par un débutant, encore maladroit, mais qui respecte les canons spécifiques à l'étape Cucuteni A_3, de division de la surface du récipient et de disposition des couleurs, ce qui n'était pas à la portée de ceux peu ou point initiés.

Dans l'attelier on a trouvé des parties provenant de quatre statuettes féminines, des traces de la pratique de certaines cérémonies. L'une est presque entière, il lui manque seulement la tête. Un décor en bandes linéaires imprimé sous les épaules, avec les bouts de l'outil avec le quel on a obtenu aussi les incisions sur le corps (pl. 7-8/1). Les pastilles d'argile marquent les seins et le nombril, au-dessus du quel s'est produite aussi une perforation. Si, quant à cette statuette, on suppose une chute accidentelle de la tête, ce n'est pas le cas pour les trois autres statuette, beaucoup plus fragmentées qui, probablement, ont été délibérément cassées. A. P. Pogoževa a consigné pourtant la même situation, dans sa synthèse sur la plastique anthropomorphe, où il mentionne, parmi les cinq mille statuettes publiées seulement un nombre de 5% statuettes intactes, 103 exemplaires (1983, note 2). Aux mêmes pratiques rituelles ont été subies aussi les statuettes zoomorphes du Mihoveni *Cahla Mori* (Batariuc, Haimovici, Niculică 2003, p. 264-265).

Comme l'on a déjà vu, pour leur décoration, on a employé les symboles spécifiques à la période, des rhombes sur les deux faces (pl. 8/3), des ovales bornés de bandes linéaires verticales ou ordonnées en angles, dans la zone des muscles fessiers (pl. 8/2-4). Leur découverte d'habitude fragmentaire, nous a toujours conduit à se poser la même question pour chaque nouvelle demeure, pourquoi les pièces intactes sont tellement rares? La réponse réside dans le fait qu'on lie la destruction des statuettes de certaines pratiques rituelles (Pogoževa 1983, p. 7 et les suiv.).

Du plancher on a récupéré aussi quelques cônes d'argile minuscules, dont le rôle était probablement proche du rituel signalé dans l'attelier découvert dans le demeure Veselyj Kut (Tripolie, l'étape B_{I-II}), où, sous les murs du four utilisé pour brûler la céramique, se trouvaient un nombre de huit cônes de ce type (h = 1-1,5 cm) rangés particulièrement (Tsvek 1994, p. 76, 93; Eadem 2004, p. 57-59, pl. 15/1).

Toujours dans cet endroit on a découvert aussi des astragales, certains polis, qui ont servi, probablement, à jouer aux osselets. Ils ont été signalés aussi dans le cadre d'autres demeures qui datent de la phase A, parmi lesquelles on mentionne les astragales de chèvre (*Capra hircus*), trouvés dans un récipient à Bonţeşti *Mira* (Dumitrescu 1993, p. 97; fig. 8/14); ou à Huşi - *Centrul Oraşului*, où, dans la demeure partiellement recherchée en 1975, il y avait aussi un récipient globulaire couvert d'une pierre de rivière aplatie, „qui comprenait douze osselets de petite dimension d'animal indéterminé encore, qui rappelle une autre

découverte identique, d'un même nombre d'osselets, faite accidentellement dans une autre rue en 1954" (Niţu, Bazarciuc 1980, p. 19). On mentionne aussi leur présence dans la demeure 7 de Roma - *Balta lui Ciobanu,* où, à la limite sudique de la platforme on a trouvé un petit récipient qui a la forme d'un tronc de cône, assis au-dessus d'un osselet (Popovici, Buzdugan, Alexoaie 1992, p. 13) ou dans les exemplaires de Brânzeni III (Markevič 1981, pl. 13/2).

La trousse du potier: les récipients, les pinceaux, le polisseur, des pigments colorés

À l'intérieur de l'attelier, sur le plancher, un petit enclos qui ouvrait du centre protégeait deux récipients placés encore en position verticale, comme on peut le voir aussi dans l'ensemble photographique (pl. 3/2-3). Sur le corps bombé du premier récipient (pl. 9/1-1a; 10/4), les motifs décoratifs ont été ordonnés négligemment en des *S* horizontales, formés de bandes blanches négatives, réservés du fond blanc, par leur délimitation avec du noir, quant à l'interstice il a été couvert du rouge linéaire, l'une des couleurs de base, primaires, sauf celui qui entoure une volute (pl. 9/1a).

Le récipient bien cuit mais modélé et décoré négligemment, par son utilisation est devenu une sorte de trousse, par le potier de l'attelier, pour la conservation de la matière première nécessaire pour obtenir les teintures et de trois outils indispensables pour réalisé le décor, deux pinceaux oviformes en argile et un polisseur[1] Les pièces oviformes (pl. 10/1-2; 11/1-2), par les partielles perforations réalisées à leur pointe, ont été considérées comme des manches de pinceaux. L'analyse par diffraction par des rayons X, pour mettre en évidence des empreintes, indique la couverture avec argile d'une poignée de cheveux. Les traces digitales restées sur elles montrent que la cuisson a été ultérieure à l'usage (pl. 10/1-2; 11/1-2).

Comme on l'a déjà précisé, dans le même récipient on gardait aussi la matière première pour obtenir les teintures blanches, rouges et noires; plus précisément: 48 morceaux prismatiques d'hématite[2] (pl. 12/2-3), de couleur rouge, avec des facettes qui n'étaient pas uniformément polies[3]; 38 de nodules sphériques de carbonate de calcium, 1048 de nodules noirs, entiers, d'oxyde manganique-ferreux et 149 fragmentaires (pl. 12/1, 4) au moment de leur dégagement sur la terre, ils étaient couverts de carbonate de calcium.

Le second récipient a été réalisé plus soignément que le premier, il a le corps peu bombé et le cou haut. La peinture a été appliquée de nouveau sur le fond blanc et elle consiste dans des bandes verticales blanches, chacune avec des lignes noires, et prévue en position

---

[1] Poids polisseur = 39 g; h = 36 mm; les bases 18 et 37 mm; les paramètres des pinceaux: 1 = 17/19 mm; ø = 7/12 mm; poids = 1,35/2,20 g.

[2] 68 g, après la mise à l'écart des sédiments, sont restés 61 g (L=5-38 mm), les fragments ont des stries. Probablement le potier brisait des noyaux des morceaux de différentes dimensions qu'il frottait ensuite sur une pierre poreuse.

[3] „Hématite, Fe_2O_3, oxyde de fer, cristallisé dans le système rhomboédrique scalénoédrique. Dans la nature il se présente sous deux formes allotropiques: alpha- Fe_2O_3 cristallisé dans le système rhomboédrique, forme stable, gamma Fe_2O_3 cristallisé dans le système cubique, forme instable. Minéral cassant, il a la dureté 5,5-6,5 (l'échelle Mohs) et la densité 5,19 -5,3kg / dm^3 Les cristaux d'hématite ont la couleur noir d'acier, gris foncé du fer, parfois des reflets bleuâtres, lorsqu'ils se trouvent en lamelles minces ils ont une couleur jaune. La poussière a la couleur rouge-rouge violacé. Elle contient 70% Fe, 30% O et parfois titanate de fer ($FeTiO_3$) en proportion de 6-7% (les gisements de Norvège et de Suisse) ou molybdène 12%. Dans sa composition peuvent entrer aussi des silices, oxyde ferreux, oxyde de chrome, etc. C'est l'un des principes minéraux de fer, étant utilisé comme matière première pour l'extraction du fer. Dans notre pays il se trouve en petites quantités, d'habitude il est associé avec d'autres minéraux, à: Teliuc, Ghelar, Iacobeni, Ruschita, Dobrogea etc. Les plus grands gisements se trouvent dans les pays de l'ancienne URSS, Canada, Brasil, Indes" (MCM 1980, p. 221).

médiane par deux lignes brun-rougeâtres. L'interstice a été couvert de bandes larges, rouges (pl. 9/2; 10/3). Le récipient ne comprenait que des modules sphériques, de petites dimensions par rapport à ceux découverts dans le premier récipients. On a envisagé aussi les nodules tombés sur le plancher.

Les radiographies réalisées aux deux pinceaux, aux granules et aux fragments d'hématite ont mis en évidence des craquelures profondes qui se forment par cuisson, à des hautes températures. À cause de cette cuisson, jusqu'à vitrification, le polisseur s'est fendu en trois parties.

Les analyses des colorants découverts dans la demeure - attelier Dumeşti - Între pâraie

Les premières analyses par diffraction par des rayons X, faite pour la céramique peinte de Dumeşti, ont été réalisées dans le Laboratoire de recherches physiques du Musée d'Histoire de la Roumanie, par le physicien Gh. Niculescu. Pour cela on a prélevé des particules d'un nodule sphérique sous forme de poussière brun foncée, et des particules de teinture d'un fragment céramique. Les particules sous l'action des rayons X ont établi des valeurs spécifiques propres à l'oxyde manganeux-ferreux ($MnFe_2O_4$) dans le carroyage des diffractogrammes 761 et 823 (fig. 14/1, 3), horizontalement, entre 10-3,25 et verticalement, à partir de 20,80 à 33,10 et 42,80. Conformément à la nomenclature systémique, au point de valeur 26,25, on a remarqué le cristal de quartz (SiO_2). On a procédé de même manière pour la recherche des morceaux prismatiques d'hématite, dont on a comparé les analyses avec celles des pigments de couleur prélevée d'un fragment céramique (voir la diffractgramme 805, pl. 14/4). Les investigations ont mis en évidence un oxyde ferrique, conformément aux repères obtenus dans la diffractogramme no. 762 (fig. 14/2), dans le champ no. 10 jusqu'à 1,75 carroyage horizontale, l'hématite (Fe_2O_3) ayant en composition un pourcentage de fer de 65-75% qui faisait presque inaltérable la couleur. Les pigments d'origine anorganique, résistants à la chaleur et à différents agents atmosphériques et chimiques, par la suspension dans un liant, étaient employés pour la coloration des motifs ou de toute la surface du récipient, par le bain de couleur.

D'autres analyses des colorants de Dumeşti - *Între pâraie* ont été réalisées à l'Institut de Physique Nucléaire de Bucarest, par le physicien Gabriela Grabari, pour établir leur composition des minéraux existents dans les pigments colorés et des éléments mineurs, obtenus par la bonne volonté du collègue dr. Dr. Popovici (Maxim-Alaiba 1992, p. 81-83).

La demeure 3

Le Ier récipient

L'Hématite — Preuve 1: - fer; un peu de mangan et de plomb; un peu de zirconium;

Oxyde manganeux-ferreux (fer envers mangan 3/1) — Preuve 2: - fer + mangan + strontium + zinc (strontium + zinc + 100-200 parties par million).

Le IIe récipient — Preuve 3: - fer + strontium + zirconium + nickel + zinc, or(???)

Le fossé 8

Des fragments de carbonate de calcium	Preuve 4: - silicate de calcium
Oxyde manganeux-ferreux (fer envers mangan 3/1)	Preuve 5: - fer + mangan + strontium + zinc (strontium + zinc 100-200 parties par million).

Le lieu d'où étaient procurés les colorants

En ce qui concerne les découvertes de Dumeşti - *Între pâraie*, à cause de l'existence en oxydes, hématites et calcaires, aussi de zirconium, élément qui apparaît en général dans les formations géologiques argileuses, on peut supposer leur procuration du Plateau Central Moldave même, probablement du voisinage de la station[1] Comme l'on a déjà mentionné, un tel endroit existait au pied de la colline de la limite sud-ouestique de la station, d'où nous croyons que les cucuténiens prenaient l'argile et où, probablement on trouvait aussi des argiles de couleur.

Nicolae Zaharia, dans ses longs voyages sur le terrain, a signalé, dans le village Sarafineşti, le point appelé *Cetăţuia Corni*, le district Botoşani, une telle source de colorants minéraux, „Dans l'aire de la cité la céramique n'a pas paru, mais le sol, jusqu'à la profondeur d'un mètre, était mélangé avec des pierres et de la terre cuite" Les aires d'argiles sont exploitées par les maîtresses de maison des villages voisins, d'elles on préparait des couleurs rouges, jaunes, pour la peinture des murs (Zaharia, Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia 1970, p. 294, no. 252a).

Le déroulement de l'art de la poterie à Dumeşti - Între pâraie

Pour le complexe de poterie de Dumeşti *Între pâraie*, on a envisagé toutes les opérations pratiquées dans un attelier de poterie: l'extraction et la préparation de l'argile, le malaxage de la pâte, la purification, les additions, le modélage des récipients, le finissage de la céramique, la couverture avec engobe, le fond de peinture, le séchage, la préparation des teintures, types d'outils et la réalisation des ornements, soit de ceux en relief, soit de ceux enfoncés et notamment peints par polissage mécanique. On a envisagé les techniques de cuisson.

Techniques de cuisson

Dans le processus de réalisation de la céramique, la cuisson représente le moment le plus difficile, pendant lequel se produisent les changements chimico-physiques de la pâte. En outre, la qualité et la résistance de la peinture obtenue par l'utilisation des colorants minéraux

[1] Dans les années où j'ai réalisé les fouilles, il y avait quelques carrière d'argile, et dans Dumeştii Vechi, le potier du village, Jenică Castan, procurait son argile du pied de la colline trouvé à l'extrémité de la localité, du point appelé *La lutărie*.

dépendent de la température de cuisson. Une température plus élevée avait pour conséquence une meilleure oxydation et la qualité voulue en ce qui concerne l'imprégnation des pigments.

Les fours

Le complexe no. 7 représente, en fait, un ensemble d'aménagements pour la cuisson de la céramique, un groupe de quatre fours, rangés l'un après l'autre, semblables entre eux et construits, chacun d'eux, en face des bouches d'alimentation de ces derniers-ci (pl. 16; 17/1, 3). Ils ont été emplacés, dans le cadre de demeure, à l'est de la demeure no. 6 (L_6) et au nord de la demeure no. 9 (L_9) (pl. 2). Ainsi que nous indique la stratigraphie verticale, celle horizontale et les catégories céramiques, on peut constater qu'une partie des demeures a été après la désaffectation de ce premier groupe.

Le complexe no. 13. Il a été construit à l'extérieur de demeure (pl. 17/1), dans le nord-est de celui-ci, et il s'étendait sur une surface totale d'environ 10 m^2 Il comprenait trois fours réalisés de la même façon que le premier groupe, une distance d'environ 28-32 cm entre eux. L'un d'eux avait l'âtre consolidé à l'aide des pierres, au-dessus desquelles on a appliqué une couche de terre glaise, cuite jusqu'à calcination.

Le fossé no. 8. Il se trouve à une distance d'environ quatre mètres au sud de la demeure - atelier (pl. 17/2); les fouilles sont réalisées à partir de l'ancien niveau de marche, situé à une profondeur d'environ 0,45 m - 0,50 m, par rapport au niveau actuel. Il a une forme cylindrique, la base en ligne droite (h = 1,70 m; ø = 1,34 m), mais il présente vers l'ouest une forme alvéolaire due au glissement de la terre.

Quant aux installations de cuisson de la céramique on a fait des remarques sur des sujets comme: la température de cuisson, l'emplacement des fours dans le cadre des ateliers, la capacité des fours, la personne qui réalisait la céramique, ou la position du potier dans la vie sociale, la diffusion des produits réalisés par des potiers, l'échange.

La catégorie de la céramique peinte de Dumeşti Între pâraie, fonctions, formes, décor

De la première phase de la culture Cucuteni, de Dumeşti - *Între pâraie,* on connaît diverses formes de céramique peinte: des verres ou des coupes, des assiettes, des soupières-écuelles, des bols, des cratères, des couvercles, des récipients à haut cou et à corps bombé, des récipients à pied, des amphores, des récipients piriformes-ovoïdaux, des récipients bitronconiques, des supports et des récipients à support, des récipients à corps angulaire et diverses pièces de petites dimensions.

Les peintres potiers ont évité la monotonie, les espaces libres, par la multiplication des aspects décoratifs - *horror vacui* -, surtout dans la première phase. Ainsi, le décor peint, au début ordonné d'une façon libre, devient tectonique, appliqué en deux, trois registres horizontaux, rarement verticaux, séparés par des lignes simples, rouges, blanc ou noires, ou par des bandes couvertes par du blanc ou du rouge, bordées par du noir. L'ornement, réalisé des mêmes bandes, soit a été retenu du fond rouge ou blanc, soit a été marqué d'une manière positive, directement sur l'engobe blanche ou rouge ou sur le fond naturel du récipient. Dans les deux cas l'interstice a été peint en rouge, rarement en blanc, tendu ou linéaire, sur le fond blanc, respectivement brun.

On commence l'illustration de la céramique par la présentation de deux petits récipients / coupes partiellement couverts avec le décor de l'échiquier (Alaiba-Maxim 1987,

p. 269 et les suiv.), qui ont paru dans le fossé no. 8 (G_8), avec un autre inventaire. À l'extérieur, le motif de l'échiquier a été disposé sur leur bordure, par le marquage des carrés avec du noir au fond blanc, bain de couleur, et par des hachures alternatives avec du noir. Sur le corps on a réalisé une composition de plusieurs Z imbriqués, formés par des bandes blanches du fond, bornées du noir, ayant des ligatures et l'interstice peint en brun linéaire. La base blanche des deux coupes a été encerclée par une ligne rouge (pl. 22-23/1b-2b).

Parmi les coupes à pied court on a reproduit un récipient à large bouche, couvert d'engobe rouge. La bordure blanche du récipient a été hachurée par des lignes rouges, minces, disposées verticalement et horizontalement (pl. 24/1). À l'intérieur, on a retenu deux oves noirs, flanqués par des bandes blanches angulaires. Les récipients à pied, réalisés d'une pâte de qualité différente, ont été signalés dans la phase Cucuteni A, dans les premières fouilles réalisées à Poieneşti - *Dealul Teilor* (Vulpe *et alii* 1950, p. 256, fig. 24/3), Hăbăşeşti - *Holm* (Dumitrescu *et alii* 1954, p. 392, pl. LXXIV/11b6).

L'écuelle tronconique décorée seulement à l'intérieur, découverte dans le fossé no. 7, a été réalisée d'une pâte fine, blanchâtre, dégraissée avec beaucoup de quartz et kaolin, bien cuite. Après la couverture de tout le récipient avec du blanc, aussi au-dessus de la petite anse située sous la lèvre, on a peint seulement à l'intérieur, avec trois rangs formés de trois spirales en S, retenu d'avance du fond blanc, circonscrits, l'un au bord, celui du milieu avec les bouts des spirales affrontés et le suivant ayant des volutes à une spire. Dans les espaces restés libres, on a peint d'autres petites spirales, avec un cercle à la base, au centre présentant eux petits oves, et les interstices ont été très fin tracés des lignes obliques sur la bordure et en forme d'arc dans le prolongement des spirales à l'intérieur (pl. 30/1a-b).

Deux récipients à corps sphéroïdal, de dimensions moyennes, ont été partiellement conservés. Le premier d'entre eux a été réalisés d'une pâte très fine (pl. 30/2-2a). De toute la céramique trouvée à Dumeşti, que j'ai analysée après chaque campagne de fouilles, et aussi des autres stations, celle-ci a été la seule qui s'approche de la qualité du porcelaine. Probablement le récipient contenait dans la pâte beaucoup de quartz et kaolin, et à l'extérieur il était très bien poli. Sa base a été couverte de cinq oves, et le corps présentait des volutes simples. Sur le mur du deuxième récipient se succèdent quatre cercles formés de bandes blanches, liées entre elles par des tangentes, des éléments de forme qui proviennent des étapes antérieures (pl. 29/2).

J'ai reproduit aussi des verres de petites dimensions, sur l'un le décor n'a pas été bien conservé, les oves qui couvraient le corps sont presque invisibles (pl. 25/2). D'un autre récipient, on a conservé un petit tesson, qui indique lui-aussi la forme d'un petit verre, décoré avec le même type d'ornement (pl. 30/3).

L'étude des complexes céramiques permet un nouveau débat sur la fonction décorative du blanc. Son rôle dans les etapes A_{3-4} de Dumeşti est, dans une moindre mésure celui de la couleur utilisée pour le fond, d'où on a retenu des motifs peints en noir, et l'interstice a été couvert avec du rouge étendu ou linéaire. Dans un pourcentage plus grand, le blanc a joué le rôle de *la couleur à peindre*, pour former les motifs des bandes blanches, bordées du noir, en général avec l'interstice couvert du rouge étendu ou linéaire, tracé au fond brun du récipient, dans le cadre d'une peinture en tois couleurs.

À l'extérieur d'un vase à fruits, dont le support n'est pas conservé, on a réalisé une peinture en trois couleurs, au fond brun, deux spirales allongées, consécutives (pl. 31/1a-b), séparées d'un ove ouvert vers la base. L'amplification du mouvement du décor a été réalisée vers l'extrémité du récipient à l'aide de deux autres spirales, l'une entière et l'autre avec un bout coupé et transformé en ove. Vers la limite du sud du registre on a inscrit, entre les

spirales centrales, soit des volutes qui réalisent avec les spirales accrochées l'idée de mouvement, soit une spirale entière.

À l'intérieur l'ornement est disposé en deux registres, séparés par une ligne noire. Sur celui trouvé sous la lèvre on distingue les bien connus oves accompagnés de tangentes et de petites cannes, suivies de quatre spirales différentes. Deux parallèles et conjuguées, l'une large au centre, ferme la deuxième et couvre plus d'un tiers du décor. Quant à la troisième elle a les volutes plus amples en temps que la quatrième a une volute plus petite. Entre elles il y a des oves. L'interstice rouge linéaire complète les principaux motifs (pl. 31/1b), et la base a été couverte d'un cercle blanc. Après la peinture, les récipients ont été polis.

Un support, paru dans la demeure - atelier, a été décoré en trois couleurs, sur le cou et à la base du pied avec des oves blancs peints positivement, et le corps divisé en deux registres verticaux avec des motifs en Z blancs, libres, qui forment au moins trois rangs, du haut du récipient, de son coin droit, vers la base (pl. 32/1-1a-b; 33). Les motifs ont été bornés avec des lignes noires larges, et l'interstice a été rempli avec des bandes rouges, qui nous permettent voir seulement le support brun-rougeâtre du récipient. Sur les différentes formes de récipients, on reprend constamment les mêmes motifs, avec certaines significations, mais qui se succèdent différemment, de la même manière que l'univers ou les vies des hommes qui ne sont pas linéaires.

Un récipient modélé en pâte fine, résonante, découvert dans la demeure no. 1 (pl. 36-37), à haut cou et à corps bombé, ayant des proéminences perforées sur l'épaule et le diamètre de la bouche plus grand que celui de la base, a le décor peint en trois couleurs, au fond blanc, disposé en deux registres; vers le bas du récipient on observe qu'on n'a gardé que du blanc. Une ligne plus large, noire, tracée sur la cannelure trouvée à la base du cou, sépare deux métopes. La première, celle du cou, ornée de six oves, la deuxième du corps, peinte jusqu'à la ligne noire du dessus de la lèvre. Tout le registre du corps est couvert, à partir du maximum bombement, avec une file de quatre spirales, imbriquées par des volutes à plusieurs spires, qui partent du même centre, mais au sens contraire. Leur conduit est double; le premier réalise le tracé normal de la spirale en S; le deuxième, à partir de la même spirale précédente, s'intègre dans la spirale suivante. Cette manière de représentation deviendra aussi une caractéristique des styles Cucuteni A-B et B, mais en respectant en même temps les procédés décoratifs de chaque sous-groupe.

Dans le registre formé par le corps du récipient, au-dessus et au-dessous la principale file de spirales, on a peint d'autres, avec l'une des volutes également ample. Les espaces restés libres vers les bordures, ont été complétés eux-aussi avec de petites spirales. Entre les volutes et leur conduit, apparaissent plusieurs segments de liaison, droits, angulaires, des oves ou d'autres petites volutes. L'interstice a été rempli du rouge linéaire, tracé au-dessus le fond blanc. On suppose que le récipient fut fixé dans un support ou sur la terre.

Toute la surface ornementale du mur extérieur, d'un support court (pl. 34/1-a), mais avec le diamètre grand (ø = 20 cm; h = 9,8 cm), a été divisée en deux registres verticaux, par de larges bandes blanches, attachées dans la région des perforations circulaires. Dans les deux métopes, le décor suit librement. Les bandes bornées du noir, retenues du fond blanc décrivent asymétriquement et sans ordre, des oves ou des triangles, et comme motif central des boucles allongées, proches de la forme des spirales allongées propres à l'époque Précucuteni (Dumitrescu 1974a, p. 70, fig. 51/2, 4, 6). Des larges lignes rouges, tracées librement à l'aide du pinceau couvrent l'interstice. Tout le décor, différent des autres récipients donne l'impression d'une peinture fluide. Le récipient situé au-dessus le support n'a pas été gardé. Le support peut être encadré dans le sous-groupe Cucuteni A_{3a}. Des motifs semblables ont été réalisés aussi dans la phase Précucuteni III, sur les supports cylindriques

ou sur ceux un peu bombés, prévus de la même manière sous l'épaule avec des perforations circulaires ou ovales, à base évasée. S. Marinecu-Bîlcu trouve des similitudes entre le décor réalisé par incisions, sur les supports d'Andrieşeni, avec les motifs centraux couverts avec du rouge (1974, fig. 59/3a-b), ou ceux trouvés à Traian - *Dealul Fântânilor* ou à Târpeşti - *Râpa lui Bodai*, mais qui ne sont pas peints, surtout des dérivés dégénérés de la spirale et de la spirale fugitive oblique (Eadem, p. 82, fig. 59/4-8).

Du fossé no. 7 de Dumeşti *Între pâraie*, on a récupéré une statuette féminine, modélée en position de siège. Les formes du corps ont été marquées par des lignes courtes, obliques, sans utiliser la spirale. On a associé la symbolisme de la position avec celui du trône. L'aspect général de la statuette, la forme de la tête, des incisions, suggèrent une momification (pl. 42-43/1). Dès le milieu du dernier siècle, M. Marin, analysant la plastique du calcolithique, a surpris deux statuettes en position de siège, à Priesterhügel, et une figurine masculine, à Olteni (1948, p. 32). N. Berlescu lui-aussi, dans le classement de l'ancienne collection de statuettes cucuténiennes du Musée de Iaşi, a établi deux variantes, en fonction de leur position, verticale et en siège (1964, p. 47 et les suiv.). V. Antonova a divisé la plastique d'Arpachya, propre à la civilisation de Halafa, en trois types, deux d'entre eux sont représentés par des statuettes en position de siège et la dernière en position verticale (1974, p. 26), et D. Monah considère la position un critère de base (1997, p. 67). Les pièces de Bereşti - *Dealul Bulgarului* (Dragomir 1983b, p. 80, fig. 9/6; idem 1985, p. 103, fig. 25/1-2), Lupeşti - *Fântâna Mare*, Igeşti - *Scândureni* (Coman 1980, p. 175, fig. 98/2, 6; 102/3), Bălteni - *Dealul Cârlanului* (Alaiba, Marin 1987-89, fig. 9/1), Bârlad - *Gârla Simila* (Popuşoi 1985-86, p. 29, nr. 45) ont une position de siège, d'habitude avec les pieds droits. À Tăcuta - *Dealul Miclea* on a trouvé aussi une statuette féminine, cuite secondairement et couverte du blanc (Zaharia, Buraga 1979, p. 263, fig. 6/4), aussi comme dans l'inventaite récupéré de Doroşcani - *Vatra nouă a satului* (Chirica, Tanasachi 1985, p. 316, fig. 39/4, 7).

Les cuillers de différentes dimensions, parfois très proches comme forme de louches, sont fréquentes dans la première phase, les étapes A_3 et A_4 de la culture Cucuteni. Les plus nombreuses louches de Dumeşti - *Între pâraie* ont été peints en trois couleurs, au fond brun ou blanc. L'exemplaire que nous présentons a dans l'intérieur du pucheux un décor angulaire (pl. 43/2), et à l'extérieur une volute enveloppée. Le bout large était dessiné en rapport avec son axe et comptait une succession rythmique de zigzags, unis en ongle. D'autres grandes cuillers ont été trouvées à Poieneşti - *Dealul Teilor* (Vulpe 1953, p. 195-2001, fig. 199-206), Armăşoaia - *În Luncă*, peintes elles-aussi en trois couleurs, au fond blanc ou brun, à bande moyenne, avec différents motifs. La présence dans l'inventaire céramique, de toute l'aire Cucuteni - Tripolie, d'une catégorie avec des traits différentes en rapport avec les récipients cucuténiens, a été interprétée dans une manière différente. Les termes avec lesquels on l'a enregistrée dans la littérature de spécialité dès la fixation de la typologie de toute la céramique: *Cucuteni C*, *Kammkeramik* (Schmidt 1932, p. 42, 77, 81-82), ou brièvement *de type C*, même s'ils ont été considérés impropres, à cause des confusions qu'ils créent par rapport à la notation des phases Cucuteni A, A-B et B ou Tripolie C, ont été gardés après une longue utilisation (Nestor 1950, p. 25; Dumitrescu 1963, p. 287 et les suiv.; Cucoş 1985, p. 63), jusqu'à nos jours (Roman, Opriţescu, Jànos 1994, p. 26-35).

Dans la demeure - atelier de Dumeşti - *Între pâraie*, et dans d'autres, on a découvert aussi des morceaux de récipients réalisés en pâte poreuse, ornementés avec des stries, des alvéoles et de la teinture (fig. 46-47). Entre eux, dans la demeure no. 6, il y avait un récipient des provisions tout entier, qui a repris de la céramique peinte, seulement pour l'ornement du cou, les motifs en Z, peints avec des bandes blanches négatives, distinguées avec du noir du fond blanc, l'interstice rouge linéaire (fig. 47/1). Mais, sous celui-ci, sur l'épaule on a rangé

des alvéoles, interrompus d'un corne, perforé à la base. Sur le corps apparaissent des stries et des anses-protomés spécifiques aux récipients de stockage. Un autre exemplaire, lui-aussi découvert dans la demeure no. 6, a le cou un peu courbé vers l'intérieur, à sa base avec des alvéoles circulaires et des impressions en forme d'arc et le corps couvert avec des incisions verticales ou en arc, de la même manière que sur la céramique de type Cucuteni C (pl. 47/2). Un autre fragment, d'un récipient à bouche évasée, a été couvert d'engobe rouge sur l'épaule et à l'intérieur, mais sur le corps, sous la file d'impressions circulaires, présente aussi des stries (fig. 47/3). Même pour leur ornement on a utilisé la peinture ou seulement la teinture de quelques surfaces, les formes, la pâte ou le décor, rappelle les cratères de type Cucuteni C.

Les récipients modélés par des stries ont été signalés dans les anciennes fouilles de Cucuteni - *Cetăţuie* (Schmidt 1932, p. 22) ou Piatra Şoimului - *Horodiştea* (Vulpe 1941, p. 24, fig. 15/1), plus rarement à Ruginoasa - *Dealul Drăghici* (H. Dumitrescu 1933, p. 74-75, fig. 20-21), mais aussi dans d'autres lieux. Dans l'historiographie tripolienne la céramique de type C a été rapportée surtout aux populations de steppe nord-pontiques et de l'est de Dniepr (Passek 1949, p. 54 et les suiv.), où se déroulait la culture Srednyj Stog, les phases II-III.

La Civilisation Cucuteni - Tripolie: la typologie des fours pour la cuisson de la céramique

La cuisson de la céramique dans l'aire Cucuteni Tripolie a été réalisée par deux modalités technologiques, qui se succèdent chronologiquement, naturellement avec des formes de passage de l'une à l'autre.

Le type I, de four pour la cuisson de la céramique, daté antérieurement, comptait une seule chambre de cuisson, prévue avec deux trous, par lesquelles on assurait le transfert de l'air, l' une située dans la partie supérieure de la voûte, nécessaire pour le remplissage du four avec des récipients et le réglage du tirage et de la température pendant la cuisson dans l'atmosphère oxydante, et l'autre à la base de la chambre de combustion, pour l'alimentation, auxquels on ajoute ou non, selon le cas, le fossé d'accès (Comşa 1976a, p. 21 et les suiv.; idem 1987, 99). Les premiers fours de ce type sont découverts à Ariuşd - *Dealul Tyszk*, le district Covasna, par Fr. Lászó (1914, p. 313, fig. 18). Ultérieurement, dans le même endroit, d'autres fours ont été signalés aussi par Z. Szekély et par B. Bartók (1979, p. 56). N. S. Bibikov a supposé que les voûtes soyez cassées (1953, p. 126-127), qu'elles soyez éliminées après la cuisson des récipients.

À l'est de Carpaţi on a découvert des fours de ce type à Drăguşeni - *În deal de lutărie*, le district Botoşani (Crîşmaru 1977, p. 16, fig. 3), Hangu - *Chiriţeni* (Nicolăescu-Plopşor, Petrescu-Dîmboviţa 1959, p. 52), Igeşti - *Scândureni* (Coman 1980, p. 76-77, fig. 93/1-3, 5-6, 8), Fulgeriş - *Dealul Fulgeriş* (Istina 2005, p. 55 et les suiv.), probablement aussi à Bereşti - *Bâzanu* (Dragomir 1967, p. 42-43, 46) et Dumeşti - *Între pâraie* (Alaiba 2005, p. 57 et les suiv.).

Une séparation du combustible de la charge a été réalisée à Galibovtzi - *Pekliuk*, dans l'aire bulgare de la culture Sălcuţa, où, par la tranchée longitudinale, creusée au nord de l'âtre, on a détaché l'espace nécessaire à la cuisson du combustible et on a protégé la céramique trouvée au sud du four (Petkov 1964, p. 48 et les suiv.).

I-II. Les variantes de transition vers le type II, ont été d'habitude liées au premier type, par leurs caractéristiques, deux ou trois chambres de cuisson, des murs communs et la même boûche d'alimentation.

De l'aire Cucuteni Tripolie, on mentionne le groupe de trois fours découvert à Ariuşd, sur *Dealul Tiyszk*, d'où l'un central et deux latéraux (Szekély, Bartók, 1979, p. 56), ainsi que celui avec deux fours, de Shkarovka, trouvé dans la surface no. 3, daté Tripolie B_{I-II}, formé de deux grandes chambres, séparées d'un mur horizontale (7,5 m^2), d'où l'on a conservé seulement la base (h > 15 cm). Dans l'une des chambres on brûlait le combustible, dans l'autre la céramique. L'air chaud qui passait de la chambre de combustion dans la chambre de cuisson des récipients, n'avait pas une température uniforme. La séparation de la chambre de combustion de celle des récipients a préfiguré, comme l'on vient de mentionner, les installations avec des chambres superposées. Pour elles, l'auteur a établi des similitudes avec des découvertes similaires, d'Asie Mineure, de Mondjuhly Depe, Gheoksina, Akcea Depe (Sarianidi 1963, p. 81-83; cf. Tsvek 1994, p. 75). L'innovation technique utilisée à Luka Vrubleveţkaja, dans la phase Tripolie A ou Précucuteni III, où la chambre de combustion était elle-aussi construite latéralement, et la grille était fixé sur un pylône, a anticipé le deuxième type de fours (Bibikov 1953, p. 128). L. Ellis a considéré que ce four aurait pu représenter justement la liaison intermédiare entre eux (1984, p. 133).

Le type no. II est celui des installations à deux chambres superposées: la chambre de combustion avec la boûche d'alimentation du combustible (*furnium* et *praefurnium*), la première séparée de la deuxième par un mur médian; la plaque ayant des perforations; la chambre de cuisson des récipients. Ce type sera généralisé surtout dans la troisième phase de la civilisation Cucuteni - Tripolie, quand on a enregistré une grande diffusion des produits de poterie. Pour leur fonctionnement on avait besoin d'une spécialisation.

La réalisation du feu sous l'âtre au-dessus de laquelle on mettait les récipients, a contribué à l'apparition des fours à deux chambres, l'une à la base, pour la brûlure du combustible, la chambre de combustion, avec le mur séparateur et la boûche d'alimentation, et l'autre située au-dessus, pour la cuisson des récipients, où, parmi les perforations de la grille, on transmettait la chaleur du feu, pour que la fumée soit dégagée par l'ouverture de la partie supérieure de la voûte. La céramique était déposée parmi les perforations-les bouches d'air de la grille, pour permettre à l'air chaud de passer du foyer et de circuler de tous les coins, de toutes les parts, entre les objets de terre glaise (Florescu 1965, p. 137-140). La grandeur de la plate-forme et les distances d'entre les perforations étaient déterminées par les dimensions des récipients. Dans la chambre de cuisson, les récipients étaient placés en forme de pyramide, et l'ouverture de la voûte était couverte par des fragments céramiques, pour faciliter le contrôle de dehors de la température et l'uniformisation de la cuisson. À l'aide de ce type de fours on a obtenu une température élevée, ce qui a permis une bonne cuisson oxydante (Comşa 1976a, p. 21, 30).

Les opinions qui portent sur l'origine de ce type de fours ayant des chambres superposées diffèrent. Selon E. Comşa „la seule explication acceptée est la suivante: les fours évolués ont été inventés par les porteurs de la culture Cucuteni de l'ouest de la Moldavie et du sud-est de la Transylvanie, ayant à la base le complètement constructif graduel des fours appartenant à la première catégorie. Plus tard, les fours évolués ont été transmis, par les communautés voisines, aussi chez ceux qui vivaient dans la région située de l'autre côté du Dniestr" (1976a, p. 30). On a considéré aussi que, les porteurs de la culture Srednyj Stog ont été ceux qui ont assurait le transfert de ce type de fours. Selon H. H. Goghlan les plus anciens fours avec des plaques perforées ont apparu en Asie Antérieure, à Sialk en Iran (1942, p. 22 et les suiv., fig. 3-4), comme nous indique les fouilles systématiques menées par R. Ghirshman, dont on connaît les résultats car ils ont été publiés en 1938.

Le répertoire des stations dans l'aire du complexe culturel Cucuteni Tripolie où l'on a découvert des fours pour cuir la céramique

Dans un répertoire on a ordonné les fours pour cuir la céramique, en fonction de la succession chronologique des habitations ou les on a découvert et du système de cuisson, donné pricipalement par le nombre des chambres.

Dans le Précucuteni ou Tripolie A, jusqu'à présent, on connaît l'installation à une chambre de cuisson et d'une chambre latérale de combustion, de Luka Vrublevetzkaja (1). Les fours à une chambre seront fréquemment employées dans le complexe culturel Cucuteni - Tripolie, dans toute l'aire de cette culture, particulièrement dans la phase Cucuteni A ou Tripolie B_I à: Ariuşd - *Dealul Tyszk* (2), Bereşti - *Bâzanu* (3), Hangu - *Chiriţeni* (4), Igeşti - *Scândureni* (5), Fulgeriş - *Dealul Fulgeriş* (6), Dumeşti - *Între pâraie* (7) et Drăguşeni - *În deal la lutărie* (8). Pour la phase Cucuteni A-B ou Tripolie B_{I-II} on connaît les fours de Tarniţa *Cocolia* (9), Drăguşeni *Dealul Poiana* (10), Shkarovka, B_I-B_{II} (11); Myropolye (12), l'étape B_{II}, Ulanovka (13), l'étape B_{II}. Toujours de l'étape B_I-B_{II} ou Cucuteni A-B_2, commencent à être connus les fours à deux chambres superposées, comme nous indiquent les découvertes de Veselyj Kut (24). Les fours de type tandyr découverts à Poduri *Dealul Ghindaru*, Harbuzyn et Trostjančyk (fin de l'étape Tripolie B_{II}) (14-16); de la phase Cucuteni B_{1-2} ou Tripolie B_{II}-C_I et C_I, on connaît les fours à une seule chambre de: Košilovtze - *Oboz* (17), Tripolie B_{II}-C_I, Suhostav (18), Tripolie B_{II}-C_I, Vărvăreuka VIII (19), Petreni (20), Cucuteni B, Vorošilovka - *Gorodišce* 2 (21), Tripolie C_I. Il y a aussi des installations dont nous avons trop peu de dates pour pouvoir les faire une typologie: 22. Klišcev, Tripolie B_{II}; 23. Šipenytz, Tripolie B_I-C_I; Grebeni (24), Tripolie C_I.

Les plus anciens fours à deux chambres superposées, comme on l'a déjà précisé, sont ceux datés Tripolie B_I-B_{II} ou Cucuteni A B, Veselyj Kut (25), découverts dans deux atteliers. Ils sont plus nombreux dans la phase B, à Bodeşti *Cetăţuia Frumuşica* (26), Glăvăneşti - *Movila I* (27); Valea Lupului - *La Movilă* (28), Žvanetz - *Ščiob* (29), Tripolie C_I. De la période de transition de l'énéolithique à l'époque du bronze on mentionne les fours spécifiques pour l'aspect Horodiştea - Gordineşti ou Tripolie C_{I-II} et C_{II} de: Erbiceni (30), Costeşti IX (31), Hăncăuţi I (32), Tzviklovtzi (33) et Trinca - *Izvorul lui Luca* (34).

L'art de la poterie, considérations

Comme on peut constater du catalogue des découvertes, présenté antérieurement, pour toute l'aire de la civilisation Cucuteni - Tripolie, y compris l'aspect Ariuşd, nous avons un nombre de 34 habitations avec des installations pour cuir la céramique, dont: trois habitations où l'on a signalé les fours à plusieurs chambres disposées horizontalement, datés Tripolie A, B_{I-II}, et Cucuteni A; 17 stations où l'on a découvert un ou plusieurs fours à une seule chambre, huit pour chaque des phases Cucuteni A et A-B ou Tripolie B_{I-II}, quatr de Cucuteni B_{I-II} ou Tripolie B_{II} - C_I şi C_I et cinq pour chaque des phases Cucuteni B_{1-2} ou Tripolie B_{II}-C_I et C_I; trois habitations où l'on a employé les fours de type tandyr, datés Tripolie B_{II} et Cucuteni B; cinq habitations où l'on a signalé un ou plusieurs fours à deux chambres, un de Tripolie B_I-B_{II} et B_{II}-C_I; quatr de Cucuteni B - Tripolie C_I, auxquels on ajoute cinq habitation du groupe Horodiştea - Gordineşti ou Tripolie C_{I-II} et C_{II}. Il y a aussi trois qui ne sont pas clairs datés Tripolie B_{II}, B_I-C_I, C_I.

En tout, on a signalé un nombre de 73 fours, dont 50 appartiennent au type à une chambre, auxquels on ajoute neuf publiés pour la station Ariuşd; trois de type tandyr, 19 à deux chambres dont treize du complexe culturel Cucuteni Tripolie et six Horodiştea Gordineşti. Le plus grand nombre de fours appartiennent au type à une seule chambre.

*

Dans la rédaction du recueil j'ai envisagé deux aspects. D'abord nous nous sommes proposer de faire une présentation générale sur l'art de la poterie, pour tout le complexe culturel Cucuteni - Tripolie, à partir des propres découvertes mais aussi du répertoire et de l'analyse faite pour ceux qu'on connaît. Pour la phase A, l'atelier de poterie de Dumeşti - *Între pâraie*, l'un des plus complexes aménagements découverts jusqu'à présent, se distingue des autres semblables, surtout par les deux récipients dépositaires de la matière première, nécessaire dans la préparation des pigments pour la peinture, rouge, noir et blanc, deux pinceaux et un polisseur. Après la publication des informations sur la station (1992, p. 81 et les suiv.), le professeur R. Florescu, l'auteur de la préface d'un recueil signé par M. Gimbutas, nous a suggéré, en 1993, de prendre en considération, non seulement la possibilité de la disparition de la station par la suite de l'invasion des autres tribus, peut-être venues de la zone de steppe, mais surtout la possibilité de sa disparition à cause d'un tremblement de terre, comme une variante de la distruction de ces habitations par les calamités naturelles, inondations, incendies. Il envisageait surtout le riche inventaire.

En second lieu, la recherche archéologique a mis en évidence non seulement une certaine organisation économique, la vie sociale, mais surtout les manifestations complexes de la vie religieuse. Dans l'énéolithique la poterie n'a pas été le résultat des observations techniques. Le pot en argile, mélangée de l'eau, du sable, était ornementé, séché au soleil et cuit au feu purificateur et régénérateur. Elle a eu comme point de départ d'autres horizons spirituels,

Un certain intérêt présentent les objets et les pratiques liées au culte de la poterie (Tokarev 1964, p. 236-252). Aux environs des fours chaque communité a déroulé ses propres rituels, en employant certains accesoires (Dascălu-Işfănoni 1993, p. 370). Dans la phase Cucuteni A, à Ariuşd, dans le complexe où se trouvait l'installation formée de trois fours, deux latéraux et un central, près de la paroi d'est il y avaient aussi deux récipients dépourvus de peinture, une coupe et un récipient paraléllépipédique. Dans l'aire tripolienne, à la fin de l'étape Tripolie B_{II}, à Trostjančyk, à la proximité du four des potiers se trouvait un autel autour duquel étaient rangés plusieurs récipients de culte, parmi lesquels se trouvaient aussi des formes zoomorphes (pl. 49/2-3); à Shkarovka, dans un complexe destiné à l'habitation mais utilisé aussi comme attelier de poterie, à l'est il y avait un âtre, deux autels, un récipient avec eau de source et les ossements calcinés de bovidé (pl. 59/7); et à Veselyj Kut, dans le deuxième attelier, il y avait un récipient binocle et au coin nord-ouestique, au-dessous des parois du four à cuir la céramique, huit cônes de petites dimensions en argile h = 1 - 1,5 cm), rangés de façon particulière (pl. 59/9-10) (Tsvek 1994, p. 76, 93, pl. 18/1; Eadem 2004, p. 55-56, pl. 15/1). À partir de l'inventaire des atteliers de poterie, E. V. Tsvek mais aussi d'autres archéologues, comme V. M. Bikbaev (1990, p. 146-152), a déchiffré un culte qui rendait hommage au feu et à l'eau sainte, pratiqué par le pottier qui faisait en argile et en eau des récipients et qui conduisait le feu dans les fours (1994, p. 92 şi urm.). Elle parle de l'existence d'un culte liée à deux déesses, largement répandu au monde des agriculteurs antiques. Elle envisage les expressions dualistes de l'idée, à Shkarovka - deux autels, à Veselyj Kut - un récipient binocle.

Quatre d'autres statuettes féminines, traces de la pratique de quelques cérémonies, étaient différemment conservées. L'une est presque intacte, elle ne manque que de la tête (pl.

7 - 8/1). Les pastilles en argile lui marquent les seins et le nombril, au-dessus duquel elle présente des perforations. Si, au cas de cette statuette, on suppose une brise accidentelle de la tête, les choses sont différentes pour les trois autres très fragmentaires, qui, probablement, furent brisées exprès. Comme nous venons de voir, on a employé pour leur ornementation, les symboles spécifiques à la période, des rhombes inscrits aux deux côtés (pl. 8/4), des oves flanqués par des bandes linéaires verticales ou ordonnées en angles, dans la zone des muscles fessiers (pl. 8/2-4).

À Dumeşti, au sud de l'habitation-atelier, comme nous avons déjà précisé dans la description des complexes, on a signalé *un fossé rituel de fondation et de consacration*, un reflet du culte domestique, où furent déposé deux statuettes ayant les visages orientés vers l'est, l'une intacte, féminine, en position semi-assise, et l'autre masculine (pl. 6). La première a, aux deux côtés, deux rhombes incisés inscrits, obtenus par des groupes lignes parallèles sur les fesses, des triangles sur les membres inférieurs, par des pastilles sont marqués les seins, le nombril et les genoux.

La statuette masculine, à laquelle manque, dès temps anciens, la tête, le cou, les épaules et la base des membres inférieurs, garde seulement la trace de la ceinture. Est-ce que l'immolation de la statuette masculine représente l'idée archaïque de la mort créatrice, un sacrifice rituel réalisé par un sacerdot, au nom de l'adoration d'une divinité et pour la durabilité de la nouvelle création.

Abrevieri

ActaMM = *Acta Moldaviae Meridionalis.* Muzeul judeţean "Ştefan cel Mare", Vaslui.
ActaMP = *Acta Musei Porolissensis*, Muzeul Judeţean Sălaj, Zalău.
Actès du XII Congrèes = *Actes du XII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et* SPP *International Protohistoriques*, 1-7 Septembrie 1991, Bratislava.
AIIA-Iaşi = *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol"*, Iaşi.
AIIA-Iaşi Supl = *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie "A. D. Xenopol"*, Iaşi, Supliment.
AIM = *Archeologičeskie Issledovanija v Moldavii*, Kišinev.
ALMKV = Anuarul Liceului "M. Kogălniceanu" - Vaslui.
Aluta = *Aluta. Studii şi comunicări*, Muzeul Judeţean Sfântu Gheorghe, Sfântu Gheorghe.
Anales D'Université = *Anales D'Université "Valahia"*, Targoviste, section d'Archéologie et d'Histoire.
Apulum = *Apulum.* Acta Musei Apulensis, Alba - Iulia.
Archaeologia = *Archaeologia*, Varsovia.
Arheologhija - Kiev = *Arheologija.* Institut Archeologij, Kiev.
Arheologija - Sofia = *Arheologija.* Archeologičeskij Institut i Muzej, Sofia.
ArhMold = *Arheologia Moldovei.* Institutul de (Istorie şi) Arheologie ("A. D. Xenopol"), Iaşi.
Arhiva MAE = *Arhiva Muzeului de Arheologie şi Etnografie a Academiei de Ştiinţe din Republica Moldova*, Chişinău.
BAI = *Bibliotheca Archaeologica Iassiensis*, Institutul de Arheologie Iaşi.
Banatica = *Banatica.* Muzeul Banatului Montan, Reşiţa.
BAR = *British Archaeological Reports.* International Series, Oxford.
CA = *Cercetări arheologice*, Muzeul Naţional de Istorie a României, Bucureşti.
CAANT = *Cercetări arheologice în aria nord-tracă*, Institutul Român de Tracologie, Bucureşti.
Carpica = *Carpica.* Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă "Iulian Antonescu", Bacău.
CercIst = *Cercetări istorice.* Complexul Naţional Muzeal "Moldova", Iaşi.
CHM = *Cahier d'Histoire Mondiale*, Neuchâtel.
Cucuteni aujourd'hui = *Cucuteni aujourd'hui. 110 ans depuis la découverte en 1884 du site eponyme*, 1996, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, II, Piatra Neamţ, Gh., D. Monah (editori).
Dacia = *Dacia.* Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, Bucarest, I-XII (1924-1947).
Dacia, NS = *Dacia*, Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire anciene, Bucarest (1957-).
Danubius = *Danubius.* Istorie. Muzeul Regional de Istorie – Galaţi.
Dolgozatok-Travaux = *Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és* Régiségtárából - *Travaux de la Section Numiamatique et Archéologique du Musée National de la Transilvanie*, Cluj.
EAIVR = EAIVR, Enciclopedia Arheologiei şi Istoriei Vechi a României, vol. I-III, 1994, 1996, 2000.
Hierasus = *Hierasus.* Muzeul Judeţean Botoşani.
Interacademica = *Interacademica.* Commissions mixtes d'histoire, d'archéologie, d'ethnographie et de folklore de l'Académie Roumain et de l'Académie Nationale des Sciences de l'Ukraine.
JMV = *Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte*, Halle/Saale.
KS - Kiev = *Kratkie Soobščenija Instituta Arheologii*, ANSSR, Kiev.
KZVA = *Korotke Zvidomlennja Vseukrains'kogo Arheologičnogo, Kiev.*

La civilisation = *La civilisation de Cucuteni en contexte européen. Session scientifique Iaşi - Piatra Neamţ*, 1984, Iaşi, în *Bibliotheca Iassiensis* 1.
Materiale = *Materiale şi cercetări arheologice*, Bucureşti.
MAVA = *Materialien zur Allgemeinen und Vergleichenden Archäologie*, München.
MemAntiq = Memoria Antiquitatis, Acta Musei Petrodavensis, Complexul Muzeal Judeţean Neamţ, Piatra Neamţ.
MIA = *Materialy i Issledovanija po Archeologii SSSR*, Moskova - Leningrad.
Peuce = Peuce. Muzeul "Delta Dunării", Tulcea.
Pontica = *Pontica*. Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie, Constanţa.
REF = *Revista de etnografie şi folclor*, Institutul de etnografie şi folclor, Bucureşti.
RevMuz = *Revista Muzeelor*, Bucureşti.
SA = *Sovetskaja Archeologija*, Moscova.
SAA = *Studia Antiqua et Archaeologica*, Seminarul de Istorie Antică şi Arheologie al Universităţii "Al. I. Cuza" Iaşi.
SCIV(A) = *Studii şi cercetări de istorie veche (şi arheologie)*, Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", Bucureşti.
StCom (Sf. Gheorghe) = *Studii şi Comunicări*, Sfântu Gheorghe.
Strabon = *Strabon*. Bulletin D'information Historique, Institutul de Arheologie, Iaşi.
Światowit = *Światowit*. Rocznik Muzeum Archeologicznego im. Er. Majewskiego Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, Warszawa.
Thracian World= *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations*. Proceedings of the Seventh International Congress of Thracology (Constanţa - Mangalia - Tulcea, mai 1996), Bucureşti.
Thraco-Dacica = *Thraco-Dacica*. Institutul Român de Tracologie, Bucureşti.
ZfA = *Zeitschrift für Archäologie*, Berlin.
L = lungime; l = lăţime; h = înălţime; ø = diametru;
L_0 = locuinţă; Gr. = groapă; Cpl. = complex

Bibliografie

R. Alaiba, vezi şi R. Maxim-Alaiba

1997a *Cercetări arheologice la Trinca Izvorul lui Luca, Republica Moldova (1994-1995), cultura Horodiştea-Gordineşti*, în *CAANT*, II, p. 20-40.

1997b *New arcaeological Researches on the Transition Period to the Bronze Age in the Siret and Nistru Areas. Horodiştea - Gordineşti culture*, în *Thracian World*, I, p. 465-478.

2000 *Simboluri sacre ale culturilor pre- şi indo-europene cultul bourului (bovideelor). Simbolismul universal al mitologemului antic al Europei*, în *Thraco-Dacica*, 2000, p. 295-308.

2002 *Cercetări arheologice la Chetreşti Pe Deal, jud. Vaslui, Campaniile 1988, 1992*, raport final, în *CercetIst*, XVIII-XX, Iaşi, p. 33-87.

2005 *Olăritul în cultura Cucuteni*, în *ArhMold*, XXVIII, p. 57-73.

2006 *Ceramica de tip Cucuteni C*, în *Cucuteni 120 - Valori universale*, Iaşi, p. 181-208.

R. Alaiba, I. Grădinaru

1999 *Staţiunea din perioada de tranziţie de la eneolitic la epoca bronzului de la Cârniceni - Pe Coastă, jud. Iaşi*, în *CAANT*, III, Bucureşti, p. 7-15.

R. Alaiba, L. E. Istina

2006 *Ceramica de tip Cucuteni C descoperită în staţiunea Dealul Fulgeriş, Fulgeriş, com. Pânceşti, jud. Bacău*, în *Carpica*, XXXV, p. 47-60.

R. Alaiba, T. Marin
2002-2003 *Le site archéologique de Deleşti Cetăţuia, département de Vaslui*, în *Anales D'Université "Valahia" Targoviste*, IV-V, p. 40-59.
R. Alaiba, S. Vacaru
2005 *Il motivo dello scacco nel decoro di alcuni vasi cucutenieni scoperti a Plugari Nucuşor, distretto Iaşi, e Dumeşti - Între pâraie, distretto Vaslui*, în *Strabon*, II, p. 3-6.
S. Antonescu
1976 *Săpăturile de salvare de la Tarniţa (comuna Onceşti, judeţul Bacău)*, în *Carpica*, 6, p. 37-40.
V. Antonova
1974 *Antropomorfnye statuetki halafskoi kultury*, CA, 2, p. 14-26.
M. Babeş
1980 *Unelte geto-dace pentru modelarea ceramicii*, în *SCIVA*, 31, 1, p. 28-29.
1988 *Săpăturile de la Poieneşti (jud. Vaslui) şi contribuţia lor la cunoaşterea pre- şi protoistoriei Daciei răsăritene*, în *Documente recent descoperite şi informaţii arheologice*, Bucureşti, Academia de ştiinţe social-politice.
Idem, N. Miriţoiu, M. Istrate, G. Coman
1980 *Raport preliminar privind reluarea săpăturilor de la Poieneşti-1979*, în *ActaMM*, II, p. 35-44.
G. Bachelard
1989 *Psihanaliza focului*, Bucureşti.
I. Barnea
1994, EAIVR, p.121-122.
P.-V. Batariuc, S. Haimovici, B. Niculică
2003 *Plastica zoomorfă cucuteniană de la Mihoveni - Cahla Morii*, în *ArhMold*, XXIII-XXIV, 2000-2001 p. 259-270.
L. Bârzu
1977 *Istoria universală veche*, Bucureşti.
T. D. Belanovskaja
1949 *Kuhonnaja keramika tripol'skoi kul'tury*, Avtoreferat, p. 1-16.
D. Berciu, S. Morintz, I. Ionescu, P. Roman = Berciu *et alii*
1960 *Şantierul arheologic Cernavoda*, în *Materiale*, VII, p. 49-55.
N. Berlescu
1964 *Plastica cucuteniană din vechile colecţii ale Muzeului de istorie a Moldovei*, AM, II-III, p. 47-104.
S. N. Bibikov
1953 *Rannetripol'skoe poselenje Luka Vrublevetzkaja na Dnestre*, în *MIA*, Moscova Leningrad, 38.
Idem, M. M. Šmaglij
1964 *Tripil'ske poselennea Bilca s. Grebeni*, în *Arheologija* - Kiev, 16.
V. M. Bikbaev
1990 *Dannye k ritualu svjazannomu s ostavleniem Cucuteni - Tripol'skih gonciarnyh pečei*, în Rannezemledel'skie poselenija - giganty tripol'skoi kul'tury na Ukraine, în *Taljanki - Veselyj Kut - Majdaneckoe*, p. 146-152.
1994 *Predgordineštskie pamjatniki tipa Kirilen' v Severnoj Moldove*, în *Drevnejşie obščnost i zemledel'cev i skotovodov Severnogo Pricernomorija V tys.do n.e.-V v.n.e.*, Tiraspol, 1994, p. 64-69.
A. A. Bobrinskii
1978 *Gončarstvo Vostočnoi Evropy,* "Nauka", Moskva.
G. Bodi
2007 *Arheologia aluvială. Principii teoretice şi aplicaţii privind aşezarea cucuteniană de la Hoiseşti, Dimensiunea europeană a civilizaţiei eneolitice est-carpatice*, Editor coordonator N. Ursulescu, Ed. Universităţii "Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, p. 179-183.

I. Borzijac
1979 *Otciot ob issledovanijah tripol'skogo poselenia lablona I v 1977-1978*, în *Arhiva MAE*, p. 143-150.
W. Bray & D. Trump
Dictionary of archaeology.
A. G. Brown
2001 *Alluvial geoarchaeology. Floodplain archaeology and environement change*, Cambridge.
M. Brudiu
1986 *O străveche inovaţie tehnică - foalele - descoperită la Crasnaleuca, comuna Coţuşca, judeţul Botoşani*, în *Hierasus*, VI, p. 7-13.
B. Burchard
1976 *Civilizaţia veche a Iranului*, Bucureşti.
T. Burckhardt
1998 *Alchimia. Semnificaţia ei şi imaginea despre lume*, Humanitas.
Fl. Burtănescu
2003 *Epoca timpurie a bronzului între Carpaţi şi Prut. Cu unele contribuţii la problemele perioadei premergătoare epocii bronzului în Moldova*, *Bibliotheca Thracologica* 37, Bucureşti.
A. Buzilă
1981 *Cum a fost restaurată şi conservată „Hora de la Frumuşica"*, în *MemAntiq*, VI-VIII, p. 335-339.
M. Cârciumaru
1996 *Paleoetnobotanica. Studii în preistoria şi protoistoria României*, Iaşi.
M. Cehak
1933 *L'art plastique dans la culture énéolithique de la céramique peinte en Pologne*, în *Swiatowit*, 31, XIV, Warszawa, p. 164-252.
L. Cekalenko
1926 *Naris rozvitku ukrainskoi neolitičnoi maleovanoi keramiki*, în *Tripil's'ka kul'tura*, p. 116-120.
O. P. Černyš
1952 *Pro sposib vigotovlenija tripil'skoi keramiki*, în *Arheologhija* - Kiev, 7, p. 176-181.
E. K. Černyš
1959 *Ranno'tripil's'ke poselennja Lenkivtzi na Sredn'omu Dnistri*, Kiev.
1962 *K istorii naselnija eneolitičeskogo vremeni a Srednem Pridnestrov'e (Po materialam mnogoslojnogo poselenija u c. Nezvisko*, în *Neolit i eneolit Iuga evropejskoj časti CCCP*, în *MIA*, 102, p. 26-30.
1966 *Orudija truda tripol'skih plemen. Sed'moi mejdunarodnyi kongress doistorikov i protoistorikov*, în Doclady i soobšenija arheologov CCCP. M., p. 100-105.
1970 *Tripol'skoe poselennie Soroca - ozero*, în *KS* - Kiev.
G. Charachidzé
1988 *Prometeu sau Caucazul. Încercare de mitologie contrastică*, prefaţă de G. Dumézil, traducere şi note suplimenatre Barbu şi Dan Sluşanschi, Bucureşti.
J. Chevalie, A. Gheerbrant
1995 *Dicţionar de simboluri*, vol. III.
P. Chiribuţă
1979 *Observaţii preliminare asupra tehnologiei prelucrării ceramicii din faza Cucuteni B de la Ghelăieşti - Nedeia, jud. Neamţ*, în *MemAntiq*, IX-XI, p. 709-717.
V Chirica, M. Tanasachi
1984 *Repertoriul arheologic al judeţului Iaşi*, vol. I; *Ibidem*, vol. II, 1985.
V. Chirica, M. Mantu, S. Ţurcanu
1999 *Scânteia. Cercetare arheologică şi restaurare*, Ed. Helios, Iaşi.

C. D. Chiriţă, C. Păunescu, D. Teaci
1967 *Solurile României, cu un determinator în culori*, Bucureşti, Ed. Agro-Silvică.
C. Cihodaru
1934 *Staţiunea eneolitică de la Rafaila*, în *ALMKV*, p. 3-25.
V. Ciurea
1938 *Muzeul Fălticeenilor. Contribuţii la preistoria judetului Baia. Staţiunea Costeşti*, Fălticeni.
G. Coman
1980 *Statornicie, continuitate. Repertoriul arheologic al judeţului Vaslui*, Ed. Litera, Bucureşti.
G. Coman, R. Alaiba
1980 *Săpăturile arheologice de la Gura Idrici - Vaslui*, Materiale, Tulcea, p. 450-454.
Ananda K. Coomaraswamy, *Hinduism şi Budism*, Ed. Timpul, Iaşi, traducere (44-169) şi date biografice despre autor (p. 170-171) de René Allar, Pierre Ponsoye, cuvânt înainte (p. 5-43) de G. Popa, coperta D. Buciuleac.
E. Comşa
1976a *Caracteristicile şi însemnătatea cuptoarelor de ars oale din aria culturii Cucuteni Ariuşd*, în SCIV, 27, 1, p. 23-33; în germană 1976b, *Die Töpferöfen im Neolithikum Rumäniens*, în *JMV*, 60, p. 353-364.
1981a *Câteva consideraţii în legătură cu unele probleme ale periodizării culturii Cucuteni*, în *MemAntiq*, VI-VIII, p. 15-22.
1981b *Consideraţii cu privire la cuptoarele de olar din epoca neolitică, de pe teritoriul României*, în *Studii şi comunicări de istorie a civilizaţiei populare din România*, vol. I, Sibiu, p. 227-230.
1987 *Neoliticul pe teritoriul României. Consideraţii*, Bucureşti.
1988 *Contribuţii privind relaţiile între cultura Cucuteni şi Ariuşd*, în SC (Sf. Gheorghe), XVII-XVIII, 1985-1986), p. 115-120.
Idem, D. Galbenu, A. Aricescu
1962 *Săpături arheologice la Techirghiol*, în *Materiale*, VIII, p. 165-171.
A. Crîşmaru
1977 *Contribuţii la o monografie arheologică*, Botoşani.
Şt. Cucoş
1999 *Faza Cucuteni B în zona subcarpaitcă a Moldovei*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, VI, Muzeul de istorie Piatra Neamţ.
V. N. Danilenko
1974 *Eneolit Ukrainy*, Kiev.
D. Dascălu - Işfănoni
1993 *Problema recuzitei în practicile magice în general*, în *REF*, 38, 4, p. 369-381.
V. A. Dergačev
1973 *Pozdnetripol'skie poslenia u s. Gordineşti*, în *AIM* (1970-1971), Kišinev, p. 90-100. 1989 *Zum Problem des Vordringens östlicher Stämme in den karpatischen Donauraum vom Äneolithikum bis in die ältere Bronzezeit*, în *Praehistorica,* XV, Praga, p. 133-137.
2000 *Două schiţe în susţinerea teoriei migraţioniste. Consideraţii referitoare la problema interacţiunilor populaţiei de stepă cu vechii agricultori din Europa de Est şi Sud-Est în perioada eneolitic - bronz timpuriu,* în *Thraco-Dacica*, XXI, p. 33-101.
Idem, I. V. Manzura
1991 *Pogrebal'nye komplecksy pozdnego Tripol'ja*, Chişinău, Ştiinţa.
M. Diaconescu
2007 *O statuetă antropomorfă cucuteniană de un tip deosebit*, în *Dimensiunea europeană a civilizaţiei eneolitice est-carpatice*, Editor coordonator N. Ursulescu, Ed. Universităţii "Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, p. 173-178.

M. Dinu

1957 *Şantierul arheologic Valea Lupului*, în *Materiale*, III, p. 161-176.

1959 *Şantierul arheologic de la Valea Lupului*, în *Materiale*, V, p. 247-254.

1978 *Complexul cultural Horodiştea - Folteşti. Rezumatul tezei de doctorat*, Iaşi,

1980 *Afinităţi între culturile Horodiştea Erbiceni, Folteşti Cernavodă II şi Coţofeni, Contribuţii la geneza tracilor* nordici, în *AŞUI*, XXVI, III, p. 1-8 şi fig. 1-7.

A. Dodd-Opriţescu

1980 *Consideraţii asupra ceramicii Cucuteni C*, în SCIV, 31, 4, p. 547-557.

1992 *Die schnurverzierte Keramik in der Cucuteni und Cernavoda I - Kultur*, p. 37-47, cf. P. Roman, A. Dodd-Opriţescu, P. Iános, *Beiträge zur problematik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, Balkankomission, Mainz am Rhein, Verlag Philip von Zabern.

I. T. Dragomir

1967 *Săpăturile arheologice de la Tg. Bereşti (r. Bujor, r. Galaţi)*, în *Danubius*, I, p. 41-59.

1970 *Aspectul cultural Stoicani-Aldeni, consideraţii asupra ceramicii*, în *Danubius*, IV, p. 25-91.

1980 *Săpăturile arheologice în aşezarea eneolitică de la Puricani. Jud. Galaţi*, în *Materiale*, Tulcea, p. 107-120.

1983a *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani-Aldeni*, Ed. Academiei RSR, Bucureşti.

1983b *Săpăturile arheologice din aşezarea cucuteniană de la Bereşti (Dealul Bulgarului (jud. Galaţi)*, în *Materiale*, Bucureşti, p. 70-81.

1985 *Principalele rezultate ale săpăturilor arheologice de la Bereşti-Dealul Bulgarului (1981), judeţul Galaţi*, în *MemAntiq*, IX-XI, p. 93-139.

D. Drost

1962 *Einige Bemerkungen zur Töpferei technik*, în Alt-Thübingen, p. 641-651.

G. Dumézil

1997 *Zeii suverani ai indo-europenilor*, A treia ediţie, revăzută şi corectată. În româneşte de Petru Creţia, univers enciclopedic, Bucureşti.

H. Dumitrescu

1933 *La station préhistorique de Ruginoasa*, în *Dacia*, III-IV, 1927-1932, p. 56-87.

Eadem, V. Balan, A. Dăscălescu, I. Dragomir, C. Mateescu = H. Dumitrescu *et alii.*

1953 *Şantierul Traian*, în *SCIV*, 4, 1-2, p. 45-68.

R. Dumitrescu

1972 *Zăcăminte metalifere şi nemetalifere*, vol. II, Editura Univ. "Al. I. Cuza", Iaşi.

Vl. Dumitrescu

1933 *La station préhistorique de Bonţeşti*, în *Dacia*, III-IV (1927-32), p. 88-114.

1945 *La station préhistorique de Traian (dép de Neamţ, Moldavie): fouilles des années 1936, 1938 et 1940*, în *Dacia*, 1941-1944, IX-X, p. 11-114.

1963 *Originea şi evoluţia culturii Cucuteni-Tripolie*, 14-15, în *SCIV*, 1-2, p. 51-78 şi 3-4, p. 285-308. Variante: în franceză *Origine et évolution de la civilisation de Cucuteni - Tripolie*, în *Archaeologia*, Varsovie, XIV, p. 1-40.

1966 *Gumelniţa. Sondajul stratigrafic din 1960*, în *SCIV*, 17, 1, p. 51-100.

1973 *Einige Fragen zur Cucuteni-Kultur im Lichte der Ausgrabungen bei Drăguşeni, NO der Moldau, Rumänien*, în *ZfA*, 7, Berlin, p. 177-196.

1974a *Arta preistorică în România*, Ed. Meridiane, Bucureşti.

1974b *Aspecte regionale în aria de răspândire a culturii Cucuteni în decursul primei sale faze de dezvoltare*, în *SCIV*, 25, 4, p. 545-555.

1979 *Arta culturii Cucuteni*, Bucureşti.

1980 *Câteva observaţii în legătură cu prima migraţie a triburilor stepelor nord-pomtice la apus de Prut,* în *Pontica*, 13, p. 23-31.

Idem, H. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmboviţa, N. Gostar = Dumitrescu *et alii*

1954 *Hăbăşeşti, monografie arheologică*, Bucureşti.

Vl. Dumitrescu, M. Petrescu-Dîmboviţa *et alii*

1950 *Aşezările omeneşti din societatea primitivă din Moldova, Raport asupra săpăturilor de la Hăbăşeşti*, în *SCIV*, 1, 1, p. 33-40.

Gh. Dumitroaia, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola

2005 *Primul muzeu cucutenian din România. Cu un studiu asupra religiei şi artei culturii Cucuteni* de D. Monah, Editura Foton.

Ebert Max

1925 *Reallexikon der Vorgeschichte*, Band II.

M. Eliade

1981 *Istoria credinţelor şi ideilor religioase*, I. - *de la epoca de piatră la misterele din Eleusis, traducere C. Baltag*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti.

1990 *Încercarea labirintului*, Ed. Humanitas.

1991 *Memorii*, Ediţie îngrijită de Mircea Handoca, Ed. Humanitas.

L. Ellis

1980 *Analysis of Cucuteni-Tripolye and kurgan pottery and the implications for ceramic technology*, în *Journal of Indo-european Studies*, 8, 1-2, p. 211-230.

1984 *The Cucuteni-Tripolye Culture. A Study in Technology and the Origin of Complex Society*, BAR, Intern. Ser. 217, Oxford; un rezumat în *La civilisation de Cucuteni*, Iaşi, 1987, p. 175-191.

C. P. Fitzgerald

1998 *Istoria culturală a Chinei*, Ed. Humanitas, traducere din engleză de Florentina şi Nadina Vişan.

Fl. B. Florescu

1965 *Evoluţia cuptoarelor de ceramică din Moldova. Din neolitic până astăzi*, în Studii şi cercetări de etnografie şi artă populară, Bucureşti, p. 137-140.

M. Florescu, V. Căpitanu

1994 *Câteva observaţii referitoare la plastica antropomorfă din aşezarea Cucuteni A de la Ţigăneşti, judeţul Bacău (I)*, în *Carpica*, 25, p. 5-16.

Gh. Gâţă

2000 *A Technological Survey of the Pottery*, p. 111-129, în S. Marinescu-Bîlcu, A. Bolomey, *Drăguşeni a Cucutenian community, contributions by Marin Cârciumaru*, Gh. Gâţă, Georgeta El Susi, A. Muraru, Ed. Enciclopedică, Wasmuth Verlag, Tübingen.

I. A. Gei

1986 *Technologičeskoe izučenie keramiki tripol'skogo starye Kukonešti*, în *KS*, Moskva, 185, p.22-27.

G. I. Georgiev

1961 *Kulturgruppen der Jungsteinzeit-und Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbulgarien)*, în *L'Europe à la fine de l'âge de la pierre*, Prague, p. 45-100.

D. Gheorghiu

2004 *Fire and air-draught: experimenting the Chalcolithic Pyroinstruments*, în *Cultural Anthropology Studies*, Bucureşti.

I. Ghinoiu

1999 *Lumea de aici, lumea de dincolo*, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti.

R. Ghirshman

1938 *Fouilles de Sialk*, I, Pais.

M. Gimbutas

1956 *The Prehistory of Eastern Europe*, Buletin of the American School of Prehistoric Research, 20, Peabody Museum, Harvard University.

1961 *Notes on the Chronology and Expansion of the Pit-grave Culture*, în L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, în Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen, Praque-Liblice-Brno, 5-12 octobre 1959, Praha, p. 193-200.

1989 *Civilizaţie şi cultură. Vestigii preistorice în sud-estul european*, traducere Sorin Paliga, note şi prefaţă de Radu Florescu, Ed. Meridiane, Bucureşti.

1991 *La civilisation of the Goddes, The World of Old Europe*, San Francisco.
H. H. Goghlan
1942 *Some fresh aspects of the Prehistoric Metallurgy of Cooper*, în *Antiquaries Journal*, XXII, p. 22-38.
Ch. Hadaczek
1914 *La colonie industrielle de Koszylowce (arond de Zaleszczyk) de l'époque énéolithique*, Lwow, în *Archivum naukove*, Lwow.
1915 *La colonie industrielle de Koszylowce (arond de Zaleszczyk) de l'époque énéolithique. Album des fouilles*, Léopol.
N. Harţuche, O. Bounegru
1997 *Săpăturile arheologice de salvare de la Medgidia, jud. Constanţa (1957-1958)*, în *Pontica*, XXX, p. 17-104.
N. Harţuche, I. T. Dragomir
1957 *Săpăturile arheologice de la Brăiliţa*, în *Materiale* III, p. 130-147.
M. Himner
1933 *Études sur la civilisation prémicénienne*, în *Światowit*, XIV, 1930-1931, p. 17-23.
K. Horedt
1949 *Săpături privitoare la epoca neo-eneolitica*, în *Apulum* III, p. 44 – 66.
V. Ianovici
1956 *Informations generales sur les gisements de minerai de manganese de la Roumanie*, în *Simposium del Manganeso, XX Congreso Geologico Internacional (Mexico)*, vol. V (Europe), p. 349-373.
T. Idriceanu, G. Bâgu, G. Boţoman
1966 *Consideraţii geologice, mineralogice şi geochimice asupra zăcămintelor de mangan din M. Dadu (Carpaţii Orientali)*, în *Analele Ştiinţifice ale Universităţii "Al. I. Cuza" din Iaşi*, 12, p. 33-50.
V. Ilčeva
1989 *Vkopani Peči-tandiri ot praistoričeskoto selišče Hotniţa - Vodopada*, în *Arheologija* - Sofia, 3, p. 20-27.
Gh. Iordache
1996 *Ocupaţii tradiţionale pe teritoriul României*, Ed. Academiei, Bucureşti, vol. III.
L. E. Istina
2005 *Observaţii privind cercetările arheologice în situl cucutenian de la Fulgeriş, jud. Bacău. Campania 2004*, în *Carpica* 34, p. 55-74.
B. S. Jurakovskii
1994 *Do pitannea pro tehnologhiju vigotovlennea tripiliskoi cheramichi*, în *Arheologija* Kiev, p. 88-92.
Kalicz H.
1976 *Die Hüttenmodelle der Lengyel Kultur in Ungarn*, in Garesschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, Bd. 60.
O. Kandiba
1937 *Sipenitz. Kunst und Geräte eines neolithischen Dorfes*, Ed. Anton Schroll, Wien. Vezi şi reeditarea: 2004 *Sipinitz' Mistetztvo ta znarjaddja neolitičnogo seliša*, Vidavničij dim "BUKREK", Černivtzi.
T. I. Kašina
1977 *Cheramica cultury Ianşao*, Novosibirsk.
D. I. Kiplink
1950 *Tehnica picturii vechilor maeştri*, Bucureşti.
H. Klusch
1981 *Consideraţii critice pe marginea necesităţii respectării tehnologiei tradiţionale în producerea ceramicii populare*, în Studii şi comunicari de istorie a civilizaţiei populare din România, 1, Sibiu, p. 255-260.

R. Krajewski

1938 *Sprawozdanie z posszukiwan rudy manganu na Prelucznym w Gorach Czywczynskich (Compte-rendu des recherches du minerais de manganese sur le Preluczny dans les Montes Czywczyn (Karpates Polonaises Orientales)*, în *Service Geologique de Pologne*, Institut Geologique de Pologne, Warszawa, Bulletin No. 2.

K. I. Krasilnikov

1986 *Tandyry v Saltovskih jiliščah Podon'ja*, rez. *Tandyrs in the Saltovo Dwellings of the Don region*, în *SA*, 3, p. 48-60, fig. 1-4.

I. P. Krasnikov

1931 *Tripol'skaja Keramica. Technologiceskig etud*, în *Soobšcenija G.A.I.M.K.*, 4, p. 10-12.

V. L. Kravetz

1955 *Izucenie pozdnetripoliskih pameatnicov v Verhnem Podneprovie*, în *KS* - Kiev, 4, p. 40-44.

V. A. Kruts

1974 *Pozdnetripolskie pamjatniki Srednego Podneprovija*, Kiev, p. 14-32.

O. A. Kuliska

1940 *Kheramika tripil'skoi kul'tury*, în *Tripil's'ka kul'tura*, 1, Kiev, p. 307-325.

A. László

1966 *Cercetări arheologice în aşezarea Cucuteni A-B de la Huşi*, în *ArhMold*, IV, p. 7-22.

A. László, V. Cotiugă

2005 *On the chalcolithic house-building. Archaeological observations and some experimental data*, în *SAA*, X-XI, p. 147-170.

Fr. László

1911 *Háromszék vámegyei praemykenaei jellegii telepek* (*Statins de l'époque prémicenniene dans le comitat de Háromzék)*, rezumat *Stations de l'époque pré-mycénienne dans le comitat de Hármoszek*, în *Dolgozatok*, II, Cluj, p. 12-259.

1914 *Ásatások az erösdi Östelepen (1907-1912) (Fouilles à la station primitive de Erösd)*, în *Dolgozatok*, V, Cluj, p. 269-417.

Gh. Lazarovici, Fl. Draşovean

1991 *Cultura Vinča în România (Origine, evoluţie, legături, sinteze)*, Timişoara.

E. Lăzurcă

1991 *Ceramica cucuteniană în contextul aşezării gumelniţene de la Carcaliu (jud. Tulcea)*, în *Peuce* 10, p. 13-17.

A. Leroi-Gourhan

1988 *Dictionnaire de la Préhistoire*, Presses Universitaires de France.

O. Leviţki

1995 *Investigaţiile arheologice de la Trinka, raionul Edineţ, Republica Moldova*, în *CAANT*, I, Bucureşti, p. 247-278.

Idem, R. Alaiba, V. Bubulici

1999 *Raport asupra investigaţiilor arheologice efectuate în anii 1997-1998, la Trinca – Izvorul lui Luca, Raionul Edineţ, Republica Moldova*, în *CAANT*, III, p. 17-116.

O. Leviţki, I. Manzura, T. Demcenko

1996 *Necropola tumulară de la Sărăteni*, *Bibliotheca Thracologica*, Bucureşti.

D. Lichiardopol

1984 *Un cuptor aparţinând culturii Criş descoperit la Ceptura*, în *SCIVA*, 35, 1, p. 80-84.

K. Majewski

1938 *Plastyka terrakotowa kultury ceramiki malowanej w zbiorach Lwowskich*, în *Światowit*, XVI, p. 117-136.

M. L. Makarevič

1960 *Ob ideologičeskich predstavlenijach u tripol'skich plemen*, în *Zapiski Odesskogo archeologičeskogo obščestva*, I, 34, p. 290-301.

J. Makkay

1971 *Altorientalische Parallelen zu den ältesten Heiligtumstypen Südosteuropa*, în *Alba Regia*, 11, *Székesfehérvar*, p. 137-144.

C.-M. Mantu

1998 *Cultura Cucuteni. Evoluţie, cronologie, legături*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, V.

Eadem, D. Botezatu, B. Kromer

1994 *Une tombe double a inhumation de l'etablissment de type Cucuteni de Scânteia (departement de Iaşi, Roumanie)*, în *Prehistoire Europeenne*, 6, p. 225-241.

C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia

1997a *Catalogue*, în D. Monah, F. Monah, C.-M. Mantu, Gh. Lazarovici, *Cucuteni. The Great Chalcolithic Civilization of Europe,* editori: C-M. Mantu, Gh. Dumitroaia, A. Tsaravopoulos, Thessaloniki.

C.-M. Mantu, A.-M. Vlad, Gh. Niculescu

2001 *Pigmenţii de pictură în complexul cultural Cucuteni - Tripolie*, CercIst, XVIII-XX, p. 9-31.

V. I. Markevič

1981 *Pozdne-tripolskie plemena Severnoj Moldavii*, Kišinev.

1993 *Folosirea cornului de cerb în neoliticul Moldovei şi al altor teritorii*, în *Revista arheologică*, I, Chişinău, p. 120-123.

M. Marin

1948 *La plastica antropomorfa cucuteniana nella Dacia*, în *Revista di Scienze Preistoriche*, III, 1-2, p. 17-57.

1954 *L'ornamento antropomorfo e zoomorfo sulla ceramica neo-eneolitica di tipo Vinča-Turdaş-Criş*, Institut Universitaire Roumain Charles I, Revue des Études Roumaines, Paris, II, p. 75-95.

S. Marinescu-Bîlcu

1968 *Unele probleme ale eneoliticului moldovenesc în lumina săpăturilor de la Târpeşti*, în *SCIV*, 19, 3, p. 395-422.

1974 *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, în *Biblioteca de arhelogie*, XXII, Bucureşti.

1977 *Unele probleme ale fazei Cucuteni A, în lumina săpăturilor arheologice de la Topile*, în *CercIst*, VIII, p. 125-144.

1981 *Târpeşti. From Prehistory to History in Eastern Romania,* BAR International Series, 107, Oxford, Londra; pentru partea arheozoologică vezi şi O. Necrasov, M. Ştirbu.

1983 *Cercetările de la Drăguşeni (jud. Botoşani)*, în *Materiale*, Braşov, p. 82-85.

Eadem, M. Cârciumaru

1992 *Coliere de Lithospermum purpureo coeruleum şi „perle" de cerb în neoliticul din România în contextul centrului şi sud-estului Europei*, în *SCIVA*, 43, 4, p. 355-370.

S. Marinescu-Bîlcu, A. Bolomey

2000 *Drăguşeni a Cucutenian Community, contributions by Marin Cârciumaru*, Gh. Gâţă, Georgeta El Susi, A. Muraru, Ed. Enciclopedică, Wasmuth Verlag, Tübingen.

V. M. Masson

1964 *Srednjaja Azija i Drevnij Vostok*, M. L. Nauka.

C. Matasă

1941 *Deux stations à céramique peinte de Moldavie*, în *Dacia* 1937-40, VII-VIII, p. 69-84.

1946 *Frumuşica. Village préhistorique à céramique peinte dans la Moldavie du Nord Roumanie*, Bucureşti.

1964 *Aşezarea neolitică Cucuteni B de la Târgu Ocna-Podei*, în *ArhMold*, 2-3, p. 11-48.

C. Mateescu

1959 *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale* V, p. 61-72.

1962 *Săpături arheologice la Vădastra*, în *Materiale* VIII, p. 187-192.

MEM

1980 *Mică enciclopedie de metalurgie.* Coordonator general: prof. dr. doc. ing. Iosif Tripşa, Autori: dr. ing. Ovidiu Hăţărăscu, ing. Paul Iordănescu, ing. Paulina Rozolimo, dr. doc. ing. Iosif Tripşa, Ed. Şt. şi Enciclopedică, Bucureşti.

R. Maxim-Alaiba

1984 *Locuinţa nr. 1 din faza Cucuteni A3 de la Dumeşti (Vaslui)*, în *ActaMM*, V-VI, p. 99-148.

1987 *Le complexe de culte de la Phase Cucuteni A3 de Dumeşti (dép. de Vaslui)*, în *La civilisation de Cucuteni*, Iaşi, p. 269-286.

1992 *Tehnici de ornamentare prin pictură a ceramicii preistorice, pe baza coloranţilor minerali*, în *Symposia Thracologica*, 9, p. 81-83.

1993 *Considerations concernant la vie spirituelle des communautes de Cucuteni-Tripolie dans le Moldavie Meridionale-Roumaine*, Actès du XII Congrèes International SPP, Bratislava, 2, p. 540-547.

Eadem, I. Marin

1987-1989 *Cercetări arheologice de suprafaţă în comuna Bălteni, judeţul Vaslui*, în *ActaMM*, IX-XI, p. 226-229.

Z. Maxim-Kalmar, L. Tarcea

1999 *Analiza matematică şi statistică a ceramicii şi plasticii civilizaţiei Cucuteni de la Truşeşti-Ţuguieta*, p. 647-673. În M. Petrescu-Dîmboviţa, M. Florescu, A. Florescu, *Monografie arheologică*, Editura Academiei Române, Complexul Muzeal Naţional "Moldova" Iaşi, Bucureşti – Iaşi.

K. Minichreiter

1992 *Starčevo kultur u Severnoj Hrvatskoj*, Zagreb.

D. Monah

1987 *La datation par C14 du complexe culturel Cucuteni-Tripolie*, în *La civilisation de Cucuteni*, Iaşi, p. 67-79.

1991 *Influences ou traditions Vinča dans la plastique anthropomorphe de Cucuteni-Tripolie*, în *Banatica*, 11, p. 297-302.

1996 *Cereals i pa a l'Europa de l'est I Central*, în *Cota Zero. Rivista d'Arqueologia I Ciència*, Barcelona, 12, p. 81-88.

1997 *Plastica antropomorfă a culturii Cucuteni-Tripolie*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, Piatra Neamţ.

2005 *Religie şi Ară în Cultura Cucuteni*, în Gh. Dumitroaia, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola, *Primul muzeu cucutenian din România*, p. 162-173.

D. Monah, S. Antonescu, Al. Bujor

1980 *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din comuna Poduri, jud. Bacău*, în *Materiale*, Tulcea, p. 86-99.

D. Monah, Şt. Cucoş,

1985 *Aşezările culturii Cucuteni din România*, Ed. Junimea, Iaşi.

D. Monah, F. Monah, C.-M. Mantu, Gh. Dumitroaia = Monah *et alii*

1997 *Cucuteni. The Last Great Chalcolithic Civilization of Europe*, Ed. Athena Publishing & Printing House, Bucharest.

D. Monah, Gh. Dumitroaia, F. Monah, C. Preoteasa, R. Munteanu, D. Nicola = Monah *et alii*

2003 *Poduri-Dealul Ghindaru. O Troie în Subcarpaţii Moldovei*, în *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XIII, Piatra Neamţ.

T. G. Movša

1955 *Glinobitnoe jilišce rannetripol'skoe poselenija Solonceny I*, în *Izvestia* MF AN SSSR, 5 (2), p. 91-100.

1971 *Gončiarnye tsentr tripol'skoi kul'tury na Dnestre*, în *SA*, 3, p. 228-234.

1985 *Pozdnii etap tripol'skoi kulturi*, în *Arheologhija Ukrainskoi SSR* - Kiev, 1, p. 224-242.

I. Nestor

1950 *Probleme noi în legătură cu neoliticul din RPR*, în *SCIV*, 1, 2, p. 208-219.

I. Nestor, Al. Alexandrescu, E. Comşa, Eug. Zaharia, Vl. Zira = Nestor *et alii*
1951 *Săpăturile de pe şantierul Valea Jijiei (Iaşi-Botoşani-Dorohoi) în anul 1950*, în *SCIV*, 2, 1, p. 51-76.
I. Nestor, Eug. Zaharia
1968 *Sur la période de transition du Néolithique à l'âge du bronze dans l'aire des civilisation de Cucuteni et Gumelniţa*, în *Dacia*, XII, p. 17-43.
M. Nica
1978 *Cuptoare de olărie din epoca neolitică descoperite în Oltenia*, în *Drobeta*, p. 18-29.
Idem, T. Niţă
1979 *Les établissements néolithique de Leu et Padea de la zone d'interférence des cultures Dudeşti et Vinča*, în *Dacia* NS, XXIII, p. 31-64.
C. S. Nicolăescu-Plopşor, M. Petrescu-Dîmboviţa *et alii*
1959 *Şantierul arheologic Bicaz*, în *Materiale*, VI, p. 57-83.
C. Nicolescu, P. Petrescu
1974 *Ceramica românească tradiţională*, Bucureşti.
Gh. Niculescu, C. Colţoş, Dr. Popovici
1982 *Determinarea pigmenţilor utilizaţi la decorarea ceramicii cucuteniene*, în *Cercetări de conservare şi restaurare*, IX, 2, Bucureşti, p. 205-206.
A. Niţu
1969 *Ceramica Cucuteni B de la Miorcani (Botoşani), în MemAntiq*, I, p. 279-298.
1972 *Reprezentările zoomorfe plastice pe ceramica neo-eneolitică carpato-dunăreană*, în *ArhMold*, VII, p. 9-96.
1983-1984 *Consideraţii asupra stilurilor ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie. Categoriile dinamice ale decorului*, în *ActaMM*, V-VI, p. 27-68, în fr. *Considération sur les styles de la céramique peinte de Cucuteni-Tripolie, La civilisation de Cucuteni*, Iaşi, p. 59-66.
1980, *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii şi periodizarea etapelor culturii cucuteniene*, CI, XII, Iaşi, p. 135-222.
1984 *Formarea şi clasificarea grupelor de stil A-B şi B ale ceramicii pictate Cucuteni-Tripolie*, în *AIIA*-Iaşi Supl, V, Iaşi.
1977, *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie şi Gorodsk-Usatovo*, CI, p. 145 - 212.
Idem, V. V. Bazarciuc
1980 *Consideraţii cu privire la ceramica Cucuteni A-B pe baza descoperirilor recente*, în *ArhMold*, IX, p. 19-61.
A. Niţu, C. Buzdugan, C. Eminovici
1971 *Descoperirile arheologice de la Gura Văii (municipiul Gh. Gheorghiu-Dej*, în *Carpica* IV, p. 31-80.
A. Niţu, V. Chirica
1987 *Deux vases cucuteniens aux caractères anthropomorphes récemment decouvertes dans le dép de Iaşi*, în *La civilisation de Cucuteni*, p. 289-290
1989 *Două vase cucuteniene cu caractere antropomorfe recent descoperite*, în *Hierasus*, VII-VIII, p. 17-37.
Ed. Ovchinnikov
1996 *Ritual models of stoves*, în *Cucuteni aujourd'hui*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, II, Piatra Neamţ, p. 115-119.
I. Palaguta
1998 *Some results of study of Cucuteni Tripolye decoration technique*, in *31 International Symposium on Archaeometry, Budapest, Hungary, 27 April – 1May 1998*, în *Program and Abstract*, p. 10.
G. A. Pashkevitch
1997 *Early farming in the Ukraine.* In J. Chapman, J. & P. M. Dolukhanov, Landscapes in flux, Oxford, Oxbow Books, p. 263-274.

T. S. Passek

1935 *La céramique Tripolienne*, Moscou-Leningrad.

1949 *Periodizacija tripol'skich poselenij (III-II tysjaceletija d.n.e.)*, în *MIA*, 10.

1961 *Problèmes de l'Enéolithiques du Sud-Ouest de l'Europe orientale", L'Europe à la fin de l'âge de la pierre.* Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen 1959, p. 148-160.

1961 *Rannezemledel'českie (Tipol'skie) plemena Podnestrov'ya*, în *MIA*, 84, Moskva-Leningrad.

1962 *Ancient crop -and stock-rasing cultures in East Europe*, în *CHM*, 7, 1, 26.

1964 *Du neuf sur l'histoire des tribus tripoliennes d'entre le Dniepr et le Dniestr*, VII Congrès International des Sciences Anthropologiques et ethnologiques, Moscou, p. 1-15.

N. Petkov

1964 *Gr'nčarska petz ot eneolitnoto pri c. G'l'bovtzi, Sofijsko*, în *Arheologija* - Sofia, VI, 1, p. 48-59.

V. G. Petrenko

1994 *Otnositel'no sistematizacii pamjatnikov pozdnego perioda kultury Tripol'e-Kukuten'*, în *Drevnejšie obščnosti*, Tiraspol, p. 61-64.

M. Petrescu-Dîmboviţa

1965 *Din rezultatele săpăturilor arheologice de la Truşeşti cu privire la cultura Cucuteni*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, p. 43-49.

1993 *Quelques considerations concernant la civilisation de Cucuteni en contexte est et sud-est européen*, Actès du XII Congrèes International SPP, Bratislava, I, p. 548-551.

Idem, M. Rădulescu

1953 *Şantierul Truşeşti*, în *SCIV*, 4, 1-2, p. 7-22

M. Petrescu-Dîmboviţa, M. Florescu, A. Florescu

1999 *Truşeşti. Monografie arheologică*, Editura Academiei Române, Complexul Muzeal Naţional "Moldova" Iaşi, Bucureşti – Iaşi.

M. Petrescu-Dîmboviţa *et alii*

2004 *Cucuteni Cetăţuie. Săpăturile din anii 1961-1966. Monografie arheologică*, în *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XIV, p. 321-326.

A. P. Pogoževa

1983 *Antropomorfnaja plastica Tripol'ja*, Novosibirsk.

L. L. Polevoi

1969 *Gorodskoe gonciarstvo Pruto-Podneprov'ja v XIV*, Kišinev, Ştiintza.

T. A. Popova, E. K. Černyš

1983 *Tripolskoe poselenie u s. Bodaki*, în *Zapiski Odesskogo archeologičeskogo obščestva*, t. II/35, Odessa.

Dr. Popovici, C. Buzdugan, I. Alexoaie

1992 *Aşezarea cucuteniană de la «Balta lui Ciobanu», comuna Roma, judeţul Botoşani*, în *CA*, p. 12-38.

E. Popuşoi

1971 *Aspecte ale elementelor vestimentare în plastica de la Igeşti, com. Blăgeşti (jud. Vaslui)*, în *Carpica*, IV, p. 89-94.

1985-1986 *Plastica neolitică din colecţiile muzeului din Bârlad*, în *ActaMM*, VII-VIII, p. 13-56.

2005 *Trestiana. Monografie arheologică*, Ed. Sfera, Bârlad.

S. Ž. Pustovalov

1999 *Modelirovanie lica po čerepu u naselenija Ingul'skoi katakombnoj kul'tury*, în *Stratum plus*, 2, p. 222-255.

G. N. Toščev

1992 *Kurgany epochi bronzy mežozer'ja Jalpuga i Kagula*, Zaporož'e.

P. Roman
1974 *Das Problem der "schnurverzierten" Keramik in Südosteuropa*, în *JMV*, 58, p. 157-174.
1976 *Aşezări cu ceramică şnurată din Thracia, Macedonia, Thessalia şi raporturile lor cu evoluţia culturală din regiunile carpato-danubiene*, în *Thraco-Dacica* 7, 1-2, p. 14-30.
1981 *Forme de manifestare culturală din eneoliticul târziu şi perioada de tranziţie spre epoca bronzului*, în *SCIVA*, 32/1, p. 21-42.
1992 *Das cronologische Verhältnis zwischen Ezero und Troja im Lichte der nord balkanischen Forschungen*, în *Thraco-Dacica*, XIII, 1-2, p. 25-34.

P. Roman, A. Dodd-Opriţescu, P. Iános
1992 *Beiträge zur problematik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, Balkan-komission, Mainz am Rhein, Verlag Philip von Zabern.

N. Ia. Rudinskii
1927 *Doslidi na Kam'janeččini*, în *KZVA,* Kiev.

E. V. Saiko
1982 *Tehnica i tehnologhia keramičeskogo remesla*, în *Srednei Azii v istoriceskom razvitii*, p. 32-44.

V. I. Sarianidi
1963 *Keramičeskij gorny vostočjnoarianskih poselenij*, în *KS* - Kiev.
1976 *Material'naja kul'tura južnogo Turkmenistana v period ranneij bronzy*, în *Pervobytnyj Turkmenistan*, Aškhabad, p. 82-111.

M. Savul
1938 *Le cristallin de Bistriţa. La region Dorna-Broşteni (districts Câmpulung et Neamţ)*, în *Annales Scientifiques de l'Universite de Iassy* (Iaşi), 24, 1, p. 206-285.

Idem
1972 *Studiu asupra şisturilor cristaline şi zăcămintelor de manganez din regiunea Sarul Dornei*, în *Anuarul Institutului Geologic al României*, 12, p. 415-466

Idem, V. Ianovici
1958 *Chimismul rocilor cu mangan din Carpaţii Orientali şi Meridionali din RPR*, în *Studii şi Cercetări de Geologie*, Bucureşti, 3 (1-2), p. 7-59.

L.-Fl. Scarlat
2007 *Instalaţii pentru foc cu utilizare casnică în culturile Precucuteni şi Cucuteni. Dimensiunea europeană a civilizaţiei eneolitice est-carpatice*, Editor coordonator N. Ursulescu, Ed. Universităţii "Alexandru Ioan Cuza" Iaşi, p. 157-172.

Fr. Schlette
1976 *Zur Technologie neolithischer Keramik*, în *JMV*, 60, p. 343-352.

H. Schmidt
1932, *Cucuteni in der Oberen Moldau, Rumänien. Die befestigte Siedlung mit bemalter Keramik von der Stein kupferzeit in bis die vollentwickelte Brozezeit*, Berlin-Leipzig.

A. O. Shepard
1956 *Ceramics for the Archaeologist*, Carnegie Institution of Washington, nr. 609.

E. F. Shnyukov, G. N. Orlowsky
1980 *Manganese ores of the Ukraine SSR*, în *Geology and Geochemistry of Manganese*, edit. I. M. Varentsov şi G. Grasselly, vol. II, p. 393-402.

B. Slătineanu
1938 *Ceramica românească*, Bucureşti.
1972 *Studii de artă populară*, Bucureşti.

Idem, P. H. Stahl, P. Petrescu
1958 *Arta populară în Republica Populară România – Ceramica*, Bucureşti, ESPLA.

V. Sorokin
1983 *Raskopki mnogosloinogo poselenija Mereşovka-Cetăţuie v 1980 g*, în *AIM*, Chişinău, p. 102-111.
1991 *Otcet o polevyh issledovanijah Tripol'skoi expeditzii v 1990 godu*, în *Arhiva MAE.*

1993 *Modalităţile de organizare a aşezărilor complexului cultural Cucuteni-Tripolie*, în *ArhMold*, XVI, p. 69-86.

2002 *Aspectul regional cucutenian Drăguşeni-Jura*, *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XI, Piatra Neamţ.

E. R. Stern

1906 *Doistoriceskaja greceskaja kul'tura na luge Rossii*, în *Trudy XIII AC v Ekaterinoslave v 1905 g*, t. I, Moskva, p. 9-95.

G. Stoica, I. Vlăduţiu, E. Secoşan, P. Petrescu = Stoica *et alii*

1972 *Arta populară din Vâlcea*, Rm. Vâlcea.

Z. Stos Gale, E. Rookp

1981 *Analysis of pigments used for decoration of Neolithic Pottery from Bilcze Zlote, Ukraine*, *British Museum, Occasional Paper*, 19, 155-161.

Z. Székély

1962 *Sondajele executate de Muzeul regional din Sf. Gheorhe*, în *Materiale*, VIII, p. 325-340.

Idem, B. Bartók

1979 *Cuptoare de ars oale din aşezarea neolitică de la Ariuşd*, în *Materiale*, 13, p. 55-57.

D. Ia. Teleghin

1985 *Radiocarbonnoe i archeomagnitnoe datirovanie tripol'skoi kultury*, în *Arheolo-gija* Kiev, 52, p. 10-22.

F.-A. Tencariu, I. Robu

2004 *Experimente privind ceeramica neolitică*, în *Carpica* XXXIII, p. 53-64.

H. Todorova

1982 *Kupferzeitliche Siedlungen in Nordostbulgarien*, în *MAVA*, 13, München.

S. A. Tokarev

1964 *Rannie formy religii*, "Nauka", Moskva.

E. V. Tsvek

1978 *O vremeni obosoblenija gončarnogo remesla v tripol'skom obšestve*, în *Arheologiceskie issledovania na Ukraine 1976-1977*, Tez. dokl. XVII konf. IA AN USSR, Ujgorod, p. 39-40.

1994 *Remeslo epohi eneolita – bronzy na Ukraine*, Kiev.

2001 *Certain Aspects of World View of the Tribes of the East Tripolian Culure*, în *Interacademica*, Lex travaux de la VI-e et VII-e session annuelle Cernăuţi (1999) et Mangalia/Neptun (2000), p. 24-38.

2004 *Gončarnoe proizvodstvo plemen Tripol'skoi obščnosti*, Kiev.

P. Ursache

1998 *Etnoestetica*, Institutul European, Iaşi.

V. Ursachi

1968 *Cercetările arheologice efectuate de Muzeul de Istorie din România*, în *Carpica* 1, p. 171-184.

1991 *Le dépôt d'objets de parure énéolithiques de Brad, com. Negri, dép. de Bacău*, *Le paléolithique et le néolithique de la roumanie en contexte européen*, *BAI*, IV, p. 335-386; în româneşte *Depozitul de obiecte de podoabă eneolitice de la Brad, com. Negri, jud. Bacău*, în *Carpica* 23, 1992, 2, p. 51-104.

N. Ursulescu

1988 *Premise ale fenomenului urbanizării în istoria veche a României*, în Istorie şi civilizaţie. Profesorului C. Cihodaru la a 80-a aniversare (coord. I. Toderaşcu), Iaşi, p. 21-30; în franceză, *Prémisses du phéenomène de l'urbanisation dans l'histoire ancienne de la Roumanie*, în *SAA*, II, 1995, p. 75-86.

1993 *Continuite et restructurations culturelles et ethniques dans le neo-eneolithique de la Roumanie*, Actès du XII Congrèes International SPP, 2, Bratislava, p. 334-338.

N. Ursulescu, S. Ignătescu

2003 *Preuteşti-Haltă. O aşezare cucuteniană pe valea Şomuzului Mare*, Casa Editorială "Demiurg", Iaşi.

M. Iu. Videjko

1988 *Voprosy proizvodstva i obmena pozdnetripol'skoi raspisnoj keramiki.* în *Drevnee proizvodstvo remeslo, torgavlja po arheologičeskim dannym*, Tez. dokl. IV konf. molod. učenyh, Institut Archeologij, AN CCCP - Moskva, p. 1-7.

I. Vlăduţiu

1981 *Creatori populari contemporani*, Ed. Sport-Turism, Bucureşti.

1973 *Etnografia românească*, Bucureşti.

Al. Vulpe

1973 *Începuturile metalurgiei aramei în spaţiul carpato-dunărean*, în *SCIV*, 24, 2, p. 217-238.

R. Vulpe

1941 *Les fouilles de Calu*, în *Dacia*, VII-VIII, p. 13-50.

1953 *Săpăturile de la Poieneşti din 1949*, în *Materiale*, I, p. 213-506.

1957 *Izvoare. Săpăturile din 1936-1948*, Bucureşti.

R. Vulpe, A. Buhoiu, C. Cihodaru, C. Florea, A. Niţu, E. Vulpe = Vulpe *et alii*

1950 *Evoluţia aşezărilor omeneşti din societatea primitivă şi sclavagistă de la Poieneşti-Vaslui*, în *SCIV*, 1, 1, p. 41-46.

M. Wosinsky

Das prähistorishe Schanzwerk von Lengyel.

I. I. Zaetz

1974 *Tripol'skoe poselenie Kliščev na Iužnom Buge (BI-BII)*, CA, 4, p. 180-189.

Idem, S. M. Ryžov

1992 *Poselenie tripol'skoj kul'tury Kliščev na Južnom Buge*, Kiev.

I. I. Zaetz, E. V. Sajko

1989 *Tripol'skaja cultura. Pobugia v svete tehnologhicescogo izucenija ee keramiki*, în *Problemi istorii ta arheologhii davnogo naselenija Ukrainskoi*, Kiev, 167, p. 72-74.

Eug. Zaharia

1973 *Date preliminare despre rezultatele săpăturilor de la Ariuşd 1968-1973*, în *StCom*, 5, p. 26-31.

Em. Zaharia, C. Buraga

1979 *Cercetări arheologice de suprafaţă în comunele Dăneşti, Rebricea şi Tăcuta (jud. Vaslui)*, în *ActaMM*, I, p. 241-268.

Eug. Zaharia, D. Galbenu

1981 *Raport preliminar asupra săpăturilor din 1979 de la Ariuşd, jud. Covasna*, în *CA*, 4, 1981, p. 3-6.

Eug. Zaharia, Z. Székély

1988 *Raport asupra săpăturilor noi de la Ariuşd*, în *Aluta*, XVI-XVII (1985-1986), p. 101-114.

N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia

1970 *Aşezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, Ed. Academiei RSR, Bucureşti.

V. G. Zbenovič

1972 *Khronologija pozdn'ego Tripillja*, *Arheologija* - Kiev, 7, p. 3-25.

1996 *Siedlungen der frühen Tripol'e-Kultur zwischen Dnestr und Südliche Bug*, *Archäologie in Eurasien*, Bd. 1.

Indice de culturi, complexe, grupuri sau aspecte culturale

Indice onomastic

Indice toponimic

ISBN 978-973-37-1197-1